

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський
державний університет
імені Миколи Гоголя

Наукові
записки

Філологічні науки

Книга 3

Ніжин – 2013

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
Серія "Філологічні науки"

*Відповідальний редактор – д. філол. н., проф. **Самойленко Г. В.***

Члени редколегії:

Арват Н. М. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Астаф'єв О. Г. – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко Н. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Ковальчук О. Г. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Левицький А. Е. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Михед П. В. – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Плющ М. Я. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М. Драгоманова;

Потапенко С. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Хархун В. П. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України. – 2011. – № 2. – С. 6).

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 9 від 30.05.2013 р.

Наукові записки. Серія "Філологічні науки" (Ніжинський державний НЗ4 університет імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 3. – 235 с.

Адреса видавництва університету: вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Верстка і макетування – Н. О. Приходько
Літературний редактор – О. М. Лісовець
Коректор – А. М. Конівненко

Підписано до друку
Гарнітура Computer Modern
Наклад 100 пр.

Формат 60x90/8
Офсетний друк
Замовлення №

Папір офсетний
Ум. друк. арк. 27,43
Обл.-вид. арк. 21,70

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2013
© Г. В. Самойленко, відповідальний редактор, 2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Науковий журнал ○ Рік відновлення видання – 1996

Філологічні науки
Книга 3
2013 рік
ЗМІСТ**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА**

<i>Лучик А. А.</i> Українська лінгвістика XXI ст. у координаті зіставного методу дослідження	7
<i>Компанцева Л. Ф.</i> Принципи сугестивної лінгвістики в інтернетній комунікації	13
<i>Манакін В. М.</i> Особливості внутрішньої форми слова в аспектах зіставного мовознавства	21
<i>Войналович Л. П.</i> Модальність як багатоаспектна лінгвістична категорія	28
<i>Вишневіська Н. Ю.</i> Кліше як мовна одиниця: проблеми кліше в мовознавстві	33
<i>Коваль Л. М.</i> Формально-граматична парадигма складеного головного компонента безособового речення в українській мові	37
<i>Лисейко Л. В.</i> Стиль як лінгвістична категорія	44
<i>Терещенко Т. В.</i> Семантика локальних прийменників німецької мови <i>an</i> і <i>bei</i> – контрастивний аналіз	48
<i>Федоренко О. І.</i> Закономірності лексичної сполучуваності слів	53
<i>Антонова О. А.</i> Структурно-семантична характеристика прийменникових еквівалентів слова каузальної семантики у польській мові	56
<i>Байло Ю. В.</i> Особливості поняття “військовий термін” (семантичний аспект)	62
<i>Гаращенко О. В.</i> Основні погляди на поняття партиципності	66
<i>Голіцина О. В.</i> Шляхи утворення фразеологічного значення мінімальної фразеологічної одиниці	70
<i>Макаровець Ю. В.</i> Дослідження іміджу публічної особи у лінгвістиці	75
<i>Мартиняк О. А.</i> Гетероосновні словотвірні синоніми в українській науково-технічній термінології	81
<i>Михайлова Є. В.</i> Етапи формування лексичного корпусу прикметника сучасної турецької мови (діахронічний аспект)	86
<i>Роман В. В.</i> Функціонування лексичних запозичень у мові ЗМІ: соціолінгвістичний аспект	90
<i>Синявская О. Е.</i> Патогенные неймы в сфере современной коммерческой номинации	95
<i>Швец Н. В.</i> Принципи і критерії розмежування типів мотивації у сучасній лінгвістиці	99
<i>Козіцька О. А., Давнюк С. В.</i> Сурядні сполучники як виразники приєднувальних семантико-синтаксичних відношень	103

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КОНТРАСТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

<i>Ляшук А. М.</i> Семантична і формальна модифікація словникових одиниць української та англійської мов	107
<i>Кардаш Л. В.</i> До проблеми зв'язку категорій заперечення та протиставлення з іншими мовними категоріями	111
<i>Куранова С. І.</i> Прагмалінгвістичні особливості мовної особистості у діалогічному дискурсі (на матеріалі англійської та української мов)	117

Оленяк М. Я. Актантно-атрибутивні, сирконстантно-атрибутивні та предикатно-сирконстантні конкретизувальні уточнення (на матеріалі англійської та української мов).....	121
Близнюк К. Р. Лексико-семантичні поля концепту “патріотизм” в українській, російській і польській мовах.....	125
Євчук М. С. Особливості процесу комплексної адаптації англійських запозичень у польській та українській мовах.....	129

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Михальчук Н. О. Лінгвостилістичні особливості перекладу роману Джона Апдайка “Кентавр”.....	134
Мороз Л. В., Кушнір Н. В., Мороз Л. М. Особливості перекладу англійськомовних письмових рекламних текстів.....	141
Гуменюк О. О. Сучасний стан онлайн-перекладачів (німецька та українська мови).....	145
Хацер Г. О. Особливості перекладу термінологічної лексики на прикладі текстів медичного спрямування.....	151
Ходаковська О. О. Англійськомовний законодавчий дискурс: граматичні особливості перекладу.....	155
Ліх М. В. Іван Франко як перекладач П. Б. Шеллі: версифікаційна та лексична система оригіналу та перекладу.....	160
Орехова О. І. Теоретичні засади кіноперекладу: історичний аспект.....	164
Шукало І. М. Специфіка перекладу комічного у кінодискурсі.....	171
Коваленко А. О. Стратегії перекладу текстів дискурсу мас-культури.....	174

СЛОВО В СИСТЕМІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Вокальчук Г. М. Неологія Михайля Семенка в контексті словотвірної практики поетів 20–30-х рр. ХХ ст.....	180
Дубинець З. О. Мовна особистість Зигмунта Левицького.....	187
Степанова О. І. Відбиття явища лексичної інтерференції в російськомовних текстах (на матеріалі творів письменників-білінгвів та засобів ЗМІ).....	191
Кузьмич О. О. Еквіваленти речень у сучасній малій прозі.....	196
Горбинко О. Ю. Концепт “Каховка” в романі О. Гончара “Таврія”.....	200
Кирилюк О. В. Фольклорна основа складених найменувань у сучасній українській поезії.....	203
Приблуда Л. М. Перифраза як стилістичний засіб зображення дійсності в сучасній малій прозі.....	207
Potapenko S. I. ‘The speech that failed to fly’: cognitive-rhetorical analysis of effects produced by President Obama’s 2009 inaugural address.....	212
Тхір М. Б. Лексико-семантична репрезентація теми “війна” в політичних промовах Б. Обама.....	226
Совтис Н. М. Запозичення з польської мови у творах Л. Е. Венглінського (на матеріалі збірки “Гіркий сміх. Казки й образки з життя в Галичині”).....	229
Наші автори	234

UKRAINIAN MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE

TRANSACTIONS
of Gogol State University of Nizhyn

Scientific Journal ○ Publication resumed in 1996

Philology
Issue 3
2013

CONTENTS

TOPICAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

<i>Luchyk A. A.</i> 21 st century Ukrainian linguistics in the cross-linguistic research dimension	7
<i>Kompantseva L. F.</i> Suggestive linguistics principles in Internet communication	13
<i>Manakin V. M.</i> Inner word form from cross-linguistic perspective	21
<i>Voyalovych L. P.</i> Modality as multiaspectual linguistic category	28
<i>Vishnevskaya N. V.</i> Cliché as linguistic unit: Cliché issue in linguistics	33
<i>Koval L. M.</i> Formal grammatical paradigm of composed main component in Ukrainian impersonal sentence	37
<i>Liseyko L. V.</i> Style as linguistic category	44
<i>Tereshchenko T. V.</i> Semantics of <i>an</i> and <i>bei</i> locative prepositions in German – cross-linguistic analysis	48
<i>Fedorenko O. I.</i> Lexical combinability word patterns	53
<i>Antonova O. A.</i> Structural and semantic characteristics of causal prepositional word equivalents in Polish	56
<i>Baylo Y. V.</i> Specificity of "Military Term" notion (semantic aspect)	62
<i>Garashchenko O. V.</i> Major views on participial relations	66
<i>Golitsyna O. V.</i> Means of minimal phraseological unit meaning formation	70
<i>Makarovets Y. V.</i> Linguistic studies of public figure's image	75
<i>Martinyak O. A.</i> Heterostemmed derivational synonyms of Ukrainian scientific and technical terminology	81
<i>Mikhailova Y. V.</i> Stages of forming lexical adjective corpus in modern Turkish (diachronic aspect)	86
<i>ROman V. V.</i> Functioning of lexical borrowings in the media: Sociolinguistic aspect	90
<i>Sinyavskaya O. E.</i> Commercial pathogenic names among modern commercial nominations	95
<i>Shvets N. V.</i> Principles and criteria of motivation types delimitation in modern linguistics	99
<i>Kozits'ka O. A., Davnyuk S. V.</i> Coordinate conjunctions as signals of connecting semantic-syntactic relations	103

CURRENT CROSS-LINGUISTIC STUDIES

<i>Lyashuk A. M.</i> Semantic and formal modification of dictionary units in Ukrainian and English	107
<i>Kardash L. V.</i> Problem of relating negation and opposition categories to other linguistic categories	111

Kuranova S. I. Pragmatic linguistic peculiarities of linguistic personality in dialogical discourse (a case study of English and Ukrainian)	117
Olenyak M. Y. Actant-attributive, circonstant-attributive and predicative-circonstant specifying structures in English and Ukrainian	121
Bliznyuk K. R. Lexical semantic fields of PATRIOTISM concept in Ukrainian, Russian, and Polish	125
Yevchuk M. S. Specificity of complex adaptation of English borrowings in Polish and Ukrainian	129

TRANSLATION STUDIES

Mykhalchuk N. O. Linguistic stylistic features of John Updike's "Centaur" translation	134
Moroz P. V., Kushnir N. V., Moroz L. M. Translation peculiarities of English written advertisements	141
Gumenyuk O. O. Current state of online translators (German and Ukrainian languages)	145
Hatser G. O. Peculiarities of translating terminology: A case study of medical texts	151
Khodakovs'ka O. O. English legal discourse: Grammatical peculiarities of translation	155
Ilikh M. V. Ivan Franko as P. B. Shelley's translator: Versificational and lexical system of the original and its translation	160
Orekhova O. I. Theoretical foundations of cinematographic translation: Historical perspective	164
Shukalo I. M. Specificity of translating the comic in cinematographic discourse	171
Kovalenko A. O. Strategies of translating mass culture discourse texts	174

WORD IN BELLETRISTIC TEXT

Vokal'chuk G. M. Mikhail' Semenko's neology in context of poets' word-formation practice of the 20–30 th of 20 th century	179
Dubynets' Z. O. Zigmunt Levitskiy's linguistic personality	186
Stepanova O. I. Reflection of lexical interference phenomenon in Russian texts (a case study of the works of bilingual writers and mass media)	190
Kuzmych O. O. Equivalents of sentences in modern small prose	195
Gorbynko O. Y. KAKHOVKA concept in O. Honchar's "Tavriya" novel.....	199
Kirilyuk O. V. Folklore base of compound names in Ukrainian modern poetry	202
Prybluda L. M. Paraphrase as stylistic device of depicting reality in modern small prose	206
Potapenko S. I. 'The speech that failed to fly': cognitive-rhetorical analysis of effects produced by president obama's 2009 inaugural address.....	212
Tkhir M. B. Lexical and semantic representation of war in Barack Obama's political speeches	226
Sovtys N. M. Polish borrowings in L. Ye. Venglinsky's works: A case study of the book "Bitter Laughter. Fairy-tales and images from Halychyna region's life"	229
Our authors	234

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА

УДК 81'39

УКРАЇНСЬКА ЛІНГВІСТИКА ХХІ СТ. У КООРДИНАТІ ЗІСТАВНОГО МЕТОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лучик А. А.

У статті розглядається стан розвитку сучасного зіставного мовознавства в Україні. На прикладі захищених протягом ХХІ ст. дисертацій встановлюються основні шляхи, напрями і тенденції наукових пошуків зазначеної галузі лінгвістики, для подальшого розвитку якої визріла нагальна потреба у теоретичному підґрунті.

Ключові слова: зіставне мовознавство, зіставний метод, напрями і тенденції досліджень, ключові слова, синхронічні дослідження, ядро поля, навколоядерна зона поля, периферія поля, віддалена периферія поля.

В статье рассматривается состояние развития современного сопоставительного языкознания в Украине. На примере защищенных в ХХІ в. диссертаций устанавливаются основные пути, направления и тенденции научных изысканий в указанной области лингвистики, для дальнейшего развития которой созрела насущная необходимость в теоретическом обосновании.

Ключевые слова: сопоставительное языкознание, сопоставительный метод, направления и тенденции исследований, синхронические исследования, ядро поля, приядерная зона поля, периферия поля, отдаленная периферия поля.

The article reviews the status of modern comparative linguistics in Ukraine. Drawing on the 21 century these is the author establishes the basic paths, directions and trends of scientific research in this field of linguistics, which is in urgent need of a theoretical foundation.

Key words: comparative linguistics, comparative method, directions and trends of studies, synchronic study, core of the field, co-nuclear part of the field, periphery of the field, remote periphery of the field.

Середина ХХ ст. для українського мовознавства характеризується тим, що в надрах порівняльно-історичного методу поглиблюються власне синхронічні дослідження мовної системи на різних етапах її функціонування з використанням формалізованих процедур аналізу. Локомотивом таких пошуків передовсім були праці відомого українського мовознавця М. М. Пещак. Застосовані нею підходи обстеження багатоаспектних явищ сучасної мовної системи народили ідею про пізнання історичних текстів за допомогою формалізованих процедур, що, на думку вченого, “дозволяє більш-менш однозначно виявити потрібні для зіставлення факти з тексту окремого документа і забезпечує надійну аргументацію текстологічних висновків” [7, с. 5].

Аналізуючи за запропонованою методикою найдавніші пам'ятки східних слов'ян, грамоти ХІV ст., М. М. Пещак вдалось показати, як, спираючись на власне мовні факти, можна проникати у глибинні проблеми пізнання сутності мовної організації. Після таких новаторських ідей М. М. Пещак для українських лінгвістів відкрилися нові шляхи синхронічного обстеження як сучасної мовної системи, так і окремих етапів її функціонування. Продовження цього підходу знайшло своє відбиття у ґрунтовних зіставних дослідженнях М. П. Фабіан, зокрема її монографії “Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах” [16], низці конференцій, проведених під її керівництвом в Ужгороді “Сучасні дослідження з іноземної філології”.

Проте, на жаль, практично відсутність популяризації вітчизняних досліджень не лише у західному, а й у слов'янському світі, стримує розвиток ґрунтовних ідей українських мовознавців, більше того, призводить часом до хибних висновків навіть таких поважних науковців, яким є Ю. С. Рождественський, котрий у своїх лекціях для студентів з приводу зіставного мовознавства констатує, що його початок закладений у XVI ст., коли національні мови “не використовувались у науковому і релігійному спілкуванні, а що найважливіше, у діловому спілкуванні” [12]. Між тим, наприклад, М. М. Пещак було встановлено, що “грамоти XIV ст. належать до пам'яток, які чи не найдавніше виробили свій стиль писемного різновиду мовлення. Структура їх тексту свідчить про те, що в східнослов'янській писемності XIV ст. діловий стиль мав багатий арсенал засобів вираження” [7, с. 243].

Отже, хоча в Україні наприкінці XX ст. вже з'явилися праці власне з зіставного мовознавства, поштовхом для його розвою послужило обґрунтування методу зіставного аналізу, здійсненого у працях М. П. Кочергана. Саме цим дослідником обстоювалась необхідність зіставного аналізу як “ніби зворотного боку порівняльно-історичного” [3, с. 34]. Хоча на теренах колишнього Радянського Союзу, зокрема у Росії, зіставне (сопоставительное) мовознавство ще з середини XX ст. набуло свого розквіту, виопрацювалась і методика зіставного мовознавства, чому сприяли праці таких відомих лінгвістів, як О. О. Реформатський, В. М. Ярцева, В. Б. Касевич та багато інших, в Україні розвиток цієї галузі мовознавства, метод якої “базується тільки на синхронії” [11, с. 40], активізувався лише у XXI ст.

Однак чисельність праць із власне зіставного мовознавства, зокрема і такі академічні видання, як “Сопоставительная стилистика русского и украинского языков” [14], “Сопоставительная грамматика русского и украинского языков” [13], і досі не посприяли виділенню зіставного мовознавства в окрему спеціальність із захисту дисертацій, як, наприклад, у Росії, де аналогічна до української “порівняльно-історичне і типологічне мовознавство 10.02.17” спеціальність кваліфікується як “сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание 10.02.20”. Дисертації ж в Україні із зіставного мовознавства сором'язливо приховуються за шифром 10.02.17 “порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”.

У пропонованій статті на прикладі 80 дисертацій із власне зіставного (синхронічного) мовознавства, захищених в Україні вже у XXI ст., яке, на думку багатьох лінгвістів, є поліпарадигмальним, спробуємо виявити координати уподобань сучасних компаративістів та їхній внесок у розвиток тієї чи тієї наукової школи. Першочергово нами були встановлені мови, матеріал яких використовується для зіставних досліджень. Таких виявлено 13, передовсім, це українська, що виступає мовою вихідною у 90 % дисертаційних обстежень. Крім того, підлягають аналізу факти таких мов, як англійська, німецька, російська, польська, французька, іспанська, італійська, португальська, новогрецька, перська, японська, корейська. При цьому у понад 70 % аналізованих дисертацій обстеженню підлягають факти англійської, 27 % – німецької, 16 % – російської мови. Зіставним дослідженням із залученням інших мов присвячені нечисленні роботи: польської – 5, французької – 3, італійської та іспанської – по дві. Відомості з решти мов залучаються тільки в поодиноких випадках. Стосовно кількісних характеристик можна також констатувати, що об'єктом зіставних досліджень переважно виступають дві мови: українська й англійська (37 робіт), українська й німецька (12), українська і польська (2), українська і французька (2), українська й італійська (2), німецька й англійська (2), французька й англійська (1), українська й іспанська (1), російська й англійська (1), українська й російська (1), українська і перська (1).

Для зіставного аналізу часом беруться факти трьох мов: української, англійської і російської (6), української, англійської і німецької (3), української, польської і німецької (1), української, англійської й новогрецької (1), української, англійської і португальської (1), російської, англійської і корейської (1). П'ять проаналізованих дисертацій ґрунтуються на лінгвістичному матеріалі 4-х мов: української, російської, англійської і німецької (3), української, російської, англійської і японської (1), української, російської, англійської та іспанської (1).

Послугуючись термінологічною базою лексикологічних досліджень, можна констатувати, що ядерну зону зіставних обстежень становлять українсько-англійські розвідки, навколоядерну сферу формують спостереження за фактами української і

німецької мов, на периферії зіставних пошуків українських компаративістів перебувають факти російської і польської мов, залучення ж матеріалів решти мов становлять віддалену периферію.

На жаль, доводиться констатувати, що синхронічні обстеження споріднених мов, незважаючи на те, що сьогодні ми маємо ґрунтовні вітчизняні праці у цій галузі, які б могли виступати зразком для подальших пошуків, практично не знаходять свого розвитку у роботах науковців молодого покоління. Проте ще один із розробників зіставного методу на теренах колишнього Радянського Союзу О. О. Реформатський, аналізуючи те, що Ш. Баллі за основу своїх досліджень брав споріднені мови, зауважував: “Саме для зіставного метода близькоспоріднені мови становлять особливий інтерес, оскільки спокуса ототожнення свого та чужого “лежить на поверхні”, однак саме це і є тією провокаційною близькістю, подолання якої приховує у собі великі труднощі” [11, с. 42].

Аналіз основних напрямів сучасного українського зіставного мовознавства здійснений нами за ключовими словами всіх зазначених дисертаційних робіт, оскільки, на думку видатного психолога О. Р. Лурія, саме ключові слова є “елементами тексту, які несуть ядерне змістове значення для розуміння всього смислу” [6, с. 307]. Отже, ключових слів і сполучень у 80 дисертаціях нараховано 590, що, очевидно, говорить про розгалуженість наукових пошуків. За допомогою кількісних підрахунків, як і при аналізі залучених для зіставних досліджень мов, ми намагались побудувати поле ключових слів, ядро котрого утворюють найуживаніші одиниці. Відразу варто відзначити, що таких виявилась невелика кількість. Переважно повторювались лише терміни *мовна картина світу* або *картина світу*, *концепт*, *семантична структура*, *внутрішня форма*, *фрейм*, а також слово *зіставлення*. Тобто цими одиницями формується ядро поля, проте про останнє можна говорити дещо умовно, оскільки частотність його елементів зовсім невелика: по 8 разів фіксуються ключові одиниці *мовна картина світу* або *картина світу* та *концепт*; *семантична структура* – 7, *внутрішня форма* – 5, *фрейм* – 4 рази. Здебільшого це і виявилось тією об'єднувальною ланкою українських досліджень із зіставного мовознавства.

З аналізу структурних компонентів ядра поля впливає належність останніх, а відтак і дисертаційних досліджень, які вони представляють, до сфери когнітивної лінгвістики або семантики. Певною мірою це стосується й одиниць, що формують умовну навколядерну зону, куди увійшли ключові слова і сполучення, кількість уживання яких обмежується трьома дисертаціями: *концептуалізація*, *вільний асоціативний експеримент*, *концептосфера*, *семантичне поле*, *лексико-семантична група*, *лексико-семантичне поле*, *лексико-семантичний варіант*, *мікрополе*, *компонентний аналіз*, *сема*, *формула тлумачення*, *ядро*, *фразеологізм*, *функціонально-семантичне поле*, *зіставний аналіз*, *сленг*, *метафора*, *архетип*, *суб'єкт*, *мовленнєвий акт*. З аналізу елементів навколядерної зони впливає, що вони виступають референтами досліджень у сфері вже зазначених галузей – когнітивної лінгвістики (*концептуалізація*, *вільний асоціативний експеримент*, *концептосфера*) і семантики (*семантичне поле*, *компонентний аналіз*, *сема*), а також лексикології (*лексико-семантична група*, *лексико-семантичне поле*, *лексико-семантичний варіант*, *сленг*), фразеології (*фразеологізм*), культурології або етнолінгвістики (*архетип*), теорії мовленнєвих актів (*мовленнєвий акт*), функціональної граматики (*функціонально-семантичне поле*) та припустимо синтаксису (*суб'єкт*).

Двічі уживані ключові слова, очевидно, формують периферію поля: *семантична група*, *семантична ознака*, *семантичний тип*, *антропонім*, *самоназва*, *запозичення*, *антропоцентризм*, *конотація*, *метонімія*, *міжмовні зіставлення*, *міжмовні відповідники*, *об'єкт*, *опозиція*, *пропозиція*, *словотвірна парадигма*, *словотвірне значення*, *фразеологічна одиниця*, *посесивні дієслова*. З розгляду цих одиниць впливає, що до встановлених вище галузей зіставного мовознавства в поле зору вітчизняних компаративістів також потрапляють такі напрями наукових пошуків, як ономастика (*антропонім*, *самоназва*), морфологія (*посесивні дієслова*), словотвір (*словотвірна парадигма*, *словотвірне значення*).

Решта проаналізованих ключових слів і сполучень, а таких налічується понад 90 %, уживаються в авторефератах лише по одному разу, тобто входять до віддаленої периферії побудованого поля. Передовсім це одиниці, що засвідчують

скерування певного дослідження у бік когнітивної лінгвістики (*концептуальна ознака, концептосистема, ядерно-периферійна організація концепту, асоціативно-образна складова концепту, ціннісна складова концепту, семантичний простір концепту, понятійна складова концепту* і под.) або семасіології (*семантичні опозиції, семантичний простір, семантичний компонент, семантична трансформація, семантична мотивація, семантичний диференціал, аксіологічна семантика, диференційно-семантичні компоненти, контрастивна семантика* і под.). Окремі одиниці референціюють уявлення про порівневий рівень досліджень, тобто фактів лексикології у зіставному аспекті, зокрема ономастики (*гастрономізм, зоонім, криптонім, псевдонім, фітонім, компонент-онім*), термінології (*юридичний термін, термінологія, термінологічна метафора, ядерний / периферійний термін*), фразеології (*фразеологічна номінація, фразеологічна мікросистема, фразеологічна ономастика, фразеологічна лінгвокультурема*). За ключовими словами простежуються зіставні дослідження словотвірного підрівня (*багатоверхинне словотвірне гніздо, словотвірний ланцюжок, похідне слово, зіставляваний словотвір*), морфологічного (*відприкметникове дієслово, дієслово мовлення, дієслово розташування, категорія процесуальності, категорія темпоральності, категорія аспектуальності*) та синтаксичного (*структурно-семантичні типи речення, семантико-синтаксична категорія, семантико-синтаксична валентність*) рівнів мовної системи.

Аналіз одиниць як синтаксичного, так і фонологічного рівня здійснюється, як засвідчують ключові слова, крізь призму семантичних спостережень: *фоносемантизм, фонові семантика, фоносемантична константа*. Не можна у зв'язку з цим не пригадати слова видатного французького дослідника Е. Бенвеніста: "Що тільки не робилося з метою не брати до уваги значення..., марні сподівання. Воно, як голова медузи, скрізь у центрі мови зачаровує тих, хто його спостерігає" [1, с. 135].

Рухаючись далі по побудованому нами полю ключових слів, потрапляємо у сферу прагматики, лінгвістики тексту, стилістики, лінгвокультурології: *апелятивний дискурс, новинний дискурс, дискурс-портрет, дискурсивна особистість, постмодерністський художній дискурс, алюзія, артефакт* і под.

Отже, побудоване поле постає перед нами розпливчастим, аморфним, з мінімальною кількістю елементів, які б вступали між собою у системні відношення, швидше, більшість структурних його компонентів, тобто ключових слів, засвідчують різноспрямованість наукових пошуків, референтами яких є проаналізовані одиниці. З аналізу поля випливає, що у порівнянні з дослідженнями мовознавців ХХ ст., які переважно були скеровані у бік пізнання властивостей форми вираження мовних одиниць, сьогодніні зіставні розвідки здебільшого цим аспектом нехтують, зосередившись на семантичних сферах мовного існування, тобто і досі, хоча і з іншого боку, спостерігається асиметрія лінгвістичних досліджень. Тим часом усі сучасні наукові галузі прагнуть до симетричності, оскільки саме це, з одного боку, засвідчує "переорієнтацію науки з такої, "що збирає", у таку, "що впорядковує", а з іншого – "відкриває шлях до пізнання структурних законів" [15, с. 79]. Крім того, розгалуженість ключових слів, що практично унеможлиблює встановлення більш-менш чіткої ядерної зони поля, дозволяє зробити висновок про практично відсутність, принаймні у сфері зіставного мовознавства, наукових лінгвістичних шкіл, оскільки однією з ознак останньої є, як відомо, єдина дослідна програма, спільність наукових поглядів і стилю наукової діяльності, а звідси і спільність термінологічної бази дослідження.

Оскільки, хоча ще й дещо умовно, вимальовується ядро поля ключових слів, при спостереженні за його одиницями можна припустити, що у зіставних дослідженнях усе ж таки формується школа лінгвокогнітивного спрямування. Проте це не відповідає ще одному критерію останньої – наявності наукового лідера, конструктора дослідницької програми (див. про ознаки наукової школи: [5], якими, наприклад, в Америці є Рональд Лангакер, Джорд Лейкофф, в Росії – Олена Кубрякова, Микола Болдирев та інші. Відсутність в Україні програми досліджень цієї галузі мовознавства, безперечно, пов'язана з відсутністю теоретичної бази для її реалізації, і досі неможливо з'ясувати, у якому напрямі розвиваються вітчизняні дослідження – чи то шляхом класичного американського когнітивізму, чи то за принципом російських структурно-семантичних пошуків.

Поринувши у царину когнітології, предметом дослідження якої є когніція, тобто взаємодія систем сприйняття, представлення й продукування інформації у слові, представникам цієї сфери за відсутності наукового лідера самотужки необхідно визначатися, на яких позиціях вони перебувають стосовно таких засадничих понять, як сутність мови, її взаємодія з дійсністю, мисленням, свідомістю, логікою, мовленням, чи керуються вони у своїх пошуках теорією “лінгвальної відносності”, чи заперечують її, адже, на думку О. Т. Кривоносова, “когнітивно-комунікативна лінгвістика” – це повернення до старої як світ проблеми “взаємовідношення мислення й мови” [4, с. 146]. Як нам видається, у пострадянський період вітчизняна наукова думка залишила поза увагою ці базові загальнотеоретичні питання, що конче необхідні для з’ясування понять “мовна картина світу” або “когнітивна картина світу”, а також, чи має рацію взагалі їхня побудова, адже у наукових колах супротивників цього лінгвістичного напрямку чимало.

Так, наприклад, у межах своєї логічно несуперечливої лінгвістичної теорії висловлюється щодо “мовної картини світу” вже цитований нами знаний мовознавець О. Т. Кривоносов: “Про яку “мовну картину світу” може йтися, якщо мова не відображає світ, якщо це – функція мозку. Тільки наївні люди, запозичивши заокеанський термін, можуть придумати собі, що, ввівши його, вони займаються наукою. Винахідники терміна і, відповідно, антинаукового поняття “мовна картина світу” не зрозуміли сутності мови, а її й не можна зрозуміти у самій собі, не виходячи за її межі. Ці “першовідкривачі” кинули клич, який відгукнувся у всьому світі, подібно до теорії “лінгвістичної відносності” Сепіра-Уорфа, а їхні апологети, не розібравшись у сутності взаємовідношення мови й мислення, підхопили цей термін як прапор найновішого наукового відкриття і почали розмахувати ним на всіх лінгвістичних, психологічних і філософських перехрестях, винайшовши раптом німецьку, російську, китайську, слов’янську і подібні “мовні картини світу”, побачивши у ній певну надмовну сутність, що відображає світ, котру ніби не роздивились усі, хто жив до них, лінгвісти, психологи, філософи” [4, с. 182–183]. Звичайно, на такі певною мірою категоричні висловлювання, а у тексті роботи дослідника їх чимало, можна і не зважати, що і спостерігаємо сьогодні. Проте вчений стоїть на міцних позиціях стосовно того, що відображальною здатністю володіє лише наш мозок, мислення, а мова є просто знаковою системою, якій чомусь приписують чудодійну силу відображення світу. Це знайшло своє найповніше втілення у теорії “мовної картини світу” [4, с. 175], визнання якої, на думку дослідника, значить, що світ сприймається тільки мовою в обхід мислення [4, с. 179].

Зазначені, як і багато інших, проблеми лінгвокогнітивістики, мовної картини світу потребують відповіді, а відтак теоретичного обґрунтування, наукових дискусій, щоб принаймні можна було встановити, що є базою наукових пошуків, у межах якої школи вони здійснюються, як вони працюють на розбудову вітчизняної науки, яка їхня кінцева мета.

Дослідження семантичних властивостей мови виявляються другою спільною проблематикою зіставних студій в українському мовознавстві, що впливає з розгляду побудованого поля ключових слів. Спрямування наукових пошуків у сферу лексичної семантики має в Україні хороше наукове підґрунтя, адже робота у цій сфері, починаючи від праць нашого видатного співвітчизника О. О. Потебні [10], набула особливого розквіту із середини минулого століття, коли вивчались мовні одиниці для розпізнання їх автоматизованими системами [2; 9], планувалось упорядкування семантичного словника [8], а пізніше (1995–2005 рр.) під керівництвом М. П. Кочергана проводились наукові конференції в Київському національному лінгвістичному університеті “Проблеми зіставної семантики”. Проте, щоб констатувати виникнення семантичної школи, за даними зіставних досліджень, підстав, на жаль, немає. Про це свідчить, по-перше, надзвичайна різноманітність ключових слів, пов’язаних із семантичною сферою обстежень, що переважно використовується лише в окремому дослідженні: *фоносемантизм, семантична трансформація, семантична маркованість слів, семантичний диференціал, семантико-мотиваційна модель, прототипна семантика, інваріантно-варіантні семантичні відношення* і под. По-друге, часта відсутність уживаної авторами дисертацій термінології в українських лінгвістичних довідниках (*когнітивно-семантичний континуум, фреймова семантика, семантичний простір концепту* і под.) і, навпаки, здебільшого

непослугування авторами аналізованих робіт унормованою в українських виданнях лінгвістичною термінологією. Все це є свідченням порушення спадковості й у цьому напрямі зіставного мовознавства.

Отже, у сучасному українському мовознавстві виокремилась і активно розвивається галузь зіставного (синхронічного) мовознавства, яка потребує офіційного визнання, що необхідно принаймні зафіксувати у переліку спеціальностей дисертаційних досліджень. На сьогоднішньому етапі зіставне мовознавство в Україні є емпіричним, воно характеризується відсутністю кінцевої мети, невизначеністю шляхів розвитку і напрямів досліджень. Для розв'язання цих проблем назріла нагальна необхідність у побудові стрункої, несуперечливої теорії, яка б працювала на розбудову вітчизняного мовознавства, чому сприятиме й укладання програми зіставних пошуків, що відкриватиме шляхи до фундаментальних досліджень.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : УРСС, 2002. – 448 с.
2. Клименко Н. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. – К. : Наукова думка, 1982. – 250 с.
3. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство: методи, принципи, аспекти й рівні дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 34–51.
4. Кривоносов А. Т. Мышление, язык и крушение мифов о “лингвистической относительности”, “языковой картине мира” и “марксистско-ленинском языкознании” (подступы к сущности языка) / А. Т. Кривоносов. – М. ; Нью-Йорк : ЧеРо, 2006. – 821 с.
5. Лебедев С. А. Философия науки : словарь основных терминов / С. А. Лебедев. – М. : Академический Проект, 2004. – 320 с.
6. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М. : Феникс, 1998. – 416 с.
7. Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / М. М. Пещак. – К. : Наукова думка, 1979. – 268 с.
8. Пещак М. М. Украинский семантический словарь (проспект) / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская и др. – К. : Наукова думка, 1990. – 263 с.
9. Пещак М. М. Лексична семантика в системі “людина – машина” / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Г. М. Ярун, Е. А. Карпіловська. – К. : Наукова думка, 1986. – 278 с.
10. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1892. – 236 с.
11. Реформатский А. А. О сопоставительном методе / А. А. Реформатский // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1987. – С. 40–52.
12. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию / Ю. В. Рождественский. – М. : Высшая школа, 1990. – 381 с.
13. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков. – К. : Наукова думка, 2003. – 534 с.
14. Сопоставительная стилистика русского и украинского языков. – К. : Вища школа, 1980. – 208 с.
15. Сороко Э. М. Структурная гармония систем / Э. М. Сороко. – Минск : Наука и техника, 1984. – 364 с.
16. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.

УДК 316.625 (075.8)

ПРИНЦИПИ СУГЕСТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ В ІНТЕРНЕТНІЙ КОМУНІКАЦІЇ**Компанцева Л. Ф.**

У статті розглядаються лінгвосугестивні технології, що сприяють здійсненню маніпуляції в мережі Інтернет; аналізуються комунікативні можливості медіавірусів, інтернет-ігор, блогів як інтернет-жанрів, когнітивно-прагматична організація яких сприяє актуалізації сугестивних впливів на комунікантів.

Ключові слова: інтернет-комунікація, маніпуляція, медіавіруси, мовленнєві технології впливу, сугестивна лінгвістика.

В статье рассматриваются лингвосуггестивные технологии, способствующие осуществлению манипуляции в Интернете; анализируются коммуникативные возможности медиавирусом, интернет-игр, блогов как интернет-жанров, когнитивно-прагматическая организация которых способствует актуализации суггестивных воздействий на коммуникантов.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, манипуляция, медиавирусы, речевые технологии воздействия, суггестивная лингвистика.

The article deals with lingual-suggestive technologies that favour manipulation in Internet; analyzes communicative possibilities of media viruses, Internet games, blogs as Internet genres, whose cognitive pragmatic organization contributes to actualization of suggestive influences on communicants.

Key words: internet communication, manipulation, media viruses, linguistic technologies of influence, suggestive linguistics.

Сугестивна лінгвістика – наука, що вивчає феномен сугестії як комплексну психолінгвістичну проблему, поєднуючи давні знання й сучасні методи, традиційний і нетрадиційний підходи. Складність відносин між суб'єктом й об'єктом вивчення динамічної сугестивної лінгвістики (особистість – текст – тексти міфів, що становлять пересічні міфологічні поля особистості й суспільства) зумовлює комплексний, міждисциплінарний підхід цієї науки: вивчення лінгвістичних аспектів сугестії [2; 5; 7; 8] неможливо без виходу за межі мовознавства [6; 9; 10]. *Мета* статті: дослідити лінгвосугестивні техніки впливу в мережі. *Завдання статті:* 1) визначити принципи сугестивної лінгвістики, що є значущими для здійснення впливу в Інтернеті; 2) дослідити сугестивні технології впливу на прикладах різних жанрів мережі (блогів, медіавірусів, комп'ютерних ігор).

Лінгвістична сугестія в Інтернеті

Аналіз мережевих ресурсів дозволив визначити найбільш впливові техніки сугестії, до яких було віднесено наступні:

- *конкретність та образність ключових слів* у дискурсах офіційних і неофіційних інтернетівських ресурсів і посиланнях пошукових систем. Постійно повторювані ключові слова програмують постійних відвідувачів. Використання слів, зміст яких конкретний, що можна легко подумки уявити, істотно підвищує ефект навіювання. Навпаки, абстрактні поняття різко знижують його силу навіювання;

- *емоційне перенасичення тексту* – велика кількість яскравих прикметників, порівнянь, метафор й інших образних засобів, що підміняють фактичний матеріал;

- *використання риторичних запитань*, котрі підштовхують читача до потрібних відповідей: “Невже Ви зможете промовчати?”;

- *приховування джерел інформації*, використання невизначених конструкцій типу “як говорять деякі експерти”, “за даними останніх опитувань й ін.”;

- *уживання наказових конструкцій*, що особливо дієво для посттоталітарного співтовариства: “Не дозволяйте себе обманювати!”;

- *звернення до базових для того або іншого співтовариства концептів і наповнення їх новим змістом*: “Отримайте інформацію про останні новини в галузі ІТ-технологій!”;

- використання мовних конструкцій єдності, довіри: “Не кожен відвідувач може стати членом **нашої блоггової спільноти**”;
- експлуатація ідеї “кола своїх”, навмисне включення до нього відвідувачів мережевого ресурсу;
- використання евфемізмів, що актуалізує роботу підсвідомості споживача інформації й формує необхідний маніпулятору образ;
- активне звертання до антропоцентричних словотвірних моделей: введення в текст новотворів, що називають осіб (френди, блогери тощо);
- активізація оказіональних конструкцій, звернення до основ лінгвопластики, що передбачає ставлення до слова як до фізичного тіла, яке може стискатися, розширюватися, розчленовуватися й зливатися з іншими словами; і як до біологічної особи, живої й життєздатної, мінливої, спроможної саморозвиватися. Цей прийом особливо часто використовують на гумористичних й опозиційно налаштованих інтернетних ресурсах;
- міміка, жестикація замінені в інтернет-комунікації певним чином дібраними фотографіями, малюнками, смайлами тощо. Якщо візуальний ряд підкріплює зміст переданої інформації, це також сприяє підвищенню сили навіювання: немовні компоненти спілкування менше піддаються осмисленому контролю.

Жанри Інтернету: ознаки сугестії

Сугестивний вплив можна виявити в інтернетних дискурсах різних жанрів. В даній статті розглядаються вияви сугестії в трьох жанрах інтернетної комунікації, найбільш популярних в останні роки й активно використовуваних сугесторами, – медіавірусах, комп’ютерних іграх, блогах.

Медіавіруси. Д. Рашкофф описав нове середовище перебування сучасного людства, котре ще можливо завоювати, – інфосферу, або *медіапростір*. “Більшості з нас знайомі біологічні віруси, наприклад ті, які викликають грип, звичайну застуду, а може, навіть і СНІД. Атакуючий вірус використовує свою захисну липку протеїнову оболонку, щоб приліпитися до здорової клітини, після чого уводить її усередину свій власний генетичний код (власне свої гени). Генетичний код вірусу бореться за контроль із генами самої клітини й у разі перемоги назавжди змінює спосіб її функціонування й відтворення” [7]. Опис вірусу, запропонований Рашкоффом, передає сутність і медіавірусів, які поширюються в інфосфері, циркулюють у мережах медіапростору й уводять в інфосферу *приховані концепції у вигляді ідеологічного коду – мемів*. Особливості медіавірусного зараження такі:

1. Медіавірусом може бути подія, винахід, система ідей, пісня, візуальний образ, стиль одягу, скандал тощо. Головне, щоб оболонка медіавірусу привертала увагу.
2. Поширення медіавірусів тим швидше, чим більше вони привертають увагу й збуджують інтерес.
3. Юридична, емоційна, психологічна та соціальна невідповідність одержувачів інформації до протидії медіавірусному зараженню.
4. Відсутність законів, що регулюють поширення медіавірусів в інформаційному просторі.
5. Зміна картини світу індивіда, мережевого співтовариства та націй у цілому.
6. Можливість глобального інтерактивного поширення.
7. Для медіавірусів підходить відоме визначення хаосу – “метелик, що б’є крилами в Китаї, може викликати ураган у Нью-Йорку”. Це означає, що незначна подія, яка сталася в одній точці простору, може викликати глобальні зміни в іншій, навіть сильно віддаленій.
8. Медіавірус може бути розроблений із метою боротьби проти окремої людини, партії, економіки, релігії тощо.
9. У медіавірусів, як і в біологічних вірусів, є організм-хазяїн, який вони хочуть захопити, але це не культура в цілому; вони націлені на проникнення в ушкоджені системи.

Ефективність медіазараження визначається відсотком суб’єктів, які піддалися навіюванню. Воно може підтримуватися насадженням в інформаційних потоках мережі Інтернет ірраціоналізму як компонента міфологізації суспільної свідомості.

У новинах Інтернеті істина не відшукується, а проголошується. Гіперпосилання, що анонсують новини, мають декларативний характер. Так, аналіз гіперпосилань

щодо подій, пов'язаних із жорстоким поводженням із акулою у торговому центрі Києва, надає можливість не тільки встановити їх послідовність, але й сформулювати негативне ставлення отримувачів інформації до ситуації. “В торговом центре ради забавы мучают акулу” (<http://www.kp.ua>); “Акула в киевском торговом центре – “не жилец”” (<http://www.cenzor.net.ua/news>); “Через месяц после появления информации о жестоком обращении с акулой ее посадили на карантин и перевезли в Германию” (www.lenta.news-ua.com); “Увезенная в Германию акула из киевского ТРЦ Ocean Plaza умерла” (www.profi-forex.org/.../entry1008154); “Скандально-известный хищник погиб в германском океанариуме” (www.incident.su); “Акула из столичного торгового центра действительно умерла. Правда, уже в Германии” (www.lenta.news-ua.com); “Многострадальная киевская акула погибла в Германии” (<http://www.bagnet.com>); “Акула из столичного торгового центра действительно умерла. Правда, уже в Германии” (<http://www.segodna.ua>); “Вместо многострадальной акулы для развлечения посетителей ТРЦ привезут нового “смертника”” (<http://frasa.ua>).

Примітивізація дійсності захоплюється й ініціюється слоганами, помітними заголовками повідомлень у новинах. Ця маніпулятивна тактика призводить до збіднення мислення аудиторії. Так, кожний інтернет-сервіс має свій слоган, який, з одного боку, відповідає очікуванням аудиторії – надає інформації щодо власних можливостей, з іншого – зводить процес формулювання й подання інформації до однієї фрази: “Реклама, приносящая доход” (Сервис партнерских программ Affiliatenetwork); “Hotlog. На пульсе вашего ресурса” (Система интернет-статистики Hotlog); “Найдется все. Со временем” (Поисковая система Яндекс (yandex.ru)); “Интернет начинается с нас” (Myweb.ru, каталог сайтов) тощо.

Комп'ютерні ігри. Комп'ютерні ігри можуть бути віднесені до жанрового формату віртуальних світів, створених за аналогією до реального світу, які мають своїх жителів, історію, міфологію, часто – мову, культуру й систему цінностей. Сугестивний вплив на учасників ігор може бути досить продуктивним, оскільки у свідомості гравців відбувається когнітивна заміна реалій і цінностей віртуального й реального світу.

До жанрового формату віртуальних світів належать ігри MOOs, MUDS, MUCKs, MUSEs. Найбільш цитоване визначення жанру ігор в Інтернеті представлено на сайті кафедри відкритих інформаційних систем МЕСІ (http://ois.mesi.ru/other/int_serv.html): “Це масово використовувані текстові ігри, що реалізують принцип віртуальної реальності (virtual reality games)”. Відповідно до MUD FAQ: “MUD (Multi-User Dungeon) – це комп'ютерна програма, користувачі якої потрапляють туди й досліджують зміст (log and explore)”. Кожен користувач отримує контроль над комп'ютерним персонажем. Ви можете ходити, розмовляти з іншими персонажами, вивчати місця, що кишать небезпечними монстрами, розгадувати головоломки й створювати власні елементи. Існує разюча кількість варіацій MUD.

Значна розмаїтість ігор MUD дає підстави об'єднати їх під спільною назвою MU*, замінюючи зірочками можливі варіанти закінчень MUD (*Multi-User Dungeon*), MUSH (*Multi-User Shared Hallucination*), MUX (*Multi-User eXperience*), MOO (*Mud Object Oriented*) тощо.

Перша гра MUD була написана ще в 1978 р. Р. Трубшоу й Р. Бартлом в Есекському університеті в Англії. У технологічному плані гра була цікава: персонажі переміщалися в ігровому світі, об'єкти можна було піднімати тощо. Але була відсутня комунікативна концепція гри, прагматика її віртуального світу не була розроблена достатньою мірою. У наступні роки робили ще низку спроб створити ігри із цієї серії, але тільки 1998 р. в університеті Аберіствіта в Англії Р. Акот, А. Кокс і Д. Фін розробили проект AberMud, що зацікавив користувачів. Успіх гри був визначений розширеними комунікативними можливостями й максимальним залученням каналів зв'язку, пропонованих Інтернетом: дошки оголошень, база даних, які могли змінювати самі гравці, багатомірні світи, які постійно доповнювалися новими країнами й народами.

DikuMud – перша гра, що справді відтворює віртуальний світ, основа якого була взята з нормандської міфології. Авторами цієї гри були датські студенти комп'ютерного факультету університету Копенгагена С. Хаммер, К. Нибоє, Т. Мадсен й ін., які започаткували свій проект на комунікативній стратегії соціалізації,

приділивши значну увагу створенню механізмів спілкування між гравцями. Переважно використовувався принцип багатоканального зв'язку: репліки гравця на каналі чули всі інші гравці. Вдалою знахідкою в цьому розряді ігор стала поява нової типології віртуальних персонажів – свійських тварин. Багато гравців ставилися серйозно до їхнього існування, влаштовували цікаві вистави (бої биків, горобині польоти над містом тощо).

Найвищою комунікативною точкою розвитку формату віртуальних світів є ігри сімейства *LPMud* й *TinyMUD*. *LPMud* дозволяють гравцями програмувати комунікативну ситуацію й віртуальний світ: створювати нові типи комунікації, перемоделювати простір і час перебігу гри. В *TinyMUD* прагматика комунікативної ситуації формується на рівні створення віртуального співтовариства, що вирізняється єдиною комунікативною стратегією й тактикою, однаковими вимогами до мовленнєвої поведінки.

Таким чином, формат віртуальних світів розвивався у бік комунікативного складання, розширення типології віртуальних персонажів, актуалізації комунікативної компетенції гравців, що виявляється в їхньому самостійному моделюванні комунікативної ситуації, формуванні віртуального співтовариства, а отже, нав'язуванні необхідних ідей і світоглядних позицій.

Комунікативна мета жанру віртуальних світів – реалізація потреби в ігровій діяльності, спроба конструювання й переконструювання власних переконань, внутрішнього світу та навколишньої дійсності за допомогою мови й мультимедійних можливостей Інтернету; примірювання особистістю на себе різних ролей і життєвих позицій у дискурсивному просторі гри. Тому в комп'ютерних іграх здійснюється прямий сугестивний вплив на гравців, здатний змінити їхню картину світу аж до повної її модифікації.

Особливу популярність мають ігри, змістом яких є прийняття гравцем тієї чи іншої ролі. Вони можуть відбуватися між людиною й комп'ютером, але більш затребувані ігри, що проходять усередині мережі Інтернет, де персонажі грають один проти одного. Гравці вибирають ту гру, зміст і комунікативні установки якої найбільше відповідають їхній власній моделі комунікативної поведінки. Рольові комп'ютерні ігри надають більше можливостей для реалізації особистісної потреби в прийнятті тієї або іншої психологічно комфортної ролі й відходу від реальності. Так, в іграх, здійснюваних за принципом "очима" комп'ютерного персонажа, досить швидко відбувається ідентифікація особистості гравця з комп'ютерним героєм, повне входження в комп'ютерне середовище; гравці відчують реальні переживання з приводу нереальних подій. Ігри, що передбачають спостереження за своїм героєм, або *квесту* (від англ. *quest*), також побудовані на стратегії ототожнення особистості гравця з його комп'ютерним героєм. Поразку чи загибель "свого" персонажа гравець може досить сильно переживати і сприймати майже як власну трагедію. У стратегічних іграх користувачі можуть виступати в ролі командира спецназу, головнокомандувача армії, автора віртуального світу.

Відповідно до спостережень, які підтверджуються опитуваннями гравців у *MUD*, є чотири типи учасників віртуальних ігор: "*переможці*" (*achievers*), "*дослідники*" (*explorers*), "*колективісти*" (*socializers*) та "*вбивці*" (*killers*). Комунікативна стратегія "переможців" орієнтована на подолання перешкод, завоювання віртуальних скарбів тощо, тобто на досягнення видимого результату. "Дослідники" зайняті вивченням просторово-часової організації віртуальних світів та їхніх можливостей. Стратегія "колективістів" передбачає комунікативну взаємодію й співпрацю, нарешті, "вбивці" реалізують антисоціальну комунікативну стратегію, перешкоджаючи діяльності інших гравців, часом удаючись до ненормованих дій.

Описані комунікативні й психологічні особливості комп'ютерних ігор відкривають широкі можливості для сугестивних технологій. Так, російська компанія "Руссо-бит-М" створила кілька комп'ютерних ігор явно експансивного характеру. У них пострадянські країни Грузія, Абхазія, Осетія, Україна й Польща представлені ворогами Росії. Назва цієї комп'ютерної стратегії – "Протистояння. Змушення до миру" – і створена вона за мотивами реальних подій на Кавказі.

Приклад гри. 2009 рік. Минуло всього кілька місяців після серпневої п'ятиденної війни Росії й Грузії. Саакашвілі одержав підтримку своїх західних друзів і зважився на чергову спробу захоплення Абхазії й Осетії. Не залишився осторонь і

блок НАТО, висунувши Польщу як свого представника, а також Україна, яка почала блокаду чорноморського флоту в Севастополі. Росія завдала відповідного удару... Такий опис гри дається на сайті проекту.

У “Змушенні до миру” геймер може вибирати з трьох сторін – Росія, Грузія й НАТО. У боях також візьмуть участь армії Абхазії й Польщі. Розробники обіцяють, що в грі буде наявна реальна техніка всіх учасників конфлікту: флот, комплексні військові споруди, безпілотні літаючі розвідники, системи ПРО, бойові ракетні кораблі.

За результатами останніх соціологічних досліджень, учні – найактивніші відвідувачі залів комп’ютерних ігор. Їхня ігрова діяльність ґрунтується на таких принципах:

1) практично всі комп’ютерні ігри, доступні відвідувачам комп’ютерних залів (в основному це підлітки, молодь до 18 років), становлять інтерактивну дію на кримінальні, військові, фантастичні й спортивні (наприклад, автогонки) теми;

2) тільки 17,24 % комп’ютерних ігор не містили сцен насильства, як правило, це були ігри на спортивну тему;

3) 55,17 % комп’ютерних ігор містили інтерактивні сцени різноманітних убивств (“Doom”, “Young Blood”, “Final Doom” та ін.);

4) 39,08 % комп’ютерних ігор ґрунтувалися на інтерактивних сценах бійок (різного ступеня жорстокості): “Kensei”, “Hercules” тощо;

5) 35,63 % комп’ютерних ігор зображували інтерактивні сцени катастроф (“X-COM”, “Resident Evil” й ін.);

6) у цілому 82,75 % комп’ютерних ігор обов’язково містили хоча б один із видів екранного насильства (убивства, бійки, катастрофи). При цьому в багатьох із проаналізованих ігор насильство було представлено відразу в кількох видах – тобто з поєднанням (у різних комбінаціях) бійок, убивств, катувань, катастроф тощо;

7) у репертуарі комп’ютерних залів переважали відносно прості ігри, так звані “стрілялки”. Ігри більш складні – “стратегії” й “квестиінтерактивний пошук виходу” з якоїсь ситуації – опинилися явно на узбіччі.

Отже, на свідомість підлітків здійснюється сугестивний вплив. Вони звикають до сцен жорстокості й насильства, до можливості вбивати й розміщення сил у парадигмі “свої – чужі”.

Блоги. *Блоги* – це результат зміни стилю мислення суспільства й жанрової організації комунікації. Попередники блогів – щоденники, головною ознакою яких була інтимність. Про суть і місце нинішніх щоденників у мережі розмірковують багато дослідників. “Блог – це осередок закомплексованих графоманів і політичних фриків? І таке буває? Платформа для вільного спілкування людей, зацікавлених якоюсь темою? Так, звичайно, але не тільки. Новий вид ЗМІ? Можливо. Прекрасний маркетинговий інструмент, що забезпечує не тільки найширше охоплення, але й точне влучення в цільову аудиторію? Неочікувано, спірно, але, безсумнівно, цікаво” [9, с. 18]. “Більш трудомісткий і повільний, зате надійніший спосіб мати увагу постійно – заслужити довіру. Блоги – це спілкування, відкритий діалог, у якому довіра напрацьовується” [6, с. 32]. Таким чином, серйозний сугестивний потенціал блогів усвідомлюють і дослідники, і автори, і відвідувачі.

Блог – це мережевий щоденник, стрічка авторських повідомлень, побудована в хронологічному порядку та, як правило, відкрита для читацьких коментарів.

З *історії блогів*. Слово *blog* з’явилося наприкінці минулого тисячоріччя: у грудні 1997 р. Йорн Баргер запропонував називати “інтернет-щоденник” коротко – *weblog* (від англ. *logging the web* – “що записує події мережі”). Слово прижилося, але у квітні 1999 р. стало коротше на дві літери: Пітер Мерхольц, автор вебблога *Peterme*, розщепив неологізм надвоє. Вийшов вираз *we blog* – “ми робимо блог”. З того часу *blog* (блог) став визначенням інтернетного щоденника. У 2004 р. повний англійський словник Merriam-Webster назвав “*блог*” – мережевий щоденник – словом року.

Блоги використовували ще до виникнення терміна: з 1996 р. у мережі були популярні два щоденники – “Вечірній Інтернет” А. Носика й “Паровозів News” О. Гагіна. У той же час А. Лебедев почав збирати на сайті НЖМД “Колекцію маразму”, що була першим прикладом майданчика зі збору користувальницького контенту.

Масове визнання прийшло до блогів тоді, коли можливість просто й безкоштовно завести особистий блог з'явилася в кожного, навіть не занадто досвідченого користувача. У 1999 р. був відкритий сайт *Blogger*, а потім і “*Живий журнал*” (Livejournal.com). Епітет “живий” добре відображує ідею спілкування між багатьма людьми, які пишуть замітки самі й можуть залишати коментарі в чужих щоденниках.

Маніпулятивний потенціал блогів першими оцінили політики: у листопаді 2000 р., у розпал виборів президента США, відкрився блог *TalkingPointsMemo*, відвідувачі якого обговорювали підрахунок голосів у штаті Флорида.

У міру того, як збільшувалася кількість блогів і ширилася їхня аудиторія, ними все більше цікавилися бізнесмени. У 2006 р. маркетологи провідних компаній США назвали блоги одним із найпопулярніших інструментів у своїй справі.

Розкручування будь-якого бренда, завоювання ринку впливу передбачають такі кроки: увага – довіра – репутація – вплив. Ця схема є ключовою для здійснення сугестивного впливу в блогах. Щоб блог привернув увагу сугесторів, він повинен бути популярним у мережевому співтоваристві, викликати довіру, що забезпечує його репутацію в Інтернеті.

Саме установка відвідувачів блогів на щирі комунікацію, довіру до одержуваної інформації з неофіційних джерел робить можливими маніпулятивні тактики. “*Довіра* – валюта блогосфери. Ніяк інакше увагу “купити” неможливо” [6, с. 23].

На інтернетівських форумах та Живому журналі у 2008 р. йшло обговорення, що ніби навесні 2008 р. в Росії відбудеться деномінація із заміною купюр на інші, схожі на євро. Чутки набули значного поширення, вийшли на політичну арену. Президент Росії був змушений привселюдно спростовувати інформацію про деномінацію.

Було проведено розслідування для відновлення історії чутки, яке показало, що:

2005 р. М. Родін написав дипломну роботу з дизайну грошей. Картинки були тоді опубліковані в журналі “*Designer*” № 10/2005.

17.08.2007 р. вийшла стаття “*Деньги России*”, де зображення купюр, узяті із цього журналу, обговорювалося тільки з погляду дизайну. Про це йшлося й у коментарях до статті.

21.11.2007 р. на блозі [gvozdeff](#) з'явився пост “*О грядущей деноминации*”, у якому “по секрету” повідомлялося, що ці купюри – для майбутньої деномінації. Коментарі до того посту були викладені на шести сторінках. 23 листопада 2007 р. із посиланням на блозі [gvozdeff](#) з'явилася публікація на фішках під назвою “*О грядущей деноминации*”. Тоді ж зафіксований різкий сплеск згадувань у блогосфері.

Властивості блогів, які, з одного боку, відрізняють їх від традиційних засобів масової комунікації, з іншого – роблять ефективним майданчиком сугестивного впливу, такі:

1. *Легкість публікацій*. Блог може відкрити будь-який бажаючий. Більше мільйона блогів відкривається щорічно. Написаний пост стає доступним усьому світу за лічені секунди.

2. *Доступність*. Чим більше ви створюєте пости, чим більш активно й творчо підходите до комунікації в блогах, тим доступнішими стаєте.

3. *Соціальний характер*. “Блогосфера – одна велика розмова. Цікаві актуальні бесіди переходять із сайту на сайт, покликаючись одна на одну. За допомогою блогів люди зі спільними інтересами вибудовують дружні стосунки, переборюючи географічні кордони” [9].

4. *Вірулентність*. Інформація часто поширюється блогами швидше, ніж через агентство новин. Блоги більш ефективні в поширенні інформації, ніж різноманітні форми вірусного маркетингу.

5. *Можливість синдиціювання*. Пошукові ресурси дають можливість безкоштовної доставки блогів, що дозволяє дізнатися про відновлення блогів, заощаджує час пошуків.

6. *Взаємозв'язок*. Найбільш ефективний блог буває пов'язаний із безліччю інших посилань, тому блогеру доступні мільйони його колег.

7. *Авторитетна роль автора*, з яким можна безпосередньо спілкуватися.

8. *Висловлення думок та ідей в авторському стилі*, без спеціального літературного оброблення, що робить спілкування більш безпосереднім і викликає довіру.

9. *Можливість відновити колишні комунікативні події.* По мітках у блозі легко вести пошук минулих подій і відвідувачів.

10. *Відкритість комунікації.* Жанр блогів існує тільки за наявності постійного спілкування, відкритого діалогу, у якому репутація й довіра напрацьовуються мовленнєвими вчинками та мовленнєвою поведінкою хазяїна й гостей віртуального щоденника.

11. *Зворотний зв'язок.* У блогах спостерігається принципово нове ставлення до читача. Його думка цікава, вона відразу публікується. Читач стає співавтором блогів.

12. *Стратегічна відмінність від рекламного впливу.* Реклама розрахована на швидкий ефект, але й результати рекламних кампаній, як правило, бувають короткотривалими. "Реклама – це спроба швидко зібрати врожай уваги без посівних робіт. Але не можна збирати врожай з одного поля багато разів підряд, нічого не саджаючи. Так і люди: вони не готові виявляти увагу нескінченно й до всіх, її запас у кожного обмежений, і витратити її кожен хоче на свій розсуд. Більш трудомісткий і повільний, зате надійніший спосіб отримувати увагу постійно – заслужити довіру. Блоги – це спілкування, відкритий діалог, у якому довіру можна заробити" [6, с. 73].

13. *Автор блогів у ролі когерентного журналіста.* Новий напрям у журналістиці – когерентність – передбачає, що журналіст повинен уміти все – робити без помічників фото- й відеорепортажі, брати інтерв'ю, писати прес-релізи тощо. Всі ці функції виконує автор блогів, іноді випереджаючи офіційні ЗМІ за швидкістю подання інформації. Аматорський рівень подання матеріалів натомість викликає більше довіри читачів.

Таким чином, усі ті характеристики блогу, які роблять його привабливим для засобів масової комунікації (вірулентність, відкритість, зворотний зв'язок, синдикатна організація тощо), створили підґрунтя для сугестивного впливу на тисячі відвідувачів мережі.

Сутність сучасного суспільства може бути визначена як інформаційно-комунікативна, що передбачає безперешкодний доступ до інформації й обмін нею, відсутність кордонів, будь-яких рамок комунікації (політичних, географічних, тимчасових), взаємопроникнення ідей і культур, зворотний комунікативний зв'язок. Інформаційно-комунікативне суспільство при всіх позитивних аспектах його організації є ідеальним середовищем для здійснення всякого роду маніпулювань і сугестивних впливів на окрему особистість і різні співтовариства, насамперед мережеві.

1. Інтернет – новий інформаційний простір, який обживається інформаційно-комунікаційним суспільством. Інтернет становить глобальну соціально-комунікаційну комп'ютерну мережу, призначену для задоволення особистісних, комунікаційних потреб за рахунок використання телекомунікаційних технологій.

2. Комунікативні й технічні особливості організації мережі створюють сприятливі умови для сугестивного впливу на індивіда, мережеві співтовариства та більш глобально – на світове співтовариство в цілому. Став можливим безпрецедентний контроль над кожним індивідом; за допомогою Інтернету поширюється значна кількість матеріалів, споживання яких призводить до девальвації духовних цінностей, деформації свідомості; інформація виступає як важливий стимулятор змін у суспільстві, формуючи, змінюючи "інформаційну свідомість" й управляючи нею; дешевизна й мобільність поширення інформації створюють технологічно комфортні умови для здійснення маніпулювання; децентралізована організація мережі дає змогу приховувати реальні джерела маніпулятивних впливів; використання всіх ресурсів гіпертексту для прокладання необхідних маршрутів маніпулятивних кампаній сприяє здійсненню сугестивного впливу на глобальне світове співтовариство.

3. В Інтернеті сугестивні технології особливо ефективні в силу різних причин: високої довіри до неофіційних ресурсів мережі; можливості залучити аудиторію демонстрацією шляхів вирішення проблем; формування мережевих співтовариств на основі емпатії.

4. Сугестивна комунікація в Інтернеті базується на кардинально нових комунікативних принципах, один із яких звучить так: там, де раніше була реклама, сьогодні повинна бути *емпатія (співчуття)*. Сугестивний вплив найбільш ефективно здійснюється серед тих мережевих співтовариств, де інтерактивні відносини

налаштовані на довіру, симпатію, співчуття й розуміння, що знижує рівень критичності в сприйнятті інформації.

5. Сугестивні технології в Інтернеті націлені на масовий результат. Їхнім об'єктом найчастіше виступає *соціальна мережа* – співтовариство постійних користувачів певного мережевого ресурсу, “коло своїх”, об'єднаних спільними нормами й цілями комунікації.

6. Сугестія може бути змодельована й одночасно досліджена в рамках двох дисциплін – теорії соціальних комунікацій і сугестивної лінгвістики.

7. Дослідження сугестії в мережі з позицій соціальних комунікацій дозволяє виділити такі її особливості: сугестивний вплив на мережеве співтовариство викликає “масову”, “позаколективну” поведінку, його прикметна ознака – стихійне передання інформації; зростає роль інтелектуальної рецепції – здатності духу переймати готові думки й судження інших мислячих істот і давати можливість цим судженням інтелектуально впливати на останніх; відбувається формування нових символічних систем, що свідчить про спроби встановлення влади; користувачі Інтернету піддані *психічному зараженню* й переконанню без критичного аналізу інформації; сугестія впливає на свідомість користувачів шляхом застосування найяскравіших брендів.

8. Механізми сугестивної лінгвістики набувають особливої значущості в інтернетній комунікації, оскільки єдина реальність людини в мережі – це її мовленнєві вчинки. До найбільш популярних мовленнєвих прийомів сугестії в Інтернеті належать конкретність й образність ключових слів, емоційне перенасичення тексту; використання риторичних запитань невизначених і наказових конструкцій; звертання до базового для того чи іншого співтовариства концепту та наповнення його новим змістом; експлуатація ідеї “кола своїх”; включення в дискурс мовних конструкцій спільності й довіри тощо.

9. Усі жанри інтернетної комунікації можуть бути використані для здійснення сугестивного впливу, але найбільш активно застосовуються медіавіруси, комп'ютерні ігри й блоги. Саме в цих жанрах створені найбільш сприятливі умови для уведення в інфосферу прихованих концепцій у вигляді ідеологічного коду: медіавіруси ефективні за рахунок своєї завуальованості, привабливої оболонки й соціально-психологічної невідповідності одержувачів. Комп'ютерні ігри створюють відчуття психологічного комфорту, дають можливість самореалізації в нових соціальних ролях. Психологічний комфорт визначає зниження рівня критичності стосовно сюжету ігор і прийнятих ролей. Сугестивний ефект блогів забезпечується їхньою принциповою настановою на довіру, відкритість, комунікацію.

Література

1. Горошко Е. И. Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении : монография / Е. И. Горошко. – Х. : ФЛП Либуркина Л. М., 2009. – 816 с.
2. Компанцева Л. Ф. Гендерные основы Интернет-коммуникации в постсоветском пространстве : монография / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Альма-матер, 2006. – 392 с.
3. Компанцева Л. Ф. Интернет-лингвистика: коммуникативно-прагматический и лингвокультурологический подходы : монография / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Знание, 2008. – 528 с.
4. Компанцева Л. Ф. Философия Сети Интернет: школа Бернарда Лонергана и славянский опыт : монография / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Знание, 2006. – 352 с.
5. Лебедев-Любимов А. Н. Психология рекламы / А. Н. Лебедев-Любимов. – СПб. : Питер, 2008. – 384 с.
6. Попов А. Блоги. Новая сфера влияния / А. Попов. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2008. – 336 с.
7. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание [Электронный ресурс] / Д. Рашкофф. – Режим доступа: <http://mediavirus.narod.ru/content.html>. – Назва з екрана.
8. Слухай Н. В. Суггестия и коммуникация: лингвистическое программирование поведения человека : учеб.-метод. пособ. / Н. В. Слухай. – К. : Киевский университет, 2012. – 319 с.
9. Скобл Р. Разговор дороже денег. Как блоггинг меняет общение бизнеса и потребителей / Р. Скобл, Ш. Израэл. – СПб. : ИД “Питер”, 2007. – 368 с.
10. Филлипс Д. PR в Интернете / Д. Филлипс. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 320 с.

УДК 81"37-115(045)

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ СЛОВА В АСПЕКТАХ ЗІСТАВНОГО МОВОЗНАВСТВА**Манакін В. М.**

Стаття присвячена внутрішній формі слова як параметру зіставного мовознавства і як лінгвокогнітивному феномену, що дає ключ до розуміння етнолінгвістичних закономірностей інтерпретації світу та дозволяє порушити питання про класифікацію мов за особливостями семантичної мотивації найменувань.

Ключові слова: внутрішня форма слова, зіставне мовознавство, лінгвокогнітивний феномен.

Статья посвящена внутренней форме слова как параметру сопоставительного языкознания и как лингвокогнитивному феномену, который дает ключ к пониманию этнолингвистических закономерностей интерпретации мира и позволяет поставить вопрос о классификации языков в соответствии с особенностями семантической мотивации наименований.

Ключевые слова: внутренняя форма слова, сопоставительное языкознание, лингвокогнитивный феномен.

The paper deals with inner form of a word as a parameter of contrastive linguistics as well as a cognitive phenomenon which gives a key to understanding ways of linguistic mapping and a new classification of languages according to the specificity of word motivations.

Key words: inner form of a word, contrastive linguistics, linguistic cognitive phenomenon.

Класичне мовознавство як самостійна наукова галузь утвердилось з відкриттям порівняльно-історичного методу (кін. XVIII – поч. XIX ст. : Р. Раск, Ф. Бопп, Я. Грім, В. фон Гумбольдт, О. Х. Востоков та ін.), який дозволив запропонувати обґрунтовані класифікації мов світу. З тих часів і дотепер відомі дві основні класифікації, побудовані за ознаками 1) спорідненості мов (генеалогічна) і 2) структури (типології) слова (типологічна, або морфологічна, в іншій термінології). В загальному вигляді вони відбивають тодішні моделі, зокрема В. фон Гумбольдта і А. Шлейхера, з певними уточненнями та розширенням мовного матеріалу. Крім того, є спроби ареального розподілу мов, а також виділення так званих мовних союзів як категоріальних різновидів мовних ареалів.

Активний розвиток зіставного мовознавства і лінгвокультурологічних досліджень др. пол. XX – поч. XXI ст. дозволяє порушити питання про ймовірність розподілу мов світу ще за однією ознакою: особливостями семантичної мотивації найменувань (або за параметром, який прийнято називати метафоричним терміном “внутрішня форма слова”).

Метою роздумів цієї статті є спроба повернення до одвічного питання про природу найменування у площині, яку давні греки пов'язували з проблемою співвідношення *слова і предмета*. Не вступаючи у відому дискусію фюсеїстів і тесеїстів, про що має знати кожен студент-філолог, поглянемо на цю проблему з позицій встановлення ймовірних лінгвогносеологічних та лінгвокогнітивних закономірностей ономазіологічних процесів, сутність яких виходить за межі мовознавства і відсилає нас як мінімум до гносеологічного, когнітологічного, психологічного, нейрологічного, соціологічного, етнологічного та культурологічного феноменів. Єднання мовознавства з іншими галузями знань є вже не просто методологічною декларацією, а нагальною потребою на шляху до істинного (чи наближеного до нього) розуміння Мови і Людини в ній.

Предметом спостережень візьмемо внутрішню форму (ВФ) слова, або ж, в ширшому розумінні, – мотивацію найменування. Абстрагуючись від термінологічних деталей, можна стверджувати, що йдеться про, власне, те саме, що й стало предметом обговорення спочатку для еллінів, пізніше – для В. фон Гумбольдта,

Г. Штейнталя, В. Вундта, А. Марті, інших вчених і особливо, звичайно ж, для О. О. Потєбні, якому буде приділено найбільше уваги.

Історія вивчення питання свідчить про те, що сучасне вітчизняне і (меншою мірою) західноєвропейське мовознавство також не полишає поза увагою ВФ слова (огляд бібліографії див. у: [3; 7; 10; 16]). Проте відмінною рисою сучасних досліджень ВФ слова на фоні античного та класичного поглядів на це явище є те, що внутрішня форма слова здебільшого розглядається як суто *мовне* явище, без орієнтації на його багатопланову, а відтак – міждисциплінарну природу. Такий вузько науковий підхід стосується й багатьох інших проблем і є лише свідченням того, що мовознавство досі не може звільнитися від полону ідей сосюріанства і структуралізму, коли основна увага зосереджувалась на “*мові в собі та для себе*”.

Навіть дуже поверхове ознайомлення з тим, як тлумачили явище мотиваційного зв'язку найменування і образу предмета у давнину переконує, що це був принципово інший – глибинний підхід, за яким конкретне явище розглядалось як прояв внутрішніх загальних принципів світоустрою. Зокрема, явище, яке сьогодні ми називаємо ВФ слова і усвідомлюємо його як першооснову найменування, давні вчені намагалися ув'язати з пошуком першопричини буття і Універсуму в різних поняттєво-концептуальних визначеннях. Так, в Упанішадах оперують поняттям *брахман*, що тлумачиться як абсолютний початок. У буддійському вченні про природу речей йдеться про елементи дхарми, які становлять основу речовини, з якої зроблений світ (див.: [3, с. 11]).

Представники даосизму також виділили окрему категорію *дао* – вічне й незмінне начало, загальний абсолют, у невизначеності якого заховано сутність речей. Крім того, це й першооснова найвищого взаємного порозуміння людей. Відомий філософ-конфуціанець Іто Дзинсай (1627–1705) писав: “Міті (дао) – це ніби шлях, по якому відбувається спілкування людей між собою. Це є також причиною взаємодії усіх речей. Загальне ім'я цьому – дао” (цит. за: [10, с. 152]).

О. Ф. Лосєв, вивчаючи поняття “*вираження*”, запропоноване Аристотелем, відзначав, що в античній естетиці була поширена теорія діалектичного синтезу внутрішнього та зовнішнього. За нею усе матеріальне несе на собі відбиток “внутрішнього” (життя) [9, с. 91–92]. У творах Аристотеля такі категорії невід'ємно пов'язані з терміном *ентелехія* (entelecheia), що вживається для позначення тотожності зовнішнього та внутрішнього, тобто матерії та форми. Аристотель у своїх роботах використовував термін *ейдос* “ідея” та ставив знак тотожності між ним та матерією. Філософ пояснював це тим, що матерія без ейдоса є тільки абстрактною можливістю існування чогось. У той же час ейдос без матерії є лише розумовим (логічним) принципом, який не має ніякого конкретного вираження [9, с. 93]. Отже, вони (ейдос та матерія) можуть існувати у своїй нерозривній спільності.

Діалектика внутрішнього та зовнішнього покладена Аристотелем в основу пояснення терміна *to ti en einai* (д.-гр.), який був перекладений О. Ф. Лосєвим російською мовою як “*чтойность*”. Грецький філософ вживав його для опису ситуації творення нерухомої картинності певної речі за допомогою великої кількості змістових енергій (погляд на мову як енергетичне явище – окрема проблема, яка також розпочинється з античності (див.: [11]), які знаходяться в постійному русі. Розглядаючи питання мови та думки, Аристотель не використовував термін “внутрішня форма”, хоча й оперував чимось подібним, надаючи тлумачення імені.

Поняття “внутрішня форма” вперше з'являється в “Енеадах” грецького філософа Плотіна, що був засновником неоплатонізму. Так само, як і Аристотель, Плотін вживав цей термін, говорячи про внутрішню структуру твору мистецтва та вияву духовного змісту індивіда [12, с. 83]. Інтерес до “першослова” також виявляли Гомер, Гесіод, Геракліт, Платон, Варрон, Августин та ін. Їхні праці відбивають в основному філософське і загальнонаукове сприйняття дійсності. Проблема *внутрішнього* виступала для них “основою конструктивно-логічного осягнення речі, виявлення онтологічної природи якої залежало від філософської системи” [3, с. 8] Проте саме ці давні філософські доробки стали основою для подальшого розвитку категорій внутрішнього / зовнішнього та їх поступового переміщення у сферу філософії мови і власне лінгвістики.

Крім античних мислителів, до питання внутрішньої форми слова підходив і Конфуцій, який вважав, що назва нерозривно пов'язана з предметом навколишнього

світу і повинна відбивати його характерні особливості, бо тільки в такому разі можна говорити про правильність імен. Внутрішня форма розглядалась і представниками давньоіндійської граматичної школи. Вони стверджували, що усі предмети та явища породжуються спочатку у формі слова, а думка та всі знання тісно поєднані з лексичною одиницею [6, с. 10].

Завершуючи стислий екскурс питання про ВФ слова крізь призму філософії давнини, зазначимо, що найбільш продуктивною для сьогодення лишається тлумачення цього поняття Платоном. У своїй праці “Кратил” він зазначає, що слово, крім свого значення і звукової форми, має ще одну характерну особливість – “*ідею, образ слова*”, завдяки якому немає потреби відтворювати всі риси, характерні предметів, щоб одержати образ. Він (образ) може через деякий час затемнюватись. Це призводить до втрати словом своїх функцій зображення. Філософ також розділяв слова на первинні та вторинні (аналогічно до слів-основ та похідних), причому давав зрозуміти, що пояснити внутрішню форму первинних слів неможливо. Але ж найголовніше – це те, що феномен ВФ слова співвідноситься з платонівською “*ідеєю ідей*”. Сутність її полягає в тому, що вона знаходиться в певному трансцендентальному бутті, а тому не може бути повністю зрозуміла людині. Оперуючи сучасними категоріями, можемо говорити, очевидно, про рівень *ноосферичної організації* інформаційно-змістового континууму людства та Універсуму, що також є складником трансцендентального, або ж метафізичного, буття.

Наступний етап у вивченні явища ВФ слова та внутрішньої форми мови в цілому – це лінгвофілософська система В. фон Гумбольдта. Базовим постулатом його вчення є те, що *мова є світом, який лежить між зовнішніми явищами та людиною* [4, с. 13]. Мова – це “проміжна реальність”, що інформує не про те, як називаються предмети, а про те, як “вони нам надані” [Там само]. У ХХ ст. про мову як проміжний світ між людиною та дійсністю знову будуть говорити Гайдегер, Рассел та ін. За Гумбольдтом, мова – це *інтелектуальний інстинкт* [Там само, с. 8]. Саме тому відома теза вченого про *єдність (і навіть тотожність!) мови та мислення* передбачає активну роль першої в процесі перетворення світу на думки за допомогою мови. Сучасні нейролінгвістичні школи схиляються до думки, що мова не просто виконує мислетворчу функцію, а є певною функцією мозку, окремою нейронною програмою, що скеровує діяльність людського мозку.

Положення Гумбольдта, які підтверджуються сучасними розвідками вчених, виявляють, таким чином, глибинні лінгвокогнітивні та нейролінгвістичні чинники різноманітності мовних картин світу та особливостей внутрішньої форми слів різних мов. Незважаючи на належність до єдиної загальнолюдської мови (єдиного когнітивно-семантичного континууму), кожна мова пояснює світ по-різному. Іноді повністю протилежно, іноді лише зі зміщенням акцентів до певної сфери, але завжди по-різному. Мову можна розглядати як засіб дати відповідь на те, що таке світ, адже “вивчення мов світу – всесвітня історія думок та почуттів людства” [4, с. 27].

О. О. Потебня розвиває загальні положення Гумбольдта, зокрема його положення про *творчу природу мови*, її динамічну сутність, завдяки якій вона знаходиться в постійному розвитку. У центрі уваги вітчизняного дослідника був змістовий бік мови, яку він вважав засобом, що творить думку [14, с. 24]. Так само, як і Гумбольдт, Потебня розглядав мову як основний засіб мислення та своєрідний “проміжний світ”: “... як окреме слово стає між людиною та предметом, так і уся мова між людиною та природою, що на нього впливає” [Там само, с. 27]. Цю взаємодію вчений досліджує на базі номінації. На його думку, слово створюється із суб’єктивного сприйняття і “є відбитком не самого предмету, а його відображення у душі” [Там само, с. 27], тобто воно поєднує в собі як суб’єктивні, так і об’єктивні важелі, що зумовлює усю глибину значення та неможливість його повноцінного розуміння через велику кількість імпліцитних змістів.

В працях О. О. Потебні не існує не тільки однозначного тлумачення поняття ВФ слова, а також однаково закріпленого термінопозначення досліджуваного ним явища. У працях вченого представлено майже 50 назв (слів і словосполучень) на позначення поняття внутрішньої форми слова, мотивація яких, у свою чергу, надає цінну інформацію про те, як сам О. О. Потебня розгадував цей феномен для себе. Пор.: *найближче етимологічне значення; етимологічне значення; власне значення слова; власний зміст слова; представлення; центр образу; одна з ознак, яка*

домінує над іншими; центральна ознака образу, яка виражається словом; знак; знак знака; символ відомого змісту; образ образу; єдиний об'єктивний зміст слова; об'єктивний зміст слова; знак значення; внутрішній знак значення та ін. [3, с. 20].

Як бачимо, феномен ВФ слова є багатомірним для О. О. Потебні. Показово, що внутрішня форма розуміється вченим не лише як елемент пам'яті мови через збереження ознаки об'єкта, але і як схема взаємодії з ним [8, с. 366]. Пор.: англ. *beard* (<зах.-герм. *barthaz* < іє. *bhar-dha* 'борода') // укр. *борода* (<старосл. *брада* < лат. *barba* < іє. *bher / bhor* 'колотися, бути гострим'); або ж англ. *grapes* (< фр. *grape* 'гроно винограду' < франк. *graper* 'збирати виноград' < п.-герм. *krarpon 'гачок, який використовувався для збору винограду') // укр. *виноград* (< ст.-сл. *виноград* 'виноградник' < калька гот. *weingards* 'виноградник' < *wein* 'вино' + *gard* 'город, сад') та под. Ці та подібні приклади, яких безліч в етимологічних словниках, часто й густо відкривають живі зв'язки найменувань з тими процесуальними діями, які закріпилися за словами. Це, звичайно ж, не є свідченням "об'єктивності" назви щодо предмета найменування. Скоріше, ВФ є засобом об'єктивації соціокультурної значущості певних ознак предмета для людини під час народження слова.

Знаковим і до кінця не зрозумілим є наступне визначення ВФ О. О. Потебнею: **"Внутрішня форма слова є відношенням змісту думки до свідомості; вона показує, як людині уявляється її власна думка"** [14, с. 83]. Ключовим тут слід вважати дихотомію співвідношення **"змісту думки і свідомості"**, де під першим розуміється, очевидно, початковий етап формування поняття, яке має бути закріпленим в слові, а під другим – власне рівень людської свідомості (колективного чи індивідуального знання про світ), яка скеровує лінгвокогнітивні процеси номінації. О. О. Потебня вважав, що саме цим можна пояснити той факт, що "у мові існує багато слів для позначення предмета, так само, як і одне слово може вживатися для позначення абсолютно різних предметів" [Там само].

Те саме стосується й порівняння ВФ слів різних мовних культур, де в кожному випадку будь-яка ознака номінації закарбовує актуальні для "свідомості соціуму" (на момент народження назви) ознаки предмета найменування. Порівняймо деякі англійські та українські назви, що містять спільний компонент *chair / стілець*, і звернімо увагу на те, як по-різному використовується цей компонент для словотворення в межах двох світоглядних та мовних картинах світу: англ. *chairman / chairwoman* 'голова' (< *chair* 'стілець' + *man* 'чоловік, людина' / *chair* 'стілець' + *woman* 'жінка'), англ. *chair-car* амер. 'вагон-салон' (< *chair* 'стілець' + *car* 'вагон'), англ. *chair-bed* 'крісло-ліжко' (< *chair* 'стілець' + *bed* 'ліжко'), англ. *chairwarmer* 'нероба, дармоїд' (< *chair* 'стілець' + *warmer* 'нагрівач') або укр. *стілець* (< стіл), укр. *стільнийця* 'кухона дошка' (< стіл), *стільчик* 'стілець' (< стіл), укр. *столиця* 'рушник який стелять поверх скатерки' (< стіл), *столовник* 'той, хто харчується в когось за плату' (<стіл), *стільний лист*, *утворюваний бджолами з воску* (< можливі варіанти *щілина*, *цілий, стіл, стелити* або *стіна* [2, с. 419]).

Одним з дискусійних питань лишається співвідношення ВФ слова та його етимології. Не зупиняючись на цьому детально, зазначимо, що ми дотримуємось думки про необхідність розмежування цих понять. Наведені вище приклади демонструють роль ВФ слова, а не його етимології в ономаціологічних мовних процесах.

Лінгвокогнітивна функція ВФ слова полягає і в тому, що вона (внутрішня форма) стає "центром образу" предмета для представників певної мови. Слово, таким чином, є для мовця "з самого свого народження засобом розуміти себе та свої сприйняття" [14, с. 116]. Іще раз повернемося до античної філософії, де внутрішня форма (для них – *ейдос*) – "це те, що дає цілісність уяві, відкриває гармонію образу через ідею єдності" [3, с. 10].

Даючи пояснення щодо внутрішньої форми слова та образу, О. О. Потебня говорить, що має на увазі *не образ предмета, а образ образу, тобто уявлення* [14, с. 116] про певний предмет. **Уявлення**, яке продукує мозок за власними когнітивними законами, і є "змістом" нашої думки, але воно "має значення не саме по собі, а лише як форма, у якій чуттєвий образ входить у нашу свідомість" [14, с. 117]. Внутрішня форма слова у такому розумінні стає джерелом інформації про таємниці когнітивної діяльності свідомості, оскільки виступає формою збереження такої інформації через закарбовані в назвах значущі для людини ознаки номінації. Пор.:

англ. *wind* 'повітря в русі' (< іє. *we-nt-o-* 'той, що віє' < *we-* 'віяти, думи' [17]) // укр. *вітер* 'той, що віє' (< п.-сл. *vetrъ* < *vejati* 'віяти' [1, с. 406]), англ. *snowfall* 'падає сніг' (< *snow* 'сніг'+ *fall* 'падіння') // укр. *снігопад* 'падає сніг' (< п.-сл. *snegъ* < гот. *snaiws* 'іде сніг' [2, с. 334]), англ. *blaze of the sun* 'полум'я сонця' // укр. *пригрів* 'місце, що пригрівається сонцем' (< укр. *gritu*) // рос. *солнцелёк* 'сонце пече' (< рос. *солнце*), англ. *breakwater* 'той, що розбиває воду' (< *break* 'розбивати' + *water* 'вода') // укр. *хвилеріз* 'той, що ріже хвилі' (< укр. *хвиля* + *різати*) // рос. *волнорез* 'той, що ріже хвилі' (< рос. *волна* + *резать*) та ін.

Отже, ВФ, виступаючи як основа умотиваності, виконує функцію з'єднувального ланцюжка між змістовою та формальною сторонами мовного знака. Вона стає своєрідним віконцем, яке допомагає побачити когнітивні та духовні особливості національних мовних картин світу, якщо береться як параметр міжмовного зіставлення. Очевидним є й те, що ВФ, як правило, не помічається мовцем, якщо спеціально не звертати на це увагу: сама природа комунікації відсуває особливості номінації слів на віддалений план мовної свідомості, а зрештою, призводить до певної ерозії і навіть відчуження у слів первинних семантичних ознак (пор.: *червоні, сині... чорнила*). Ознайомлення з іншими мовами у дзеркалі рідної дає змогу побачити те, на що раніше не зверталась увага (пор. укр. *ожеледиця*, рос. *гололедица*, п. *ślizgawica* та один з англійських синонімів *black-ice*, появу якого можна пояснити власне британськими кліматичними особливостями, коли раптово намерзає мокра після дощів поверхня ґрунту).

Міжмовне зіставлення слів за ВФ – це встановлення спільного та відмінного на рівні взаємозв'язку зовнішньої та внутрішньої форми з лексичним наповненням порівнюваних слів. В. М. Русанівський виділив тут чотири можливих явища: 1) спільність внутрішньої та зовнішньої форми при різному матеріальному (звуковому) вираженні (укр. *виріз* і нім. *der Ausschnitt*); 2) відмінність як зовнішньої, так і внутрішньої форми слів з однаковим значенням (укр. *чужина* і нім. *island* 'зовнішня земля', 'країна'; укр. *зошит* і ч. *pisanka*); 3) відмінність ВФ у слів з однаковою зовнішньою формою (укр. *тесляр* від *тесати* та нім. *der Tischler* від *der Tisch* 'стіл'); пор. також рос. *столяр* від *стіл*; 4) спільність ВФ у слів з відмінною зовнішньою формою (рос. *моряк* і англ. *seaman*, нім. *Seemann* та под. (див.: [15, с. 17–18]).

Слова останньої (четвертої) групи є найбільш поширеними в плані типології зіставлення. Цілоком зрозуміло, що більше спільного за ознакою первинної мотивації слід очікувати у споріднених мовах. Генетично і структурно віддалені мови також виявляють цілі групи лексичних відповідників, що містять спільні ознаки ВФ. Тут є не тільки цілоком зрозумілі паралелі типу рос. *кукушка*, сербськ. *кукавица*, нім. *Kuckuck*, англ. *cuckoo* та под., але й слова, внутрішня форма яких відбиває спільні для різних націй носеологічно значущі ознаки. Пор.: ісп. *ventana* – англ. *window* (назви вікна від ознаки 'вітер'); укр. *лісник* – англ. *forest-guard*, фр. *garde-forestier*, тат. *урманчы*.

Спільне у первинній мотивації містять не тільки окремі слова, а й фразеологічні одиниці. Пор.: укр. *бути однією ногою в могилі*, англ. *to have one foot in the grave*; укр. *звернути собі шию*, рос. *сломать себе шею*, англ. *to break one's neck*, фр. *se casser le cou* і т. ін. Трапляються навіть випадки концептуально-семантичної схожості між українськими, російськими та японськими пареміями: *І швець, і жнець, і на сопілці гравець; І швец, і жнец, и на дуде игрец* та япон. (у букв. авт. перекладі на рос.) – *И самурай (воин), и пахарь, и работник, и купец* [13, с. 44].

Приклади такого типу є свідченням єдності лінгво-семіотичних моделей, що покладено в основу людських мов, та підтвердженням єдності когнітивно-семантичного універсуму на ноосферному рівні. Внутрішня форма мовних одиниць матеріалізує цю єдність і разом з тим виражає відмінності вербалізації загальної мовної тотожності, що є наслідком особливостей лінгвокогнітивних уявлень, проявом специфіки національного світобачення. Саме тому, наприклад, *звістка* (рос. *известие*) – це в німецькій мові *Nachricht* ('те, що повідомляється'), в італійській – *notizia* ('дещо відоме'), в англійській, французькій, шведській, фінській та інших – 'новина' (*the news; nouvelle; nyhet; uutinen*).

Цілоком закономірно, що слова, мотивовані різними семантичними ознаками, є безпосереднім предметом контрастивного аналізу, оскільки цікаво дізнатися, чому саме і як одні й ті самі реалії іменуються в різних мовах: укр. *їдальня* (< 'їсти') – рос. *столовая* (< 'стіл'); укр. *подарунок* (< 'дар', 'дарувати') – болг. *принос* (< 'нести',

'приноситу') – англ. *gift* (< *to give* 'давати'). Таким чином можна вибудувати цікаві ланцюжки слів, де в кожній іншій мові можна побачити нову первинну семантичну ознаку, а усі разом вони становлять різнобарвний сигніфікативний спектр певного денотата. Не тільки на фоні різних мов, але і в межах однієї національної мови можна простежити креативну силу ВФ для наочного вираження знакових ознак у семантиці слів. Так, діалекти української мови мають такий набір назв рушника: *рушник* – *ручник* ('рушник для рук'), *утирач*, *утирало*, *утиральник* ('рушник для утирання обличчя'), *стирач*, *стирок* ('для витирання столу, лавки'), *покутник*, *божник*, *біжник* ('рушник для прикрашення ікони') [5].

Важливим аспектом міжмовного вивчення ВФ слів є порівняльний аналіз наявного впливу, своєрідної **прогностичної функції** первинної ознаки для формування подальших значень окремих слів. Так, цікаво дізнатися, що спільнослов'янське слово **letъnikъ* (суфіксальне похідне від **leto* 'тепла пора року') в сучасних слов'янських мовах втілилось у такі значення, як 'однолітня рослина' (укр., рос.), 'перший день березня' (болг.), 'річне теля' (словен.), 'літнє помешкання' (чеськ.), 'жіноча літня спідниця', 'літній шлях' (п.) та ін. Специфіка мотивації не тільки пронизує історію слів, а й керує сучасними словотвірними процесами, закономірностями вторинної номінації тощо (укр. *перешиванаць* 'про людину, яка змінює свої політичні погляди', *писанка* 'вродлива жінка', англ. *King Kong* 'сильний чоловік', *gas-bag*, *windbag*, *chatterbox*, 'балакуша' (триндичиха) та под.). Принагідно зауважимо, що ВФ слова, виростаючи з етимону, який, своєю чергою, є віддзеркаленням архетипічного образу, інколи виконує ще й особливу енергетичну функцію, зберігаючи колективне несвідоме у вигляді власного психо-енергетичного імпульсу, яке притаманне самому архетипові. Проте це окрема, непроста і цікава проблема (див.: [11]).

Розширення семантичної палітри слів відриває позначувальне від першопричини номінації, призводить до деетимологізації. Проте віддаленні зв'язки із первинною мотивацією певною мірою зберігаються, а часто є зримими в інших мовах, якщо йдеться, наприклад, про запозичення.

Таким чином, ВФ слова у зіставному її вивченні відкриває можливості реконструкції окремих ланцюжків мовної номінації, даючи тим самим певну інформацію про таємниці народження і функціонування слова в мовознавчому, а також гносеологічному, когнітивному, етнологічному, культурологічному і навіть лінгвоенергетичному аспектах дослідження. Крім того, мотиваційні зв'язки найменувань, які відсилають до однакових (або подібних) денотатів, дозволяють представити відмінний від генетичних та структурно-морфологічних класифікацій розподіл мов світу, який базується на спільному або відмінному в мотиваційних ознаках, покладених в основу найменувань.

Література

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982.
Т. 1. – 1982. – 632 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 2006.
Т. 5. – 2006. – 704 с.
3. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія / М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 296 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 396 с.
5. Жайворонок В. В. Слово в етнологічному контексті / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1996. – № 1.
6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 252 с.
7. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 423 с.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова ; Институт языкознания РАН. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
9. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : МГУ, 1982. – 479 с.

10. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
11. Манакин В. М. Мова як енергетичний феномен / В. Н. Манакин // *Світогляд : науково-популярний журнал НАН України*. – К. : “Академперіодика” НАН України, 2008. – № 2 (10). – С. 48–54.
12. Откупщиков Ю. В. Из истории индоевропейского словообразования / Ю. В. Откупщиков. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2005. – 320 с.
13. Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов / В. Л. Пирогов. – К. : АҚД, 2003.
14. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Потебня А. А. Полное собрание сочинений / под ред. Комитета по изд. соч. А. А. Потебни при ВУАН. – Одесса : Госиздат Украины, 1922.
Т. 1. – 1922. – 188 с.
15. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О Потебні. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.
16. Снитко Е. С. Внутренняя форма номинативных единиц / Е. С. Снитко. – Львов : Свит, 1990. – 188 с.
17. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.etymonline.com/index.php>. – Назва з екрана.

УДК 81'367.7

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК БАГАТОАСПЕКТНА ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Войналович Л. П.

У статті розглядається проблема трактування категорії модальності у сучасній лінгвістиці. З'ясовано, що категорія модальності диференціюється на об'єктивну і суб'єктивну. Окрема увага приділена питанню засобів вираження суб'єктивної модальності.

***Ключові слова:** модальність, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність, засоби вираження, модальні дієслова, модальні слова.*

В статье рассматривается проблема толкования категории модальности в современной лингвистике. Установлено, что категория модальности дифференцируется на объективную и субъективную. Отдельное внимание уделено вопросу средств выражения субъективной модальности.

***Ключевые слова:** модальность, субъективная модальность, объективная модальность, средства выражения, модальные глаголы, модальные слова.*

The article deals with the problem of interpretation of the category of modality in modern linguistics. Emphasis rests on the fact that the category of modality is divided into objective and subjective. Means of expressing subjective modality have been reviewed as a special point.

***Key words:** modality, subjective modality, objective modality, expressive means, modal verbs, modal words.*

На сьогоднішній день проблема модальності залишається однією з найактуальніших проблем лінгвістики в силу своєї складності та різноманітності. Модальні відношення і засоби їх реалізації все частіше привертають увагу лінгвістів і стають об'єктом вивчення на формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному, комуникативно-функціональному та текстовому рівнях.

Значний внесок у вивчення категорії модальності зробили такі вчені, як Ш. Баллі, О. І. Беляєва, В. В. Виноградов, З. К. Долгополова, Л. С. Єрмолаєва, Г. О. Золотова, Ф. Р. Палмер, В. З. Панфілов та ін. Проте явище модальності все ще залишається об'єктом дослідження багатьох лінгвістів, оскільки модальні слова і словосполучення вважаються одним із найсуперечливіших лексико-граматичних розрядів слів і привертають увагу дослідників. Вони досі не отримали повного пояснення у зв'язку з багатоплановістю, специфічністю мовного вираження і функціональними особливостями. Таким чином, недостатня наукова систематизація категорії модальності і засобів її вираження в англійській мові обумовлюють актуальність даного дослідження.

Метою статті є уточнення поняття модальності та дослідження особливостей використання засобів вираження суб'єктивної модальності в англійській мові.

Поняття модальності, яке застосовувалося стосовно логіки судження ще Аристотелем і було досліджене в подальшому в працях І. Канта, пізніше почало використовуватися у лінгвістиці та математичній логіці. В логіці модальність – це найсуттєвіша ознака судження як форми мислення, що визначається як категорія, яка класифікує судження залежно від характеру відносин між предметом судження та його ознакою, тобто залежно від характеру об'єктивних зв'язків, які відображаються в судженні, або як ступінь достовірності думки, що передається в судженні [3, с. 148].

У мовознавстві модальність належить до найсуттєвіших характеристик речення і трактується як категорія, що виражає зв'язок висловлювання з реальною дійсністю.

Різними дослідниками модальність визначається як граматична, синтаксична або семантична категорія. Р. А. Будагов, наприклад, розглядає модальність як граматичну категорію; Л. С. Єрмолаєва вважає модальність синтаксичною категорією, зазначаючи, що за межами синтаксичної модальності залишаються лексичні засоби.

Як семантичну категорію модальність розглядають В. В. Виноградов, Г. В. Колшанський, І. Б. Хлебнікова, оскільки модальний зміст може бути виражений різними мовними засобами. До них відносяться граматичні (морфологічні), лексичні (модальні слова), лексико-граматичні (модальні дієслова) й інтонаційні засоби [4, с. 17].

Грунтовні лінгвістичні дослідження модальності вимагають всебічного розгляду потоку мовлення в тісному взаємозв'язку з усіма розділами лінгвістики. Специфіка модальності полягає у тому, що модальні значення не завжди репрезентуються маркерами, що належать одному рівневі. Семи модальності виражаються за допомогою засобів, що описуються у морфології, синтаксисі, фонетиці, лінгвістиці тексту.

У Великому енциклопедичному словнику модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) розглядається як функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлення [10, с. 303]. До сфери модальності відносяться: 1) протиставлення висловлюваного за характером їх комунікативної установки (твердження – питання – спонування); 2) протиставлення за ознакою “твердження – заперечення”; 3) градації значень в діапазоні “реальність – ірреальність” (реальність – гіпотетичність – ірреальність), різний ступінь упевненості мовця в достовірності думки про дійсність, яка формується у нього; 4) різноманітні видозміни зв'язку між підметом і присудком, виражені лексичними засобами (“хоче”, “може”, “повинен”, “потрібно”) [9, с. 303].

О. С. Ахманова розглядає модальність як понятійну категорію зі значенням ставлення мовця до висловлювання та відношення висловленого до дійсності [1, с. 237].

За визначенням М. Я. Блоха, модальність як категорія в англійській мові може виявлятися “у сфері граматичних елементів мови та у сфері її лексико-номінативних елементів. У цьому значенні будь-яке слово, що виражає оцінку з навколишньою реальністю, повинно визначатися як модальне” [2, с. 98].

М. Грепл виділяє три аспекти модальності: “модальність загальну” (основну), а усередині неї – чотири модальні статуси (повідомлення, питання, наказ, побажання), “модальність волюнтативну” та “модальність істинності” (правдивості). При цьому автор зазначає, що “волюнтативна модальність” виражає ставлення суб'єкта дії до дії, а “модальність істинності” – ступінь упевненості змісту висловлювання мовця в реальній значущості [4, с. 13].

Визначення категорії модальності, за Г. А. Золотовою, включає три значення: 1) відношення висловлювання до дійсності з точки зору мовця; 2) ставлення мовця до змісту висловлюваного; 3) ставлення суб'єкта дії до дії [4, с. 12].

Л. С. Єрмолаєва розрізняє такі основні види модальності – “внутрішню” і “зовнішню”. Під “внутрішню” модальністю розуміється ставлення суб'єкта дії до здійснюваної ним дії; під “зовнішню” – відношення змісту речення до дійсності в плані реальності – ірреальності (I тип) і ступінь упевненості мовця щодо фактів, що повідомляються (II тип).

Хоча Л. С. Єрмолаєва говорить про два види модальності, фактично її класифікація включає три види модальності, значення яких є аналогічними значенням, аналізованим Г. А. Золотовою. Так, специфіка внутрішньої модальності полягає у тому, що цей вид не дає модальної характеристики всього речення, а дає лише модальну характеристику стосунків усередині речення (тобто “внутрішня модальність”). Основними засобами вираження модального відношення між суб'єктом дії і дією в англійській мові є модальні дієслова. У реченні вони є частиною складеного дієслівного модального присудка та показують ставлення мовця до дії речення [4, с. 22, 25].

Під зовнішню модальністю I типу розуміється відношення змісту речення до дійсності в плані реальності – ірреальності. Протиставлення реальності – ірреальності Л. С. Єрмолаєва розглядає на основі відповідності або невідповідності змісту висловлення дійсності, основними засобами якої виступають форми способу.

У зовнішній модальності II типу особливо виділяється роль мовця, оскільки в цьому виді модальності висловлюється ступінь упевненості, сумніви (або невпевненість) мовця у відповідності до змісту висловлювання. Це модальне значення передається, наприклад, модальними дієсловами, що виконують другорядну функцію та показують модальне відношення до всього речення [4, с. 13, 25].

Аналіз наукової літератури з даної проблематики свідчить, що трактування категорії модальності надзвичайно широке. Однак у цілому лінгвісти схильні вважати, що категорія модальності відбиває два типи логіко-граматичних зв'язків: відношення змісту речення до об'єктивної дійсності та ставлення мовця до змісту речення (висловлювання). Перший вид зв'язку називається "об'єктивною модальністю", в той час, коли другий розглядається як форма мовлення і називається "суб'єктивною модальністю" [5, с. 17–18]. Так, наприклад, Е. А. Зверева виділяє об'єктивну і суб'єктивну модальність. Дослідниця вказує, що об'єктивна модальність виражає відношення, які об'єктивно існують у реальній дійсності, – відношення необхідності або можливості, обумовлені об'єктивними причинами. Суб'єктивна модальність відображає лише думку мовця з приводу необхідності, можливості або вірогідності якоїсь дії або стану [4, с. 79]. Н. Ю. Шведова також розмежує об'єктивну і суб'єктивну модальність. До модальних значень дослідниця відносить всі ті значення, які визначені як об'єктивно-модальні. Тобто значення відношення того, про що йде мова (повідомлюваного), до реальності. Вона зазначає, що до модальних значень також відносяться всі ті значення, які виражають ставлення мовця до того, що він повідомляє, – це суб'єктивно-модальні значення [8, с. 215].

Об'єктивна модальність є обов'язковою ознакою будь-якого висловлювання та однією з категорій, що формує предикативну одиницю – речення. Цей вид модальності виражає відношення повідомлюваного до дійсності у плані реальності та ірреальності. Головним засобом оформлення модальності в цій функції є категорія способу дієслова. Основними засобами вираження реальної об'єктивної модальності є часові форми дієслів дійсного способу. Ірреальні об'єктивно-модальні значення виражаються формами умовного способу дієслів [8, с. 215].

Суб'єктивна модальність – це вираження ставлення особи мовця до висловлювання (впевненість / невпевненість, згода / незгода, експресивна оцінка). Вона є факультативною ознакою висловлювання, та її семантичний об'єм ширший від семантичного об'єму об'єктивної модальності. Мовними засобами цього виду модальності є порядок слів, інтонація, лексичні повтори, модальні слова і дієслова, вигуки, вставні слова і словосполучення, вставні речення, порядок слів у реченні [7, с. 180]. Смыслову основу суб'єктивної модальності утворює поняття оцінки в широкому розумінні слова, включаючи не лише логічність кваліфікації повідомлюваного, але й різні види емоціональної реакції.

У нашій статті ми хотіли б розглянути один із засобів вираження суб'єктивної модальності в англійській мові, а саме – модальні слова та дієслова.

Модальні слова передають суб'єктивне ставлення мовця до висловлювання, виражають оцінку мовця, відношення між твердженням у реченні та реальністю. Ця оцінка може бути представлена різним ступенем упевненості, сумніву, бажаності дії, вираженої в реченні [6, с. 279]. Семантично Н. А. Кобріна поділяє модальні слова на три групи: 1) слова-твердження: *certainly, of course, indeed, surely, decidedly, really, definitely, naturally, no doubt etc.*

"Of course there are rumours, of course there are options" [11];

2) модальні слова-припущення: *perhaps, maybe, probably, obviously, possibly, evidently, apparently etc.*

"Jose probably didn't want to tell me too much at the start" [12];

3) модальні слова, що дають оцінку висловлювання з точки зору бажаності чи небажаності: *luckily, fortunately, happily, unfortunately, unluckily etc.*

"Fortunately there's a system in place to notify the sender..." [13].

Модальні дієслова відображають ставлення мовця до дії, вираженої інфінітивом, в комбінації з яким вони формують складені модальні присудки. Отже, вони можуть виражати дію, стан або процес, які розглядаються мовцем як можливі, обов'язкові, сумнівні, точні, дозволені, бажані тощо [6, с. 160]. Це такі модальні дієслова, як: *can, may, must, should, shall, will, would, need, ought to, dare, to be to, to have (to have got to)*.

Так, модальне дієслово *can* має дві форми: *can* – для теперішнього часу і *could* – для минулого часу та позначає теоретичну можливість, можливість ідеї, яка пов'язана з допусканням повної свободи для дії; з деяким значенням здатності, дозволу [6, с. 161].

"A nutritionist says changes in diet can cause cancers to regress" [14].

Модальне дієслово *may* має дві форми: *may* та *might* і позначає можливість факту, дії, які пов'язані з ідеєю відсутності перешкод; можливість як специфічну вірогідність дії, з деякими відтінками значень, як наприклад, невпевненість, дозвіл і інші [6, с. 164].

"The plan may be about to add planet-saving to its beneficial uses" [15].

Модальне дієслово *must* має лише одну форму та вживається для вираження необхідності, наказу, поради [6, с. 166].

"Germany must work harder to produce marketable electric vehicles" [15].

Модальне дієслово *to have (to have got to)* виражає зобов'язання необхідність, що виникає з обставин [6, с. 169].

"Skiing is a sport where you have to be fully dressed" [16].

Модальне дієслово *to be to* виражає обов'язок або необхідність, пов'язану з попередньою домовленістю, планом [6, с. 170].

"Along the way, he is to speak to the "Brazilian people" [12].

Модальне дієслово *need* вживається для визначення необхідності виконання дії [6, с. 172].

"Fortunately, I needn't worry how badly I look in a movie" [17].

Модальне дієслово *ought to* вживається для вираження морального обов'язку, поради, вірогідності, необхідності [6, с. 173].

"... why customers ought to prioritise energy efficiency" [15].

Модальне дієслово *should* може виражати моральне зобов'язання, пораду, можливість, бажання [6, с. 174].

"You should be careful of mosquito repellants and other solvents" [18].

Модальне дієслово *shall* не завжди має модальне значення. Коли воно поєднується з неперфектним інфінітивом, то дієслово виражає намір, обіцянку, погрозу, пропозицію [6, с. 176].

"We shall work together to protect each other..." [19].

Модальне дієслово *will / would* позначає намір, готовність, ввічливе прохання, команду, неминучість дії [6, с. 177].

"She will do everything to compete" [19].

Модальне дієслово *dare* може виражати ризик, виклик [6, с. 179].

"I dare not say that Tibet will not see any incidents..." [20].

Отже, модальність – це комплексна багатоаспектна функціонально-семантична категорія, що виражає ставлення мовця до висловлюваного, його оцінку ставлення до об'єктивної дійсності. Зміст висловлюваного може розглядатися як реальне або нереальне, можливе або неможливе, необхідне або ймовірне, бажане або небажане тощо. Модальність диференціюється на об'єктивну і суб'єктивну. Суб'єктивна модальність, на відміну від об'єктивної, є факультативною ознакою висловлювання та виражається такими засобами, як: порядок слів, інтонація, лексичні повтори, модальні слова і дієслова, вигуки, вставні слова і словосполучення, вставні речення, порядок слів у реченні.

Дослідження специфіки засобів вираження об'єктивної модальності може стати предметом подальших лінгвістичних розвідок.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. – 3-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 2002. – 160 с.
3. Бурлакова В. В. Теоретическая грамматика английского языка / В. В. Бурлакова. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1983. – 255 с.
4. Зверева Е. А. Научная речь и модальность (система английского глагола) / Е. А. Зверева. – Л. : Наука, 1983. – 158 с.
5. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 311 с.
6. Кобрина Н. А. Грамматика английского языка: Морфология : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 "Иностр. яз." / Н. А. Кобрина, Е. А. Корнеева и др. – М. : Просвещение, 1985. – 288 с.

7. Почепцов Г. Г. Прагматические аспекты изучения предложения и текста / Г. Г. Почепцов. – К. : КГПИИЯ, 1983. – 212 с.
8. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1991. – 484 с.
9. Шведова Н. Ю. Русская грамматика / Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1982. – 709 с.
10. Языкознание : большой энциклопедический словарь / глав. ред. В. Н. Яцева. – 2-е изд. – М., 2000. – 668 с.
11. Earth Times. Australia pics Kewell despite injury cloud [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/articles/news/.html>. – Назва з екрана.
12. Earth Times. Federer carries Monte Carlo momentum into Italy [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/articles/news/.html>. – Назва з екрана.
13. Earth Times. Zvonareva advance with wins in Miami [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/articles/news/.html>. – Назва з екрана.
14. Earth Times. R. Hendry. Celebrate U. S. flora and fauna during National Wildlife Week, 14–0 March [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/>. – Назва з екрана.
15. Earth Times. Message from Fukushima – stop playing with fire and harvest the sun [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/energy>. – Назва з екрана.
16. Earth Times. Iran's first Olympic woman skier to carry the flag [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/articles/.html>. – Назва з екрана.
17. Earth Times. Hilary Swank's weight gain problems [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/articles/.html>. – Назва з екрана.
18. Earth Times. A. Madsen. Why incense could be making you sick [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/articles/.html>. – Назва з екрана.
19. Earth Times. Ailing Reisch and Vonn remain undecided over supercombined [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/articles/news/.html>. – Назва з екрана.
20. Earth Times. China to protect reincarnation of Dalai Lama, official says [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://earthtimes.org/articles/.html>. – Назва з екрана.

УДК 81'373.48

КЛІШЕ ЯК МОВНА ОДИНИЦЯ: ПРОБЛЕМИ КЛІШЕ В МОВОЗНАВСТВІ**Вишневська Н. Ю.**

У статті дається загальне визначення основних ознак мовних кліше, описуються основні причини виникнення кліше і розглядаються чинники, що впливають на функціонування мовних стереотипів.

Ключові слова: мовні кліше, стереотипні одиниці, штамп, усталені вислови.

В статье дается общее определение основных признаков языковых клише, описываются причины появления клише, а также факторы, влияющие на функционирование языковых стереотипов.

Ключевые слова: языковые клише, стереотипные единицы, штамп, устойчивые выражения.

The article gives a general definition of main features of language clichés, describes the causes of clichés, discusses the factors affecting the functioning of linguistic stereotypes.

Key words: language cliché, stereotyped units, stock phrase, set expressions.

В кожній мові існують різноманітні за структурою стереотипні засоби висловлювання – кліше, які використовуються в ситуаціях, що повторюються найбільш часто.

Сучасну мову неможливо уявити без таких висловлювань, як “Щасливої подорожі”; “До зустрічі” (укр. мова); “How do you do”; “How are you” (англ. мова) і т. п. Спілкування в різних ситуаціях повсякденного життя не обходиться без допомоги таких звичних формул. Поняття кліше розповсюджується також на всілякі оголошення, написи на вивісках, приписи, з якими доводиться стикатися щодня. Наприклад, *Зачинено на обід; Вхід заборонено* (укр.); *No smoking; Wet paint* (англ.). Подібні вирази засвоюються тими, хто говорить, як готові формули або кліше.

Появу кліше спричинило багато чинників. Особливо необхідно виділити соціальну стандартизацію. В результаті спілкування, яке відбувається між людьми – носіями однієї мови, дії та вчинки, що неодноразово повторюються, підлягають стандартизації, утворюючи своєрідний ритуал людських взаємовідношень. Особливості поведінки, яка склалась, засвоюється членами одного суспільства з дитинства в процесі виховання та відтворюються автоматично.

Комунікація також підлягає стандартизації. Людська свідомість відображає ситуації, що часто повторюються, і при цьому виробляє відповідні психологічні стандарти, які, в свою чергу, відображаються в мові у вигляді кліше. Тобто в мові закріплюється і зберігається досвід людської поведінки в типових життєво важливих ситуаціях.

Кліше набули широкого розповсюдження в різних стилях мови, наприклад, у діловому.

Ситуації, які виникають у сфері ділового спілкування, як правило, однотипні, що і визначає їх мовну специфіку. Мова законів, наказів та ділового листування широко використовує притаманні офіційному стилю ділового висловлювання стереотипні конструкції.

Велика кількість кліше відзначається в розмовній мові. Л. П. Якубінський писав: “Мовлення в зв’язку з певними шаблонами побуту спричиняє появу цілих шаблонних фраз, які ніби прикріплені до даних побутових ситуацій і шаблонних тем розмови...” [15, с. 175]

Як уже зазначалось, ситуації, в яких вживаються кліше, виникають в результаті спілкування людей у побуті та офіційних установах. Очевидно, що в шаблонних, стереотипних ситуаціях немає потреби кожного разу будувати нові речення і словосполучення, коли існують певні готові універсальні формули, вживання котрих полегшує спілкування та економить зусилля.

Більшість фраз, які використовуються в повсякденному житті, стереотипні, це дозволяє передбачати мовну поведінку того, хто говорить, в тій чи іншій ситуації, що часто повторюється. Такі високочастотні ситуації приводять до появи високочастотних мовних реакцій і сприяють створенню стереотипних мовних формул. В таких випадках ситуація дозволяє правильно сприймати інформацію без додаткових пояснень. Наприклад, англійське висловлювання *No room inside, on top only!* можна правильно зрозуміти, якщо його почути в англійському автобусі *double-decker*. В даному випадку ситуація не залишає сумнівів в однозначності вживання кліше.

Більшості мовним ситуаціям притаманна висока частотність. В таких умовах прагнення мови звільнитись від зайвого і використовувати традиційно вироблені прийоми природня. В основі такої раціоналізації лежить принцип економії. В результаті дії принципу економії закріплюються певні кліше. Кліше стають необхідними мовному колективу тільки в тому разі, якщо вони достатньо успішні з точки зору адекватності передачі змісту.

Відомо, що досі не існує єдиного визначення поняття кліше, а розуміння природи стереотипних одиниць викликає суперечки та розбіжності. В цій статті робиться спроба визначити основні ознаки поняття кліше.

Мовне кліше в даній статті розглядається як особливий вид усталених високочастотних комунікативних одиниць, які закріплені за типовими життєвими ситуаціями, як фразеологічного, так і нефразеологічного характеру, різноманітних за структурою і стильовою належністю, які прийняті даним мовним колективом на певному етапі розвитку суспільства.

Більшість подібних одиниць стандартизована; вони зручні, засвоюються як готові формули і прискорюють побудову мови.

Таким чином, кліше визначається як самостійна мовна одиниця, якій притаманна стереотипність, постійність складу та стійка закріпленість за стереотипними ситуаціями.

Проблема кліше досі недостатньо досліджена. В радянському мовознавстві стереотипні одиниці розглядались в основному в роботах з фразеології і функціональної стилістики. Незважаючи на велику кількість таких робіт, кліше в них відводиться досить скромне місце. Це можна пояснити розбіжністю у поглядах на поняття усталеності і нечіткістю термінології. Під кліше часто розуміються найрізноманітніші усталені вислови: літературні цитати, що часто вживаються, прислів'я та приказки.

Огляд літератури показує, що спеціальних досліджень, присвячених кліше, нема, хоча про них згадується ще в роботах Ш. Баллі, А. М. Пешковського, А. А. Шахматова [2; 9; 12].

А. А. Пешковський зазначає, що в мові існують певні формули мовного спілкування, які кожного разу, залежно від конкретної ситуації, наповнюються відповідним змістом, а також лексично усталені речення-сполучення, такі як *Доброго здоров'я; Спокійної ночі; Щасливої дороги*, і т. п., називаючи еліптичні конструкції подібного роду "стаціонарними неповними реченнями". Автор відокремлює їх від звичайних неповних речень, вважаючи, що їх описом повинна займатись фразеологія, а не синтаксис. Важливі спостереження за мовними штампами на матеріалі французької мови містяться в роботі Ш. Баллі "Французька стилістика" [2]. Зазначаючи, що штампи є готовими зворотами, які прийшли в повсякденну мову з літератури, автор вважає, що вони мають "пряме відношення до фразеології". Баллі застерігає від занадто частого вживання штампів, в результаті чого, на його думку, вони втрачають виразність, а їх вживання стає ознакою невисокої культури. Але, разом з тим, він визнає, що мова газет, оголошень не може обійтись без штампів, тому що "важко писати швидко й правильно, не вживаючи заялжених висловів" [2, с. 108].

Про деякі проблеми нестандартних засобів висловлювання говорять у своїх дослідженнях А. В. Кунін, Н. М. Шанський, Н. Н. Амосова та ін. [4; 11; 1]. Однак усі вони обмежуються лише короткими зауваженнями з цього питання.

Н. М. Шанський в основному погоджується із класифікацією фразеологічних одиниць В. В. Виноградова і вважає, що її можна розширити за рахунок фразеологічних висловлювань, під якими розуміються семантично подільні конструкції, які складаються цілковито зі слів з вільним значенням і які не утворюються в процесі спілкування, а відтворюються як готові одиниці, відрізняючись усталеністю складу,

стереотипністю і традиційністю використання. До них автор відносить прислів'я, приказки, афоризми і т. п. [4].

Б. А. Ларін, А. І. Смірницький, С. І. Ожегов у роботах з фразеології також торкаються деяких типів стандартних словосполучень та висловлювань, які розглядаються в зв'язку зі спробою вирішення проблеми усталеності [5; 10; 7].

У дослідженні А. І. Смірницького аналізуються традиційні словосполучення, які часто повторюються: *rough sketch; nice distinction; (to) take an exam*, а також такі висловлювання, як *How are you; What's the time; Thank you very much; I beg your pardon*. Не зупиняючись на них детально, автор вказує на те, що вони відтворюються як готові, відмічаючи при цьому, що дані висловлювання складаються із частин, що семантично чітко виділяються [10].

Описуючи деякі типи фразеологічних одиниць, автори відзначають високу частоту вживання і поширеність стереотипних одиниць на кшталт англ. *Good morning (afternoon, evening); Good bye*, але не роблять спроби вивчити їх більш детально.

Дещо докладніше стереотипні одиниці описує С. І. Ожегов [7]. Таки мовні формування у його роботі називаються мовними штампами або звичайними словосполученнями. Автор вказує на різноманіття даних мовних одиниць, які він поділяє за сферою виникнення на "газетні штампи", "книжкові штампи", "штампи розмовної мови", "канцелярські штампи" і т. п. Мовні штампи, на думку С. І. Ожегова є обов'язковими для визначення тих чи інших явищ дійсності, оскільки вони утворюються в різноманітних умовах суспільно-мовної практики. Аналізуючи природу усталеності мовних штампів, автор висловлює думку, що звичайні словосполучення перетворюються на стійкі, закріплюючись за певними ситуаціями як формули побутового вжитку. Згодом вони можуть стати джерелом поповнення фразеологічних одиниць мови.

В роботах Н. Ю. Шведової і Д. Н. Шмельова можна побачити інший підхід до проблеми стереотипних одиниць. Автори відмічають характерну для розмовної мови численність "шаблонних фраз", конструкцій на кшталт *що правда, то правда; найшовся; ідеш – іди*. Такі конструкції є готовими схемами, в яких не змінюються граматичні форми слів, їх розташування; ці моделі заповнюються під час мови конкретним лексичним матеріалом. Описуючи "шаблонні фрази", автори намагаються пояснити їх відмінності як від вільних синтаксичних конструкцій, так і від лексичних фразеологізмів [13].

Існує думка, згідно з якою дана група мовних одиниць має розглядатись синтаксисом, незважаючи на те, що шаблонні фрази структурно суттєво відрізняються від вільних синтаксичних формувань [8].

У праці Л. А. Леонів та Е. П. Шубіна кліше називаються готовими реченнями і широко трактуються [6; 14]. "Готовими" вважаються не тільки усталені синтаксичні формування на кшталт *Here you are; Take it easy*, але й регулярні мовні моделі неідіоматичного характеру, такі як *That's good; I know that* і т. п. Автори також описують їх структурні і функціонально-семантичні ознаки і визначають їх як стереотипні за ступенем рекурентності.

У статті зазначається, що вживання готових знаків у потрібних ситуаціях є характерною рисою мовної комунікації. Дослідження авторів показує, що кількість "рекурентних" одиниць навіть на рівні речення досить велика: в англійському літературному діалозі в середньому одне з кожних п'яти речень виявляється "готовим". На думку авторів, однією з причин появи готових одиниць мови є існування великої кількості ситуацій, в яких вони вживаються. Така думка не зовсім переконлива тому, що частотність ситуації є необхідною, але недостатньою умовою для виникнення кліше. Стандартизацію в мові певною можна пояснити загальною тенденцією до спрощення і своєрідного кодування думки, що передається, а також економією мовних та розумових зусиль. Вищевказані причини сприяють використанню в певних ситуаціях стереотипних одиниць, багато з яких у нових ситуаціях будуються за аналогією з уже існуючими.

Е. П. Шубін також вважає, що усталеність і відтворюваність мовних конструкцій не є головним критерієм для того, щоб віднести їх до готових одиниць мови [14]. Основною ознакою вважається рекурентність. Тобто стійкий знак, якому притаманна низька рекурентність, не є "готовим".

Автори статті зазначають, що подібному мовному матеріалу приділяється недостатньо уваги в лінгвістичній літературі. Мовознавці закликають до більш детального і всебічного вивчення “готових знаків” [6; 14].

Англійські мовознавці під кліше (англ. cliché) розуміють різні конструкції на кшталт *as good as gold; as brown as berry; for your information; point of view* і т. п. [18]. Терміном cliché визначаються фразеологічні конструкції різного ступеня стійкості, метафоричне вживання деяких речень, заявлені штамповані вислови. Зарубіжні лінгвісти також не мають єдиної думки щодо проблеми мовних кліше і їх ролі в мові. Більшість з них, відзначаючи утертість і банальність стереотипних одиниць, пропонують використовувати більш оригінальні і точні форми висловлювання.

Ф. Беллард, виступаючи проти вживання в мові “декоративних” кліше (decorative clichés), які, на його думку, засмічують мову, в той самий час говорить про необхідність “корисних” кліше (useful clichés) [17]. Автор вважає, що вживання кліше прискорює побудову речення.

Е. Партрідж у передмові складеного ним словника кліше англійської мови пише про труднощі визначення поняття кліше і відмічає високу частоту їх вживання в мові [17].

Таким чином вивчення мовних кліше не належить сьогодні до кола найбільш розроблених проблем мовознавства. Недостатнє вивчення кліше можна пояснити як складністю природи даних одиниць мови, так і нечіткістю термінології. Визначені вище погляди на природу кліше, без сумніву, потребують ґрунтовного вивчення цього багатоаспектного явища в контексті теорії кліше.

Література

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – М. ; Л. : ЛГУ, 1963. – С. 103–105.
  2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М., 1961. – 339 с.
  3. Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии / В. П. Берков. – Л. : ЛГУ, 1973. – 190 с.
  4. Кунин А. В. Английская фразеология / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1970. – 344 с.
  5. Ларин Б. А. Очерки по фразеологии / Б. А. Ларин // Ученые записки ЛГУ. Серия филол. наук. – 1956. – Вып. 22. – С. 201.
  6. Леонова Л. А. “Готовые” предложения в современном английском бытовом диалоге / Л. А. Леонова, Э. П. Шубин // Иностранные языки в школе. – 1970. – № 5. – С. 11–21.
  7. Ожегов С. И. О структуре фразеологии / С. И. Ожегов // Лексикографический сборник. – 1957. – Вып. 2. – С. 31–53.
  8. Ройзензон Л. И. Фразеологизация как лингвистическое явление / Л. И. Ройзензон // Труды СамГУ им. А. Навои. – Самарканд, 1965. – Вып. 113. – С. 101–117.
  9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Гос. учебно-педагогическое издательство, 1956. – С. 360–362.
  10. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1956. – С. 203–230.
  11. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1969. – 230 с.
  12. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л., 1971. – С. 128–131.
  13. Шведова Н. Ю. О некоторых типах фразеологизированных конструкций в строе русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1958. – № 2. – С. 93–100.
  14. Шубин Э. П. О коммуникативном анализе сообщений / Э. П. Шубин // Ученые записки Пятигорского пед. ин-та ин-х языков. – 1963. – Т. 28. – С. 40–45.
  15. Якубинский Л. П. О диалогической речи / Л. П. Якубинский. – Ленинград : 1979. – С. 175.
  16. Ballard P. B. Thought and Language / P. B. Ballard. – London, 1934. – P. 55–68.
  17. Partridge E. A dictionary of Clichés / E. Partridge. – London, 1980.
  18. Vallins G. H. Good English / G. H. Vallins. – London, 1972. – P. 142.
- УДК 811.161.2'367.332

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА ПАРАДИГМА СКЛАДЕНОГО ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА БЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Коваль Л. М.

У статті обґрунтовано мовну кваліфікацію безособового речення в співвідношенні власне семантичного, семантико-синтаксичного, формально-граматичного та комунікативного рівнів структури речення, а також виявлено формально-граматичні параметри головного компонента безособового речення дво- та триелементної будови в українській мові.

Ключові слова: односкладне речення, безособове речення, головний компонент односкладного речення, простий головний компонент, двоелементний головний компонент, триелементний головний компонент.

В статье мотивирована языковая квалификация безличного предложения в соотношении собственно семантического, семантико-синтаксического, формально-грамматического и коммуникативного уровней структуры языка, а также установлены формально-грамматические параметры главного компонента безличного предложения двух- и трёхэлементного строения в украинском языке.

Ключевые слова: односоставное предложение, безличное предложение, главный компонент односоставного предложения, простой главный компонент, двухэлементный главный компонент, трёхэлементный главный компонент.

The article deals with the linguistic qualification of the impersonal sentence with respect to semantic proper, semantic-syntactic, formal-grammatical and communicative levels of sentence structure and finds formal grammatical parameters of the main component of impersonal sentence of two- and three-element structure in the Ukrainian language.

Key words: one member sentence, impersonal sentence, main component of one member sentence, simple main component, two-element main component, three-element main component.

Формально-граматичний напрям у синтаксисі зорієнтований на вивчення “набору парадигм – моделей, зумовлених наявними в кожній мові морфологічними формами в їхніх найоптимальніших виявах і варіантах” [12, с. 30]. Основним об’єктом формально-граматичних студій у слов’янському мовознавстві стало речення, основу опису формальної організації якого являє собою вчення про формально-синтаксичний ярус, що співвідноситься “з відповідним формальним реченнєвим зразком, реченнєвою моделлю – формально-синтаксичною структурою, структурною схемою” [2, с. 54].

Формально-синтаксичну структуру безособового речення вивчали Є. Галкіна-Федорук [4], В. Георгієва [7], Г. Чирва [16], П. Дудик [9], Е. Алсуф’єва [1], Т. Шабаліна [17], Ю. Долін [8], Т. Рамза [14], Е. Проворотова [13], Н. Курмакаєва [11]. В епіцентрі аналізу були головний і поширювальні компоненти безособової конструкції, проте з розвитком категорійного, функційного, дериваційного синтаксису виникла потреба переглянути та уточнити формальну параметризацію категорії безособовості. Метою нашої статті є конкретизувати набір морфологічних засобів експлікації складеного головного компонента (ГК) безособового речення (БР) у зв’язку із транспонуванням предикативних прислівників та предикативних форм на *-но*, *-то* у типові дієслівні синтаксичні позиції, а також окреслити потенційні моделі ГК БР дво- та триелементної будови в українській мові.

Односкладне безособове речення маркує дію чи стан, незалежні від витворювача дії та носія стану. Відповідно його головний компонент репрезентує словоформа, “релевантною ознакою якої є неможливість корелятивного зв’язку з називним відмінком, що й відтворює феномен БР – закритість позиції підмета як показник інволютивного процесу або стану” [11, с. 9]. ГК БР в українській мові може мати просту та складену форми.

Простий ГК БР має одноелементну, однослівну експлікацію. Такий компонент спроможний автономно, однослівно реалізувати граматичну та предметну власну

кваліфікацію: ... *Скрізь тільки спеціалістів бракує* (І. Жиленко); *А в степу весніє, весніє* (О. Гончар); *Аж морозить від цього погляду* (Вал. Шевчук); *Сутеніє рано восени* (І. Жиленко); *Та уже й смеркає* (І. Жиленко); – *І коли вже засвітає?* (В. Шкляр); *Біля нас як заgrimить* (В. Шевчук); *І чому йому ніяк не розвидниться?* (М. Матіос); *В яру проясниться, і всі знову зберуться* (В. Шкляр); *Аж Мишкові пощастить? Від п'яніючої яскравості до сірої сирості за якихось тиждень-два задощить* (М. Матіос); *Ох і віхолитиме* (В. Шкляр); *Мріятиметься про щось далеке й несподіване* (В. Шевчук); – *Чекаю, коли мені так солодко статиметься біля тебе* (В. Шкляр); *Не співатиметься на ту весну* (М. Матіос); *Згадуватиметься про цю зустріч ще не раз* (В. Шевчук).

Корпус БР з ГК аналітичної будови в синхронії української мови, так само як і ареал БР з простим ГК, неоднорідний. За кількістю структурних елементів розмежовуємо дво- та триелементні ГК БР. Двоелементні ГК конституують основний та допоміжний елементи, що репрезентують відповідно диктумний та модусний компоненти семантики члена речення: *Часто доводиться ходити в ліс* (М. Матіос); *На сході почало рожевіти* (М. Матіос); *Надворі його стало обливати холодним сріблом – ніч була широка й простора, як може бути на початку осені* (Вал. Шевчук); *В його скронях почало гупати* (Вал. Шевчук). Складниками триелементного ГК БР є допоміжний, основний та зв'язковий: *Дмитрові так хотілося перестати боятися цих формул* (Вал. Шевчук); *Миколі таки довелося продовжити працювати на току* (В. Лігостов). Строкатим є і склад ГК БР непростої будови за репрезентацією основного елемента:

– інфінітив (*Пити хотілося нестерпно* (М. Коцюбинський); *Клара не ховалася з тим, що їй праглося ступити за той рубіж шаленства* (Ю. Мушкетик); *З сіней на нього почало віяти духом сіна* (В. Шевчук);

– предикативна форма на -но, -то (*Розбійників було схоплено в клуні, на околотках* (В. Земляк); *З острахом було вставлено ключ у шпаринку* (І. Роздобудько); *Через нелюбов Макса було поставлено останню крапку* (І. Роздобудько);

– аналітичне дієслово стану (*Якось так дуже спокійно стало* (Л. Дереш); *Їй стає холоднувати від цих фіолетових квітів* (І. Вільде); *Тільки совісно стало обом за свою бійку на ганку* (В. Земляк).

До ядра безособових речень належать такі, ГК яких виражений сполученням допоміжного фазового або модального дієслова в безособовому вживанні та поширювального інфінітива: *Почало світати по-березневному рано* (З. Тулуб); *Хлопчик мрійно приплющив очі, і його почало ogrівати, але сонця було того замало, щоб не дати йому задрімати* (В. Шевчук); *Вже і їсти хочеться* (М. Стельмах); *До вечора ми проїхали верст п'ятдесят, і коли почало сутеніти, зупинилися в тихому селі Тишківка* (М. Матіос).

Допоміжне дієслово як складник БР в українській мові може бути марковане 3-ю особою однини теперішнього та майбутнього часу, середнього роду минулого часу та умовного способу. Враховуючи ці параметри, а також графемну кореляцію категорії виду допоміжного дієслова, виділяємо 7 моделей двоелементного ГК БР, формалізованого семантико-граматичною єдністю допоміжного дієслова та поширювального інфінітива:

1) двоелементний ГК БР з допоміжним дієсловом у формі 3-ої особи однини теперішнього часу недоконаного виду: *Часом хочеться отак пожартувати* (Вал. Шевчук); *По ночах стає холодніти* (Вал. Шевчук); *Від ріки починає тягнути вогкістю* (М. Матіос); *Починає щеміти глибоко в грудях* (В. Шкляр); ... *І нарешті в неї поступово починає змивати з душі отой сірий ранковий накіп* (Л. Дашвар);

2) двоелементний ГК БР, оформлений 3-ю особою однини майбутнього часу доконаного виду: *Чи вдасться йому ЗАВОЮВАТИ її серце* (Вал. Шевчук); *Десь невдовзі почне темніти* (В. Шкляр); *Скоро вже й почне сіріти* (М. Матіос);

3) двоелементний ГК БР, оформлений 3-ю особою однини майбутнього часу недоконаного виду: *Коли ж починатиме світати* (І. Жиленко); *Невже щоразу, тільки-но починатиме сутеніти, вона відчуватиме неспокій* (Вал. Шевчук);

4) двоелементний ГК БР, оформлений 3-ю особою середнього роду минулого часу доконаного виду: *На сході почало рожевіти* (В. Шкляр); *У той день почало надворі хмурніти* (В. Шевчук); *Зрештою, попереду й справді стало голубіти – лежала між городів тонка та звивинна річка* (Вал. Шевчук); *У хаті стало*

холоднішати й темніти (Вал. Шевчук); *У голові стало тріщати* (Вал. Шевчук); *Іще тільки почало зоріти* (М. Матіос); *Серце співало, в очах почало розвиднятися, лоскіт бігав долонями* (В. Шкляр);

5) двоелементний ГК БР, оформлений 3-ою особою середнього роду минулого часу недоконаного виду: *Кортіло йому з Неонілою роман вчинити* (Вал. Шевчук); *Часто доводилося в річці ловити рибу* (Вал. Шевчук); *Йому хотілося молитися* (Вал. Шевчук); *У кімнаті починало світлішати і світлішати* (В. Шевч.); *На небі уже починало займатись* (Вал. Шевчук); *А в хаті лісника Гречаного уже починало пахнути упрілим борщем* (В. Шкляр);

6) двоелементний ГК БР, оформлений 3-ою особою середнього роду умовного способу доконаного виду: *Коли почало б розвиднятися, вони побачили би москалів* (В. Шкляр); *Хіба кому кортіло б сміятися з неї, що часом днює напівзакопана в землю, якщо в селі таким же штабом рятували колісь Тараска, коли його біла електрика* (М. Матіос);

7) двоелементний ГК БР, оформлений 3-ою особою середнього роду умовного способу недоконаного виду: *Як хотілося б опинитися враз у рідних дрімучих лісах* (Л. Дашвар); *Щоразу, тільки починало би суненіти, вона відчувала неспокій* (В. Шевчук).

Досліджено, що в українській мові у ролі допоміжного елемента двоелементного ГК БР більш уживані фазові дієслова у формі середнього роду минулого часу доконаного, дещо рідше недоконаного виду. Роль поширювача властива власне безособовим дієсловом та особовим дієсловом у безособовому значенні. Модальні лексеми в позиції допоміжного елемента двоелементного ГК БР менш уживані, вони виконують “суб’єктивно-модальну інтерпретацію тієї чи іншої події, виражаючи значення можливості (неможливості), необхідності / непотрібності, бажаності / небажаності здійснення дії” [18, с. 8]. П. Дудик зазначає, що у складі такого компонента “при цілковитій ясності у певному контексті інфінітив може опускатися” [9, с. 113]: *Хліб на столі лежить – кортить його* (Панас Мирний).

Кількісно об’ємну групу серед ареалу БР становлять також конструкції з двоелементним ГК, до складу якого входить аналітичне дієслово стану: *У кишенях було порожньо – у голові весело, а мене тягнуло щастя шукати* (В. Сауляк); *Усім стало трішки соромно* (Л. Дереш); *У школі було тихенько і сипо* (Вал. Шевчук); *Але мені конче потрібно грошей* (І. Вільде). У сучасній українській мові налічують понад 100 одиниць аналітичних дієслів стану, що виражають такі лексичні значення:

1) психічний і фізичний стан людини або істоти (*весело, важко, відрадно, радісно, смішно тощо*);

2) стан навколишнього середовища (*вітряно, спекотно, тихо, гарно, затишно тощо*);

3) стан із модальним відтінком необхідності (*потрібно, бажано, треба, необхідно, варто і под.*) [3, с. 296–297].

Аналітичні дієслова стану всіх зазначених семантичних груп у сполученні з дієслівною морфемою-зв’язкою та напівзв’язками *стати, ставати, робитися* тощо, що реалізують модально-часові характеристики речення, формують двоелементний ГК БР. Аналітичні дієслова вказують на третю особу однини, тобто належать до власне безособових, у них також повністю нівельована граматична категорія виду, яка має нерозчленований характер. Щодо категорій часу і способу, то вони виражаються аналітично – за допомогою зв’язкового компонента. Враховуючи потенційні морфологічні параметри категорії часу, способу зв’язкового дієслова, в українській мові виділяємо 4 моделі двоелементного ГК БР, утвореного семантико-граматичною єдністю дієслівної зв’язки та аналітичного дієслова стану:

1) двоелементний ГК БР із зв’язкою у формі теперішнього часу (специфікою цієї часової форми для морфеми-зв’язки *бути* є її нульова експлікація, що зумовлює неповноту відповідного формально-граматичного компонента, вербалізованого однослівно – аналітичним дієсловом стану усіх семантичних груп: *Так тихо, тихо скрізь* (М. Матіос); *Як неймовірно радісно* (В. Шевч.); *Смішно, коли добрі хочуть вдавати із себе строгих* (І. Вільде); *Чи то стидно, чи боязко, чи жаль такої дрібної жінки* (М. Матіос); *Зими ж треба* (В. Сауляк); *А надворі так красно: прохолодний серпень покриває мжичкою гори і доли, поля і городи* (Я. Орос); *Їй*

робиться якось **чудно**, дивно, навіть **солодко** (М. Матіос); – *Мені стає холодно*, – *мовив я* (В. Шкляр);

2) двоелементний ГК БР зі зв'язкою, оформленою майбутнім часом: *Там мені стане легше* – *ніхто не покрикуватиме* (Я. Орос); *Там мені буде тісно і нудно, гадаю* (Я. Орос); *Гаразд, заїдемо до храму, там буде тепліше* (Я. Орос);

3) двоелементний ГК БР зі зв'язкою, оформленою у формі минулого часу: *Там було так гарно* (М. Матіос); *У квартирі зробилося тихо* (Л. Костенко); *Ставало тісно й душно* (М. Матіос); *Опівдні зробилося зовсім прохолодно* (М. Матіос); *А потім мені стало цікаво* (Л. Дереш); *Зимою 1942 року було сніжно і морозно* (В. Сауляк);

4) двоелементний ГК БР, оформлений умовним способом: *Було би тепло* – *довше протрималися б у лісі* (В. Шкляр).

Напівзв'язкам також властива видова кореляція, тому, реалізуючи функцію допоміжного елемента в формах минулого, майбутнього часу та умовного способу, вони санкціонують утворення ГК БР із розмежуванням доконаного та недоконаного виду. Порівняймо: *Тільки совісно стало обом за свою бійку на ганку* (В. Земляк) – *Ставало холодно, і вона щільніше загорнулася в хустку* (М. Матіос); *У квартирі зробилося тихо* (Л. Костенко) – *Робилося тепло* (Вал. Шевчук).

У ролі основного елемента двоелементного ГК БР, утвореного граматицизацією синтаксичного сполучення зв'язки та дієслова стану, більш уживані лексеми із семантикою психічного і фізичного стану людини чи істоти та стану навколишнього середовища. Такі дієслова у складі ГК БР також можуть функціонувати у формах компаратива й суперлатива. Вищий рівень продуктивності мають синтетичні форми компаратива: *А мені все одно тут затишніше, ніж онде, на второваному пішнику, що зичливо віддаляється в інший бік, збігає вниз* (Я. Орос); *Ставало тільки тепліше й холодніше* (Л. Дереш); *Мені легше, ніхто не покрикує* (Я. Орос); *Йому стало ще сумніше, бо місяць сьогодні царював* (Вал. Шевчук). Спорадичні суплетивні форми компаратива: ... *з кожним днем йому, пальцеві, робилося все гірше* (Ю. Іздрик); *Від цих дурнувятих слів мені стало набагато краще* (Л. Дереш). У семантично елементарних реченнях грамеми вищого ступеня порівняння слів категорії стану відносно вихідних одиниць зі значенням стану виступають як семантично модифіковані грамеми, бо вони виражають предикатне значення стану – відношення, зокрема інтенсивний вияв станової ознаки, на що вказує словотворчий суфікс *-ш, -иш* [3, с. 296]. Аналітичні дієслова стану з модальним відтінком необхідності менш активні щодо реалізації складника двоелементного ГК БР. У цій функції вони передають семантику стану з модальним відтінком необхідності, доцільності об'єкта, позначеного родовим відмінком (*Дітям потрібно буде молока; Їм треба було квітів*), на відміну від тих дієслів стану, що в сполученні з інфінітивом формують складені інфінітивні головні компоненти односкладних інфінітивних речень, які, окрім значення стану, виражають ще й значення потенційної дії (*потрібно, необхідно, варто, бажано, можна, треба, пора тощо*).

Периферію двоелементних ГК БР формують компоненти, утворені синтаксизацією семантико-граматичної єдності морфем-зв'язки *бути* в формах минулого або майбутнього часу та умовного способу і предикативних форм на *-но, -то*: *У дурника не було б так вимито й прибрано* (Л. Дашвар); *Цих двох буде припроваджено до секретаря райпарткому* (Василь Земляк); *З величезним блиском було описано січу* (Василь Земляк); *Усе те було викладено на солону* (Василь Земляк); *У будинку було нагріто і тихо як у вусі* (Василь Земляк); *Його було розпізнано здалеку* (М. Матіос). У складі ГК БР предикативні форми виражають значення результативного стану, що є наслідком виконаної дії, зв'язка ж співвідносить це значення із відповідною часовою площиною.

Маргіальною формою експлікації ГК БР в українській мові є триелементний компонент. Спостережено 2 семантико-граматичних типи триелементних ГК БР:

1) утворений синтаксизацією семантико-граматичної єдності модального дієслова в безособовому вживанні, інфінітива фазового дієслова та поширювального інфінітива (*Невдовзі їм довелося почати шукати воду* (М. Коцюбинський));

2) сформований на основі синтаксичного сполучення фазового дієслова в безособовому значенні, інфінітива дієслівної зв'язки та аналітичного дієслова стану (*Опівдні почало ставати тепліше* (В. Шевчук)).

Перший тип триелементного ГК БР реалізують 7 моделей, розмежованих за ознакою графемної реалізації категорії часу, способу, особи, роду та виду модального дієслова – виразника допоміжного елемента. Виділяємо:

1) триелементний ГК БР з модальним дієсловом у формі 3-ої особи однини теперішнього часу недоконаного виду (*Мені хочеться продовжити працювати*);

2) триелементний ГК БР з модальним дієсловом, оформленим 3-ю особою однини майбутнього часу доконаного виду (*Мені захочеться продовжувати працювати*);

3) триелементний ГК БР з модальним дієсловом, маніфестованим 3-ю особою однини майбутнього часу недоконаного виду (*Мені хотітиметься продовжувати працювати*);

4) триелементний ГК БР з модальним дієсловом, репрезентованим середнім родом минулого часу доконаного виду (*Мені захотілося продовжити працювати*);

5) триелементний ГК БР з модальним дієсловом, репрезентованим середнім родом минулого часу недоконаного виду (*Мені хотілося продовжити працювати*);

6) триелементний ГК БР з модальним дієсловом у формі середнього роду умовного способу доконаного виду (*І тоді мені знову захотілося б продовжувати працювати*);

7) триелементний ГК БР з модальним дієсловом у формі середнього роду умовного способу недоконаного виду (*Мені хотілося б продовжувати працювати*).

Триелементний ГК БР другого семантико-граматичного типу в українській мові так само репрезентують 7 моделей, дистинктивним параметром яких слугує морфологічна експлікація фазового дієслова, що об'єктивує допоміжний елемент компонента, зокрема графемний вияв категорій часу, способу, особи, роду, числа та виду. Розмежовуємо:

1) триелементний ГК БР з фазовим дієсловом 3-ої особи однини теперішнього часу (*У кімнаті починає робитися тепло*);

2) триелементний ГК БР 3-ої особи однини майбутнього часу доконаного виду (*У кімнаті почне робитися тепло*);

3) триелементний ГК БР 3-ої особи однини майбутнього часу недоконаного виду (*У кімнаті починатиме робитися тепло*);

4) триелементний ГК БР середнього роду минулого часу доконаного виду (*У кімнаті почало робитися тепло*);

5) триелементний ГК БР середнього роду минулого часу недоконаного виду (*У кімнаті починало робитися тепло*);

6) триелементний ГК БР середнього роду умовного способу доконаного виду (*У кімнаті почало би робитися тепло*);

7) триелементний ГК БР середнього роду умовного способу недоконаного виду (*У кімнаті починало би робитися тепло*).

У ролі основного елемента компонента цього типу можливі також аналітична та синтетична форми компаратива (*починає робитися тепліше, починає робитися більш тепло*).

Загалом триелементний ГК БР, так само, як і триелементні ГК односкладних речень інших типів, має вузький ужиток та є швидше явищем мовної системи, ніж мовної діяльності, оскільки контактна локалізація трьох дієслів (щодо першого семантико-граматичного типу триелементного ГК БР) або сполучення фазового дієслова в безособовому вживанні з єдністю інфінітива дієслівної зв'язки та аналітичного дієслова стану (у компоненті другого типу) є вербально громіздкими. Тому їх замінюють синонімічними більш стрункими компонентами формально-граматичного ярусу речення: *кортіло припинити дискутувати* → *кортіло припинити дискусію*; *почало ставати тепло* → *почало теплішати*.

Отже, формально-граматичну матрицю складеного ГК БР в українській мові репрезентують 29 моделей, 15 з яких представляють двоелементний ГК БР, а 14 – триелементний. ГК БР аналітичної будови є найбільш уживаним, порівняно зі складеними ГК інших типів односкладних речень.

Підсумуємо, семантико-функційне спрямування безособової конструкції у формально-граматичному ярусі закріплене експлікацією головного компонента, що має три структурні вияви – простий, складний, складений. Кваліфікаційним параметром простого ГК БР є одноелементність, морфологічно ідентифікована 3-ю особою

однини теперішнього часу недоконаного виду одноособових дієслів та особових лексем у безособовому вживанні; 3-ю особою однини майбутнього часу доконаного та недоконаного виду одноособових дієслів та особових лексем у безособовому вияві; середнім родом минулого часу та умовного способу доконаного й недоконаного виду одноособових дієслів та особових дієслів у безособовому значенні; доконаним та недоконаним видом предикативних форм на *-но*, *-то*; субдієсловом *нема*. Складений ГК БР має два структурні підтипи: двоелементний та триелементний. Ядерним двоелементним ГК БР є компонент, створений синтаксизацією єдності модального або фазового дієслова в безособовому значенні у формах 3-ої особи однини теперішнього часу доконаного виду та майбутнього часу доконаного й недоконаного виду, середнього роду минулого часу та умовного способу доконаного й недоконаного виду, а також поширювального інфінітива. Досить активним є двоелементний ГК БР, репрезентований синтаксичним сполученням дієслівної зв'язки в безособовому вживанні та аналітичного дієслова стану (діапазон експлікації зв'язкового компонента охоплює грамеми 3-ої особи однини теперішнього часу недоконаного виду та майбутнього часу доконаного й недоконаного виду, середнього роду минулого часу доконаного та недоконаного виду й умовного способу доконаного та недоконаного виду). Маргінальним двоелементним ГК БР є компонент, утворений граматикалізацією єдності морфеми-зв'язки *бути* у формах минулого та майбутнього часу та предикативної форми на *-но*, *-то*. Триелементний ГК належить до периферійних засобів експлікації ГУ БР в українській мові через структурну громіздкість. Буває два типи триелементного ГК БР: 1) утворений єдністю модального дієслова в безособовому вживанні, інфінітива фазового дієслова та інфінітива повнозначного поширювального дієслова; 2) сформований на основі сполучення фазового дієслова в безособовому значенні, інфінітива дієслівної зв'язки та аналітичного дієслова стану.

Література

1. Алсуфьева Е. Н. К вопросу о так называемых односоставных обобщённых предложениях [Текст] / Е. Н. Алсуфьева // XIX Герценовские чтения. Филологические науки : тезисы докладов. – Л., 1966. – С. 19–25.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
4. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке [Текст] / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1958. – 332 с.
5. Городенська К. Г. Проблема двоскладності – однокладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису [Текст] / К. Г. Городенська // Мовознавство : доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців. – К. : Пульсари, 2002. – С. 51–55.
6. Грищенко А. П. Безособове речення [Текст] / А. П. Грищенко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 43–44.
7. Георгиева В. Л. Вопросы развития безличных предложений в истории русского языка (на материале памятников письменности XI–XVII вв.) [Текст] : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Георгиева В. Л. – Л., 1969.
8. Долин Ю. Т. Ещё раз о грамматической форме безличного предложения [Текст] / Ю. Т. Долин // Русский язык в школе. – 1991. – № 1.
9. Дудик П. С. Из синтаксису простого предложения [Текст] : навч. посібник / П. С. Дудик. – Вінниця : Вид-во Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, 1999. – 298 с.
10. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ "ВКФ "БАО", 2011. – 992 с.
11. Курмакаева Н. П. Закономерности заполнения позиции главного члена безличных предложений в связи с действием принципа функциональной эквивалентности [Текст] : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / Курмакаева Н. П. ; Донецкий национальный университет. – Донецк, 2010. – 215 с.
12. Мірченко М. В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення) [Текст] / М. В. Мірченко. – К., 1997. – 145 с.

13. Проворотова Е. Ю. Безличные предложения в текстах “орнаментальной” прозы: структура, семантика, функционирование [Текст] : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Проворотова Е. Ю. – Волгоград, 2010. – 186 с.
14. Рамза Т. Р. Безличные предложения в современном белорусском литературном языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.03 / Рамза Т. Р. – Минск, 1996. – 22 с.
15. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання [Текст] / І. І. Слинько, М. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
16. Чирва Г. М. Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка (на материале литературы 50–70-х гг. XX в.) : дисс. ... канд. филол. наук / Чирва Г. М. – Запорожье, 1977. – 192 с.
17. Шабалина Т. Я. Структура и семантика безлично-инфинитивных предложений переходного типа в современном русском языке [Текст] : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Шабалина Т. Я. ; МОПИ им. Н. К. Крупской. – М., 1991. – 18 с.
18. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Шкіцька І. Ю. ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 19 с.
19. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови [Текст] : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 406 с.

УДК 811.112.2'37

СТИЛЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Лисейко Л. В.

*Запропонована стаття розглядає стиль як лінгвістичну категорію з позиції дихотомії на рівні *langue* та *parole*. Стиль аналізується з точки зору генеративної трансформаційної граматики, семантики та літературних творів. Визначаються категорії відхилення від стилю.*

Ключові слова: стиль, стилістика, семантика, літературний твір, генеративна граMATика, мова, мовлення.

*Предлагаемая статья рассматривает стиль как лингвистическую категорию с позиции дихотомии на уровне *langue* и *parole*. Стиль анализируется с точки зрения генеративной трансформационной грамматики, семантики и литературных произведений. В работе определяются категории отклонения от стиля.*

Ключевые слова: стиль, стилістика, семантика, літературное произведение, генеративная граMATика, язык, речь.

*The article considers style as a linguistic category from the position of dichotomy on the level of *langue* and *parole*. Style is analyzed from point of view of generative transformational grammar, semantics and literary works. The article defines categories of style deflection.*

Key words: style, linguistic, semantics, literary work, generative grammar, language, speech.

Теорія стилю розглядається як частина лінгвістичної теорії, при цьому слід звернути увагу на те, як організована теорія стилю, яку позицію займає по відношенню до інших теорій та як співвідноситься з іншими лінгвістичними категоріями та відповідно відрізняється від них.

Актуальність даного питання полягає у відношенні стилю до системи мови та до конкретного вживання мови. Аналіз стилю з лінгвістичної точки зору має на меті дихотомічне відокремлювання системи мови від системи її вживання. Дослідження такого плану припускають розв'язання наступного завдання, а саме: виокремлення рівня *langue* від рівня *parole*. Спираючись на мовознавчі наукові праці, можемо зазначити, що Ф. де Соссюр розрізняє рівень *langue*, який включає в себе інвентар мовних одиниць, структур та елементів, від рівня *parole*, на якому мовець робить вибір з наявного інвентарю та індивідуально реалізує його у вигляді актуальної мовленнєвої діяльності. Порівнювальна, але не ідентична різниця полягає в генеративній трансформаційній граматиці та відділенні мовної компетенції від використання [1, с. 582]. Категорія стилю повинна підпорядковуватися індивідуальній реалізації мови, тобто *parole*. Таке рішення розглядання стилю з позиції дихотомії є правильним, але при цьому слід також враховувати третій рівень, який знаходиться між *langue* та *parole*. Третій рівень виник тому, що поняття "стиль" використовується одночасно в декількох значеннях і його дуже складно виокремлювати між стилем індивідуальних, конкретних текстів та груповим. Стиль належить до галузі лінгвістики, завданням якої є дослідження мовних різновидів. Доступним він є через прояв конкретних мовних дій на рівні *parole*. Тут необхідно виходити з того, що кожному висловлюванню, кожному тексту властивий стиль [2, с. 319].

Лінгвістична теорія може групуватися навколо варіантів, знайдених емпіричним способом за певними ознаками, наприклад, за їх соціальним, регіональним та історичним розподілом. Таким чином виникають розподіли на соціолекти, діалекти, літературну мову, розмовну мову, писемну мову, усну мову, фахову мову та спеціальну мову (жаргон). У цих широких відгалуженнях, узгоджених між собою, знаходяться угруповання варіантів, які є підсистемою мовної системи та належать до рівня *langue*. Цей факт важливий для ознак стилю літературного тексту, який виступає у вигляді окремих мовних різновидів. Відповідність стилю приймається на рівні

langue та визначається як поетична мова або функціональний стиль літератури. Провідні лінгвісти, які досліджують стилістику, наголошують на необхідності розрізняти ці дві галузі. Термін “стиль літератури” активно використовується, не пояснюючи, що мається на увазі: мова літератури, як частина мовної системи чи особливості стилю конкретного літературного тексту [4, с. 20]. Стиль, який проявляється на рівні *parole*, може бути прийнятим на рівні *langue* як функціональний стиль літератури. Відношення між стилем та мовною системою пояснюються в теорії стилю. Однак тут слід враховувати, те, що за умов простих конфронтацій не звертається увага на проблеми стилю на рівнях *langue* та *parole*. Текст, а разом з ним і його стиль задіяні у процесі комунікації між автором та реципієнтом. Цей простий, але часто пропущений факт має бути врахованим перш за все в критичній дискусії стосовно концепції стилю.

Якщо стиль, підпорядкований широким галузям мовних варіантів, є предметом дослідження, він може бути аналізований як частина лінгвістики. Так, діалекти досліджуються в лінгвістиці діалектограм, словниковий склад фахових та спеціальних мов може бути диференційований як лексикологічний.

Що стосується трансформаційної граматики, тут слід враховувати факультативні правила коефіцієнта вірогідності. Завдяки системі правил генеративної граматики створюється велика кількість граматичних речень. Їх аналіз проводиться в рамках мовної компетенції. Підвищена адекватність описування мовних варіантів відбувається зі значними труднощами для генеративних компонентів граматики. На прикладі генеративної граматики демонструється, що вона як об'єкт дослідження теорії стилю не може бути інтегрованою в звичайну граматику з граматико-теоретичних причин [5, с. 20].

Проти залучення граматики до звичайної характеристики стилю свідчить той аргумент, що протилежні варіанти стилю та явища поверхневої структури генеративної трансформаційної граматики виробляються повністю незалежно одне від одного. Це пов'язано з тим, що існують різні тексти, в яких висловлюється одне й те саме, але стилістично вони відрізняються один від одного. Це становить проблематику стилю змістовних адекватних висловлювань. З термінами генеративної трансформаційної граматики в стандартній версії це означало, що два речення стилістично розрізняються у тому разі, коли вони відхиляються одне від одного на структурному рівні. Пари схожих речень належать до різних граматичних моделей, які мають певні семантичні компоненти та можуть бути проаналізованими на основі ідентичних семантичних репрезентацій.

Семантика також окремо виділяється для лінгвістичного опису стилістичних варіантів. Але, завдяки удосконаленню аналізу семантичного механізму, стилістичні мовні варіанти можуть бути семантично диференційованими. Це можливо для варіативного порядку слів у німецькому синтаксисі завдяки залученню прагматичних або текстових лінгвістичних критеріїв для семантичної диференціації. Подібне проведення стилістичних варіантів для дослідження об'єкта семантики не призведе до зламу самостійної теорії стилю [3, с. 22].

Оскільки стиль не може бути відокремлений від явищ мови, необхідно використовувати механізми опису лінгвістичної дефініції. При цьому слід враховувати мовну та граматичну моделі стилю літературних текстів, критерії оцінювання концепції стилю в літературознавстві. Лінгвістична теорія мовних варіантів мало використовувалась би в лінгвістиці та літературознавстві, якщо б вона не охоплювала стиль літературних текстів. Звісно, що стиль є незалежним від комунікативних процесів, в яких задіяні автор, читач та текст. Літературний твір та його стиль повинні висвітлюватися без зворотнього погляду на індивідуально-психологічні та бібліографічні обставини з життя автора, відповідно без зв'язку з течіями, історію, філософію та розуміння мистецтва [6, с. 25]. Теорія складається з компонентів: автор, читач, процес створення та сприйняття текстів. У конкретному аналізі стилю до уваги береться мовне наповнення літературного тексту. Велику роль відіграє також суб'єктивний вплив твору на інтерпретатора. Це означає, що теорія стилю та його аналіз не знаходяться в поєднанні один з одним. До того ж літературні твори сприймаються цілісно як гомогенні одиниці. Стиль визначається як єдина узгоджена структура, внаслідок чого його концепція може описуватися як загальна властивість закритого твору. Риси стилю в обмеженому контексті не можуть бути аналізованими,

якщо вони не вказують на стиль всього тексту. Спочатку необхідно виділити контрасти стилю, зміну рівня стилю та злами стилю на тлі цілісного сприйняття.

Таке сприйняття було б проблематичним, тому що в мовному процесі спочатку виникає процес формулювання, який потім естетично прикрашається, тобто набуває певного стилю. Наслідками такої теорії є те, на думку Бернда Шпільнера, що всі мовні тексти без додаткової обробки та прикрашення не мають власного стилю, тобто чіткого розмежування між мовою та стилем. Мистецькі, літературні тексти мають стиль. Необхідно тільки розрізнати компоненти мови та стилю, кількісно визначати та якісно оцінювати висловлювання, для того щоб зрозуміти, які естетичні властивості стилю необхідно додати до мовного тексту [7, с. 28]. При цьому розуміння стилю може мати певну евристичну та дидактичну цінність, щоб, наприклад, прояснити різниці між лірикою та прозою. Таким чином виявляються відмінності в тому, що ліричні тексти часто мають додаткові елементи, які відсутні в прозових текстах, а саме: розмір, рима, форма вірша та строф.

Індивідуальний стиль не розглядається як феномен конкретного тексту, для якого вирішальним є індивідуальність та особистість автора. В той же час розуміння стилю як рефлексу поетичної особистості має багато роздумів про власне "я" автора, які не приводять до лінгвістично обґрунтованих, літературознавчих висновків.

Під час обговорення концепції стилю як естетичного доповнення йдеться про складність сприйняття специфічних властивостей аналізованого предмета без порівнянь з іншими предметами. Так з'явилася тенденція розуміти та описувати стилістичні особливості самі по собі та відрізнати їх від нормованої мови.

Таким чином, стиль визначається як відхилення від норми, яка знаходиться поза межами тексту. Таке розуміння стилю відображає концепцію додаткової риторичної обробки або естетичного прикрашення, яка сприяє ще більшому віддаленню від неприкрашеної мови. Стилістика відхилень розглядається як новизна на рівні порівнянь мовної норми. Стиль з такої точки зору отримує негативне визначення як особливість, що відрізняється від норми. У багатьох теоретично-стилістичних пропозиціях, які підпадають під поняття стилістики відхилень, спільним є те, що ця дисципліна постулює екстратекстуальну норму, яка визначає розпізнавальні в тексті відхилення як стиль. На такому рівні є дуже різноманітними пропозиції щодо рівня мови і контекстів, у яких можуть зустрічатися певні відхилення. Для того щоб їх розпізнати та аналізувати, перш за все, необхідно визначити рівень референції норми [7, с. 32]

Різні теорії стосовно відхилення від стилю Лео Шпітцер класифікував за п'ятьма основними типами:

- відхилення можуть визначатися за ступенем їх розтягнутості в тексті як локально, так і глобально. Локальне відхилення стосується обмеженого відрізка контексту. Метафора може належати до локального відхилення від нормальної мови. Глобальне відхилення стосується тексту в цілому. Так, наприклад, надзвичайно висока або відповідно низька частота вживання мовної одиниці в тексті є глобальним відхиленням від норми;

- відхилення визначаються за їх відношенням до системи правил мовної норми. Вони не можуть не враховувати обмеження норми як недолік, та з точки зору позитиву вводять додаткові правила щодо обмеження норми. В першому випадку виникають поетичні ефекти через порушення правил, у другому – через введення додаткових текстових умов, наприклад, через введення рим. За першої можливості стиль ґрунтується на порушенні правил мовної норми. Вона, передусім, поширена у стилістиці відхилення та знайшла своє відображення у генеративній трансформаційній граматиці. Друга з названих можливостей приєднується до розуміння стилю як естетичного доповнення та вторинної поетичної структури;

- відхилення класифікуються з позиції відношення норми до аналізованого тексту. Так, внутрішні відхилення відрізняються від зовнішніх. Внутрішні мають місце тоді, коли мовна одиниця залежить від норми обмеженого вживання в цілому тексті. Це спостерігається, в основному, в віршах. Зовнішні відхилення відбуваються тоді, коли стиль усього тексту відхиляється від прийнятої в мові норми. Слід відмітити, що внутрішні відхилення якісно знаходяться на іншому рівні, ніж зовнішні. При цьому вони є передумовою не екстратекстуальної норми, а внутрішньої мовної структури тексту;

• відхилення поділяються за мовними рівнями, на яких вони відбуваються. Так, розрізняють графоматичні, фонологічні, морфологічні, синтаксичні та семантичні. Під графоматичними розуміють вживання великих літер на початку віршів, під фонологічними – феномени рими, асонанс та алітерація. Найточнішими є семантичні: лексичні відхилення, які спостерігаються, у першу чергу, в метафорах та метоніміях;

• відхилення диференціюються також за принципами селекції або комбінування мовних одиниць. Синтагматичні відхилення, які спостерігаються в лінійній послідовності ланцюга мовних знаків з порушенням правил комбінування, створюють, як правило, відхилений порядок слів. Парадигматичні відхилення порушують правила вибору мовних знаків, наприклад, граматичних категорій, прикметника замість іменника, використовуючи, наприклад, однину замість множини. Такий чіткий розподіл синтагматичних і парадигматичних відхилень для аналізу стилю є невинуватим. Парадигматичне відхилення у вигляді вживання однини замість множини призводить, у свою чергу, до синтагматичного відхилення, яке спричиняє неузгодженість у граматичному числі між номінальною та вербальною фразами. Але, з іншого боку, некоректно було б обмежувати парадигматичні відхилення лексичним відбором. Тут слід враховувати принцип селекції та комбінування, який важливий для теорії стилю [8].

З наведених вище класифікацій зрозуміло, що відхилення відбуваються на різних рівнях та в різних сферах, внаслідок чого стиль визначається по-різному. Додається той факт, що типи відхилень з'являються у комбінованому вигляді. При цьому не слід виключати спробу зрозуміти стиль як відхилення від екстратекстуальної норми, як свідомий відступ автора з певних естетичних міркувань. За допомогою подібних спроб можуть бути пояснені феномени поетичних текстів. Цим самим ставиться вирішальне питання стилістики відхилення, від чого, власне, відхиляється стиль. Це питання розповсюджується на всі розпізнавальні ознаки стилю, а також на тексти, які інтуїтивно вважалися відхиленими від “нормального” вживання мови.

Література

1. Chomsky Noam. Reflexionen über die Sprache / Noam Chomsky. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1997. – 314 S.
2. Coseriu Eugen. Einführung in die Allgemeine Sprachwissenschaft / Eugen Coseriu. – Tübingen : A. Francke Verlag GmbH, 1988. – 329 S.
3. Dittmar Norbert. Sprache und soziale Rolle / Norbert Dittmar. – Hönigstein ; Taunus : Athenäum Verlag GmbH, 1980. – 325 S.
4. Eine neue Geschichte der deutschen Literatur. – Berlin : University Press, 2007. – 1219 S.
5. Eroms Hans-Werner. Stil und Stilistik / Hans-Werner Eroms. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2008. – S. 255.
6. Sowinski Bernhard. Grundlagen des Studiums der Germanistik / Bernhard Sowinski. – Köln ; Wien : Böhlauscher Verlag, 1994. T. 1. – 1994. – 273 S.
7. Spillner Bernd. Linguistik und Literaturwissenschaft / Bernd Spillner. – Stuttgart : Verlag W. Kohlhammer, 1974. – 174 S.
8. Spitzer Leo. Stilstudien B. 1 / Leo Spitzer. – Darmstadt : WBG, 1961. – 294 S.

УДК 811.112.2'367.633

СЕМАНТИКА ЛОКАЛЬНИХ ПРИЙМЕННИКІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ *an* / *bei* – Контрастивний аналіз

Терещенко Т. В.

*Статтю присвячено пошукам єдиного значення прийменників **an** і **bei**, а також протиставленню їхніх значень. Варіативні контекстуальні значення / вживання цих прийменників розглядаються як реалізація їхніх абстрактних концептів значення. Порівняння цих концептів показує, що контекстуальне значення – локальне значення близькості – можна розглядати як концепт інтеграції між суб'єктами у випадку вживання прийменника **an** і як функцію присвоєння у випадку вживання прийменника **bei**.*

Ключові слова: концепт, функціональна прагматика, локальне значення.

*Данная статья посвящена поискам единого значения предлогов **an** и **bei**, а также противопоставлению их значений. Вариативные контекстуальные значения / употребления этих предлогов рассматриваются как реализация их абстрактных концептов значения. Сравнение этих концептов показывает, что контекстуальное значения – локальное значение близости – можно рассматривать как концепт интеграции между субъектами в случае употребления предлога **an**, и как функцию присвоения в случае употребления предлога **bei**.*

Ключевые слова: концепт, функциональная прагматика, локальное значение.

*The aim of the article is to find an invariable meaning of the prepositions **an** and **bei**, as well as to compare their meanings. The variable contextual meaning / uses of these prepositions are seen as a realization of their abstract constant concepts of meaning. The comparison of these concepts shows that the contextual meanings – the local meaning of proximity – can be explained as the concept of integration between entities in the case of the preposition **an** and as a function of assignment in the case of the preposition **bei**.*

Key words: concept, functional pragmatics, local meaning.

У статті розглядається та порівнюється семантика прийменників німецької мови *an* та *bei*, критично аналізується опис значення прийменників через локально-контекстуальні ознаки, такі як “близькість”, “контакт”, “розміщення предмета на поверхневій структурі” і т. д. При цьому не береться до уваги полісемія і ведуться пошуки уніфікованого значення, яке б залишалось сталим за усіх умов вживання прийменників. Тут йдеться про значення як про абстрактний ментальний концепт, як об'єкт вивчення функціональної прагматики. Функціональна прагматика як наука була заснована лінгвістами К. Еліхом і Й. Ребайном. Комунікація розуміється як мовленнєва діяльність, що є посередником ментальної діяльності. В межах цієї теорії В. Грісхабер аналізує прийменники як відносні засоби, функція яких полягає у процедурі визначення місця розташування об'єкта чи особи. У даному дослідженні робиться спроба виходу за межі дефініції цих прийменників як таких, для яких характерна процедура визначення місця розташування, з метою застосування процедури абстрактних відношень. Для виявлення цієї процедури необхідна абстракція називної процедури прийменника. Під процедурою називання розуміємо контекстуальне значення і з ним пов'язану конкретизацію реляційної процедури, або, інакше кажучи, абстрактного ментального концепту. Таким чином, абстрактний значеннєвий концепт прийменника реконструюється з контексту, а точніше, з контекстозалежної концептуалізації відношення.

Виявлення уніфікованого всеохоплюючого значення прийменників дозволить нам розуміти їх контекстуально диференційоване вживання. На цьому базується розуміння протиставлення абстрактних ментальних значеннєвих концептів прийменників *an* та *bei* і різниця у їх застосуванні. Труднощі правильного застосування прийменників *an* та *bei* стосуються саме розрізнення ментальних концептів, які в

певних випадках виявляються проблематичними, наприклад, коли концепт “близькість” як процедуру називання / конкретизації абстрактної реляційної процедури можна виразити за допомогою обох прийменників (*an* та *bei*). Тому вважаємо за необхідне сформулювати абстрактну реляційну процедуру з метою уточнення смислорозрізнавальних значень даних прийменників.

Когнітивний процес, згідно з яким локальні значення сприймаються метафорично, незручний для тих, хто вивчає німецьку, оскільки метафори орієнтовані на контекст і, відповідно, передають або однотипне значення, як, наприклад, “Nähe”, як значення прийменників *an* та *bei*, або, залежно від контексту, щораз інше. Це призводить до нагромадження метафоричних значень, що ускладнює розуміння відтінків певного значення. Реляційна процедура як абстрактний ментальний концепт забезпечує чітке розмежування значень прийменників у кожному їх використанні, не проводячи протиставлення метафор та інших когнітивних операцій.

У даному дослідженні відштовхуємося від прийнятої гіпотези, що простір являє собою структуровану базу мови. Таким чином, виразимо припущення, що ядерним значенням прийменників *an* та *bei* є їх локальне значення. Опис ядерного значення базується на тому, що необхідно встановити характерне геометричне розташування, на яке й опирається відповідний прийменник. Тому значення прийменника ототожнюється з геометричним зображенням.

У межах локалізованих моделей розрізняють варіанти за критерієм методу і суті опису, наприклад, локалізовано-топологічна модель Г. Вундерліха [8] чи А. Бекер [1], прототипно-семантична модель А. Герсковіч [5], локалізовано-функціональна модель М. Гервега [6], композиційна модель Й. Шрьодера [7], чи локалізовано-концептуальна модель К. Карстенсена [3]. В цій статті розглянемо переваги та недоліки існуючих моделей стосовно визначення значень прийменників *an* та *bei*.

В рамках локалізовано-топологічної моделі для опису прийменників використовуються такі геометричні параметри простору, як дистанція (близькість – віддаленість), форма і розмір (пряма – кут; поверхня – лінія – простір) і сфера (внутрішнє положення – зовнішнє положення; поле – периферія). Г. Вундерліх описує відповідні прийменники, використовуючи концепт “Nachbarschaftsregion” (сусіднє положення). Прийменники *an* та *bei* за цим критерієм вказують на зовнішнє оточення. Єдиною розрізнавальною ознакою виступає об’єм відносного об’єкта, який, проте, не може бути чітко окресленим і який не можна передати певною кількістю контекстуальних обмежень у формі властивостей об’єкта і його геометричних відношень. Такий опис зводиться до перерахування контекстів, що не вважається сприятливим для тих, хто вивчає мову. Доцільним вважається уточнення геометричного способу бачення, який пропонує А. Бекер [1]. Пропонується розрізнити між приналежністю до положення на краю (*an*), при цьому край фокусується, і належністю до периферії (*bei*). “Край” і “периферія” являють собою концепти простору, які інформують про положення, або точніше, про оцінку даних просторових конфігурацій об’єктів з точки зору мовця. Вони служать для підтвердження способів вживання прийменників – *an* позначає безпосередню близькість, яка передбачає контакт між об’єктами, на противагу прийменнику *bei*, що вказує на деяку дистанцію між об’єктами. Таким чином, варто говорити про концептуалізацію позамовної дійсності, що відіграє важливу роль при встановленні межі між застосуванням даних прийменників у тому разі, коли тема висловлювання (предмет мовлення) знаходиться у безпосередньому нульовому контакті щодо відносного предмета мовлення. При таких просторових відношеннях аналізованим прийменникам складає конкуренцію прийменник *neben*. Однак критерій просторовості як певної конфігурації недостатній для розрізнення значення прийменників, наприклад у реченнях *Die Zeitung liegt bei der Vase / Die Zeitung liegt an der Vase / Die Zeitung liegt neben der Vase*. *An* використовуємо тоді, коли газета і ваза знаходяться одна біля одної, тобто коли є контактне розташування. Можна говорити також про фокусування країв. *Bei* і *neben* використовуємо при “нульовому” контакті, відстань між об’єктами при цьому однакова. На противагу цьому, у реченнях *Das Auto ist am Bahnhof geparkt / Das Auto ist beim Bahnhof geparkt* критерієм вибору прийменника служить не лише розміщення, а й інші фактори, наприклад, функціональне

відношення *належність* / *неналежність* паркувального майданчика до території вокзалу.

За А. Бекер, ознакою розрізнення прийменників служить ступінь віддаленості (протяжність периферії), а саме *bei* вживається для позначення більшої дистанції між об'єктами, а *an* – для позначення меншої. Однак такий критерій не є однозначним для визначення значень прийменників, оскільки немає чітких даних для визначення величини об'єктів і протяжності периферії.

Тому на допомогу приходять локалістично-топологічна модель, яка передбачає наявність прототипного значення. Це найбільш частотне, найчастіше актуалізоване значення певного прийменника, яке не залежить від контексту і тому вважається основоположним для використання. Для *an* таким значенням є близькість теми висловлювання і відносного об'єкта, при цьому предмети мають контактне розташування і знаходяться на вертикальній площині відносно земної поверхні. Прототипне значення прийменника *bei* дещо складніше, оскільки воно занадто мало визначає локальну конфігурацію, тому відмежування непрототипного значення прийменника *an* і прототипного значення прийменника *bei* виявляється неможливим. Як приклад прототипного використання прийменника *bei* могла б розглядатись належність до периферії або розміщення поблизу, що виключає можливість контактного розташування. Так, наприклад, у реченні *Ein Stuhl steht am Tisch*, як і у реченні *Die Äpfel liegen beieinander / nebeneinander*, відстань між об'єктами маленька, не виключається навіть контакт між ними.

Через велику кількість контекстуальних ознак при описі прийменників проблематичною вважаємо і композиційну модель, запропоновану Й. Шрьодером. Значення прийменників описуються у ній з допомогою контекстуальних компонентів, які узгоджуються з багатьма геометричними параметрами, як, наприклад, “вертикально / горизонтально”, “контакт / відстань” [7]. Розрізнення значень прийменників *an* та *bei* відбувається через вказівку на різні компоненти, що досягається завдяки різним контекстам функціонування. Таким чином, прийменникам приписуються семантичні ознаки контекстів. Подібно до теорій Д. Вундерліха і А.Бекер, цього не достатньо для чіткого розмежування вживання прийменників. Так, наприклад, у реченнях *Das Auto ist am Bahnhof / beim Bahnhof* геометричні ознаки не сприяють поясненню різниці вживання даних прийменників. Слід брати до уваги широкі, контекстуальні і одночасно функціонально чи концептуально обумовлені компоненти. Так, ми приходимо до висновку, що ознаки є довільними, тобто залежать від застосування у різних ситуаціях і контекстах.

Об'єднуючу теорію між локально-топологічною і концептуальною (когнітивною) запропонував К. Карстенсен. Це теорія мікроперспективності як локально-концептуальна модель. Важливу роль у ній відіграють просторові і концептуальні характеристики. *An* проектується на відносний об'єкт як обмеження (край), *bei* – як окремий цілий об'єкт.

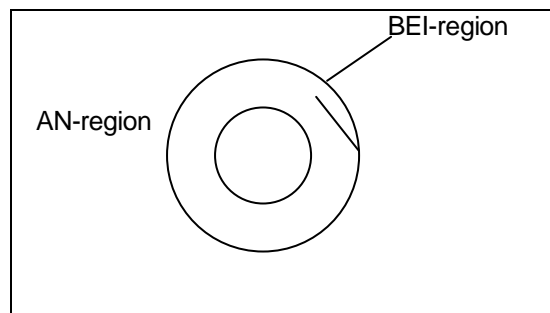

Рис. 1. Схема К. Карстенсена

Говорячи про мікроперспективність, мають на увазі перспективу мовця, яка визначає сприйняття мовцем позамовної дійсності. При цьому мовець зосереджує свою увагу у випадку вживання прийменника *an* на межі / краю об'єкта, відносно якого відбувається дія, а у випадку вживання прийменника *bei* – на цілому об'єкті. Тому у прикладі *Äpfel am Baum* увага зосереджена на тій частині дерева, на якій ростуть яблука, а у прикладі *Äpfel beim Baum* дерево сприймається як цілий окремий

об'єкт (*Äpfel liegen am Boden in der Nähe des Baumes*). Ці приклади не можна було б пояснити, опираючись лише на топологічну модель (визначаючи лише край або периферію), не беручи до уваги функціональний аспект відношень. Введення функціональної перспективи стає, таким чином, необхідною частиною опису прийменників. Функціональний аспект стосується концептуалізації об'єктів чи відносних предметів, наприклад, концептуалізація місця паркування як об'єкта, що відноситься до території вокзалу, при вживанні прийменника *an* у словосполученні *das Auto am Bahnhof* на противагу словосполученню *das Auto beim Bahnhof*, або концептуалізація готеля як бокової поверхні (*an*) чи як цілого об'єкта (*bei*) у словосполученнях *ein Parkplatz am Hotel/ ein Parkplatz beim Hotel*. Це може узгоджуватись з диференціацією стосовно віддалення об'єктів один від одного: концептуалізація готелю як бокової поверхні може реалізуватися в прямій близькості; його концептуалізація як цілого об'єкта має наслідком більшу віддаленість об'єктів один від одного. За М. Гервегом, вирішальним фактором при виборі прийменника вважаються прагматичні умови його функціонування [6]. Перевагами моделі мікроперспективності перед топологічним принципом є введення поняття концептуалізації простору, тобто функції певного геометричного положення об'єктів один відносно іншого. Таким чином, розрізняються застосування, які стосуються однакових або подібних геометричних положень об'єктів і які не можна описати лише з допомогою геометричних параметрів.

Підходящий метод опису прийменників пропонує П. Беднарський [2]. Він відмовляється від локально-реляційної процедури на користь загальної реляційної процедури. Ця процедура похідна від називної і відповідає полю символу, за К. Бюлером. Традиційно її розуміють як лексичне значення. П. Беднарський використовує при цьому етимологічно-функціональний підхід до аналізу прийменників. Реляційна процедура є, таким чином, ментальним концептом, спільним для усіх застосувань. Це є перевагою, оскільки при цьому меншими зусиллями, тобто без вказівки на незліченні контекстуальні ознаки, функціонально-прагматичні передумови або концептуальні зміщення, можна відокремити різні прийменники однієї мови і їх контрастивно описати.

Узагальнюючи, відзначимо, що центральним значенням прийменників слід вважати локальне значення, від якого похідними є інші значення тих чи інших прийменників. З одного боку, наслідком цього є велика кількість контекстуальних, концептуальних, серед них прагматично-функціональних значень (полісемія), з іншого боку, усі ці значення не можна систематизувати, вони варіюються залежно від ситуації використання. Зручною для лінгвістичного опису вважаємо моносемантичне розуміння прийменників. Таке розуміння можна презентувати у теоретичних рамках функціональної прагматики. Йдеться про відносну процедуру, в основі якої лежить мовна теорія К. Бюлера, а саме вчення про поле символу і поле знаку. Прийменники розглядаються у функціональній прагматиці як відносні засоби оперативного поля. У цьому полі відбувається процес мовного розвитку подій, тобто через оперативні процедури пропозиція включається у взаємодію. Стосовно прийменників, а саме їх локального застосування, це означає, що один об'єкт підпорядковується певним чином відносному об'єкту і останній отримує категоризацію. Такий процес В. Грісхабер сприймає як відносну процедуру. Він ділить об'єкти на класи поля сприйняття і поля представлення. Крім цього, він розрізняє прості і складні відношення, які здатні комбінуватися. Таким способом лінгвіст описує застосування локальних прийменників. Локально-реляційна процедура приводиться у дію ментальною діяльністю і відноситься лише до локальної сфери. Питання про реляційну процедуру прийменників в інших контекстах, як, наприклад, в темпоральному, модальному або каузальному, залишається відкритим. Через відокремлення локальної процедури навіть допускається розуміння локально-реляційної процедури як основного значення, від якого похідними є інші значення. Перевагою визначення локально-реляційної процедури прийменників є зменшення кількості контекстуальних ознак їх застосування, що є проблематичним передусім при контрастивному порівнянні мов, а також при порівнянні значень прийменників однієї мови. Однак розуміння значення прийменників як локально-реляційної процедури, за В. Грісхабером, не достатнє, коли говоримо про їх застосування у нелокальному значенні. У

подальшому перспективу досліджень вбачаємо у визначенні реляційної процедури дієслів, які керують даними прийменниками.

Література

1. Becker Angelika. Lokalisierungsausdrücke im Sprachvergleich. Eine lexikalisch-semantische Analyse von Lokalisierungsausdrücken im Deutschen, Englischen, Französischen und Türkischen / Angelika Becker. – Tübingen, 1994.
2. Bednarsky Petr. Deutsche und tschechische Präpositionen kontrastiv – am Beispiel von an, auf, na / Petr Bednarsky. – Münster, 2002.
3. Carstensen Kai-Uwe. Räumliche Mikroperspektivierung und die Semantik lokaler Präpositionen / Kai-Uwe Carstensen // Räumliche Konzepte und sprachliche Strukturen. – Tübingen, 2000. – S. 237–261.
4. Grieshaber Wilhelm. Präpositionen als relationierende Prozeduren / Wilhelm Grieshaber // Grammatik und mentale Prozesse. – Tübingen, 1999. – S. 241–260.
5. Herskovits Annette. Language and spatial cognition. An interdisciplinary study of the prepositions in English / Annette Herskovits. – Cambridge, 1986.
6. Herweg Michael. Ansätze zu einer semantischen Beschreibung topologischer Präpositionen / Michael Herweg // Raumkonzepte in Verstehensprozessen. – Tübingen, 1989. – S. 99–127.
7. Schröder Jochen. Lexikon deutscher Präpositionen / Jochen Schröder. – Leipzig, 1990.
8. Wunderlich Dieter. Zur Semantik der lokalen Präpositionen / Dieter Wunderlich // Nach-Chomskysche Linguistik. – Berlin, 1985. – S. 340–352.

УДК 811.111.'366.5

ЗАКОНОМІРНОСТІ ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTІ СЛІВ**Федоренко О. І.**

У статті досліджуються закономірності лексичної сполучуваності слів. Розглянуто низку правил лексичної сполучуваності: закон семантичного узгодження, комбінаторно-семантичні правила кон'юнкції тотожних і диз'юнкції несумісних семантичних ознак, правила селекційних обмежень, імовірнісні правила вибору елементів сполучення.

Ключові слова: лексична сполучуваність, закон семантичного узгодження, лексична сумісність, селекційне обмеження.

В статье изучены закономерности лексической сочетаемости слов. Рассмотрены правила лексической сочетаемости: закон семантического согласования, комбинаторно-семантические правила конъюнкции тождественных и дизъюнкции несовместимых признаков, правила селекционных ограничений, вероятностные правила сочетаемости.

Ключевые слова: лексическая сочетаемость, закон семантического согласования, лексическая совместимость, селекционное ограничение.

The article explores rules of lexical combinability according to which words are joined in phrases and sentences. The following rules have been described: rules of semantic agreement, combinatorial-semantic rules of conjunction of identical and disjunction of incompatible semantic features, selection restriction rules, and probabilistic selectional rules.

Key words: lexical combinability, rules of semantic agreement, lexical compatibility, selection restriction, selectional constraint.

Лексична сполучуваність визначається як здатність слова сполучатися у тексті зі словами певного лексичного значення, здатність слова як лексеми сполучатися з іншими словами (як лексемами). Дослідження лексичної сполучуваності становить одну з важливих проблем сучасного мовознавства. Посилення зацікавленості проблемами лексичної сполучуваності пов'язане з появою нових мовознавчих теорій, зокрема лексичної граматики (lexical grammar), граматики мовних шаблонів (патернів) (pattern grammar), емергентної граматики (emergent grammar). Однією з актуальних проблем теорії лексичної сполучуваності є закономірності лексичної сполучуваності слів.

У мовознавстві утвердилися думки про закономірний характер лексичної сполучуваності. Дослідники вважають, що сполучення слів у потоці мовлення здійснюється за певними законами, існують закономірності сполучуваності слів на рівні лексем, правила, що не зводяться до граматичного комбінування. Одним із таких правил лексичної сполучуваності є закон семантичного узгодження (основний закон семантичного сполучення слів), який зводиться до наступного: для того щоб два слова утворили сполучення, вони повинні мати, окрім розрізнявальних сем, одну спільну сему [4, с. 375]. Функцію об'єднання слів у сполучення може виконувати будь-яка повторювана сема.

Семантичне узгодження є запорукою правильного розуміння речення навіть у випадках порушення його граматичної правильності, тоді як граматично правильні речення незрозумілі, якщо сумісність семантичних множників відсутня, як, наприклад, у реченні *Harry drank a piece of paper*, хибність якого полягає в тому, що слово *drink* семантично вимагає іменника, який позначає не тверді речовини, а рідину [8, с. 78].

Ю. Д. Апресян вивчає семантичні правила інтерпретації текстів і формулює основний семантичний закон, який регулює правильне розуміння тексту слухачем: вибирається таке осмислення даного речення, при якому повторюваність семантичних елементів досягає максимуму [1, с. 14]. Цей закон є строгим формулюванням давно відомого принципу, завдяки якому потрібне значення багатозначного слова виступає виразно у певному контексті, у словесному оточенні. Текст семантично

зв'язний, якщо у лексичних значеннях синтаксично пов'язаних слів наявні повторювані смислові компоненти; якщо ж для жодної пари синтаксично пов'язаних слів це правило не дійсне, текст семантично не зв'язний.

М. В. Нікітін вивчає основні закономірності взаємодії лексичних значень слів у сполученнях на матеріалі англійської мови [5]. Дослідник проводить комбінаторно-семантичний аналіз бінарних підрядних сполучень на основі семної структури значень слів-компонентів. Учений пропонує свою концепцію лексичного значення. Він розкладає значення на окремі частини: *інтенціонал* (поняття у його дедуктивно-логічному аспекті, що становить ядро значення; сукупність обов'язкових семантичних ознак певного лексичного значення), *імплікаціонал* (сукупність сем, які індукуються інтенціоналом значення внаслідок імплікаційних зв'язків ознак), *негімплікаціонал* (сукупність сем, які не сумісні з даним інтенціоналом).

У ході аналізу М. В. Нікітін визначає такі випадки повторюваності мовної інформації у структурі слів, що сполучаються [5, с. 72–105]:

1. Експлікація (дублювання) інтенціоналу значення головного слова: *quadratic square, clandestine secret, happenings occur, tell a tale* тощо. Такі сполучення здебільшого тавтологічні, неекономні, логічно аномальні. Однак вони можуть виконувати функцію пояснення імені: *the elephant has a trunk, the tiger is predatory, meat is meat, London is London* тощо.

2. Експлікація жорсткого та сильноімовірного імплікаціоналу головного слова: *white snow, snow is white, wet water, yellow gold* тощо. Такі сполучення нормативні як засіб передачі знань.

3. Експлікація слабких імплікаційних ознак головного слова: *an empty house, the house is empty*. До цього типу відносять абсолютну більшість атрибутивних словосполучень.

4. Експлікація негімплікаційних ознак: *joyous alarms, eyeless road, white sleep, breasted tree, yesterday's silences are much louder* тощо. Осмислені сполучення такого типу кваліфікуються як тропи.

У сполученнях проявляється дія двох комбінаторно-семантичних правил: кон'юнкції тотожних і диз'юнкції несумісних семантичних ознак [5, с. 116]. Якщо семантика компонентів дублюється, то відбувається злиття таких ознак у сукупному значенні сполучення (правило кон'юнкції). Якщо ж компоненти сполучення містять несумісні семи, то одна із них повинна бути усунена, а відповідне ім'я – пересмислене (правило диз'юнкції). Комбінаторно-семантичні правила виступають як фільтри, які відсіюють некоректні вирази. Якщо ж фільтри пропускають такі вирази, то це свідчить про те, що з ними пов'язують якийсь новий зміст або вони виконують ще й інші функції, окрім семантичних.

Семантичне узгодження діє не лише у межах контактних валентних зв'язків, але й у дистантному семантичному контексті. Саме тому декотрі дослідники вивчають лексичну сполучуваність і семантичне узгодження у зв'язку з комунікативно-функціональним механізмом сполучуваності слів у зв'язний текст і процесом організації речення. Ітеративність, повторюваність семантичних ознак у лексичних значеннях слів, які утворюють речення, вважають результатом взаємодії лексичної та синтаксичної семантики. Ітеративні ознаки виникають на стику лексики та синтаксису, там, де закладається семантична основа речення [2, с. 81]. Ітеративна семантична ознака є функціонально-семантичною категорією [3, с. 8]. Її функціональне призначення – забезпечити зв'язність тексту.

В. М. Солнцев не визнає існування закону семантичного узгодження [6, с. 286–287]. На його думку, у сполученні, в якому реалізовано “правила семантичного узгодження”, об'єктивно спільних смислових елементів немає. Зате є смислова чи лексична сумісність – смислова правильність висловлювання, яка не допускає таких сполучень, як *круглий квадрат, стілець снідає*. Але поняття лексичної сумісності не є абсолютним. Наприклад, у казковій ситуації спотворені з точки зору наших уявлень про навколишню дійсність сполучення можуть бути цілком прийнятними: *стілець може снідати, стіл ходить на прогулянку*.

Поряд із правилом семантичного узгодження вдалося знайти й певні закономірності лексичної сполучуваності, що мають статистичний, імовірнісний характер. Імовірнісні правила вибору елементів при побудові текстів діють як механізми вибору лексичних одиниць у випадках рівнозначності [7, с. 164]. Частота вживання

слова – суттєвий показник при виборі лексичних одиниць, але цей показник може використовуватися лише у випадках рівнозначності.

У генеративній граматиці правила лексичної сполучуваності відомі як правила селекційних обмежень (selection restriction rules) [9; 10]. Вони регулюють вибір лексичних одиниць у синтаксичних структурах і ґрунтуються не лише на граматичних, але й на семантичних критеріях відбору, напр., дієслово *find* зазвичай вимагає підмета, який позначає живу істоту, а дієслово *eat* вимагає істівного додатку. Семантичні ознаки (semantic features) визначають допустимі зв'язки між словами, напр., для іменників це такі ознаки, як *concrete*, *abstract*, *animate*, *human*, *countable*, *physical*, *artifact*, *edible* тощо. Іменник *man* має семантичну ознаку [+male], іменник *bachelor* [-married]. Правила селекційних обмежень відображають наш досвід та знання про навколишній світ і не допускають породження безглузвих (аномальних) речень чи сполучень, таких як *My sister is married to a bachelor*, *The thistle saw the gardener*, *green speech*, *flying car*. Широко відоме речення Н. Хомського *Colourless green ideas sleep furiously*, яке дослідник подав як приклад порушення правил селекційних обмежень.

Порушення селекційних обмежень не завжди призводить до породження безглузвих висловлювань. У метонімічних чи метафоричних висловах, ідіоматичних виразах селекційні обмеження можуть порушуватися. Такі порушення виявляють переносне значення лексичних одиниць чи ідіоматичне значення.

Порушення селекційних обмежень роблять речення безглуздими лише у звичному ситуативному контексті ("normal" context of utterance), напр., *Kim ate a motor-bike*. Такі порушення можуть нейтралізуватися, і висловлювання може стати цілком зрозумілим, якщо уявити підхожий контекст, напр., *eating chocolate motor-bikes*, або у так званих "налагоджуваних контекстах" ("repairing contexts"), які охоплюють заперечення, модальні дієслова, дієслова на кшталт *believe*, *try*, *dream* (які представляють дію не як реальну, а таку, що могла б відбутися за певних умов або є бажаною), умовні та питальні речення, напр. *Kim did not eat a motor-bike*, *One cannot eat motor-bikes*, *Kim believes/dreams that she can eat motor-bikes*, *I'll eat my hat if Kim ate a motor-bike*, *Did Kim really eat a motor-bike?* [11, с. 343]. Порушення селекційних обмежень є контекстозалежними, а тому деякі дослідники вважають, що селекційні обмеження є прагматичним явищем (pragmatic phenomenon), явищем взаємодії семантики та прагматики (part of the semantics-pragmatics-interface).

У сучасних мовознавчих теоріях селекційні правила відомі також як колокаційні правила (collocation rules), преференційні правила (preference rules). Селекційні обмеження широко застосовують у комп'ютерній лінгвістиці, зокрема у комп'ютерній обробці тексту.

Література

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976.
3. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1971.
4. Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики, 1971. – М. : Наука, 1972. – С. 367–395.
5. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1983.
6. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Наука, 1977.
7. Супрун А. Е. Лексика и вероятностный характер языка / А. Е. Супрун // Проблемы лексикологии. – Минск : Изд-во БГУ, 1973. – С. 160–166.
8. Шехтман Н. А. Сочетаемость семантических множителей в контексте / Н. А. Шехтман // Лексико-грамматическая сочетаемость в английском языке : межвузовский сборник научных трудов. – Челябинск : ЧГПИ, 1987. – С. 76–79.
9. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax / N. Chomsky. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 1965.
10. Katz J. J. The structure of a semantic theory / J. J. Katz, J. A. Fodor // Language. – 1963. – Vol. 39. – No. 2. – P. 170–210.
11. Soehn J.-Ph. Selectional restrictions in HPSG: I'll eat my hat! / J.-Ph. Soehn // Proceedings of the HPSG05 Conference. – Lisbon : CSLI Publications, 2005. – P. 341–352.

УДК 811.162.1'362

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЙМЕННИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА КАУЗАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ У ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

Антонова О. А.

У статті досліджуються форма вираження і внутрішня організація прийменникових еквівалентів каузальної семантики у польській мові. Встановлюються системні зв'язки досліджуваних елементів, окреслюються сфери навколишньої дійсності, на позначення яких утворюються нарізно оформлені структури з граматичними характеристиками прийменникового класу слів.

Ключові слова: прийменник, прийменниковий еквівалент, каузальна семантика, модель структури, внутрішня форма.

В статье исследуются форма выражения и внутренняя организация предложных эквивалентов каузальной семантики в польском языке. Устанавливаются системные связи исследуемых элементов, определяются сферы окружающей действительности, на обозначение которых образуются оформленные отдельно структуры с грамматическими характеристиками предложного класса слов.

Ключевые слова: предлог, предложный эквивалент, каузальная семантика, модель структуры, внутренняя форма.

The article deals with the research of expression form and inner organization of prepositional word equivalents of cause semantics in Polish. The structural models as system links of the investigated elements are determined and described, environmental are denoted by structures with grammar characteristics of prepositions are analyzed.

Key words: preposition, prepositional equivalents, causal semantics, structural model, inner form.

У польській і в українській лінгвістичній літературі про службові частини мови, зокрема прийменники, сказано досить багато, про що свідчать дослідження Ч. Ляхура, Р. Шибицької, Б. Мілевської, М. Юрковського у полоністиці. В українському мовознавстві прийменники ґрунтовно досліджені у працях І. Вихованця, А. Загнітка, А. Лучик, Л. Бутко. Об'єктом зазначеного дослідження є найменш вивчені у слов'янських мовах прийменники та їхні аналоги, що складаються більш ніж з одного графічного слова і характеризуються стійкістю, єдністю значення, незмінною формою, в мовленнєвому потоці мають один словесний наголос. У польській і в українській лінгвістичній літературі такі зв'язані сполучення називають прийменниковими еквівалентами, граматичними фразеологізмами, вторинними прийменниками, аналітизмами, неповнозначними лексичними комплексами. В україністиці зазначеним сполукам присвячені дослідження А. Лучик [4–6] і Л. Бутко [1].

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що усі сучасні мовні системи, зокрема польська і українська, характеризуються поширенням структурно, семантично і стилістично різнопланових лексичних одиниць. До них належать і словоформи, які за своїми лексико-граматичними властивостями мають ознаки слова, а нарізно оформлене написання зближує їх з фразеологічними одиницями. Дослідженню таких зв'язаних сполучень присвячені роботи представників різних мовознавчих шкіл і напрямків у польському, українському і російському мовознавстві: В. Виноградова, І. Вихованця, М. Пещак, Р. Рогожникової, А. Лучик, О. Загнітка, Д. Бутлер, Ч. Ляхура, Б. Мілевської. Теоретичні пошуки знайшли відбиття й у лексикографічній діяльності. Особливої уваги заслуговують праці Р. Рогожникової, А. Лучик, А. Загнітка, І. Данилюка, Г. Ситар, І. Щукіної, Б. Мілевської, І. Мейзерської.

Нарізно оформлені структури польської і української мов представлені вагомою кількістю одиниць, які характеризуються певними морфологічними ознаками і можуть співвідноситися з різними лексико-граматичними розрядами слів – самостійними і несамостійними. Хоча лінгвісти визнають їх елементами перехідних рівнів мовної системи, однак щодо їхнього статусу єдність думки ще не була досягнута.

Для системного представлення еквівалентів слова необхідним і корисним буде порівняльне вивчення форм вираження, внутрішньої організації та функціонально-стилістичних властивостей нарізно оформлених службових слів у польській і українській мовах.

Наукова новизна і мета дослідження полягають у з'ясуванні закономірностей формування приєменникових еквівалентів слова (далі – ЕС) польської мови, здійсненні комплексного і різнобічного аналізу властивостей їхньої форми вираження, внутрішньої організації та функціонально-стилістичних особливостей як елементів перехідного рівня мовної системи.

В основу семантичної характеристики покладено класифікацію, розроблену І. Вихованцем, який виділив 13 семантичних груп приєменників [2, с. 64–66]. Досліджувані приєменникові еквіваленти польської мови теж можна поділити на 13 семантичних груп. Одиниці кожної групи виявляють суттєві подібності у своїх семантичних властивостях. Зважаючи на класифікацію І. Вихованця [2, с. 243–244], з виявлених приєменникових еквівалентів за семантичними ознаками виділено приєменникові еквіваленти слова темпорального значення: *w procesie, w czasie*; просторової семантики *ze strony, w głąb (głębinę)*; каузальної семантики: *z powodu, z okazji, z racji*; мети: *w celu, w imię, dla dobra*; умови: *w razie, w przypadku*; допустового значення: *bez uwagi na, bez oglądania się na*; значення відповідності: *odpowiednio do, zgodnie z*; підстави: *na baize, na podstawie*; зіставлення-протиставлення: *w przeciwieństwie do, na przekór*; порівняння: *na kształt, na podobieństwo*; включення-виключення: *z wyjątkiem, razem z*; обмеження, уточнення, супровідних обставин: *pod egidą, pod kontrolą* та асоціативного значення: *w towarzystwie, w gurgie*.

Пропоноване дослідження присвячене структурно-семантичному аналізу приєменникових еквівалентів слова каузальної семантики. Для дослідження і висвітлення структурного аспекту проблеми нарізно оформлених приєменників застосована методика, яку детально опрацювала А. Лучик у ряді праць, присвячених принципам моделювання прислівникових еквівалентів слова [5; 6].

На сучасному етапі функціонування слов'янських мов спостерігається бурхливий розвиток вторинних приєменників із причинною семантикою, які активно впливають у спеціальні тексти і мову засобів масової інформації [7, с. 54]. Польська дослідниця Д. Бутлер вважає, що певна частина таких "приєменникових лексикальних структур" каузального значення походить з текстів наукового стилю, у яких є необхідною потреба вживання точних, однозначних виразників семантичних зв'язків [11, с. 80]. Проте, як свідчать результати контекстного аналізу, вживання приєменникових еквівалентів слова не обмежується рамками наукового та офіційно-ділового стилів.

У лінгвістиці каузація розглядається як релятивна мегакатегорія, що відображає генетичні зв'язки у світі й мові та включає категорії умови, причини, наслідку, допусту і мети [10, с. 1]. Такому розумінню каузації відповідають дефініції "породжувальна ситуація" і "породжена ситуація", на підставі яких виділено три типи причинних відношень: відношення причини (породжувальна ситуація), відношення наслідку (породжена ситуація) і відношення зумовленості.

У пропонуваному дослідженні проаналізовано 200 нарізно оформлених приєменників, аналогів приєменника і сполучень, що мають потенціал препозиціоналізації, тобто високу частоту відтворення у текстах різних стилів, які здатні вступати у синтагматичний зв'язок з іменниками.

У польській мові семантичний центр групи приєменникових еквівалентів причинно-об'єктної семантики репрезентують синонімічні приєменникові еквіваленти слова *z przyczyny, z powodu, z okazji, z racji, z tytułu*.

Перша сполука синонімічного ряду, *z przyczyny*, має узагальнене значення, оскільки іменниковий компонент відповідає назві усієї аналізованої групи: *Forteca bajońska ledwie pomieścić mogła tych, których tu z przyczyny przyjazdu cesarskiego ściągnęli* (W. Gąsiorowski). Три наступні одиниці, окрім причинного, маніфестують додаткові відтінки цього значення і мають багатший семний склад порівняно з приєменником *z przyczyny*. Приєменникова сполука *z powodu* вказує на обставини, які служать підставою для якоїсь дії або урочистої події: *Nie potrafię opisać jak mi się zrobiło smutno, kiedy z powodu marnego wyglądu oknem usłyszałem taki dramat* (B. Prus). Синонімічний приєменниковий еквівалент *z okazji* порівняно з попереднім

прийменниковим утворенням вказує на умови, які мають характер як побутовий, так і урочистий, сприяють успіху наступної дії: Пор.: *Ale on zstępuje z niebios tylko z okazji Bożego Narodzenia i też nie dla nas* (I. Filipiak). Наступна одиниця, *z racji*, у польській мові функціонує з причинно-наслідковим значенням: вона вказує на підставу, мотив, обґрунтування дії, а також на причинно-наслідкові відношення з відтінком “раціональність”. Пор.: *Kilka lat młodsza od Haliny, wszystko, co zyskiwała z racji wieku, traciła z racji stresów, złego odżywiania i kiepskich kosmetyków, tak że sprawiała wrażenie jej zaniedbanej siostry bliźniaczki* (K. Pisarzewska).

Прийменникові еквіваленти об’єднуються і на рівні форми вираження: структури *z przyczyny, z okazji, z racji* входять до шестикомпонентної моделі, відкритої структури і репрезентують однакову схему утворення разом із прийменниковими ЕС *z dziedziny* і *z głębi* (семантики уточнення і простору). Усі одиниці моделі у польській мові мають статус прийменників. Диференційною ознакою прийменникової структури *z powodu* є показник категорії роду (чоловічого) правобічного компонента, тому вона входить до складу моделі із такою самою кількістю компонентів, які теж маніфестують семантику причини і простору.

Виразником причинових відношень є прийменниковий еквівалент слова *z tytułu*, вказуючи на причину, що стала підставою для дії: *Wartość skumulowana oznaczała nominal plus odsetki narastające z tytułu inflacji* (M. Miller). У словнику вторинних прийменників польської мови одиниця має маркер “офіційна”.

Прийменникові ЕС з причинно-наслідковим значенням результативності у польській мові утворюють синонімічний ряд: *w rezultacie, w konsekwencji, w wyniku, w efekcie, w następstwie, na skutek*, які за ознаками форми вираження утворюють моделі з віялоподібним розщепленням. Три одиниці цього синонімічного ряду об’єднуються значеннями “наслідок”, “результативність”. Окрім цих значень, іменникові компоненти не мають додаткових значенневих відтінків: *Może zresztą wytrzymałość tę zawdzięczałem swojej z dzieciństwa wyniesionej i nigdy nie wygasającej wierze w bajki, w których cel osiągnąć bywał po niezliczonych trudach i w rezultacie pokonania nieprzewidywalnych na pozór przeszkód, za siedmioma górami, za siedmioma rzekami* (C. Skrzyposzek); *Charakterystyczne jest jednak, że w konsekwencji nałożenia podatku maleje popyt i podaż na rynku dobra A, czego wyrazem jest nowy punkt równowagi R* (3 журналу); *Działania podjęte w wyniku zabiegu, podjętego bez zgody, równocześnie wystąpił skutek będący jego znamięm* (3 газети). Одиниці наступної пари синонімів зі значенням наслідку *w efekcie* і *w następstwie* відрізняються стилістичним забарвленням. Прийменниковий еквівалент *w efekcie* у словнику вторинних прийменників Б. Мілевської позначений маркером “рідкоуживаний”, а *w następstwie* має високу частоту відтворення і у текстах різних стилів функціонує як аналог прийменника: *Nie wiedziałem, czy tylko w efekcie rezonansu, czy też drżenie dobywało się ze mnie* (J. Grzegorzczak); *Jak wiadomo, małeńka częśćka piastowskiej tej dzielnicy, w następstwie wojen Fryderyka II-go nie podzieliła losu olbrzymiej jej całości* (W. Bełza). Три перші синонімічні сполуки входять до складу відкритої моделі із найбільшою кількістю компонентів розщеплення. Прийменниковий еквівалент *w następstwie* входить до тринадцятикомпонентної моделі, одиниці якої репрезентують семантичні групи із семантикою уточнення, супровідних обставин, відносності, простору і часу.

Прийменниковий еквівалент *na skutek*, як і всі одиниці цієї групи синонімів, має причинно-наслідкове лексичне значення: *Jeżeli nie osiągnąmy zamierzonego wyniku, to tylko na razie, na skutek niedostatku albo usterki w materiale czy narzędziach, na skutek błędu w kalkulacji albo manipulacji* (S. Mrozek). Щодо форми вираження – це єдина структура синонімічного ряду, початковим компонентом якої є прийменник *na*. Компонент розгортання у складі сполуки має відмінні граматичні параметри від тих, які мають прийменникові ЕС із початковим компонентом, прийменником *w*, і представлений у формі знахідного відмінка чоловічого роду однини.

Значення причинної зумовленості маніфестують прийменникові еквіваленти з будовою прийменник + іменник: *pod naciskiem, pod presją, pod wpływem, w obliczu*. Дві перші одиниці об’єднуються значенням іменникових компонентів *nacisk* і *presja*, на семантичному рівні вступають в опозицію тотожності. Пор.: *Następnym świadkiem był doktor Pawlicki. Początkowo oświadczył z niechęcią, że nic dodać nie może do swoich poprzednich zeznań, jednak pod naciskiem prokuratora zaczął odpowiadać* (T. Dołęga-Mostowicz). *Żaden rząd nie może się ugiąć pod presją terrorysty* (A. Baniewicz).

На рівні форми вираження структури з однаковим початковим компонентом, прийменником *pod*, мають диференційну ознаку – категорію роду іменникових компонентів – чоловічого і жіночого.

Прийменниковий еквівалент *pod wpływem* маніфестує інше значення – “вказує на особу чи обставини, вплив яких став причиною дії, стану чи явища”: *Te wszystkie uczucia zachwiały się i runęły pod wpływem wiadomości, że Zenek nie ma domu, że ojciec nie chce go mieć u siebie* (I. Jurgielewiczowa). Ця прийменникова сполука об’єднується з одиницею *pod naciskiem* на формальному рівні, хоча семантично наповнені компоненти маніфестують різні значення.

Причинне значення з відтінком зумовленості має прийменникова сполука *w obliczu*: *Pozostaje się zjednoczyć w obliczu zagrożenia z zewnątrz* (P. Siemion). Усі формальні елементи цієї структури, окрім категорії числа, відрізняються від елементів сполук із початковим компонентом, прийменником *pod*. Початковим компонентом є прийменник *w*, іменниковий компонент *oblicze*, має форму іменника середнього роду у місцевому відмінку однини.

До аналізованої семантичної групи входять також два прийменникові еквіваленти з будовою прислівник + прийменник: *zależnie od* і *zgodnie z*. Репрезентуючи причинну семантику, сполуки відрізняються тим, що прислівникові компоненти мають різне значення, а також і прийменникові компоненти у складі цих утворень. Прийменник *od* у складі структури вказує на джерело (вихідний пункт) залежності причину і наслідок. Прийменник *z* у складі прийменникового ЕС *zgodnie z* маніфестує семантику відношення, об’єднання. Окрім цього, прийменникові компоненти функціонують не як початкові компоненти синтагматичного розгортання, а як компоненти згортання. Зазначені прийменникові комплекси керують різними відмінками іменників: структура *zależnie od* керує родовим відмінком іменника, а одиниця *zgodnie z* – орудним відмінком.

Польський прийменниковий ЕС *zależnie od* вказує на причинну залежність дії, оскільки значення повнозначного компонента і компонента згортання відповідають одне одному: *Ludność tych wysp wśród piaszczystego oceanu była bardzo różna: od kilkuset osób do kilkunastu tysięcy, zależnie od przestrzeni* (B. Prus). Натомість одиниця *zgodnie z* має план змісту дещо складніший, який містить семему “точка відповідності певній дії”, “попередній стан речей, який є причиною дії” Пор. *Wiedziano też, że król zgodnie z polityką kanclera Ossolińskiego, pragnie znacznie kozakom poczynić ustępstwa* (H. Sienkiewicz).

До групи причинно-наслідкових відношень у польській мові належать такі типи залежності між предикативними виразами, з яких одне повідомляє про те, на який підставі хтось про щось знає. У польській термінології стосовно таких виразів вживається термін “*przyczyna logiczna*”, “*przyczyna poznania*” (логічна причина, причина пізнання) [8, с. 72]. Значення логічної причини і причини пізнання у польській мові реалізується за допомогою лексичних комплексів *na podstawie* і *u podstaw*: *Mówisz to na podstawie czytanych romansów* (B. Prus); *Oczywiście u podstaw filmu – oprócz muzyki i klimatu epoki kwiecistych sukienek – leży prosta, ale niezłe wpasowująca się w dzisiejsze czasy fabuła* (E. Drab).

До семантичної групи каузальності входять трикомпонентні структурні об’єднання – багатозначні складені прийменники, які вступають попарно у відношення: *ze względu na* і *z uwagi na*, *w związku z* і *w nawiązaniu do*.

Прийменникові еквіваленти слова першої пари вказують на причину і мотив чогось: *Julek poświstywał znowu. Niegłośno – ze względu na poblizsze doktorskich okien – ale triumfalnie* (I. Jurgielewiczowa); *Wątpię, czy zrobili to tylko z uwagi na sympatię do nieznanego w sumie natręta* (J. Grzegorzczak). Аналізовані комплекси мають однакову будову, однакові прийменникові компоненти у своєму складі. Диференційною ознакою утворень є категорія роду повнозначних компонентів – форму чоловічого роду однини має іменниковий компонент *wzgląd*, а іменниковий компонент *uwaga* – форму жіночого роду однини.

Польська трикомпонентна сполука із прийменниковим статусом *w związku z* вказує на обставину, яка пов’язана зі змістом речення як причина чи наслідок: *Poproszony na weselu Elżuni Bohatyrowiczówny o wstawiennictwo w związku z przegraniem przez zaścianek procesem, dzięki swemu zaangażowaniu* (E. Orzeszkowa). Прийменниковий комплекс репрезентує модель з послідовним поєднанням

компонентів, що представлений двокроковою структурою з розгортанням на I та II кроках формування структури. Початковим компонентом виступає прийменник *w*, компонентом розгортання на I кроці формування структури – іменник місцевого відмінка чоловічого роду однини *związku*, а на другому кроці – прийменник *z*. Таку саму будову має синонімічна сполука *w nawiązaniu do*, яка набуває нових значеннєвих відтінків: “відношення”, “підстави”, “повторюваності”. Пор.: *Takie rozwiązanie sprawyłoby również, że znacznie bardziej przekonująco wypadłaby ta warstwa książki, którą – w nawiązaniu do starej, osiemnastowiecznej jeszcze tradycji – można nazwać “powieścią edukacyjną”* (W. Gąsiorowski). Обидві аналізовані прийменникові одиниці входять до різних п’ятикомпонентних моделей, які утворюють прийменникові еквіваленти слова із семантикою відносності, протиставлення, включення і соціативною семантикою.

Трикомпонентна сполука *w zależności od* входить в опозицію семантичної тотожності з двокомпонентним утворенням *zależnie od*: *Wolność religii obejmuje t także posiadanie świątyn i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy w związku z religijnej tam, gdzie się znajdują* (Konstytucja RP).

Отже, у польському корпусі прийменникових еквівалентів слова виокремлено 23 одиниці каузальної семантики, з’ясовано семний склад кожної з них, виявлено значеннєві відтінки, які референціюють спільні і відмінні риси у плані змісту і плані вираження аналізованих еквівалентів слова. Порівнюючи схеми утворення і моделі, до яких входять зазначені сполуки, з’ясовано, що більшість з них утворюють прийменниково-іменникові структури і входять до найпотужніших моделей із прийменниковим початковим компонентом. Найпродуктивнішими прийменниками у функції початкового компонента є прийменники *z* і *w*. Найпродуктивнішими відмінковими формами компонентів розщеплення є форми родового і місцевого відмінків. Прислівниково-прийменникові сполуки представлені двома одиницями, які є різноплановими з огляду на їхнє значення, хоча виявляють подібність на рівні форми вираження. Трикомпонентні сполуки характеризуються спільністю значень, здатністю об’єднуватися у синонімічні пари, хоча на структурному рівні спостерігаються відмінності, які представлені схемами будови. Найпродуктивнішими при утворенні трикомпонентних комплексів є прийменник *w* у ролі початкового компонента і прийменник *z* – у ролі компонента згортання.

Переважає більшість прийменникових сполук вимагає спільної іменної форми, причому в родовому відмінку. Сполуки із компонентом згортання прийменником з вживаються з орудним відмінком. Трикомпонентна сполука *z uwagi na* керує знахідним відмінком іменника, з яким вступає у синтагматичний зв’язок у реченні. Фіксуються полісемічні комплекси, здатні позначати відношення причини і підстави, а також відношення причини і відносності. Сполуки із початковим компонентом прийменником *rod* вживаються на позначення супровідних обставин.

Виявлено прийменникові еквіваленти з різними відтінками каузальних значень, які презентують граматичну омонімію. Ці сполуки виконують у реченнях прислівникову функцію.

Структурно-семантичний аналіз цілісної системи прийменникових еквівалентів польської мови дозволить сформулювати уявлення про шляхи поповнення і тенденції розвитку прийменникового класу. Дослідження лексичної семантики буде корисним для лексикографічної практики і розв’язання питань щодо способів представлення та витлумачення у словниках нарізно оформлених одиниць. Вивчення семантичних властивостей сприятиме розв’язанню низки проблем теорії і практики перекладу в польській і українській мовах.

Література

1. Бутко Л. В. Неповнозначні лексичні комплекси української мови (структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Бутко Л. В. – Кіровоград, 2008. – 17 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 64–66, 243–244.
3. Загнітко А. О. Ступені і рівні прийменниковості / А. О. Загнітко // *Ucrainika III současná ukrajinšika. Problémy jazyka, literatury a kultury 1.* – Část, 2008. – С. 17.

4. Лучик А. А. Лексична семантика прийменникових еквівалентів слова української мови / А. А. Лучик // Мовознавство. – 2003. – № 5. – С. 78–89.
5. Лучик А. А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові / А. А. Лучик. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. – С. 166.
6. Лучик А. А. Проблема перехідних явищ у мовних системах / А. А. Лучик // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. / МОН України ; Харків нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2007. – Вип. 22. – С. 26–31.
7. Ляхур Ч. Семантические типы каузальных отношений и система вторичных предлогов / Ч. Ляхур // *Rossica olomucensia*. – Olomouc, 2009. – Vol. XIV : *Časopis pro ruskou a slovanskou filologii*. – Num. 1. – С. 53.
8. Ляхур Ч. Перспективы лексикографического описания предложной системы славянских языков (на материале польского языка) / Ч. Ляхур // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / уклад. Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : Дон НУ, 2005. – Вип. 13. – 72 с.
9. Мейзерська І. В. Прийменники сучасної української мови у лексикографічному висвітленні / І. В. Мейзерська. – Одеса : Астропринт, 2012. – 253 с.
10. Яценко Т. А. Каузація в російській мові: онтологія та концептуалізація : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Яценко Т. А. – К., 2007. – С. 1, 6.
11. Buttler D. *Semantyka a składnia w związkach wyrazowych* / D. Buttler // *Poradnik językowy*. – 1967. – № 1. – С. 80.

Лексикографічні джерела

1. Лучик А. А. Українсько-польський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик, О. О. Антонова, І. Дубровська // Український мовно-інформаційний фонд НАН України. – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2011. – 311 с.
2. Milewska B. *Słownik polskich przyimków wtórnych* / B. Milewska. – Gdańsk : Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego, 2003. – 246 s.

УДК 81'42=111

ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТТЯ “ВІЙСЬКОВИЙ ТЕРМІН” (СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Байло Ю. В.

У статті аналізуються існуючі дефініції поняття “військовий термін”, а також досліджуються основні лінгвістичні особливості цього поняття.

Ключові слова: термін, термінологія, військовий термін, військова термінологія.

В статье анализируются существующие дефиниции понятия “военный термин”, а также исследуются основные лингвистические особенности этого понятия.

Ключевые слова: термин, терминология, военный термин, военная терминология.

The paper analyzes existing definitions analyzes of the notion “military term” and the basic linguistic peculiarities of this notion.

Key words: term, terminology, military term, military terminology.

Одним з основних способів мовного вираження спеціальних знань є терміни, які створюються для того, щоб стати засобами спілкування у процесі професійно-наукової діяльності та оптимізувати розвиток людського пізнання.

Актуальність вивчення проблем термінології військової справи обумовлена швидким та безперервним поповненням термінологічної лексики новими мовними одиницями, що дає вченим важливий з погляду загальної лексикології матеріал.

Окремі аспекти термінології військової справи різних мов досліджені у працях Л. Л. Нелюбіна, В. Н. Шевчука, І. М. Матюшина, Є. А. Еліної, Р. Х. Салимової, А. Т. Аксенова, Н. Д. Фоміної.

Метою цієї статті є дослідити особливості поняття “військовий термін” та визначити основні лінгвістичні характеристики термінів військової справи.

І. М. Матюшин розуміє під військовим терміном лексичну одиницю, яка виконує функцію номінації певного референта військової справи у сфері офіційної військової комунікації [3, с. 8].

Є. А. Еліна, аналізуючи лексичний склад мови військовослужбовців, розмежує його на загальноновживану лексику та спеціальну військову лексику. Остання охоплює військову термінологію, військово-командні, військово-ритуальні одиниці. Військова термінологія включає вузькі, власне військові терміни, термінологізовані одиниці, загальноновживані терміни, терміносполучення та жаргонізми [2, с. 15].

Р. Х. Салимова у військовій лексиці виокремлює термінологічну спеціальну лексику та професійну загальноновживану лексику, яка є спеціальною мовною сферою, обмеженою рамками будь-якої професії, що перебуває між термінологічною лексикою та літературною загальноновживаною лексикою [5, с. 1].

Розглядаючи “військову лексику” як слова та словосполучення, що є засобами позначення військових понять, А. Т. Аксенов виокремлює в ній три основні характерні складові: військову термінологію, неофіційні еквіваленти військових термінів і військові арготизми. Він вважає, що військові терміни не відтворюють суб'єктивну оцінку об'єкта мови і їхнє вживання обумовлене офіційною військовою літературою. Неофіційні еквіваленти військових термінів мають певну суб'єктивність, тому що створюються окремими військовими спеціалістами для називання військових понять, які вже мають офіційно закріплені за ними визначення-терміни. Військові арготизми характеризує насичене емоційне забарвлення. Вони є експресивним еквівалентом військових термінів і менш активно позначають нові військові поняття [1, с. 4–5].

Н. Д. Фоміна вважає військову лексику особливим прошарком лексичних одиниць, оскільки вони обслуговують особливу галузь людської діяльності – організацію збройних сил, оперативно-тактичне мистецтво, зброю тощо. Військова ж лексика може бути загальноновживаною та виступати засобом соціально-мовленнєвої

характеристики. У складі військової лексики виокремлюють військові терміни та військово-побутову лексику. Військові терміни – це слова або словосполучення, які відповідають поняттям військової справи. Військово-побутова лексика є перехідним явищем між військовою термінологією і загальноживаним словником [6, с. 3–8].

Усі автори відзначили певні враховані нами у подальшому дослідженні характеристики військового терміна і військової термінології. Але найбільш фундаментальні підходи у вивченні цих понять запропоновані Л. Л. Нелюбіним та В. Н. Шевчуком. Детальніше розглянемо їхні концепції.

Л. Л. Нелюбін розглядає англійську військову лексику з позиції військового перекладу. Він систематизує військову лексику на три основні групи: військову термінологію, військово-технічну термінологію та емоційно забарвлену військову лексику [4, с. 13].

У розумінні військового терміна автор виходить із лінгвістичного уявлення про терміни як слова і словосполучення спеціальної (наукової, технічної тощо) мови, створені або запозичені для точного визначення спеціальних понять та позначення спеціальних предметів у певній галузі знань. Вони відрізняються від слів загальноживаної мови чіткою семантичною окресленістю меж і специфічним відтворенням понять. Терміни не лише закріплюють поняття назвою, але і уточнюють його, відмежовуючи від суміжної галузі знань, тому вони повинні бути однозначні та лаконічні. Терміни з'являються у результаті прагнення мови до ущільнення та достовірності в передачі інформації, яка може виключити можливість довільного та суб'єктивного її тлумачення [5, с. 94–95].

Військова термінологія визначає поняття, безпосередньо пов'язані з військовою справою, засобами ведення збройної боротьби. Військово-технічна термінологія складається з науково-технічних термінів. Військові та військово-технічні терміни обіймають значний обсяг військової лексики, тому що містять максимальне змістове навантаження. Емоційно забарвлена військова лексика, або сленг, – це слова та словосполучення, що вживаються у мовному спілкуванні військовослужбовців і є фактично стилістичними синонімами відповідних військових термінів [4, с. 13–14].

Склад сучасної англійської військової та військово-технічної термінології, за Л. Л. Нелюбіним, не постійний. Він безперервно змінюється через зникнення з ужитку ряду слів, зміни значень, безперервного поповнення новими термінами, наприклад, у зв'язку з реорганізацією видів збройних сил, появою та розробкою нових зразків військового озброєння та військової техніки, нової стратегії ведення бойових дій тощо. Утворюються військові терміни за рахунок: афіксації (rocketeer), основоскладання (warhead), конверсії (to mortar), аббревіації (copter, ROAD), переносу значення (Diesel), зміни значення (acquisition – виявлення цілей), розширення значення (to land – робити посадку на будь-яку поверхню), звуження значення (cruiser – крейсер), запозичення з інших галузей науки і техніки (pin, strut), з інших мов (bunker). Поряд з однозначними термінами, які мають чіткі семантичні межі, представлені багатозначні терміни (security – охорона, забезпечення, бойове забезпечення, безпека, контррозвідка) [4, с. 14–15].

У мові бойових документів автор засвідчує наявність спеціальної військової фразеології – змінно-стійкі та стійкі словосполучення, які нечасто вживаються у літературній мові і наявні у сфері мовного спілкування з військової тематики. Пор., наприклад, змінно-стійкі сполучення (to lift fire), кодовані стійкі сполучення, що виникають у результаті прихованого управління військами (mayday), команди (general alarm), військові афоризми, прислів'я, сленг, вульгаризми (be quick on the draw – миттєво реагувати, have sand in one's hair – мати досвід бойових дій у пустелі) [4, с. 116–117].

В. Н. Шевчук трактує військову термінологію з позицій дериватології та перекладу. Він вважає, що визначальною рисою військових текстів є їхня велика насиченість військовими термінами, що належать до військової підмови. Проблема ж військового терміна і термінології є однією з найважливіших проблем військового перекладу.

Автор розглядає погляди відомих лінгвістів на природу та роль термінів і природу термінології. Так, за його словами, Ж. Вандрієс прирівнює терміни до жаргонізмів, а Логан Сміт відзначає “науковий жаргон”, який нібито є неминучою бідою мови. Г. Г. Еггебрехт ототожнює термін з поняттям. Т. Сейворі різко протиставляє

терміни загальноновживаним словам, Ф. Брюно і О. Есперсен трактують терміни як семантично повністю нейтральні знаки. Головне у терміні, на думку В. Н. Шевчука, це його здатність логічно, конкретно визначати предмети, явища, якість, відносини, процеси у певній спеціальній галузі виробництва, науки, техніки, військової справи, суспільного життя. Він погоджується з О. О. Реформаторським, що термін повинен бути абстрактним, однозначним, неекспресивним, міжнародним, логічним і систематичним. Однак у англійській мові, за свідченням В. Н. Шевчука, є багато термінів, що мають більш ніж одне значення, наприклад (gun – гармата, кулемет, рушниця, вогнепальна зброя, гарматний постріл, карабін, пістолет). Цей приклад ілюструє, що навіть у межах однієї спеціальної галузі військової справи термін може мати складну змістову структуру. Відповідно, однозначність це не якість, а лише вимога, якій повинен відповідати ідеальний термін. Терміни позбавлені експресивності, оскільки вони позначають поняття, які не обтяжені емоційними відтінками. Будь-яке слово, яке переходить у термінологічну систему, втрачає в результаті зміни його значення своє попереднє емоційне забарвлення і стає стилістично нейтральним. Лише певне коло нерегламентованої термінології, включаючи неофіційні еквіваленти військових термінів, зберігають яскраво виражене експресивне забарвлення; регламентована термінологія повністю нейтральна.

Отже, під поняттям терміна автор розуміє слово або словосполучення, закріплене за певним поняттям у системі понять певної галузі науки і техніки [7, с. 11–13]. Відповідно, військовий термін визначають як стійку одиницю синтетичної або аналітичної номінації, що закріплена за відповідним поняттям у системі понять певної галузі військової справи і обмежена спеціальною сферою використання у значенні, яке є суворо регламентованим його дефініцією [7, с. 8–9]. Оберемо це твердження як провідне в нашому науковому дослідженні.

Військова термінологія англійської мови, за свідченням В. Н. Шевчука, безперервно поповнюється новими термінами, а саме за рахунок афіксального термінотворення. Нові військові терміни утворюються за типовими для англійської мови словотворчими моделями. Однак тут використовують певний набір словотворчих афіксів із загального арсеналу словотворчих засобів англійської мови. Як стверджує автор, це 69 афіксів і напівафіксів, у тому числі 30 префіксальних морфем, які разом складають лише 45 % від усього афіксального інвентарю сучасної англійської мови.

Специфіка термінотворення в термінології військової справи полягає, на думку В. Н. Шевчука, в перевазі іменників, тому що основна функція військового терміна – номінативно-дефінітивна, тобто називання та визначення спеціального поняття, що регламентується у визначених межах дефініцією. Похідні військові терміни створюють широку базу похідних. Як похідні основи можуть бути використані термінологічні словосполучення, наприклад *one-striper*, що складає одну із специфічних рис військового термінотворення. Специфіка цього дериваційного процесу в тому, що афікс приєднується до одиниць, структурно більш складних, ніж слово. Складність полягає лише у визначенні статусу подібних утворень. Беручи до уваги їхню цілісність семантичну, синтаксичну і морфологічну, В. Н. Шевчук виокремлює їх, як і А. І. Смірницький, до слів (термінів) складнопохідного типу [7, с. 9–12].

Перспектива подальшого дослідження полягає у вивченні структурних та семантичних особливостей англійської терміносистеми військової справи.

Література

1. Аксенов А. Т. К вопросу о взаимодействии между английской военной терминологией и общенародной лексикой : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Аксенов А. Т. – М., 1954. – 17 с.
2. Елина Е. А. Социолингвистический аспект речи персонажей-военных (на материале русской прозы XIX веков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Елина Е. А. – Саратов, 1997. – 17 с.
3. Матюшин И. М. Коммуникативная модель взаимодействия военнотерминологических систем (на материале русского и французского военных подъязыков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Матюшин И. М. – М., 1996. – 21 с.

4. Нелюбин Л. Л. Военный перевод и его особенности : учебник военного перевода (общий курс) / Л. Л. Нелюбин, А. А. Дормидонтов, А. А. Васильченко. – М. : Воениздат, 1981. – 379 с.

5. Салимова Р. Х. Современное профессиональное просторечие (на материале военной русской лексики советской эпохи) / Р. Х. Салимова. – М. : Наука, 1974. – 135 с.

6. Фомина Н. Д. Военная лексика русского языка в контексте художественной речи (на материале советской литературы) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Фомина Н. Д. – М., 1968. – 24 с.

7. Шевчук В. Н. Военно-терминологическая система в статике и динамике : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук / Шевчук В. Н. – М., 1985. – 43 с.

УДК 811.111'36

ОСНОВНІ ПОГЛЯДИ НА ПОНЯТТЯ ПАРТИЦИПНОСТІ

Гаращенко О. В.

Стаття присвячена аналізу основних поглядів на частиномовний статус дієприкметника / дієприслівника (партиципа). Запропоновано поняття партиципності, яке вбирає в себе усі морфологічні та синтаксичні особливості дієприкметника / дієприкметникових зворотів у всій їх сукупності.

Ключові слова: партиципність, дієприкметник, дієприслівник, гібридна форма, морфологічні й синтаксичні ознаки, дієслівно-іменна форма, віддієслівний прикметник.

Статья посвящена анализу основных понятий по отнесению причастия / деепричастия (партиципа) к определенной части речи. Предложено понятие партиципности, которое включает в себя все морфологические и синтаксические особенности причастия / причастных оборотов во всей их совокупности.

Ключевые слова: партиципность, причастие, деепричастие, гибридная форма, морфологические и синтаксические особенности, глагольно-именная форма, отглагольное прилагательное.

The article focuses on the analysis of the basic views of the participle as a particular part of speech. The concept 'participnost' is offered to cover all the morphological and syntactic features of the participle in their totality.

Key words: 'participnost', participle, adverbial participle, hybrid form, morphological and syntactic features, verbal noun form, a verbal adjective.

Про місце дієприкметника в системі частин мови – латинської, української, російської, а також англійської та німецької мов – існує значна кількість наукової літератури (Н. Goelzer – А. Mey, О. Riemann, G. Björck, А. Ernout – F. Thomas, А. А. Востоков, А. А. Потєбня, Д. Н. Овсянко-Куликовський, О. М. Пешковський, О. О. Реформатський, В. М. Мігірін, Д. Г. Гринчишин, Є. М. Демьянова, І. Г. Милославський, Ф. Я. Серєда, Ф. П. Смагленко, В. М. Русанівський та ін.) [13, с. 107]. Однак питання про те, є дієприкметник самостійною частиною мови чи ні, вважати його похідною формою дієслова чи прикметника, і взагалі, чи слід його відносити до поняття партиципності або / і дієприкметниковості, залишається до цього часу дискусійним, як і самі ці поняття.

Метою цієї статті є визначення основних можливих напрямів дослідження поняття партиципності / дієприкметниковості на матеріалі української, англійської та російської мов.

Об'єктом дослідження є дієприкметник та дієприкметникові (партиципні) звороти української і англійської мов.

Предметом дослідження є граматичні особливості дієприкметника і дієприкметникових (партиципних) зворотів в англійській та українській мовах.

У зв'язку з двоїстою природою дієприкметника в радянському мовознавстві намітилися три основні напрями у визначенні його сутності: як форми дієслова, як прикметника і як змішаної форми. Більшість російських лінгвістів вважає дієприкметник дієслівною формою. О. О. Шахматов пише: "Дієприкметник – це назва дієслівної ознаки, ускладнена уявленням про пасивну ознаку, тобто уявленням про властивість і якість" [10, с. 78]. Подібне визначення знаходимо й у інших мовознавців – Н. О. Валгіної, Д. Е. Розенталя, М. І. Фоміної, І. Г. Милославського, які вважають дієприкметник формою дієслова. Дефініції дієприкметника як дієслівної форми віддають перевагу й українські мовознавці – А. О. Загородський, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик та інші, однак таке трактування не є загальноновизнаним.

В. М. Русанівський зараховує дієприкметники до неособових утворень, яким властиві дієслівні й прикметникові ознаки [13, с. 108].

Зокрема, інший погляд на природу дієприкметника належить О. О. Потебні, Д. М. Овсяннико-Куликовському, О. М. Пешковському, О. Єсперсену, О. О. Реформатському. Пор.: "... оскільки дієприкметник є перш за все прикметником, то він поділяє всі властивості прикметників" [12, с. 99]. Із зарубіжних мовознавців аналогічну думку висловив і О. Єсперсен: "Дієприкметники є по суті прикметниками, утвореними від дієслова ... хоч синтаксично дієприкметники й інфінітиви зберігають багато спільного з дієсловами" [7, с. 82].

На думку І. Р. Вихованця, "дієприкметник – це різновид віддієслівного прикметника з нейтралізованими основними дієслівними категоріями часу, способу й особи та збереженою дієслівною категорією виду" [4, с. 60].

Відомі російські вчені О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, С. І. Абакумов не поділяють віднесення дієприкметника до окремої частини мови. Так, С. І. Абакумов зазначає, що не існує достатніх причин для того, щоб зараховувати дієприкметник до прикметника або дієслова, бо дієприкметники, будучи перехідною формою від дієслова до прикметника, відзначаються своєрідною проміжною природою [1, с. 94]. Академік В. В. Виноградов називає дієприкметники "змішаною, дієслівно-іменною формою" [3, с. 97]. На змішаність ознак двох частин мови вказував О. М. Пешковський, визначаючи при цьому великий ступінь дієслівності [11, с. 109]. Г. М. Гнатюк відносить дієприкметники до самостійних міжчастиномовних категорій з ознаками дієслова і прикметника [5, с. 65].

Кожному з цих поглядів властива тенденція розкрити своєрідність дієприкметника як віддієслівної форми, форми дієслова, атрибутивної форми дієслова, дієслівного утворення, дієслівно-іменної форми.

Таким чином, дієприкметники мають спільні з дієсловом морфологічні та синтаксичні властивості. Як і прикметники, дієприкметники виявляють ознаку предмета, виступають у функції означення, мають морфологічні властивості прикметника. Ми можемо зробити висновок, що дієприкметники однаково пов'язані як з дієсловом, так і з прикметником. Наявність у дієприкметнику граматичних категорій двох частин мови визначає нестійке становище цієї форми в мові.

Дієприслівник має тривалу історію функціонування у мовній системі, проте питання його морфологічного статусу усе ще залишається дискусійним. Втрата коротких дієприкметникових форм та оформлення їх у дієприслівники позначилася на тому, що й дотепер у лінгвістичній літературі немає єдиного загальноприйнятого визначення дієприслівника як морфологічної одиниці [8].

Частиномовний статус дієприслівника трактується неоднозначно, як і його синтаксичні функції та відношення, що неодноразово були предметом спеціальних досліджень (праці Л. О. Дерibas-Тюкшиної, Г. В. Валімової, Н. Й. Бовтрук, Е. С. Сасинович, Л. М. Коць, О. М. Кузьмич та ін.) [10]. Проте вчені обмежувалися здебільшого загальними зауваженнями про дієприслівник як форму дієслова чи доводили, що він із суто морфологічного погляду становить невідмінювану форму, яка відірвалася від парадигми дієслова і входить до складу прислівників або є окремою незмінною (гібридною) частиною мови.

У теорії функціональної граматики [2, с. 45] характеристика дієприслівника дістає більшу опору на традиційні критерії: за морфологічними ознаками й на основі спільної з дієсловом семантики він входить до парадигми дієслова як незмінювана форма.

Щодо синтаксичних функцій, то традиційно дієприслівник і дієприслівникові звороти трактуються: 1) як скорочені підрядні речення; 2) як відокремлені другорядні члени – обставини різного типу; 3) як відокремлені синтагми; 4) як напівпредикативні конструкції [10, с. 8].

Номенклатура неособових форм дієслова англійської та української мов містить певні спільні (ізоморфні) форми та відмінні (аломорфні) форми. До спільних (загальних) безособових форм належать обидва дієприкметника (Participle I / Participle II) англійської мови, що відповідають українським активним дієприкметникам доконаного і недоконаного виду, а також пасивним дієприкметникам доконаного і недоконаного виду. Тоді як до відмінних безособових форм дієслова належить дієприслівник української мови [9, с. 243].

Безособові форми дієслова, що походять від перехідних дієслів, мають наступні категоріальні відмінності в обох мовах (див. табл. 1).

Безособові форми дієслова англійської мови порівняно з українською

Verbal	English	Ukrainian
Participle I	<i>Present active: asking</i> <i>passive: being asked</i> <i>Perfect active: having asked</i> <i>Perfect passive: having been asked</i>	<i>Дієприкметник активний теперішнього часу:</i> читаючий, читаюча, читаюче, мигаючий, мигаюча, мигаюче <i>активний минулого часу:</i> перемігший, здолавший, усміхнений
Participle II	<i>Passive (only past):</i> asked, made, seen, etc.	<i>пасивний минулого часу:</i> запрошений, пройдений, здійснений

Табличні варіанти безособових форм дієслова англійської та української мов свідчать про наявність аломорфізму як у структурному, так і у смисловому (семантичному) аспекті порівнюваних мов.

Дієприслівник як явище суто української мови презентує аломорфні безособові форми дієслова в англійській і українській мові відповідно, тому їх в жодному разі не можна порівнювати.

Український дієприслівник (активний чи пасивний, теперішній недоконаний чи минулий доконаний) залишається невідмінюваною безособовою формою. Дієприслівник може утворюватися відповідно від основи теперішнього часу недоконаного виду або від основи інфінітива дієслів доконаного виду [9, с. 244].

Дієприслівник недоконаного виду утворюється від основи теперішнього часу дієслова недоконаного виду за допомогою суфіксів **-учи, -ючи** (від дієслів I дієвідміни). Напр.: *нес / уть + -учи: несучи; працю / ють + -ючи – працюючи. Слухаючи їх жартівливу розмову, уверне слівце й од себе* (І. Нечуй-Левицький).

Дієприслівник доконаного виду утворюється від основи інфінітива дієслів доконаного виду за допомогою суфіксів **-ши** (якщо основа закінчується на приголосний) та **-вши** (якщо основа закінчується на голосний). Напр.: *донес / ти + -ши – доніши; привез / ти + -ши – привізи. Устромивши люльку в рот і закривши очі, він ще потроху пахає* (Ганас Мирний).

Українські дієприслівники доконаного і недоконаного виду можуть також утворюватись від дієслів з постфіксом **-ся / -сь**. Напр.: *турбуючись, милуючись тощо. Хвилюючись, все ще не опам'ятавшись, солдат розповідав про себе* (О. Гончар) [6, с. 67].

Семантичними та функціональними еквівалентами дієприслівників доконаного і недоконаного виду в англійській мові будуть слугувати дієприкметники теперішнього або минулого часу (як активні, так і пасивні), що виконують функцію обставини часу: "... *while working so hard he needed sea air*" (Galsworthy); або супровідних обставин: *Clara sat in the cool parlour reading* (Lawrence); обставини причини: "*Being tired he thought of sleep*" (J. K. Jerome); результату: "... *having seen all that was to be seen he came out*" (Galsworthy) тощо [14, с. 89].

Функції дієприкметників у реченні зазвичай співпадають в обох мовах, хоча дієприкметники української мови мають категорії роду і числа: *працюючий, працююча, працююче* (колесо) та категорії відмінку: *працюючого, працюючому, працюючим, працюючому*; натомість англійські відповідні еквівалентні безособові форми дієслова таких ознак не мають.

Для української мови аломорфними є синтаксичні функції, що властиві англійським дієприкметникам, які можуть утворювати з деякими класами дієслів (наприклад, з дієсловами фізичного і розумового сприйняття) складні дієприкметникові комплекси [9, с. 245]. Напр.:

He was seen going home. (Суб'єктний дієприкметниковий комплекс / The Subjective Participial Construction.)

We heard him singing. (Об'єктний дієприкметниковий комплекс / The Objective Participial Construction.)

The lesson (being) over, the students went to the reading hall. (Незалежний дієприкметниковий комплекс / Absolute Participial Construction.)

Кожен з цих комплексів вторинної предикації має підрядне речення як відповідник в українській мові. Напр.:

Бачили, як він ішов / коли він ішов додому.

Ми чули, як він співає / співав.

Оскільки заняття закінчилося, студенти пішли до читальної зали.

Аналіз фактологічних джерел дає змогу припустити, що поняття “партиципність” вбирає в себе усі морфологічні та синтаксичні особливості дієприкметника / дієприкметникових (партиципних) зворотів у всій їх сукупності. Тоді як дієприслівник та дієприслівникові звороти як суто українське граматичне явище не входять до цього поняття. Перспективною, з нашої точки зору, видається можливість у подальшому більш детально дослідити це граматичне явище на прикладі англійської та / або німецької мов.

Література

1. Абакумов С. И. Учебник русской грамматики. Опыт применения принципов научной грамматики к школьно-грамматической практике / С. И. Абакумов. – М. : Наука, 1985. – 237 с.
2. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – М. : Наука, 1999. – 255 с.
3. Виноградов В. В. Стилистика, теория поэтической речи, поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Вища школа, 1998. – 256 с.
4. Вихованець І. Р. Частиномовний статус дієприкметників / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 54–60.
5. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К. : Либідь, 1982. – 248 с.
6. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. – К. : Вища школа, 2002. – 387 с.
7. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисловие Б. А. Ильиша. – М. : КомКнига, 2006. – 408 с.
8. Комарова З. І. Формально-синтаксичні і семантико-функціональні параметри дієприслівникових зворотів у структурі речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Комарова З. І. – К., 2003. – 22 с.
9. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 464 с.
10. Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Кульбабська О. В. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.
11. Пешковський О. М. Російський синтаксис у науковому освітленні / О. М. Пешковський. – М. : Прогрес, 1992. – 365 с.
12. Реформатский А. А. Очерки по фонологии, морфологии и морфонологии / А. А. Реформатский. – М. : Наука, 1981. – 246 с.
13. Русанівський В. М. Дієприкметник і слова дієприкметникового походження / В. М. Русанівський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 8. – С. 107–109.
14. Hockett C. T. A Course in Modern Linguistics / C. T. Hockett. – London : Prentice Hall, 1997. – 236 p.

УДК 81'37

ШЛЯХИ УТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ МІНІМАЛЬНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ

Голіцина О. В.

Статтю присвячено проблемі утворення фразеологічного значення мініідіом. Виявлено основні тенденції щодо розмежування образно-семантичних чинників творення мінімальної фразеологічної одиниці. Розглянуто внутрішню форму фразеологізмів та виділено шляхи фразеотворення: метафоризація, метонімізація, синекдоха та евфемізація.

Ключові слова: мінімальна ідіома, метафоризація, метонімізація, синекдоха, евфемізація.

Статью посвящено проблеме образования фразеологического значения миниидиомы. Выявлены основные тенденции касательно разграничения образно-семантических факторов образования минимальной фразеологической единицы. Рассмотрено внутреннюю форму фразеологизмов. Выделено пути фразеообразования: метафоризация, метонимизация, синекдоха и эвфимизация.

Ключевые слова: минимальная идиома, метафоризация, метонимизация, синекдоха, эвфимизация.

The article is deals with the problem of the formation of the phraseological meaning of the mini-idioms. The main tendencies concerning the differentiation of the figurative semantic factors of creating a minimum phraseological unit are revealed. The internal form of phraseological units is examined and ways of phrase forming are defined: metapho, metonymy, synecdoche and euphemism.

Key words: mini-idiom, metaphORIZATION, metonymyz, synecdoche, euphemism.

У сучасному вітчизняному мовознавстві актуальним є багатоаспектне дослідження лексичної системи, зокрема виявлення універсального й національного у мовній свідомості українців, що перебуває на вістрі загальної психолінгвістичної й когнітологічної проблематики. Особливий інтерес у цьому аспекті викликають фразеологічні одиниці, внутрішня форма і семантика яких значною мірою пов'язані з концептуальною картиною світу і ментальним лексиконом українців.

Фразеологізми є найбільш "показними" одиницями лінгвокультурології: внутрішня форма ФО різної структури, у тому числі мінімальних ідіом, часто містить елементи національно-культурного плану, оскільки фразеологізми виникають на основі "образного представлення о действительности, отображающего по преимуществу обиходно эмпирический, исторический и духовный опыт языкового коллектива, связанный с его культурными традициями" [6, с. 302].

Актуальність статті, що пропонується, полягає у відсутності лінгвістичних праць, присвячених цілісному аналізу шляхів утворення фразеологічного значення мінімальних ідіом. Основною метою роботи є комплексний аналіз найбільш відомих семантичних і культурологічних факторів формування мінімального фразеологізму.

Пригадаємо: В. Д. Ужченко розглядає у межах фразеології метафоризовані сполуки різної структури й походження: *сушити голову, до схід сонця, до сьомого лоту* і т. ін. [7, с. 28]. Як відомо, метафора й метонімія є основними образно-семантичними чинниками фразеологізації. За визначенням О. Тараненко, метафора у вузькому розумінні – це семантичний процес, при якому форма мовної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи іншої подібності останніх при відображенні в свідомості мовця [5, с. 108]. За А. Річардсом, коли ми використовуємо метафору, у нас є дві думки про дві різні речі, причому ці думки взаємодіють між собою всередині одного-єдиного виразу, значення якого якраз і є результатом цієї взаємодії [2, с. 46]. Ядром поєднання цих двох думок і є основа порівняння, що переходить з вільного словосполучення до фразеологічного, де перше виступає внутрішньою формою другого. При реалізації метафори

об'єднуються “первинні” (що містяться у складі вільного словосполучення) і “вторинні”, похідні семи.

Як когнітивний процес метафоризація складається з таких мисленнєвих кроків: 1) вибору найяскравішого й загальновідомого аналогу (джерела зіставлення); 2) переносу відповідної частини знань зі сфери джерела на ділянку об'єкта пізнання й іменування; 3) породження нових смислів унаслідок взаємодії двох ідей [1, с. 53]. Наприклад, ніж як “найбільш яскравий і відомий аналог”, як символ незгоди, помсти, смерті, зла, несправедливості [3, с. 145] породжує “нові фразеологічні смисли”, як-от: *на ножах* ‘у ворожих стосунках’ (“– Як же воно так випадає, що ми ніяк не можемо з ним вжитися? З першого дня на ножах” (О. Гончар), *стати гострим ножом поперек горла*, *стати на ножі*, *приступати з гострим ножом до горла*, *без ножа різати*, *ходити по лезу ножа* [7, с. 166]. Показово, що до ряду висловлювань з фразеотворчим компонентом *ніж* В. Д. Ужченко включає мінімальну ідіому *на ножах*, фразеологічне значення якої утворюється на базі метафоризації.

Розглядаючи внутрішню форму фразеологізмів, учений виокремлює різні види вражень, що лежать в основі метафоризації. Серед них зазначено **просторові** враження – в обох значеннях висловів *на відчепі* ‘остроне’ або ‘ізолювано’ проступає сема “чогось віддаленого”, “відчепленого” від основного, центрального, від якогось масиву [7, с. 169]. Спираючись на розподіл метафор, поданий В. Д. Ужченко, спробуємо довести формування мінімальних ідіом як метафоричних висловів.

В основі референта фразеологізмів *не мед* ‘1. Тяжкий, суворий і т. ін. 2. Тяжко, погано і т. ін. комусь’ [4, с. 383], *не з медом* ‘1. Нелегко, погано і т. ін. живеться комусь. 2. Скрутно, тяжко і т. ін.’ [4, с. 384], *як у меду* ‘перев. зі сл. бути, жити. У достатку, у розкошах’ [4, с. 384] лежать смакові враження (Пор. ще: *на смак*, *у смак*, *зі смаком*, *до смаку*, *по смаку*). Кольорові враження стали основою метафоризації усталених висловів *як лунь* ‘зі сл. сивий, білий і т. ін. Уживається для підсилення супровідних слів; дуже, зовсім’ [4, с. 355], *як смола* ‘зі сл. чорний. Дуже, надзвичайно’ [4, с. 671], *як сніг* ‘зі сл. білий, побіліти і под. Дуже, надзвичайно’ [4, с. 672], *аж синій* ‘зі сл. Бідний. Дуже, надзвичайно’ [4, с. 647]. В основі метафоричного перенесення може бути значення **міцності** (*до хрипоті* ‘зі сл. кричати, співати і т. ін. Дуже сильно, голосно’ [4, с. 752], *як (мов, наче) з гармати* ‘зі сл. гукнути, вигукнути і под. Дуже голосно’ [4, с. 147]), **розміру / кількості** (*ні на вершок* ‘ніскільки, нітрохи’ [4, с. 58], з *гаком* ‘з великим перевищенням (при визначенні приблизної величини, кількості тощо’ [4, с. 146], *як гною* ‘дуже багато’ [4, с. 151], *ані (ні) капельки (крапельки)* ‘ніскільки, анітрохи’ [4, с. 287], *на краплинку* ‘трохи, зовсім мало’ [4, с. 310], *ні на краплину* ‘зовсім, ніскільки’ [4, с. 310], *ні (ані) крихти (кришки)* ‘анітрохи, аніскільки, зовсім’ [4, с. 314].

Численні мінімальні ідіоми формуються на основі подібності до побутових реалій: *як (мов) на аркані* ‘зі сл. тримати, держати і под. Міцно, не випускаючи зі сфери свого впливу’ [4, с. 21], *як (мов, ніби) з відра (з цебра)* ‘зі сл. іти, лити і под. 1. Дуже сильно, потоками (про дощ). 2. Дуже сильний, зливний (про дощ)’ [4, с. 105], *без вогника* ‘зі сл. працювати, робити і под. Неенергійно, мляво, без піднесення, захоплення’ [4, с. 120] *як (мов, ніби) колода (ступа)*, ‘зі сл. дурний. Дуже, надто’ [4, с. 305], *як під лавкою* ‘зі сл. співати, говорити і т. ін. Неголосно, невиразно, негарно тощо’ [4, с. 322], *[як] під мітлу* ‘зі сл. забирати, підбирати і т. ін. Нічого не залишаючи, акуратно, все підряд’ [4, с. 398], *як (мов, ніби) з мішка (з лантуха)* ‘зі сл. сипати, сипатися. Невпинно, безперервно, щедро і т. ін.; у великій кількості’ [4, с. 398].

Перенесення мовно-фразеологічної форми з одного референта на інший здійснюється:

1) з **особи (реальної чи міфологічної) на особу**: *як боги* ‘зі. словоспол. почувати себе. Упевнено, добре’ (<...> *Ось тоді такі, як ти, колишні авіатехніки, почуватимуть себе як боги!* (А. Хорунжий) [4, с. 34]), у *[повному] параді* ‘в ошатному, святковому або офіційному одязі, вбранні’ (*Комбайнер із емтеесу – молодий сидить на лаві, А навколо трактористи, хлопці в повному параді* (Л. Первомайський) [4, с. 484]), *як сфінкс* ‘зі сл. мовчати. Повністю, абсолютно’ (<...> *Мовчу, як сфінкс. – І раптом додала: – А все-таки ваші розмови про франкмасонів я підслухала* (М. Хвильовий) [4, с. 702]);

2) з **предмета на предмет**: як **сльоза** 'із сл. чистий. 1. Дуже, назвичайно' (Проміння од свічок пронизувало пляшку з обох боків, вигравало в жовтій, чистій, **як сльоза**, горілці (І. Нечуй-Левицький) [4, с. 667]);

3) з **предмета на особу**: як **сак** 'зі сл. дурний. Дуже, назвичайно' (Дзюнька й скаже... і по селу ославить, що, мовляв, дурний **як сак** (Є. Гуцало) [4, с. 628]), як (мов, неначе і т. ін.) **вихор** 'дуже швидко' (До кіно лабораторії я влетів **як вихор** (Ю. Яновський) [4, с. 93]), як (мов, наче і т. ін.) **свічка** '1. зі сл. рівний, стрункий і под. Дуже' (Незабаром прибув дипломат. Сухорлявий і рівний, **як свічка** (С. Олійник) [4, с. 637]), як **сльоза** 'із сл. чистий. Який не мав статевих зносин; незайманий, цнотливий' (– На веранді сидить стара діва й плаче. – “Чого плачете?” – Тоді вона скаржиться, що вона, мовляв, до сорока літ була чиста, **мов сльоза**, а тепер її спокусив курортний лікар (М. Хвильовий) [4, с. 667]), на **щиті** 'зі сл. бути, опинитися і под. Переможений або загиблий' (– Хтось з пішців графської варту пробував спинити лавину ... і опинився **на щиті** (Р. Федорів) [4, с. 782]) **під чобіт** 'зі сл. потрапляти. У цілковиту залежність до кого-небудь, під чиюсь владу, чий-небудь гніт (– Там, в Україні, наші рідні потрапляють **під чобіт** бридкого жовніра Станіслава Жолкевського... (Іван Ле) [4, с. 765]) у **штики** 'зі сл. зустрічати, зустрінути і под. Вороже, недружелюбно ([Курінний:] Розумієш, з першого дня мене в **штики** прийняли... (М. Зарудний))' [4, с. 779]);

4) з **істоти на особу**: як **мурашви** 'дуже багато кого-небудь' (– Там покупиць **як мурашви**. Туди-сюди кидаються, а брати не поспішають, бо за все треба дати справжню копійчину (Є. Гуцало) [4, с. 411]), як **риба** 'зі сл.. мовчати. Нічого не говорити' ([Журавель:] Та що ж тепер казати? Я мовчу, **як риба** (І. Микитенко) [4, с. 597]) як **віл** '1. зі сл. здоровий. Уживається для підсилення ознаки; дуже' (– Ви брешете, негіднику. Припадку у вас не було. Ви здорові **як віл** (О. Довженко) [4, с. 109]), як **сич** '2. зі сл. ходити, бути і т. ін. Невеселий, похмурий' (Подобалась і вона Федорові, і узяла думка безжурну парубочу голову, ходить, **як сич**, повісивши носа (П. Мирний) [4, с. 649]), як **собака** 'зі сл. голодний, злий і т. ін. Дуже, надзвичайно' (Каже жінка. – Він [чоловік] мене вб'є, як наздожене. Тут хоч дурний, та такий злий, **як собака** (П. Куліш) [4, с. 674]), як (мов) на **собаці** 'зі сл. загоїтися, зажити і т. ін. Дуже швидко' (– Може, тебе до фельдшера повезти? – заплакала жінка... – До якого там фельдшера... Кажу: засохне, **мов на собаці** (М. Стельмах) [4, с. 674]), як **цуцика** 'зі сл. ганяти. Дуже, сильно' (<...> А є трохи вільного часу – мати ганяє **як цуцика**. Дров нарубай, води принеси, в корови повичищай (Григорій Тютюнник) [4, с. 759]), як (мов, неначе і т. ін.) **черепаха** 'зі сл. ходити, йти і под. Дуже повільно, незграбно' (– Хоч би швидкості були, я б зманеврував, а то йдеш **як черепаха** (Ю. Яновський) [4, с. 763]).

Отже, метафоризація виступає одним з найактивніших образно-семантичних чинників творення мінімальних ідіом. Потенційно зберігаючи багатовимірність основи перенесення, МФО базується на актуалізованій семі слова-прототипу. Переносючи інформацію з первинної структури на нову, вторинну, метафоризація єднає їх, становлячи безперервний ланцюг фразеотворення, динамізуючи всю фразеосистему мови.

Образно-семантичним чинником творення мінімальних фразеологічних одиниць виступає також метонімізація. Метонімізація спостерігається в різних видах перенесення форми з одного референта на інший на основі суміжності в просторі й часі, у сфері причинно-наслідкових відношень. Так, В. Д. Ужченко наводить метонімічну модель, мотивовану суміжністю предмета (гроші) та місцем їх знаходження (кишеня), що репрезентована в однокомпонентних та багатокомпонентних фразеологічних висловах: *витушувати кишені, не по кишені, набити собі кишені, бити по кишені* та ін. [7, с. 172].

Серед асоціативних ліній метонімічного фразеотворення називають **час** – його виміри через характеристичні денотати: значення 'з раннього дитинства, з ранніх дитячих літ' репрезентують метонімізми з *пелюшок* (пор.: *От за дітей уже взялися. Це що, уже й діти ворогами народу стали? Скоро й з пелюшок хапати почнемо* (А. Дімаров) [4, с. 488]), *від коліски* (пор.: *Нам з коліски уготована і рання робота, і рання дорога* (М. Стельмах) [4, с. 304]). На означення початкового етапу якоїсь діяльності, життя вживається мінімальна ідіома *від Адама* 'зі сл. починати Дуже здалека, з самого початку' (пор.: *З безперестанними охами, сапанням та*

умліванням *Прохіра* розказувала. Вона почала **від Адама** (М. Коцюбинський) [4, с. 19]). Протяжність у часі, певні етапи, членування на відрізки передаються деякими проміжними штрихами: *за пам'яті (Ще за моєї пам'яті сайгаки, таргани у степах водились, а зараз де вони?..* (О. Гончар) [4, с. 483]), *до півночі, до зорі (Одне одному світ як зав'язали, в осоках стояли до зорі* (Л. Костенко) [4, с. 271]). Крайню, кінцеву межу передають варіантні (повні та усічені) фразеологічні метонімізми [аж] *до [самої] могили* 'протягом усього життя, до кінця свого життя; завжди' (*За юних літ Нам видиться видимий світ Так свіжо, як його б хотіли Ми бачити аж до могили* (М. Рильський) [4, с. 400]); **простір** – його реально-побутові виміри. Так репрезентовані протилежні вектори а) 'зовсім близько, недалеко' – б) 'дуже далеко': а) *під боком* 'дуже близько, зовсім поруч від когось-чогось' (– *Хто живе там під боком у заводу, той білого снігу не бачить, – гомонить дядько Ягор* (О. Гончар) [4, с. 35]), *під носом* 'поруч з ким-небудь, дуже близько від когось' (*Шукають життя, а воно у них перед носом* (В. Винниченко) [4, с. 441]) – б) *на відшибі* 'осторонь, далеко, на певній відстані від чогось' (*Лікарня стояла на відшибі, островцем, оточеним давно пересохлими болотами* (М. Олійник) [4, с. 108]).

Складовою метонімічних ФО, їх підвидом є група синекдохічних зворотів, семантика яких формується на основі кількісних співвідношень між "концептосферою-донором і новою концептосферою". Сюди належать, на думку О. Потебні, приклади "від одиниці до множинності" [Потебня, Из записок..., с. 219], зокрема дихотомія "копійка – гроші" (вид замість роду): *на копійку* 'зовсім мало, трохи' (**На копійку** *вип'є, а прийде додому – усе догори дном переверне...* (Панас Мирний) [4, с. 308]), тобто на дуже малу суму, *ні копійки (ні копійчки, ні коп'я)* 'зовсім нічого (про гроші)' (*Моя пропозиція така: записати до протоколу, щоб не брати від них ні коп'я* (І. Микитенко) [4, с. 308]) замість "зовсім, абсолютно". Узагалі безгрішшя, низька ціна, брак грошей, незначна вартість, виражена через кількісну ознаку (пор.: *ні (і) на шеляг* 'зовсім, ніскільки, абсолютно' [4, с. 775]), як і "малість, незначність, ніщо" – ознака синекдохі [7, с. 179]. Пор. також: *до шерстиночки, до зерна*.

В основі синекдохі лежить теж суміжність, як і в основі власне метонімії, а тому треба зважати, чи виступають квантитативні ознаки як домінантні. З домінантною семою кількості виступають прийменниково-іменні сполуки *до пня* 'зовсім, повністю, доценту' (*Зайнялась і згоріла до пня хата* (3 журналу) [4, с. 522]), *до тла* 'повністю, нічого не залишаючи' (*Похмурий вид мав банкомат. Холодний піт по лисину його котився. Він програвав усе до тла* (Переклад М. Рильського) [4, с. 714]), *до цурки* 'повністю все, без залишка' (*Вранці дізнаються, кого обідрано "до цурки"* (М. Хвильовий) [4, с. 759]), *на тріски* 'перев. зі сл. ламати, трошити, розлітатися і т. ін. Зовсім, повністю' (*Розбиває [поет] гітару на тріски і вкидає їх у грубку* (В. Самійленко) [4, с. 724]), *до крихтоньки* 'повністю, геть усе' (– *Розкажу я все до крихтоньки Завтра матері твоїй...* (О. Олесь) [4, с. 314]).

Численними є мінімальні ідіоми, які сформувалися внаслідок евфемізації, тобто заміни точної однослівної назви певного поняття, пряме вираження якого було б певною мірою небажаним [Марузо, с. 340], описовим з метою його пом'якшення, ввічливості, пристойності. Так, наприклад, завуальовано представлене практично все поле "**питу, випивати, напиватися; бути п'яним; напідпитку; п'яниця; горілка**". Градація ступеня сп'яніння детермінована мірою вияву ознаки чи інтенсивності дії [7, с. 189–190]. Так, на сильне сп'яніння вказують вирази із зневажливими емоційно-експресивними відтінками у фразеологічному значенні: *в дим* '1. зі сл. п'яний. Дуже сильно, до безпам'ятства' (*Горобець хромовими чобітьми вибиває польку – п'яний в дим* (М. Зарудний) [4, с. 199]), *як (мов, ніби і т. ін.) квач* 'зі сл. п'яний. Дуже, надто' (*Коли це опівночі з'являється [Валер'ян]... П'яний як квач!..* (Є. Кравченко) [4, с. 290]), *в дригз* 'перев. зі сл. п'яний. Дуже сильно' (*П'яний у дригз голова. А таки підвів важку розкуйоведжену голову й очима ворухнув важко, як двома двопудовими гирями* (А. Головка) [4, с. 219]), *як (мов, ніби) хлющ (хлюща)* '2. зі сл. п'яний. Дуже, надзвичайно' (*Насінник приходив на службу п'яний як хлющ* (Ю. Збанацький) [4, с. 746]).

Навпаки, невисокий ступінь сп'яніння (або без позначення ступеня) передають МФО з жартівливими експресивно-оцінними конотаціями *під хмільком* 'у стані незначного сп'яніння' (*І хоч трішечки я був, товаришу, під хмільком, а відразу помітив, що своїм приходом викликав я поміж них роззубленість* (В. Логвиненко) [4,

с. 747]); значення 'у нетверезому стані; напідпитку' передається за допомогою синонімічного ряду мінідіом *під джмелем* (*Не раз і не два сам Сміт, бувши під джмелем, устрявав поміж танцюристів* (Ю. Яновський) [4, с. 195]), *під мухою* (*Йому сподобалося, що голова під мухою: значить, свій чоловік – негордий* (Григор Тютюнник) [4, с. 413]), *під градусом* (*під градусами*) (*– Залиш мене, Шарко, ти під градусом!* – з несподіваною різкістю кинув інженер (М. Хвильовий) [4, с. 165]), *під чаркою* (*Поліцаї були напідпитку, не те що п'яні, як квач, а так, під чаркою* (К. Гордієнко) [4, с. 761]).

Евфемізованою темою вважається також непривабливе поняття "*старий; зробитися старим*". Мінімальні фразеологічні одиниці у віці, в літах (*під літами*) 'немолодий, похилого віку' (*Баба Оксана була під літами, та ще кріпка собі жінка* (Б. Грінченко) [4, с. 349]) виступають пошано-делікатними заміниками цього поняття.

Отже, евфемізація виступає семантичним і культурологічним фактором формування мінімальних фразеологізмів. На думку В. Д. Ужченко, фразеологічне поле "*питу, випивати, напиватися; бути п'яним; напідпитку; п'яниця; горілка*" становить практично фразеологічну універсалію. Формування мінімальних ідіом, як і багатокомпонентних ФО, здійснюється завдяки процесам метафоризації, метонімізації, евфемізації, що підтверджує статус одиниць з одним повнозначним компонентом і дозволяє розглядати їх у межах фразеології.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : 1987. – 135 с.
2. Ричардс А. А. Философия риторики / А. А. Ричардс // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 44–67.
3. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
4. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).
5. Тараненко А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы) / А. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1989. – 256 с.
6. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1996.
7. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

УДК 81-13

ДОСЛІДЖЕННЯ ІМІДЖУ ПУБЛІЧНОЇ ОСОБИ У ЛІНГВІСТИЦІ**Макаровець Ю. В.**

Статтю присвячено дослідженню іміджу публічної особи у різних науках і в лінгвістиці зокрема. Автор розглядає історію розвитку феномена іміджу, його трактування у різних галузях знань, функції, структуру, етапи формування; встановлює суть поняття іміджу, а також студіює специфіку вивчення іміджу мовознавцями.

Ключові слова: імідж, публічна особа, іміджелогія, образ, репутація.

Статья посвящена исследованию имиджа публичной фигуры в разных науках и, в частности, в лингвистике. Автор рассматривает историю развития феномена имиджа, его трактование в разных отраслях науки, функции, структуру, этапы формирования, а также изучает специфику изучения имиджа языковедами.

Ключевые слова: имидж, публичная фигура, имиджелогия, образ, репутация.

The paper views the research of public figure's image in linguistics and other sciences. The author describes the history of image phenomenon development, its main functions, structure; investigates the peculiarities of linguistic studies on image.

Key words: image, public figure, imageology, reputation.

Питання іміджу привертало увагу людей як ефективний вид самопрезентації та впливу на масову свідомість. Різні аспекти іміджу досліджують політологи, психологи, філософи тощо. Лінгвісти ж поки проводять лише поодинокі розвідки цього феномена (О. С. Кубрякова, І. Ф. Бублик, А. А. Кісельова, Г. А. Козога). Мовознавчі студії спрямовано переважно на тактики формування чи руйнування іміджу публічної особи або ж на окремі характеристики іміджу особи.

Метою нашої статті є виявлення ступеня дослідженості іміджу публічної особи у лінгвістиці. Для досягнення цієї мети необхідно визначити суть поняття *іміджу*; дослідити історію розвитку і становлення феномена іміджу, його функції, структуру, етапи формування; окреслити основні напрямки студіювання іміджу лінгвістами.

Сьогодні вивченню іміджу надають великого значення. Зародилась і нова наука, *іміджелогія* (основоположником якої вважають В. М. Шепеля), яка займається питаннями створення іміджу людини, організації, товару чи послуги, умовами його використання та керування ним. Така зацікавленість іміджем у останні роки зумовлена питанням вибору (вибір товару чи послуги, партії чи організації, лідера чи керівника), яке постійно постає перед людьми, а також конкуренцією на різних ринках: економічному, політичному тощо [18, с. 46].

Провідний спеціаліст у сфері іміджелогії О. О. Петрова зауважує, що ця нова наукова галузь “виникає у стику філософії, психології, соціології, культурології, економіки, костюмології та інших дисциплін” [11]. Багатогранність предметної основи іміджелогії, з одного боку, відображається на проникненні її ідей у майже всі сфери людського буття і, з іншого боку, на багатоаспектності тлумачень центрального поняття цієї “новонародженої” науки – *іміджу*.

Термін *імідж* походить від латинського слова *imāgo*, що пов'язане з іншим – *imitāri*, тобто імітувати, або від англ. слова *image*, що в буквальному перекладі означає *образ* [1, с. 14].

Отже, *імідж* – це соціально обумовлений феномен, який виникає на зрізі багатьох наук і є засобом ефективної самопрезентації та впливу на масову свідомість.

Імідж розглядають у широкому і вузькому значеннях. У **широкому значенні** імідж поєднує зовнішність людини, її характер, манери, поведінку, спосіб спілкування, психологічний тип, а також соціальний компонент (думка інших про цю людину, їх враження, а також вплив на інших). У **вузькому значенні** під іміджем особистості розуміють лише зовнішність людини, тобто її обличчя, стиль одягу, зачіску тощо. Але таких характеристик недостатньо для повного уявлення про це явище.

Історію виникнення, становлення і розвитку іміджу умовно розподіляють на три періоди [12].

1. *Доісторичний період* (9–7 тисяч років до н. е. – XVIII ст.) характеризується переходом від стихійного, ще несвідомого звернення до іміджу у первісному суспільстві (з виникненням перших форм комунікації з'явилися і способи впливати на інших, виділятися за допомогою жестів, зовнішнього вигляду тощо) до етапу використання різних способів впливу (театралізовані вистави, звернення лідерів до народу, а також одяг, прикраси, жести, міміка і т. ін.) на маси у Давній Греції та Римі. Пізніше прояви чуттєвості до іміджевих механізмів суспільних відносин відображено у працях філософів та моралістів – М. Монтеня, Ф. Бекона, Н. Макиавеллі, Г. Лебона та ін.

2. *Період систематизації* (XVIII ст. – сер. XX ст.). Характерними для цього періоду є систематичне вивчення механізмів впливу на людей, виникнення іміджмейкінгу як професійної діяльності (спочатку в США, а потім і в інших країнах), розробка перших технологій формування іміджу, а також введення терміна *імідж* в обіг і спроби трактування поняття *іміджу*.

3. *Інформаційний період* (середина XX ст. – наш час). У цей період імідж отримує нові дослідницькі орієнтири, його різнобічно студіюють науковці різних галузей (К. Боулдінг, У. Ліппман, О. А. Феофанов, В. М. Шепель, А. Ю. Панасюк, Перелігіна, Д. В. Ольшанський та ін.). Зокрема, у лінгвістичних дослідженнях феномен *іміджу* розглядають не так давно як, наприклад, у політології, соціології чи інших суспільних науках.

На роль іміджу першими звернули увагу економісти, а сам термін ввів у обіг ще у 50-х рр. XX ст. представник цієї галузі американець К. Боулдінг (К. Boulding), який усупереч негативному ставленню організації, власне, до терміна, навпаки, вважав імідж ефективним у сфері бізнесу [19, с. 418].

У колишньому СРСР з появою терміна *імідж* у 70-х рр. XX ст. у радянських журналах і газетах його почали характеризувати як засіб маніпуляції ЗМІ та буржуазної політики, а також як метод ідеологічної обробки масової свідомості. Згодом учені спробували спрямувати таку думку в інше русло, обґрунтовуючи користь іміджу для власного і суспільного блага [13, с. 14].

В американській енциклопедії з публік рілейшнз також зазначено, що термін *імідж* було спочатку відкинуто дослідниками зв'язків із громадськістю як непотрібний для цієї галузі, оскільки з нього, як тоді вважалося, не могло бути ніякої *відчутної* (можливо, мали на увазі *матеріальної*) користі [19]. У зацікавлених сторін з'явилось негативне уявлення про імідж, тож цей термін часто замінювали іншими: *репутація* (reputation), *управління репутацією* чи *репутаційний менеджмент* (reputation management) [19, с. 405–406]. Проте ототожнення таких понять, як *імідж* та *репутація*, є помилковим.

Слід наголосити на тому, що імідж здебільшого оцінений, але це не є невідмінним показником, тоді як репутація має обов'язковий і суттєвий параметр оцінки об'єкта. Таке твердження висуває фахівець-культуролог Н. В. Барна, додаючи, що репутація може мати вербальну форму вираження, а імідж переважно містить невербальні елементи [1, с. 21]. Інший зміст у ці два поняття вкладає спеціаліст зі зв'язків з громадськістю Л. С. Сальникова: імідж – лише "яскрава упаковка", що впливає на масову свідомість, а репутація – істинний зміст, прихований під цією упаковкою. Хоча дослідниця погоджується з тим, що вдалий імідж сприяє закріпленню репутації [14].

На нашу думку, обидва погляди є цілком слушними. Безперечно, візуальні характеристики іміджу є найбільш типовими, бо повідомлення на невербальному рівні легше сприймаються. Однак для лінгвістики особливо важливим є мовленнєвий вплив, який може суттєво змінити погляди людини, її поведінку, психологічний стан, оцінку нею певної особи, явища тощо. А якщо брати до уваги імідж публічної особи (політичного діяча, актора, співака тощо), то вербальна складова відіграє чи не найважливішу роль у формуванні й закріпленні такого іміджу у масовій свідомості.

Протягом інформаційного періоду результати дослідження феномена іміджу поширювалися на нові галузі знань. Це супроводжувалося виникненням численних дефініцій поняття *іміджу* в різних науках:

1) у економіці під *іміджем* розуміють: а) образ ділової людини, враження про неї, що складається в оточення, репутація; б) образ фірми, товару, послуг, що забезпечує становище фірми на ринку, вірність покупця фірмовій марці [16];

2) у політології *імідж* – це образ особи, явища чи предмета, який формується цілеспрямовано і є орієнтованим на емоційно-психологічний вплив з метою популяризації, реклами тощо [12];

3) у психології *імідж* – це стереотипізований образ конкретного об'єкта, що існує у масовій свідомості [5];

4) у філософії *імідж* тлумачать як цілісний, якісно визначений образ певного об'єкта, що стійко живе і відтворюється у масовій та / чи індивідуальній свідомості [8, с. 418].

Усі ці тлумачення збігаються на тому, що *імідж* – це образ певного об'єкта (людини, явища чи предмета), що впливає на *масову свідомість*. Представники кожної галузі науки виокремлюють і додають до іміджу риси, характерні для конкретного напрямку: наприклад, розглядають як засіб спілкування його (іміджу) носія з масовою свідомістю (Г. Г. Почепцов); “індивідуальну подобу”, створену засобами масової інформації, соціальною групою, чи власними зусиллями особистості з метою привернення до себе уваги (В. М. Шепель); відображення сприйняття громадськістю предмета PR-кампанії (Дж. Марконі); думку про об'єкт (людину), яка виникає у певній групі людей і сформована через різні канали сприйняття (О. Ю. Панасюк); “символічний образ суб'єкта, створюваний у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії” (О. Б. Перелігіна); соціально-психологічний феномен, що підпорядковується основним законам соціальної психології (Н. В. Барна).

Цей перелік можна продовжувати далі, але варто зупинитися на тому, що досі не існує чітко визначеного єдиного тлумачення поняття *іміджу*, оскільки кожна наука і кожен учений вносять зміни у визначення, додають щось нове, не згадуване раніше, притаманне конкретному баченню питання.

Імідж є соціально обумовленим феноменом, на думку А. В. Олянич, і виконує такі *функції*: існує лише в суспільстві; за суб'єкт має людину соціальну (як продукт суспільства); залежить від особливостей суспільства (цінностей, традицій тощо), в якому формується [10, с. 125]. *Сприйняття іміджу* відбувається на декількох рівнях: 1) сприйняття людиною власного “я” на основі колишнього досвіду і самооцінок (самоімідж); 2) думка людей про сприйняття їх оточенням (імідж, що подається); 3) те, як інші насправді бачать людину (імідж, що приймається). Вагомим є твердження, що у разі виникнення розбіжностей між двома останніми видами іміджу людину презентують або вона сама себе презентує неправильно. Тому розрізняють *ідеальний* та *реальний* іміджі, урівноваженням яких займаються іміджмейкери.

Для глибшого розуміння феномена іміджу розглянемо його структуру. Основними компонентами іміджу особи є: 1) *зовнішній вигляд* (фізичні дані, костюм, зачіска, манера поведінки і мови, жести, погляд, міміка, особливості голосу, запах); 2) *іміджева символіка* (ім'я, особисті символи та атрибутика, соціальні символи чи символи соціального престижу); 3) *соціально-рольові характеристики* (репутація, ампула, легенда, місія у суспільстві); 4) *індивідуально-особистісні властивості* (професійно важливі якості, домінуючі індивідуальні характеристики, стиль взаємостосунків з людьми, пропаговані ідеї, базові цінності) [1, с. 132–133]. У цій класифікації відображено лише ті специфічні особливості іміджу, які можна спостерігати та усвідомлювати, і розташовані вони у порядку від зовнішніх мінливих проявів до внутрішніх стабільних якостей.

Формування іміджу може бути здійснено у кілька етапів. Спочатку мають на меті довідатися про те, яке уявлення склалося в аудиторії щодо даного об'єкта. Потім визначають смаки, очікування та вимоги аудиторії, а також риси і характеристики, які, на думку аудиторії, повинен мати об'єкт. На наступних етапах конструюють імідж об'єкта, розроблюють стратегії його формування і “переносять” утворену модель у реальність. Далі слідує етап контролю за реалізацією плану дій, коригування моделі іміджу та стратегій, моніторингу сформованого іміджу. Слід зауважити, що правильно розроблений імідж є найбільш ефективним засобом впливу на масову свідомість, оскільки, “відображуючи ключові позиції, на які реагує масова свідомість, викликає автоматичні реакції у населення” [10, с. 128].

Політикам, наприклад, створюють завжди позитивний імідж, адже електорату необхідна віра у світле майбутнє, оптимістичний і позитивний настрій, тому негативного іміджу жоден лідер чи партія цілеспрямовано собі не створюють. Стосовно іміджу зірок шоу-бізнесу, то тут можливі зміни у бік негативності, агресивності, брутальності тощо заради догодження смакам своєї аудиторії, додаткового піару, епатажності тощо. Крім того, для іміджу будь-якої публічної особи може діяти “закон притягування критики” [17, с. 128–129]. Відомі люди привертають увагу великих мас, стають об’єктом обговорення і лихослів’я, адже концентрування пересічної особи на недоліках публічних фігур має на меті опускання їх до свого рівня.

Повертаючись до питання структури іміджу, варто виділити дві інші, але не менш важливі, полярні грані. На одній знаходиться опозиція природної та штучної основ іміджу, а на другій – вербальної та невербальної. Імідж формують таким чином, щоб природні позитивні якості особи утворювали базу, а спеціально розроблені штучні компоненти разом з попередніми породжували цілісний імідж публічної особи.

Головними для іміджу є вербальна та невербальна складові, які в уявленні адресата відображено відповідними словесним та візуальним образами публічної особи. Вербальною основою слугують висловлення публічної особи, а невербальною – її зовнішність, стиль одягу, зачіски, поведінка, міміка, жести тощо. Дослідження вербального компонента характерні для лінгвістики, а невербального для паралінгвістики та інших наук. Звернемо особливу увагу на специфіку досліджень іміджу саме в лінгвістиці.

У мовознавчій лексикографічній літературі знайти дефініцію поняття *іміджу* досить нелегко, проте Т. В. Матвеева у словнику лінгвістичних термінів визначає *імідж* як “образ особи, організації, речі, що свідомо створюється для досягнення соціального успіху, впливовості в суспільстві. Вибудовується з позицій психологічного впливу на людей” [7, с. 124]. Обґрунтовуючи лінгвістичну основу згаданого поняття, Т. В. Матвеева зауважує, що *імідж особистості* створюється мовленням самої людини: відповідністю застосовуваних нею мовних засобів, прийомів, мовленнєвої поведінки, в цілому тій загальній ідеї, яка центрує задуманий образ [7, с. 124]. Дослідниця вважає, що при цьому *імідж* не повинен суперечити справжній інтелектуальній та психологічній подобі людини (розбіжність буде поміченою, і це зведе нанівець вплив на аудиторію), а має посилити вагомі для соціального успіху риси і згладити те, що може викликати негативну реакцію чи розчарування аудиторії.

Слушним, на нашу думку, є твердження Г. Г. Почепцова, що імідж є “згорнутим текстом”, комунікативною одиницею, за допомогою якої можна працювати з масовою свідомістю. З цим не погоджується Д. В. Ольшанський і наголошує на невербальній природі іміджу, який (тобто імідж) зовсім не причетний до тексту (у звичному значенні цього слова), а скоріше є емоційно-образним “посланням” [9, с. 288]. У свою чергу, хочемо підтримати думку Г. Г. Почепцова і звернути увагу на переносному значенні його слів. Під “згорнутим текстом” ми бачимо те, що для його прочитання необхідно знати більше, “розшифрувати” його, “розгорнути”, знайти прихований зміст, закладений творцями іміджу. Імідж є саме тим “знаряддям”, яке допомагає успішно працювати з масами, налагоджувати з ними контакт, привертати увагу і викликати певні емоції.

Вагомим внеском у роз’яснення лінгвістичної природи поняття *іміджу* стала робота відомої дослідниці О. С. Кубрякової [6], у якій вона через знаковий характер іміджу людини характеризує його концептуальну структуру. За визначенням О. С. Кубрякової, *імідж* особи / людини – “це, перш за все, та **роль**, яку людина з якоїсь причини хоче грати перед своїм глядачем”, через це характер створеного образу має відповідати тому, який уже є в уяві людей (аудиторії) [6, с. 9].

Дослідженнями мовного боку іміджу публічної особи займалися й інші філологи. Вивченню особливостей руйнування іміджу політичного діяча (у цьому разі опонента) було присвячено роботу І. Ф. Бублик [2]. Нею було класифіковано види вербальної агресії в парламентському дискурсі відповідно до комунікативно-прагматичних та лінгвостилістичних характеристик. Цінним досвідом стало також виведення основних мовленнєвих стратегій і тактик вербальної агресії, які призводять до деструкції іміджу опонента.

Комунікативні стратегії і тактики формування та руйнування позитивного іміджу досліджує Г. А. Кокоза [4], у роботах якої засобами реалізації згаданих стратегій слугують мовні одиниці на позначення одягу.

Імідж ведучого у системі розважального теледискурсу студіює А. А. Кісельова [3]. Дослідниця розглядає особливості вербальної та невербальної поведінки телеведучих, а також пропонує класифікацію складників іміджу та виокремлює різні іміджеві типи ведучих розважальних телепрограм.

Підсумовуючи викладене вище, визначаємо імідж публічної особи у лінгвістиці, з одного боку, як вербальний образ людини, комунікативну одиницю, за допомогою якої проходить спілкування з масовою свідомістю, а з іншого боку, як роль людини у суспільстві, що має відповідати уже сформованому уявленню аудиторії про неї.

Усі згадані розвідки сфокусовано на іміджі політичного діяча (крім іміджу телеведучого, розглянутого А. А. Кісельовою) у межах однієї мови і не мають системного характеру. Однак об'єктом лінгвістичного дослідження ще не був імідж публічних осіб інших, але не менш важливих, сфер людського життя (наприклад, артистів, спортсменів, акторів). Також у вітчизняному мовознавстві не знаходимо розвідок компаративного характеру із зазначеної теми, що робить перспективним студіювання цього питання.

Література

1. Барна Н. В. Іміджелогія : навч. посіб. для дистанційного навчання / Наталія Віталіївна Барна ; за наук. ред. В. М. Бебика. – К. : Університет "Україна", 2008. – 217 с.
2. Бублик І. Ф. Комунікативно-прагматичні та лінгво-стилістичні аспекти реалізації вербальної агресії в парламентському дискурсі ФРН : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Бублик І. Ф. – Х., 2006. – 20 с.
3. Кісельова А. А. Іміджеві доміанти ведучого в теледискурсі (на матеріалі розважальних програм) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Кісельова А. А. – О., 2011. – 21 с.
4. Кокоза Г. А. Комунікативні стратегії і тактики персоналізації публіцистичного дискурсу мовними одиницями на позначення одягу [Електронний ресурс] / Г. А. Кокоза // Філологічні трактати. – Суми, 2010. – № 1. – С. 40–44. – Режим доступу: http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2010/Fil_1_2010/10kgaopo.pdf. – Назва з екрана.
5. Краткий психологический словарь [Електронний ресурс] / ред.-составитель Л. А. Карпенко ; под. общ. ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., расш., испр. и доп. – Ростов-на-Дону : ФЕНИКС, 1998. – 512 с. – Режим доступа: <http://psychology.academic.ru/775>. – Назва з екрана.
6. Кубрякова Е. С. К определению понятия имидж / Е. С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2008. – № 1. – С. 5–11.
7. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 562, [1] с. – (Словари).
8. Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. – 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный дом, 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
9. Ольшанский Д. В. Политический PR / Дмитрий Вадимович Ольшанский. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с. : илл. – (Серия "Маркетинг для профессионалов").
10. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса : монография / Андрей Владимирович Олянич. – Волгоград : Парадигма, 2004. – 507 с.
11. Петрова Е. А. Имиджелогия : проблемное поле и направления исследования [Електронний ресурс] / Е. А. Петрова // PR в образовании. – 2004. – № 1. – С. 36–38. – Режим доступу: http://academim.org/art/pet_1.html. – Назва з екрана.
12. Политическая наука : словарь-справочник [Електронний ресурс] / авт. и сост.: И. И. Санжаревский. – 4-е изд., испр. и доп. – Тамбов, 2012. – Режим доступу: <http://www.polit-gloss.narod.ru/index.htm>. – Назва з екрана.
13. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Георгий Георгиевич Почепцов. – 4-е изд., испр., доп. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2004. – 576 с.
14. Сальникова Л. С. Имидж и репутация [Електронний ресурс] / Л. С. Сальникова // Корпоративная имиджелогия. – 2007. – № 01 (01). – С. 65–67. – Режим доступа: http://www.ci-journal.ru/article/67/200701image_and_reputation. – Назва з екрана.

15. Семенова Л. М. Генезис и современное состояние проблемы формирования профессионального имиджа / Л. М. Семенова // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 326. – С. 194–199.

16. Современный экономический словарь [Электронный ресурс] / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М., 1999. – 479 с. – Режим доступа:

<http://www.ebk.net.ua/Book/Ses/index.htm>. – Назва з екрана.

17. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Полиграф, 2001. – 252 с.

18. Шепель В. М. Имиджелогия. Как нравиться людям / Виктор Максимович Шепель. – М. : Народное образование, 2002. – 576 с.

19. Encyclopedia of public relations / ed. by Heath Robert Lawrence. – 2 vols. – Thousand Oaks, California : SAGE Public Relations, 2005. – 1067 p.

УДК 811.161.2'373.421+46

ГЕТЕРООСНОВНІ СЛОВОТВІРНІ СИНОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ**Мартиняк О. А.**

У статті проаналізовано явище гетероосновної словотвірної синонімії у сучасній українській науково-технічній термінології. Проаналізовано іменникові та прикметникові терміни, що мають відмінні твірні основи й різні або тотожні словотвірні афікси. Виявлено їхні словотвірні значення та місце в різних терміносистемах.

Ключові слова: термін, словотвірні синоніми, гетероосновні словотвірні синоніми, словотвірне значення, твірна основа, словотвірний афікс, суфікс.

Статья посвящена исследованию гетероосновной словообразовательной синонимии в современной украинской научно-технической терминологии. Проанализированы терминные синонимы среди существительных и прилагательных, у которых разные словообразовательные основы и разные или одинаковые словообразующие аффиксы. Определено их словообразовательные значения и место в разных терминсистемах.

Ключевые слова: термин, словообразовательные синонимы, гетероосновные словообразовательные синонимы, словообразовательное значение, словообразовательная основа, словообразующий аффикс, суффикс.

The article dwells upon phenomenon of hetero-stem word-building synonymy in modern Ukrainian scientific and technical terminology. It analyzes terms that are created from different motivating stems with the help of different word building affixes or similar affixes. Their word building meaning is analyzed and their role in various terminological systems is explicated.

Key words: term, word building synonyms, hetero-stem word-building synonymy, word building meaning, motivating stem, word building, affix, suffix.

Синонімію в термінологічній лексиці традиційно оцінюють як негативне і надлишкове явище і мотивують таку оцінку важливою ознакою терміна, яка передбачає відсутність у нього синонімів і варіантів [3, с. 147]. Це цілком закономірно, адже термінологічна лексика найбільше прагне до точності, щоб кожне спеціальне поняття називав лише один термін [10, с. 172].

Вважаючи синонімію в термінології явищем негативним, більшість мовознавців усе ж вказує на наявність паралельних назв того ж поняття в усіх терміносистемах. До аналізу цієї проблеми в українському мовознавстві зверталось багато науковців, зокрема А. Коваль, Т. Панько, І. Кочан. Явище синонімії в українській науково-технічній термінології на сьогодні досліджено досить ґрунтовно. Питання синонімії термінів частково висвітлено в дисертації Т. Михайлової. Синоніми проаналізовано в дослідженнях окремих терміносистем: видавничої (М. Процик), електротехнічної (Л. Козак), інформатики (Л. Філюк), музичної (С. Булик-Верхола), машинобудівної (О. Литвин), меліоративної (Л. Малевич), мінералогічної (Н. Овчаренко), садівництва (М. Костенко), фізичної (І. Волкова) та ін.

В українському мовознавстві є різні підходи до класифікації термінологічних синонімів. На нашу думку, найбільш вдалою є класифікація синонімних термінів за різними ознаками, яка враховує комплекс критеріїв (семантику, етимологію, структуру). Тому в науково-технічній термінології пропонуємо виділяти такі різновиди синонімів: лексичні і граматичні (словотвірні і синтаксичні).

Мета статті: проаналізувати особливий тип словотвірних синонімів (слів близьких або тотожних за значенням, які мають відмінності на рівні словотворення), а саме – гетероосновні.

Визначення терміна “гетероосновні словотвірні синоніми” запропонував І. Ковалик. Мовознавець розмежував омоосновні (одноосновні) словотвірні синоніми, в яких до однакових твірних основ приєднуються різні щодо звукового складу

афікси, і гетероосновні словотвірні синоніми – паралельні назви одного поняття, в яких відмінними є і твірні основи, і словотворчі афікси [2, с. 58]. До гетероосновних словотвірних синонімів зараховуємо ще й ті, які різняться лише твірними основами і мають однакові словотворчі афікси, адже визначальним для зарахування слів до словотвірних синонімів є тотожність словотвірного значення.

Від різнозвучних твірних основ однієї частиномовної належності, з близьким чи тотожним лексичним значенням, за допомогою того самого словотворчого суфікса в українській науково-технічній термінології утворюють назви приладів, пристроїв, механізмів, речовин тощо. Серед різнокорневих віддєслівних іменників зі спільним словотвірним значенням “предмет, за допомогою якого виконують дію, названу мотивувальним словом” або “предмет, що виник унаслідок дії, названої мотивувальним словом” переважають похідники з такими суфіксами: 1) *-к-*: *засувка – заскочка* [5, с. 101], *складка – згортка* [7, с. 680]; 2) *-ю-*: *завада – перешкода* [5, с. 258], *завади – перешкоди* [8, с. 396], *сплав – стоп* [4, с. 74]; 3) *-ач-*: *загороджувач – запирач* [4, с. 114], *поглинач – вбирач* [8, с. 379], *роз'єднувач – розмикач* [4, с. 343], *розлучник – роз'єднувач* [5, с. 296]; 4) *-ок-*: *зливok – стопок* [5, с. 345], *відрізок – відтинок* [8, с. 345]; 5) іншими менш продуктивними словотворчими суфіксами: *-ник-* (*охолодник – остудник* [5, с. 220]); *-ен'* (*завертень – закрутень* [5, с. 100]); *-нок-* (*малюнок – рисунок* [7, с. 637]); *-ин(а)* (*розколина – розломина – розпадина* [5, с. 303]).

Деякі паралельні назви, запропоновані в технічних словниках, не можна вважати абсолютно взаємозамінними, наприклад: *засувка – заціпка – заскочка*. Ці терміни мають дещо відмінну семантику, кожен із них точно іменує об'єкт, за дією яку він виконує. У першому випадку названий предмет треба засунути, щоб досягнути потрібного результату, а в другому – заціпити. Третя назва в технічній термінології позначає зовсім інший об'єкт (деталь у машинах, механізмах, що перешкоджає зворотному рухові зубчастого колеса [1, с. 421]). Отже, ці терміни не варто вводити в один синонімічний ряд.

Серед паралельних назв, утворених від синонімічних різнокорневих слів за допомогою одного суфікса, іноді важко обрати нормативний термін. Варто зважати на семантику найменувань і на відповідність нормам сучасної української літературної мови.

Деякі синонімічні терміни мають незначні відмінності у значенні, які можуть бути зрозумілими лише фахівцям, а тому їх теж не варто ототожнювати, а вживати для номінації різних об'єктів, а саме: *роз'єднувач – пристрій для швидкого розмикання електромережі високої напруги* [1, с. 1241], *розмикач – прилад для розмикання електричного кола* [1, с. 1251]. Названі прилади виконують ту саму дію, але стосовно різних об'єктів. Щодо слова *розлучник*, яке пропонують використовувати поряд із цими термінами, то, на нашу думку, його варто відкинути, адже його вживають у розмовному стилі для номінації особи [1, с. 1250].

Термін *поглинач* позначає два різні поняття: 1) речовину, що має здатність вбирати в себе вологу, рідину, пару тощо; 2) пристрій, який використовують для поглинання чого-небудь (шуму, променів, нейтронів, вологи, газів і т. ін.) [1, с. 1004]. Синонімічний термін *вбирач* може бути взаємозамінним із терміном *поглинач* тільки в першому значенні. Отже, ці паралельні назви варто розвести за сферами вживання, лише таким чином можна уникнути синонімії.

Логічно потрапили в один синонімічний ряд слова *остудник – охолодник*. Очевидно, це пов'язано з тим, що вони походять від дієслів, які мають тотожне значення. Проте сучасний тлумачний словник фіксує лише термін *охолодник*, що називає теплообмінний апарат, за допомогою якого охолоджують рідкі, газуваті або тверді речовини [1, с. 870].

Відображаючи семантику мотивувальних баз, такі похідні терміни є синонімічними: *відрізок – відтинок, завада – перешкода, завертень – закрутень, сплав – стоп, зливok – стопок, малюнок – рисунок, розколина – розломина – розпадина* та ін.

Іменники із загальним словотвірним значенням “опредметнена ознака”, утворені від різних твірних основ однієї частиномовної належності за допомогою суфікса *-ість*, теж зараховуємо до гетероосновних словотвірних синонімів: *барвність – колірність* [5, с. 413], *вбираність – поглинаність* [8, с. 379], *видатність – виробність – продуктивність* [6, с. 195], *здатність – спроможність* [4, с. 400],

непаралельність – нерівнобіжність [5, с. 189], *порожність – пустотність* [7, с. 583], *східчастість – ступінчастість* [5, с. 250].

Серед цих паралелей також важко обрати один нормативний термін, адже вони мають тотожні значення. Перевагу можна надати тим словам, які частіше вживають в українській науково-технічній термінології: *видатність, забрудненість, здатність*. Тобто розмежувати ці терміни за функціональними стилями.

В українській науково-технічній термінології активно функціонують терміни-іменники із загальними словотвірним значенням “опредметнена дія”. Сучасні термінологічні словники фіксують паралельне функціонування назв власне українського походження, які утворені від синонімічних дієслів за допомогою того ж словотворчого афікса. Наприклад: *-нн'(а), -енн'(а): будування – зведення – спорудження* [7, с. 89], *вбирання – всмоктування* [7, с. 96], *висаджування – підривання* [5, с. 250], *впорскування – вбризування* [7, с. 69], *займання – загорання* [7, с. 186].

Гетероосновні словотвірні синоніми трапляються серед термінів на позначення осіб за родом діяльності. Ці назви творяться за такими словотвірними моделями: 1) дієслівна твірна основа + *-ник- / -льник-* (*гострильник – точильник* [7, с. 770], *клеймувальник – таврувальник* [7, с. 252], *плавильник – витопник* [7, с. 108], *риштувальник – кріпильник* [5, с. 143]); 2) дієслівна твірна основа + *-ач-* (*запалювач – засвічувач* [7, с. 188], *завантажувач – навантажувач – обтяжувач* [5, с. 97], *набирач – складач* [5, с. 257], *розмальовувач – розрисовувач* [7, с. 614], *розцвічувач – забарвлювач* [7, с. 619]); 3) іменникова твірна основа + *-ар-*: *казаняр – котляр* [7, с. 279].

Від синонімічних назв осіб за родом діяльності чоловічої статі походять назви осіб жіночої статі. Це похідники з такими суфіксами: а) *-к(а)* (*розмальовувачка – розрисовувачка* [7, с. 614], *розцвічувачка – забарвлювачка* [7, с. 619]); б) *-иц'(а)* (*клеймувальниця – таврувальниця* [7, с. 252]).

Рідше трапляються назви професій, утворені за допомогою різних словотворчих афіксів: а) назви осіб чоловічої статі: віддієслівні – *відтискувач – віджимальник* [7, с. 438], *обробник – оздоблювач* [7, с. 236]; відіменникові – *казаняр – котельник* [7, с. 278]; б) назви осіб жіночої статі, мотивовані відповідними назвами чоловічого роду: *відтискувачка – віджимальниця* [7, с. 438], *обробниця – оздоблювачка* [7, с. 236].

Терміни *гострильник – точильник* називають осіб, що виконують ту саму дію (робити щось гострим [1, с. 256]), або предмет, за допомогою якого її виконують, хоча складний суфікс *-льник-* здебільшого спеціалізується на творенні назв осіб. Надати перевагу одному з них важко, адже обидва мають прозору семантику, точно відтворюють поняття і відповідають нормам сучасної української літературної мови.

Паралельні назви *плавильник – витопник*, незважаючи на мотивованість синонімічними дієсловами, уживають у різних терміносистемах. Перший термін використовують для номінації особи, яка працює в плавильні, фахівця із плавлення або приладу для плавлення металів [1, с. 977]. А терміном *витопник* називають особу, яка топить піч, грубу, працює кочегаром у казанярні, а також робітника, що витоплює смалець, віск, смолу, метал тощо [1, с. 157].

Дещо відмінні значення мають віддієслівні назви *розцвічувач – забарвлювач*. Термін *розцвічувач* називає особу, яка що-небудь *розцвічує* (фарбує в яскраві кольори, робить барвистим, надає яскравості, барвистості, прикрашає [1, с. 1270]), а термін *забарвлювач* – того, хто забарвлює щось барвником або фарбою [1, с. 374]. Тому ці назви можна застосовувати для номінації різних понять, так само і похідні від них назви осіб жіночої статі *розцвічувачка – забарвлювачка*.

Не можна вважати паралельними назвами терміни *набирач – складач*. Перший термін має дуже широке значення і може стосуватися будь-якої особи, яка виконує дію *набирати*, що-небудь набирає. А термін *складач* має вузькі значення: 1) той, хто складає (складати – з'єднуючи окремі частини, одержувати щось ціле; монтувати; будувати що-небудь); 2) *друкар*, робітник друкарні, що здійснює набір [1, с. 701]. Окрім того, останній номен закріплено за конкретною терміносистемою.

Терміни *риштувальник і кріпильник*, які пропонують уживати паралельно, закріплені за різними терміносистемами. *Риштувальник* – працівник, який зводить риштування, цей термін входить до системи будівельних термінів. А словом

кріпильник називають шахтаря, що працює на кріпильних роботах [1, с. 589], отже, це слово належить до іншої терміносистеми – гірничої промисловості.

Слово *обтяжувач*, яке не фіксують сучасні нормативні словники, не варто використовувати поряд із термінами *завантажувач* і *навантажувач*. Останні, хоч і мають спільний корінь, функціонують у різних терміносистемах для номінації відмінних понять. *Завантажувач* – 1) робітник, який завантажує домну, піч і т. ін.; 2) програма завантаження даних; 3) програма редагування зв'язків, яка розміщує готову для виконання робочу програму безпосередньо в оперативній пам'яті; 4) програма вибірки [1, с. 378]. *Навантажувач* – 1) людина, яка займається вантаженням; вантажник; 2) пристрій для вантаження чогось [1, с. 703]. А за допомогою слова *обтяжувач* не можна виразити жодну із сем цих багатозначних слів.

Синонімія окремих паралелей відображає спільність значення, що притаманне мотиваторам. Наприклад, терміни *запалювач* – *засвічувач*, *клеїмувальник* – *таврувальник*, *розмальовувач* – *розрисовувач*, *обробник* – *оздоблювач*, *казаняр* – *котляр* потрапили в один синонімічний ряд, бо їх мотивувальні слова мають спільну сему.

Цікавим явищем є те, що давно позичені слова проявляють значну словотвірну активність на українському ґрунті, поєднуються із власне українськими словотвірними афіксами, творять нові слова та цілі словотвірні гнізда. У сучасній науково-технічній термінології функціонують віддієслівні іменники із тим самим значенням, утворені за допомогою автохтонних суфіксів від твірних основ, які мають у своєму складі чужомовний корінь. Поряд із такими термінами іноді пропонують уживати відповідники з питомими коренями.

Деякі віддієслівні іменники із загальним словотвірним значенням “опредметнена дія” також мають лише іншомовний корінь, бо походять від гібридних дієслів зі суфіксом основи *-ува-ти*: *акумулювання* ← *акумулюва-ти* + *-нн'(а)* ← *лат. accumulare* – *збирати до купи*. Поряд із цими термінами вживають відповідники того ж словотвірного типу з українськими коренями: *акумулювання* – *нагромадження*, *нагромаджування* [5, с. 25], *балансування* – *зрівноваження*, *зрівноважування* [5, с. 33], *генерування* – *виготовлення* [4, с. 86], *демпфування* – *угамування* [4, с. 91], *ежектування* – *викидання* [5, с. 432], *конвертування* – *змінювання*, *замінювання* [5, с. 135].

Український словотвірний суфікс *-іст'* також має здатність творити слова від так званих гібридних термінів, адже він поєднується із прикметниками, які мають іншомовний корінь та питомі афікси. Паралельно з цими термінами функціонують іменники, мотивовані власне українськими прикметниками з тотожним або близьким значенням. Синонімічним термінам цього типу властиве значення опредметненої ознаки. Простежимо вживання таких синонімічних іменників: *герметичність* – *непроникність* [5, с. 72], *еквівалентність* – *рівнозначність* [4, с. 511], *селективність* – *вибірність*, *вибірковість* [5, с. 334] тощо.

Звичайно, в цьому разі краще вживати власне українські терміни, які мають прозору семантику і точно відтворюють науково-технічне поняття, а не залучати слова із позиченими коренями. Але й зовсім уникнути гібридних термінів неможливо, адже вони тривалий час функціонують в українській науково-технічній термінології і стали українськими словами, адже позичене колись слово започаткувало нове словотвірне гніздо.

Серед гетероосновних словотвірних синонімів-прикметників можна виділити декілька типів, зважаючи на словотвірні афікси та твірні основи, а саме: 1) відіменникові прикметники, утворені за допомогою того самого словотвірного афікса: *жерстянковий* – *бляшанковий* [7, с. 181]; *жерстяний* – *бляшаний* [7, с. 181]; *пористий* – *шпаристий* [5, с. 260]; 2) відіменникові прикметники, утворені за допомогою різних словотвірних засобів: *поручневий* – *перильний* [7, с. 478], 3) віддієслівні прикметники, утворені за допомогою того самого словотвірного форманта: *вбирний* – *поглинальний* [6, с. 178], *гострильний* – *точильний* [5, с. 14], *давильний* – *чавильний* – *натискний* – *нагнітальний* [7, с. 148], *охолодний* – *остудний* [5, с. 220].

Вживання синонімічних термінів цього типу треба узгоджувати з функціонуванням мотивувальних слів (іменників та дієслів), які мають близьке або тотожне значення.

Іменникові та дієслівні позичені твірні основи дуже активно поєднуються із українськими прикметниковими словотворчими суфіксами. Про це свідчить функціонування значної кількості синонімічних прикметників, які утворені від чужомовної та української твірних основ за допомогою того самого афікса або за допомогою різних однофункційних афіксів. Переважають прикметники, мотивовані іменниками, зі суфіксами *-н(ий)* та *-ов(ий)*, що виражають “значення загальної відносності” [9, с. 145], наприклад: *аксіальний – осьовий* [8, с. 278], *базисний – основний* [4, с. 53], *базовий – основний* [8, с. 160], *каркасний – кістяковий* [4, с. 148], *хордовий – тягивний* [5, с. 412], *шлаковий – жужільний* [7, с. 854], *шліцьовий – прорізний* [4, с. 506].

В українській науково-технічній термінології функціонують пари синонімічних термінів “прикметник, мотивований дієсловом чужомовного походження” – “прикметник, мотивований автохтонним дієсловом” з тим самим значенням, зокрема: *абсорбувальний – вбиральний* [5, с. 21], *генерувальний – витворювальний* [5, с. 86], *пульверизувальний – прискальний* [5, с. 290], *фільтрувальний – цідильний* [5, с. 404], *шліфувальний – личкувальний* [5, с. 426].

Віддієслівні прикметники здебільшого можна вважати взаємозамінними, бо похідникам цього типу властиве одне словотвірне значення, “той, за допомогою якого виконують дію, названу мотивувальним словом”. Проте автохтонні відповідники, не маючи жодних відмінностей у значенні, не завжди можуть замінити гібридні терміни, більшість із яких є узвичаєними і творять окремі словотвірні гнізда.

Зафіксовано паралельне функціонування двох гібридних термінів серед гетероосновних словотвірних синонімів. Це відносні прикметники з тим самим суфіксом: *алмазний – діамантний* [5, с. 26], *кремнієвий – силіцієвий* [5, с. 143], *мангановий – марганцевий* [7, с. 312].

Отже, в українській науково-технічній термінології можна виділити групу гетероосновних словотвірних синонімів, що походять від різнозвучних твірних основ, але мають тотожне словотвірне значення. Їх поява зумовлена творенням похідників від синонімічних мотивувальних баз за тією ж словотвірною моделлю. Хоча синонімічність мотивувальних слів та тотожність словотвірного значення не завжди зумовлює тотожність значень похідників. Тому запропоновані в словниках паралелі можуть називати різні об'єкти.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.
2. Ковалик І. І. Синонімія і омонімія в межах словотворення / І. І. Ковалик // Доповіді та повідомлення ЛДУ / відп. ред. С. О. Гребінський. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1957. – Вип. 7. – Ч. І. – С. 56–58.
3. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
4. Російсько-український електрорадіотехнічний словник / уклад.: Ю. Т. Величко, К. М. Соболевський, Ю. В. Ковальчук-Іванюк та ін. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 534 с.
5. Російсько-український науково-технічний словник / уклад.: В. Перхач, Б. Кінаш. – Львів, 1997. – 456 с.
6. Російсько-український словник з теплотехніки і газотехніки / уклад.: І. М. Шелудько, П. І. Гнип, В. Г. Мариниченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 308 с.
7. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / уклад.: В. В. Гейченко та ін. – К. : Наук. думка, 1998. – 888 с.
8. Російсько-український словник радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики / уклад.: В.С. Калашник та ін. – К. : Наук. думка, 2007. – 697 с.
9. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1979. – 405 с.
10. Сучасна українська літературна мова : у 6 кн. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973.
Кн. 4 : Лексика і фразеологія. – 1973. – 439 с.

УДК 81'366=512,161

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО КОРПУСУ ПРИКМЕТНИКА СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ (ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ)

Михайлова Є. В.

У статті розглядаються етапи формування прикметника як окремого лексико-граматичного класу слів у діахронічному аспекті, визначаються критерії виокремлення прикметника у частиномовній схемі турецької мови. Описуються дискусійні питання класифікації етапів формування як сучасної турецької мови загалом, так і прикметника як окремого лексико-граматичного класу слів. Визначаються етапи формування лексичного корпусу прикметника сучасної турецької мови.

Ключові слова: прикметник, турецька мова, історичні етапи формування, семантико-граматичні класи слів.

В статье рассматриваются этапы формирования прилагательного как отдельного лексико-грамматического класса слов в диахроническом аспекте, определяются критерии выделения прилагательного в частеречевой схеме турецкого языка. Описываются дискуссионные вопросы классификации этапов формирования как современного турецкого языка в целом, так и прилагательного как отдельного лексико-грамматического класса слов. Определяются этапы формирования лексического корпуса прилагательного современного турецкого языка.

Ключевые слова: прилагательное, турецкий язык, исторические этапы формирования, семантико-грамматические классы слов.

The article explores the formation of an adjective as a separate lexical and grammatical class of words in a diachronic perspective, defines the criteria of distinguishing an adjective in Turkish. The paper discusses stages of formation of the modern Turkish language as a whole and of the adjective in particular.

Key words: adjective, Turkish language, historical stages of formation, semantic and grammatical word classes.

Визначення прикметника як окремого семантико-граматичного класу слів є досі не вирішеною проблемою, оскільки різний превалюючий критерій у частиномовних схемах турецької мови призводить до: а) ототожнення прикметника із іменником [12, с. 325]; б) відмінностей у визначенні обсягу прикметникового класу слів [2; 1; 11; 10].

Таким чином, актуальність даного дослідження полягає у з'ясуванні особливостей формування прикметникового класу слів в історично-порівняльній тюркології задля визначення критеріїв виокремлення прикметника у системі частин мови сучасної турецької мови.

Метою даного дослідження є визначення етапів формування прикметника як окремого семантико-граматичного класу слів у діахронічному аспекті.

Предметом даного дослідження є турецька мова у діахронічному аспекті.

Об'єктом даного дослідження є прикметниковий клас слів та етапи його формування.

Прикметник турецької мови – це самостійний семантико-граматичний клас слів, який має свої семантичні (статична ознака предмета), морфологічні (ступені порівняння, прикметникові словотвірні афікси), синтаксичні (первинна функція атрибутивна, предикативна; вторинна – опосередкованого означення) ознаки.

Походження і розвиток турецької мови розглядається мовознавцями у двох генеалогічних концепціях: алтайська теорія і урало-алтайська теорія походження турецької мови.

Алтайська теорія походження тюркських мов сформувалась на основі гіпотези, яка передбачає об'єднання тюркських, тунгузо-манчурських і монгольських мов. Межі цієї сім'ї розширюються за рахунок введення до неї корейської і японської мов.

Урало-алтайська гіпотеза об'єднує в одну сім'ю тюркські мови, інші алтайські мови та фіно-угорські мови. Незважаючи на деякі протиріччя алтайської теорії, в історичному мовознавстві вона визначається традиційною.

Визначення груп тюркських мов не має чіткої диференціації, але все ж таки дозволяє провести генеалогічну класифікацію і визначити такі історичні періоди формування турецької мови:

1. Розпад давньоалтайської (урало-алтайської) мовної спільності і виокремлення пратюркської мови визначається на рівні гіпотези і в хронологічному аспекті чітко не визначений: період із X тис. до н. е. до I тис. до н. е.

2. З V ст. н.е. розпочинається хунська епоха пратюркської мови, яка представлена орхано-єнісейськими пам'ятками (VII ст. н. е.) та уйгурськими пам'ятками (VIII ст. н. е.) – найдавнішими писемними джерелами пратюркської мови.

3. У межах пратюркської мовної спільності приблизно до XIII ст. формується і виокремлюється староанатолійсько-тюркська мова [3, с. 396], подальше становлення якої та періодизація зумовлюється національно-політичними факторами, а саме утворенням Османської імперії [3, с. 396; 10, с. 23]. Староанатолійсько-тюркська мова в часи Османської імперії використовує арабську графіку і датується періодом XIII–XV ст. Пізніше в османській мові Т. Бангуоглу визначає ще два періоди: середньоосманська мова (1450–1840) та новоосманська мова (1840–1910). А. М. Кононов визначає три періоди: ранньотурецька мова (друга половина XV – XVI ст.), середньотурецька мова (XVII – перша половина XIX ст.), новотурецька мова (перша половина XIX – початок XX ст.).

4. Сучасна турецька мова, яка, за термінологією А. М. Кононова, називається новітньою турецькою мовою, одностайно визначається всіма тюркологами як період розвитку мови, зумовлений проголошенням Турецької Республіки, з 30-х рр. XX ст.

Діахронічний аналіз формування прикметника в тюркських мовах відображає еволюційний процес становлення і формування у мові семантичної категорії "статична ознака". Цей процес відображає ономазіологічну основу виокремлення ознакових слів в окремий семантико-граматичний клас прикметника із класу слів предметної семантики.

Питання про існування в пратюркській мові прикметника як самостійної частини мови й досі залишається актуальною проблемою сучасного історичного мовознавства, дослідженню якої присвячені праці Ю. С. Маслова, В. І. Рассадіна, Є. В. Севортяна, Е. Р. Тенішева, О. М. Щербак та інших мовознавців [4; 5; 6; 8; 9].

О. М. Щербак, який детально вивчив усі форми прикметників у сучасних та давніх тюркських мовах, вважає, що існування в тюркській прамові прикметників як самостійного лексико-граматичного розряду імен викликає великі сумніви, оскільки вони не мали характерних морфологічних форм [9, с. 109]. Проте Є. В. Севортян, який розглядав форми прикметників на матеріалі пратюркських пам'яток V–VIII ст., зазначав про активний процес відокремлення прикметників від іменників [6, с. 66].

У сучасній історичній тюркології існує думка, що прикметник як окрема частина мови походить із спільного для іменника та прикметника класу – недиференційованого ім'я з предметно-якісним значенням. У подальшому це ім'я стало назвою предмета (за семантичною домінантою предмета), або ж назвою ознаки (за семантичною домінантою якості) [4, с. 209]. Цю думку підтверджує В. І. Рассадін і тому вважає цілком зрозумілим формальну подібність прикметників та іменників у тюркських мовах [5, с. 83].

Є. Р. Тенішев приходиться до висновку, що у пратюркській мові не було морфологічного розмежування відносних та якісних прикметників, проте за семантико-функціональними ознаками виокремлювались прикметники, які позначають ознаки лише предметів (виконують функцію означення іменників), та прикметники, які позначають ознаки і предметів і дій (виконують функцію означення іменників та обставинне означення дієслів). Ці семантико-функціональні групи прикметників збереглися і розвиваються у сучасних тюркських мовах [8, с. 153].

На нашу думку, недиференційована модель номінації якостей предмета зумовлює у давніх мовах і, зокрема, в алтайській та пратюркській існування класу слів, який визначається як недиференційоване ім'я предметно-якісного значення. В алтайський період розпочинається поділ класу недиференційованого імені на клас предметних слів та ознакових слів на основі двох критеріїв: лексико-семантичного та

функціонально-синтаксичного, причому лексико-семантична диференціація, на нашу думку, виступає первинною і зумовлює функціонально-синтаксичну.

Етапи формування окремого класу слів на позначення ознаки:

1. Виокремились слова на позначення якісних ознак, що зумовлювалось семантичною домінантою якості у їхньому лексичному значенні, хоча ці слова виражали і предметно-абстрактне значення, а у більш давні періоди називали предмети. Цю думку підтверджує Є. Р. Тенішев: "... тюркські прикметники розвивались не тільки із "предметно-якісних імен" шляхом семантичного перетворення назв конкретних предметів у назви ознак; в основі історичного виокремлення імен із значенням ознаки лежало також "неречове" ім'я із значенням не конкретних предметів, а станів, відчуттів, уявлень. Саме таке непередметне, абстрактне значення імен сприяло набуттю ними переважного позначення ознаки... За своїм морфологічним складом і етимологічним характером загальнотюркські імена із значенням станів, відчуттів, уявлень, звичайно, неоднорідні, і, можливо, у свою чергу, виходять із древніх назв якихось більш конкретних предметів" [8, с. 161].

2. Номінація відносної ознаки, що виявляється у відношенні предмета до предмета, за допомогою іменних словосполучень – ізафетних безафікських атрибутивних конструкцій. Типологічною особливістю тюркських мов визначається спосіб вираження ознаки за відношенням до предмета чи особи за допомогою ізафета, перший тип якого виник у найдавніший період, можливо, у період алтайської мовної спільності. "Ізафетні сполучення іменників вважаються, як відомо, однією із найбільш характерних особливостей синтаксису тюркських мов. При цьому ізафет першого типу (безафікський) кваліфікується як один із найдавніших способів утворення словосполучень (taş körgü "камінь міст")" [8, с. 152].

3. Відносна ознака, на противагу якісній ознаці, яка уже на той час виокремилась семантично і функціонально (якісні імена виступають тільки ознакою предмета і ознакою дії) в окрему групу слів, набуває морфологічного оформлення за допомогою присвійного афікса -i / -si і утворює однафікський ізафет. "Присвійні суфікси наклали особливу специфіку на граматичну будову тюркських та уральських мов. За допомогою присвійного суфікса третьої особи у тюркських мовах досить рано утворилась так звана ізафетна конструкція, яка в давні часи, очевидно, довго замінювала більш пізню конструкцію з родовим відмінком, і зараз вона дуже обмежує сферу вживання родового відмінка" [7, с. 281].

4. Виникнення двоафіксного ізафета (çosiğ-un kitab-ı "книжка дитини / дитяча книжка"), в якому головний компонент маркується присвійним афіксом третьої особи, а залежний компонент – афіксом родового відмінка. Формування двоафіксного ізафета зумовлювалось, на думку деяких дослідників [7, с. 277–282], формуванням у цей період відмінкової системи предметних імен, а саме виникненням родового відмінка.

За результатами дослідження можна виділити три етапи формування лексичного корпусу прикметника турецької мови. На першому етапі, у період праалтайської мовної спільності, із класу недиференційованого предметно-якісного імені виокремились групи слів із семантикою якісної ознаки на основі семантичного узагальнення та функціонально-позиційної реалізації. На другому етапі, в орхано-енісейський пратюркський період, формується клас морфологічних відносних прикметників за допомогою суфіксів -ki, -li, -siz, -lik, а також поповнюється клас якісних прикметників дериватами із цими суфіксами. На третьому етапі, у період сучасної турецької мови, утворюються морфологічні відносні та якісні прикметники.

Література

1. Гузев В. Г. Опыт построения понятийного аппарата теории турецкой грамматики : учеб. пособие на турецком языке / В. Г. Гузев, О. Денизли-Йылмаз. – СПб., 2004. – 134 с.
2. Кононов А. Н. Грамматика современного турецкого литературного языка / А. Н. Кононов. – М. : Академия наук УССР, Институт языкознания, 1956. – 570 с.
3. Кононов А. Н. Турецкий язык / А. Н. Кононов // Языки мира: тюркские языки. – Бишкек, 1997. – С. 394–411.
4. Маслов Ю. С. Введение в языкознание / Ю. С. Маслов. – М. : Высшая школа, 1975. – 327 с.

5. Рассадин В. И. Морфология тофаларского языка в сравнительном освещении / В. И. Рассадин. – М. : Наука, 1978. – 286 с.
6. Севортян Э. В. Из истории прилагательных / Э. В. Севортян. – М., 1963. – 346 с.
7. Серебренников Б. А. К проблеме происхождения притяжательных суффиксов в тюркских и уральских языках / Б. А. Серебренников // Фонетика. Фонология. Грамматика. – М. : Наука, 1971. – С. 277–282.
8. Тенишев Э. Р. Сравнительная историческая грамматика тюркских языков. Морфология / Э. Р. Тенишев. – М. : Наука, 1988. – 560 с.
9. Щербак А. М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков / А. М. Щербак. – М. : Наука, 1977. – 188 с.
10. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri / T. Banguoğlu. – Ankara : TDK Yay, 2007. – 628 s.
11. Deny J. Türk dili grameri (osmanlı lehçesi) / Jean Deny. – İstanbul : Maarif matbaası, 1941. – 176 s.
12. Ergin M. Üniversiteler için Türk dili / M. Ergin. – İstanbul : Bayrak Yayınlar, 2009. – 544 s.

УДК 81'27+81'373.45

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ ЗМІ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Роман В. В.

Статтю присвячено проблемам процесу запозичення та використання іншомовних лексем у засобах масової інформації. Схарактеризовано чинники, передусім екстралінгвістичні, що призвели до вживання лексичних запозичень. Доведено, що мова ЗМІ розглядається як фактор розвитку мовної структури і як один із соціолінгвістичних чинників у контексті дослідження мови, що найбільшою мірою відповідає сучасному розвитку суспільства. Обґрунтовано, що необхідність дослідження лексичних запозичень обумовлена рівнем активності процесів запозичення іншомовної лексики як характерної риси сьогодення.

Ключові слова: мовна ситуація, засоби масової інформації, публіцистичний стиль, мова-реципієнт, соціолінгвістичний аспект, процес запозичення.

Статья посвящена проблемам процесса заимствования и использования иноязычных лексем в средствах массовой информации. Охарактеризованы факторы, в частности экстралингвистические, приведшие к употреблению лексических заимствований. Доказано, что язык СМИ рассматривается как фактор развития языковой структуры и как одна из социолингвистических причин в контексте исследования языка, который в наибольшей степени соответствует развитию общества. Доказано, что необходимость исследования лексических заимствований обусловлена уровнем активности процессов заимствования иноязычной лексики как характерной чертой современности.

Ключевые слова: языковая ситуация, средства массовой информации, публицистический стиль, язык-реципиент, социолингвистический аспект, процесс заимствования.

The article focuses on the problems of the process of lexical borrowings and using foreign lexical elements in mass media. The factors, especially social ones, resulting in use the lexical borrowings have been characterized. It is proved that the language of mass media is considered as a factor of development of language structure and one of the sociolinguistic reasons within the context of language development which to a certain extent corresponds to the development of society. It is substantiated that the necessity of investigating lexical borrowings is determined by the level of activity of the process of lexical borrowings as a peculiar feature of present time.

Key words: language situation, mass media, publicistic style, recipient language, sociolinguistic aspect, process of borrowing.

Сьогодні мовна ситуація певною мірою детермінується насамперед дією екстралінгвістичних факторів змін особливостей мовної картини світу. Мова є суспільним явищем, і тому всі зміни політичного, економічного, соціального і культурного характеру, що відбуваються в суспільстві, знаходять своє відображення в мові. Вони виявляються на всіх рівнях мовної системи, але відомо, що найдинамічнішою відзначається лексична система у зв'язку з тим, що вона безперервно розвивається, вдосконалюється та поповнюється новими мовними одиницями. В аспекті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне підкреслити, що лексичні запозичення, викликані екстралінгвістичними контактами, є одним із головних шляхів поповнення лексики мови-реципієнта. Активна варіація функціонування іншомовних лексем помітна при дослідженні сучасних засобів масової інформації (ЗМІ), зокрема друкованих статей.

Дослідження мовних контактів та соціолінгвістичні причини запозичень однієї мови іншою розпочалося ще з кінця XIX ст. (Г. Шухардт, І. О. Бодуен де Куртене, Л. В. Щерба). Детальне вивчення проводиться із сер. 50-х рр. XX ст. (Б. О. Серебренников, Ю. Д. Дешерієв, В. Ю. Розенцвейг, У. Вайнрайх, Ю. О. Жлуктенко та ін.).

Вивченням особливостей мовних процесів, зокрема функціонування лексичних запозичень, адаптація до всіх її підсистем у засобах масової комунікації займаються багато лінгвістів. Цій проблемі присвячено низку сучасних монографій і дисертаційних досліджень: Л. М. Архипенко, Я. В. Битківська, Г. В. Дружин, Л. П. Кислюк, У. Л. Мрозіцька, І. В. Нечаєва, Т. М. Полякова, Н. О. Попова, Г. А. Сергєєва, В. П. Сімонок, О. А. Стишов, С. А. Федорець, Є. С. Літвінова, О. В. Маринова, І. В. Нечаєва, М. С. Селіванова та ін. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми. Тому актуальність статті зумовлена необхідністю дослідження активності процесів запозичення іншомовної лексики як характерної риси сьогодення; висвітленням функціональної сутності та специфіки лексичних запозичень у зв'язку із активною дією ЗМІ, так і оцінці іншомовної лексики, що відбиває не тільки новий етап у розвитку сучасних мовних засобів, але й адекватні суспільні процеси носіїв мови. Таким чином, метою пропонованої статті є розгляд процесу запозичення та використання лексичних запозичень, які функціонують у мові ЗМІ, як одного із соціолінгвістичних підходів у контексті дослідження мовної структури, зокрема, що найбільшою мірою відповідає сучасному розвитку мови. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання наступних завдань: аналіз позамовних причин запозичення нових слів; визначення соціолінгвістичної значущості лексичних запозичень у мові-реципієнті; висвітлення значення мови засобів масової комунікації. Об'єктом нашого дослідження є запозичена лексика, яка виникла в мові й функціонує у засобах масової інформації.

Розробка основ теорії лексичного запозичення найбільш інтенсивно здійснювалася протягом ХІХ – пер. пол. ХХ ст., коли почали з'являтися праці, присвячені вивченню переходу лексичних елементів з однієї мови в іншу. Активізація лексики іншомовного походження зумовлює різноманітні дискусії в суспільстві взагалі та серед лінгвістів зокрема. У працях сучасних дослідників багато уваги присвячено процесу лексичного запозичення, зокрема питанню кількісного та якісного оновлення словника мови; цю проблему було порушено в монографіях та дисертаційних дослідженнях А. О. Брагіної [5], Л. П. Крисіна [9], А. Т. Аксєнової [2]; питання адаптації іншомовних лексем висвітлювалося в працях Л. П. Крисіна [9], Л. М. Архипенко [3], І. В. Нечаєвої [11]; змінам у лексико-семантичній системі мови були присвячені роботи Г. В. Дружина [6], О. В. Маринової [8], Г. А. Сергєєвої [12], У. Л. Мрозіцької [10]; проблема опису закономірностей функціонування запозичень в умовах сучасної мовної ситуації була розпочата в роботах українських науковців Б. М. Ажнюка [1], Г. В. Дружина [6], В. П. Сімонок [13], О. В. Стишова [14]. Учені зробили спробу встановити зв'язок між внутрішньосистемними закономірностями мовної еволюції, її зовнішніми факторами у співвідношенні із прагматичними, соціолінгвістичними та лексикографічними аспектами.

Проникнення запозичень у лексичну систему, насамперед, пов'язане з зовнішніми (екстралінгвальними) і внутрішніми (інтралінгвальними) чинниками. Зауважимо, що в сучасному мовознавстві спостерігаємо певну неусталеність у позначенні цих понять: мовознавці йменують їх “екстра- та інтралінгвальними (лінгвальними)” (Л. М. Архипенко [3], У. Л. Мрозіцька [10]), “мовними” та “позамовними” (О. А. Стишов) [14]. У ході дослідження встановлено, що важливим чинником проникнення й адаптації лексичних запозичень є зростання ролі й впливу засобів масової інформації на всі сфери життя суспільства та окремої людини. ЗМІ посідають особливе місце у формуванні уявлень про світ, що веде до стихійного складання фонових знань. Доречним у зв'язку з цим видається міркування М. А. Жовтобрюха: “У ній [періодичній пресі] найбільш інтенсивно відбувається творчий процес перевірки, відбору і закріплення у всенародному вживанні лексичних неологізмів, виникнення яких викликано соціальною проблемою” [7, с. 3]. Саме через цей підхід, як свідчить проведений науковий пошук, ЗМІ набувають виняткового значення. Популярність ЗМІ останнім часом змінила акценти у сферах впливу на розвиток мови, особливо в його літературній формі щодо їх лібералізації. Динамічні темпи мовних засобів у ЗМІ можна пояснити з огляду на історичні обставини, які склалися сьогодні, зокрема соціальними, політичними, економічними та психологічними чинниками. Проте слід відзначити, що, ймовірно, саме ЗМІ відіграють найактивнішу роль у розвитку сучасної мови, незважаючи на те, що протягом довгого часу таким джерелом була художня література. Сучасний тип публіцистичного дискурсу є практично новим

аспектом мовної структури, що нейтралізував традиційну нормативність та однозначність книжних стандартів, певні стилістичні та лексичні обмеження. Зазначене явище в сучасній мові мас-медіа не слід вважати втратою стабільних і константних мовних норм; навпаки, воно є показником гнучкості і доцільно-адекватної адаптації до норм життєвої ситуації.

Безперечно, вплив соціального фактора на мовні зміни виявляється більш активним та помітним у найдинамічніші періоди суспільства, які пов'язані з істотними подіями в різних сферах життєдіяльності. Таким чином, засоби масової комунікації дають дійсно особливу картину користування мовою, враховуючи те, що мова ЗМІ робить часто негативне враження через неадекватне розуміння свободи слова у суспільстві, що останнім часом викликає суперечливі та негативні судження й оцінки [14].

Як вже зазначалося вище, входження нових запозичень до відповідних функціональних сфер та інтенсивне використання лексичних запозичень зумовлене передусім екстралінгвальними чинниками, зокрема посиленням інформаційних хвиль, появою всесвітньої комп'ютерної мережі; глобальними змінами в розвитку країни, які зараз активно набирають силу і впливають на всі сторони життя сучасного суспільства; розширенням міждержавних і міжнародних відносин, розвитком світового ринку, економіки, інформаційних технологій, що, в свою чергу, відображається у поштовженні зв'язків із міжнародною спільнотою; прискоренням науково-технічним прогресом; загальним прискоренням темпу суспільного життя (як результат цих процесів постає потреба в номінуванні нових реалій матеріального й духовного світу); моральною спрямованістю суспільства і його досягненнями у різних сферах діяльності, що відбиваються в мовній ситуації, зокрема, в першу чергу, мові ЗМІ у вигляді запозичень, неологізмів. Відомо, що на сьогоднішній день українська та російська мови зазнають особливо інтенсивного впливу з боку англійської мови, насамперед її американського варіанту. Переважно це пояснюється активним використанням англійської мови як міжнародної, в силу історичних обставин, що склалися на світовій геополітичній арені, перш за все, впливом англійської мови (насамперед США) на сучасне суспільне та політичне життя, активною культурною експансією, а також впровадженням у країнах демократії, ринкової економіки, тобто реалій, у царині яких найбільший досвід існує саме в англійській мові.

Отже, за результатами проведеного нами аналізу можна сказати, що переважна більшість інновацій проходить своєрідну апробацію на доцільність і придатність нормативного використання саме в мові мас-медіа. Запозичена лексика становить специфічний шар у засобах масової інформації, вона виступає однією із можливих відповідей на потреби номінацій, що виникають як найменування нових реалій, нових предметів, нових понять, котрі з'явилися в суспільному й економічному житті внаслідок мовних контактів. Іншомовні слова є певною економією мовних засобів, тому що для заповнення номінативних лакун використовуються лексеми чужої мови, тобто наявність у мові-реципієнті сформованих систем термінів, що обслуговують ту або іншу тематичну галузь, професійне середовище. Найбільш яскравим прикладом може слугувати лексика економістів, користувачів технічних засобів. Так, із виникненням міжнародної комп'ютерної системи *Інтернет* (від англ. international net – “всесвітня мережа”) з'явилися певні галузі та послуги, що, у свою чергу, відповідно спричинило появу в лексиконі комп'ютерників та інших людей великої тематичної групи слів з компонентом *Інтернет*: *інтернет-сторінка*, *інтернет-сайт*, *інтернет-ресурс*, *інтернет-пропозиція*, *інтернет-бум*, *інтернет-збут*, *інтернет-інформація*, *інтернет-інфраструктура*, *інтернет-комунікація*, *інтернет-матеріал*, *інтернет-бізнес*, *інтернет-ЗМІ*, *інтернет-аукціон* тощо. Проілюструємо прикладами: “*Інтернет-пропозиція* федерального уряду є результатом великої творчої й гнучкої роботи колективу Відомства преси й інформації та його співпраці з федеральними міністерствами. Ректорську відповідальність за всі *інтернет-матеріали* федерального уряду несе новостворена *інтернет-редакція* при Відомстві преси” (Німеччина. – 2001. – № 4. “Уряд в Інтернеті”). З розвитком сучасних технічних засобів з'явився англійський неологізм *e-mail* (від англ. Electronic mail – “електронна пошта”), який поступово у мові ЗМІ набуває широкого поширення, наведемо приклади з української та російської мов: “Отже, спілкування за допомогою *e-mail*, що поступово набуває рис окремого функціонального стилю, є цікавим об'єктом

лінгвістичних досліджень і потребує подальшого вивчення” (“Свобода”, № 7, 18–24.02.2003, “Мовні аспекти спілкування за допомогою електронної пошти”). Постійна увага до реалій дійсності, пов’язаних з цієї подією, дала поштовх до активізації включення відповідних лексем у більш широкі загальноновживані контексти: “А ты на свой компьютер можешь *имейлы* принимать?” (“Компаньон”, № 17, 1998, “Современные технологии”). “*Интернет* дедалі більше входить у наш побут: частка тих, хто стверджує, що був у мережі “сьогодні чи вчора”, становить 46 %. У середньому користувач проводить щодня 69 хвилин *онлайн*, а це майже на чверть години більше, ніж півроку тому” (“Німеччина”, №3, 2001, “Интернет у Німеччині”). “Мэг Уитмен написав спеціально програму для купли-продажу в режимі *он-лайн* и забросил ее во всемирную сеть” (“Натали”, ноябрь, 2004, “Генеральный директор виртуальной “барахолки”). “Как утверждают авторы многочисленных исследований, в этом году наблюдаются не только количественные, но и качественные изменения в тактике выбора рождественских подарков. Так, *онлайн*овое исследование свидетельствует, что каждая третья женщина мечтает поехать куда-нибудь на отдых” (“Зеркало недели”, № 59, 27.12.03, “Стол заказов Санта-Клауса”).

Розглянуті вище положення і приклади функціонування лексичних запозичень свідчать про сучасний рівень розвитку матеріальної і духовної культури у нашому суспільстві. Сучасна мова засобів масової інформації – особлива форма комунікації, соціокультурне значення якої полягає в тому, щоб встановити певного роду зв’язок між людьми, але насамперед, будь-яка мова виконує інформаційну функцію у сфері масової комунікації, охоплюючи в тому чи іншому обсязі суспільно-політичну інформацію, різноманітні медійні повідомлення тощо. Разом з тим часто мова настільки ідеологізується та політизується, що з мови мас-медіа перетворюється на засіб ідеологічної боротьби, проте й такий вплив на мовному рівні виявляється, зокрема, в тому, що мова ЗМІ більш інтернаціоналізується, поповнюючи свій лексикон новими словами і поняттями. Результатом такого контакту є формування фонду суспільно-політичної лексики, наведемо приклад: *президент, прем’єр, спікер, парламент, інаугурація, політичний маркетинг, імпичмент, вотум, референдум, електорат, електоральний, популізм, рейтинг, лобісти, лобіювання, олігарх, харизма, харизматичний, легітимний, легітимація, бренд, дефолт, ваучер, інвестиція, інфляція, емісія, комерціалізація, консалтинговий, міноритарний (мажоритарний), маргінальне кредитування, приватизація, моніторинг* тощо.

Поява великої кількості нових слів і їх нових значень має не тільки інформаційну мотивацію, але й є засобом збагачення суспільної свідомості, національного та інтернаціонального закріплення іншомовних одиниць, що, у свою чергу, допомагає людям адекватно і глибоко усвідомлювати їх навколишній світ, точніше передавати свої думки. Актуальність поняття обумовила вживання нових слів на сучасному етапі, називаючи предмети і явища у нашому житті, вони представляють історію розвитку нації, її особливості, традиції, менталітет, інакше кажучи, вони несуть нову культурну і культурологічну інформацію для носія мови. Запозичена лексика у цьому разі є одним із найважливіших факторів розвитку структури мови, які набувають національне визнання та виступають соціально значущим елементом мовної поведінки носія мови, а також лінгвокраїнознавчим джерелом, що відтворює культуру етносу на певному етапі суспільства.

Результати дослідження. Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити такі висновки: по-перше, результатом запозичення іншомовної лексики є не лише кількісне збагачення словникового складу мови-реципієнта, а й певні зміни у її структурі. По-друге, процеси розвитку і поповнення номінативного фонду перебувають у безпосередньому зв’язку із екстралінгвальними факторами. По-третє, проникненню іншомовних лексем до складу мови-реципієнта більш за все сприяють засоби масової комунікації, що і визначає, у наш погляд, пріоритетну сферу поширення лексичних запозичень, у зв’язку з тим, що мова ЗМІ найбільш повно відображає всі зміни лексичного складу. Запозичені лексеми функціонують у мові як одиниці, які зберегли у мові-реципієнті певні іншомовні властивості, набувають національне визнання, мають цінну культурологічну інформацію і виконують важливу соціальну функцію. Таким чином, проаналізований нами фактичний матеріал свідчить про те, що на сучасному етапі свого розвитку мовна ситуація української та російської мови зазнає інтенсивних змін.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження допомогло проаналізувати зазначені положення лише частково; залишилося ще багато актуальних питань, які вимагають подальшого вивчення, оскільки розглянуто далеко не всі особливості сучасного стану процесу запозичення. Розширення сфер вживання іншомовних слів у мові ЗМІ вказує на динаміку освоєння запозичень і відбиває тенденцію проникнення іноземних слів у лексичний склад мови-реципієнта і різні сфери діяльності соціуму. Отже, у сучасній мовознавчій науці, незважаючи на велику кількість досліджень, не існує єдиної виробленої класифікації чинників соціолінгвістичного підходу, завдяки яким з'являються нові слова. Отже, процес запозичення іншомовних слів у мові-реципієнті представляє широке поле діяльності для всебічного вивчення; можна констатувати, що широке дослідження запозичення іншомовних лексем буде доцільним і необхідним.

Література

1. Ажнюк Б. М. Слов'янські й неслов'янські запозичення в мові української діаспори / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 145–160.
2. Аксенова А. Т. Образы американской лингвокультуры в современной русской языковой среде (на материале СМИ) : автореф. дисс на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Аксенова Анастасия Теймуразовна. – М., 2011. – 18 с.
3. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Архипенко Людмила Михайлівна. – Харків, 2005. – 23 с.
4. Бодуэн де Куртенэ И. А. Проблемы языкового родства / Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. Т. 2. – 1963. – С. 342–347.
5. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке : пособ. для студентов и учителей / А. А. Брагина. – М. : Просвещение, 1973. – 224 с.
6. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Дружин Геннадій Вікторович. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.
7. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.
8. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца ХХ – начала ХХІ вв.: проблемы освоения и функционирования : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Маринова Елена Вячеславовна. – М., 2008. – 44 с.
9. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Лев Петрович Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
10. Мрозіцька У. Л. Інтра- та екстралінгвістичні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Мрозіцька Уляна Любомирівна. – К., 2002. – 18 с.
11. Нечаева И. В. Актуальные проблемы письменной адаптации иноязычных заимствований : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Нечаева Ия Вениаминовна. – М., 2008. – 30 с.
12. Сергеева Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Сергеева Г. А. ; Харківськ. держ. ун-т. – Х., 2002. – 16 с.
13. Симонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Симонок Валентина Петрівна. – Харків, 2002. – 36 с.
13. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.
14. Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт ; ред. предисл. и примеч. Р. А. Будагова ; пер. с нем. А. С. Бобовича. – 2-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.

УДК 81'373.2

ПАТОГЕННЫЕ НЕЙМЫ В СФЕРЕ СОВРЕМЕННОЙ КОММЕРЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ**Синявская О. Е.**

У статті досліджено реалізацію патогенного впливу на споживача сучасних комерційних назв молодіжних напоїв та кондитерських виробів. Представлено та проаналізовано лексичні засоби патогенного впливу на споживача, які активно функціонують у сучасній комерційній сфері.

Ключові слова: комерційна назва, патогенність, сленг, негативно забарвлена лексика.

В статье исследованы реализации патогенного влияния на потребителя современных коммерческих номинаций молодежных напитков и кондитерских изделий. В работе представлены и проанализированы лексические средства патогенного воздействия на потребителя, активно функционирующие в современной коммерческой сфере.

Ключевые слова: коммерческая номинация, патогенность, сленг, негативно окрашенная лексика.

The article discusses the pathogenic influence of modern commercial nominations of youth drinks and confectionery on the consumer. The work analyses lexical units of pathogenic influence on the consumer, actively functioning in the modern commercials.

Key words: commercial nomination, pathogenicity, slang, words with negative connotation.

Коммерческая номинация – это номинация товаров, услуг и учреждений, преследующая коммерческие цели, которые предполагают реализацию прагматического потенциала наименования, созданного в соответствии с определенной интенцией неймера. Это обуславливает необходимость ее изучения с точки зрения лингвопрагматики, рассматривающей “языковые средства, свойства и закономерности речи, которые используются обществом для воздействия на психику и, как следствие, на поведение” [4].

Несмотря на активное развитие коммерческой сферы в современном обществе, проблемы, связанные с коммерческой номинацией, остаются недостаточно изученными. Одной из первых работ в данной области является статья В. Тренина 1928 г., в которой исследователь рассматривал происхождение названий различных советских продуктов, указывал на множество несоответствий и неблагозвучий и призывал к более рациональному “имятворчеству” [19]. Первые в отечественной лингвистике научные публикации, содержащие сведения о коммерческих номинациях, принадлежат специалистам по теории имени собственного, таким как А. В. Суперанская и Т. А. Соболева [18].

Современные исследования, проведенные в данной области, относятся к последнему десятилетию. Они представлены работами по маркетингу, бренд-менеджменту, брендингу, копирайтингу, лингвистике (А. Френкель, Ф. Котлер, Д. Аакер, Г. Чармэссон, Б. Гали, А. Уиллер, М. Новичихина, Е. И. Голанова, О. Седаева, В. Перция, Ч. Филлмор, Н. В. Слухай, Н. В. Паршук, Н. Гудкова и др.).

Основными направлениями в исследовании коммерческой номинации можно считать: разработку критериев создания эффективного названия [2; 12, с. 23–25; 15; 21], построение методик и техник наименования [3; 6, с. 79–119; 7], анализ и устранение ошибочных решений в сфере коммерческой номинации, охраноспособность имен [21] и некоторые другие.

Демократизация общества и связанные с этим социально-психологические процессы, в том числе борьба за влияние на потребителя, способствовали развитию сомнительных с точки зрения этических и эстетических норм патогенных качеств коммерческих наименований.

Сфера коммерции эксплуатирует чувство удовлетворения, искусственно создает чувство нехватки чего-либо. Она как часть массовой культуры способна стимулировать материальное потребление, стремление к материальному комфорту и телесным наслаждениям в ущерб интеллектуально-духовному развитию.

В странах с демократическими традициями явление патогенности давно находится в центре внимания исследователей, но в украинской лингвистике интерес к изучению патогенного текста активизировался лишь в 90-е гг., когда, после распада Советского Союза, ранее табуированные темы нашли широкое распространение в медиапространстве. В современный научный обиход украинской лингвистики это понятие ввели исследователи Б. Потятиник и М. Лозинский [8]. В своей книге "Патогенный текст" они рассмотрели взаимосвязь цензуры и возникновения патогенных потоков, изучили влияние порнографии и насилия, попробовали разработать средства защиты от патогенных текстов.

Современные исследования, посвященные проблеме патогенного потенциала текстов, представлены работами Н. В. Слухай [16; 17, с. 84-92], О. Семенюка [13], Н. В. Труфановой [20], М. В. Кучеренко [5], Е. И. Пронина [10], Е. Е. Прониной [11], К. С. Серажим [14] и др.

Термин "патогенность", применяющийся, в основном, в области медицины для обозначения способности порождать патологии, перешел в сферу лингвистики, сохранив семантику болезнетворности. Так, влияние современных патогенных текстов можно назвать нездоровым состоянием человеческого организма, который развился вследствие получения негативной информации [14].

По словам Б. Потятиника, патогенные тексты "могут генерировать болезненные отклонения в психике реципиента, вызывать моральную и психическую деградацию личности. То есть речь идет не об отдельных случаях, связанных, например, с неточной информацией, обманом, который, конечно, может иметь для определенного человека вредные или даже фатальные последствия. Речь об информационных потоках (гипертрофированной рекламе), которая, действуя длительное время, оказывает заметное влияние на способ жизни и мировидение как отдельной личности, так и человеческого общества, нации и т. п." [9, с. 9].

Активное распространение единиц патогенного характера свидетельствует о нестабильном состоянии всего современного общества, которое находит отражение в языке. Поэтому изучение патогенности и разработка средств ее нейтрализации являются актуальными в наше время.

Исследователи отмечают несколько аспектов, определяющих патогенность текста. В экстралингвистическом плане это: скрытая установка на социальное неравенство (невозможность купить рекламируемые товары большей частью членом общества); распространение заведомо ложных сведений о рекламируемых товарах и услугах; навязывание ненужных товаров; использование сексуальных стимулов и некоторые другие. В лингвистическом плане выделяют такие черты патогенности, как активное употребление и некорректное использование иноязычной лексики; использование непривычных для носителей языка аббревиатур, неологизмов, затрудняющих адекватное восприятие информации; тиражирование прямых речевых ошибок [13]. Подобные явления, хоть и носят патогенный характер, но их воздействие нельзя назвать крайне опасным.

В данной статье представлены коммерческие названия, реализация патогенного влияния которых является предельно деструктивной. Большую часть из них представляют наименования продукции, ориентированной, в основном, на молодежь (молодежные напитки и кондитерские изделия).

Создавая эффективное коммерческое наименование, неймеры учитывают вкусы и предпочтения целевой аудитории. Поскольку подростки составляют значительную часть потребителей коктейлей и кондитерских изделий, самым оптимальным способом для привлечения их внимания является использование в качестве названий данной продукции характерного для молодежи лексикона. Поэтому наименования коктейлей и кондитерских изделий характеризуются высокой частотностью употребления единиц **подросткового сленга**, например, коктейли "Превед, медвед!", "Патсталом", "Ржунимагу", "Кайф", конфеты "Безумная пчелка", "Классные", "Телочка в шоколаде", "Заводной орешек", "Клёво", "Очумелая клубника", "Шок", "Хитовые зверушки".

Наличие подобных единиц в молодежном лексиконе объясняется тем, что сленг сегодня является атрибутом “престижа и свободы, точнее псевдопрестижа и псевдосвободы” [20]. Используя сленговые единицы в коммерческих названиях, общаясь с молодежью на общем языке, неймеры создают эффект “круга своих”, который способствует позитивации продукции в сознании потребителя, но при этом негативно влияет на языковой вкус подрастающего поколения. Подобные явления отмечают многие исследователи: “Стало модным употребление в устной речи и письменных текстах лексических единиц и выражений, отличающихся крайне узкой сферой распространения, что, кстати, стало маркером новой ментальности современного поколения” [1, с. 1].

Для привлечения внимания молодежной аудитории в качестве коммерческих наименований часто используется **патогенная лексика, апеллирующая к теме секса и наркотиков**, например, коктейли “*Жидкий опиум*”, “*Кайф*”, “*Секс на пляже*”, “*Секс на снегу*”, “*Грязный секс*”, “*69*”, “*Секси 6*”, “*Кричащий оргазм*”, “*Безопасный секс*”.

Особенность воздействия на потребителя коммерческих наименований, актуализирующих данную тематику, имеет научное объяснение. Ученые доказали, что в организме человека, реагирующего на секс, употребление наркотиков и пищи, вырабатывается гормон дофамин, который также называется “гормоном удовольствия”. Удовольствие, полученное человеком таким образом, становится частью воспринимаемой потребителем реальности и представлений об определенном продукте.

Среди названий коктейлей, обладающих патогенным потенциалом, представлены также **названия, апеллирующие к болезненному состоянию человека, к теме деструкции и разрушения**, например, коктейли “*Взрыв мозга*”, “*Вынос мозга*”, “*B-52*”, “*Топор в спину*”, “*Удар копытом*”, “*Хиросима*”, “*Укус змеи*”, “*Кома*”, “*Сотрясение мозга*”, “*Доведенный до отчаяния*”, “*Отключка*”, “*Ходули*”, “*Наркоз*”, “*Нокаут*”, “*Последний глоток*”, “*Ягодная бомба*”, конфеты “*Шок*”, “*Стресс*”.

Характер мотивации данных наименований полностью противоречит базовым потребностям человека (например, потребность в ощущении безопасности и защищенности).

Многие названия коктейлей содержат **лексику, относящуюся к теме потустороннего, хтонического мира**, популярную среди многих современных молодежных субкультур (например, готы, эмо): коктейль “*Дьявольский*”, “*Дьявольское удовольствие*”, “*Коктейль № 13*”, “*Черная магия*”.

Среди наименований напитков частотными являются **названия, которые неадекватно отображают окружающую реальность**, деструктурируя ее таким образом и приводя к хаотизации мира в сознании подрастающего поколения, например, коктейли “*Грех кардинала*”, “*Зеленая любовь*”, “*Зеленый мексиканец*”, “*Зеленый баскетбол*”, “*Замороженное солнце*”.

Самым распространенным средством патогенности среди наименований напитков и кондитерских изделий является употребление в названии **негативно окрашенной лексики**, связанной с темой смерти и сопряженными с нею понятиями (кровью, убийством), например, коктейли “*Кровавая Мери*”, “*Кровавый глаз*”, “*Кровавый песок*”, “*Смерть мексиканца*”, “*Смерть нефтяника*”, “*Смерть в полдень*”, “*Убийца*”, “*Убей меня нежно*”.

Таким образом, современные коммерческие названия демонстрируют высокий уровень патогенности за счет употребления в качестве наименований сленговых единиц, слов и словосочетаний, апеллирующих к темам секса, наркотиков, смерти, болезненного состояния человека, лексики с семантикой деструкции, разрушения, потустороннего и хтонического, которая деформирует реальную действительность и способствует ее хаотизации.

Коммерческие наименования, в которых используется патогенная лексика, носит деструктивный характер воздействия на сознание потребителей. Данные названия, повторяясь много раз, попадают в подсознание реципиентов, становятся частью их обыденной жизни и воспринимаются ими как норма.

Явление патогенности требует постоянного изучения, так как оно сможет помочь потребителям оказывать сопротивление патогенным текстам, которые могут стать опасным оружием в руках профессионалов. В связи с этим ученые все чаще

подчеркивают необходимость в специальном образовании для населения с целью информирования о негативном влиянии патогенных текстов, формирования “психологического иммунитета” к подобному воздействию, повышения языкового вкуса общества.

Литература

1. Бічай Ю. В. “Модні” слова в сучасній російській мові (на матеріалі тлумачних словників і мовленнєвої практики мас-медіа кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Бічай Ю. В. – Дніпропетровськ, 2003. – 23 с.
2. Галли Б. Brand. Рождение имени : энциклопедия / Б. Галли. – М. : Этерна, 2007. – 432 с.
3. Голанова Е. И. Как возникают названия / Е. И. Голанова. – М. : Просвещение, 1989. – 142 с.
4. Киселева Л. А. Язык как средство воздействия / Л. А. Киселева. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1971. – 60 с.
5. Кучеренко М. В. Патогенный текст як загроза психологічній безпеці особистості [Електронний ресурс] / М. В. Кучеренко. – Режим доступа: ufck.univer.cherkassy.ua/.../du. – Название с экрана.
6. Новичихина М. Е. Как вы фирму назовете... / М. Е. Новичихина. – М. : Восток-Запад, 2007. – 160 с.
7. Перция В. Брендинг. Курс молодого бойца / В. Перция. – СПб. : Питер, 2005. – 206 с.
8. Потятиник Б. Патогенный текст / Б. Потятиник, М. Лозинський. – Львів : Місіонер, 1996. – 296 с.
9. Потятиник Б. Экология ноосферы / Б. Потятиник. – Львів : Світ, 1997. – 144 с.
10. Пронин Е. И. Журналистский текст как система выразительных средств / Е. И. Пронин // Матер. межреспуб. науч. конф., Таллин, 29–30 сент. 1980 г. – Таллин : Периодика, 1983.
11. Пронина Е. Е. Девиантная реклама / Е. Е. Пронина // Вестник Московского университета. Серия 10 “Журналистика”. – 2002. – № 3. – С. 43–53.
12. Седаева О. В. Неэффективные коммерческие названия // Культура общения и ее формирование / О. В. Седаева // Материалы 5-й региональной научно-методической конференции. – Воронеж : Полиграф, 1998. – С. 23–25.
13. Семенюк О. Юмор и сатира как конкуренты патогенного текста [Електронний ресурс] / О. Семенюк. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ua/lib/28semenuk-doxa-13-2008.pdf>. – Название с экрана.
14. Серажим К. С. Журналистский текст патогенного характера / К. С. Серажим. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2010_2/files/SC210_32.pdf. – Название с экрана.
15. Слухай Н. В. Лингвистические аспекты нейминга / Н. В. Слухай // Філологічні науки: синхронічний та діахронічний аспекти. – Суми : СумДУ, 2009. – 397 с.
16. Слухай Н. В. Разрушение архетипа как фактор формирования патогенного текста / Н. В. Слухай. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/vg/2002_9/17_9.pdf. – Название с экрана.
17. Слухай Н. В. Язык современных масс-медиа в зеркале мифа / Н. В. Слухай. – К. : Изд-во ИФ КНУ, 2011. – 100 с.
18. Соболева Т. А. Товарные знаки / Т. А. Соболева, А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1986.
19. Тренин В. Пище-вкусовые жанры [Електронний ресурс] / В. Тренин // Новый Леп. – 1928. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/sovlit/i/3329.html>. – Название с экрана.
20. Труфанова Н. В. Функционирование и адаптация жаргонных инноваций в современном дискурсе в контексте теории патогенного текста [Електронний ресурс] / Н. В. Труфанова. – Режим доступа: archive.nbuv.gov.ua/portal/Natural/vdpu/.../23.pdf. – Название с экрана.
21. Френкель А. Нейминг: как игра в слова становится бизнесом / А. Френкель. – М. : Добрая книга, 2006. – 320 с.

УДК 81'37

ПРИНЦИПИ І КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ТИПІВ МОТИВАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**Швець Н. В.**

У статті розглядаються наукові підходи різних лінгвістів до типології мотивації, аналізуються принципи, покладені в основу кожного типу мотивації, представлено власну позицію щодо розуміння поняття мотивації та її типів з точки зору когнітивної ономазіології.

Ключові слова: типологія мотивації, принципи мотивації, когнітивна ономазіологія.

В статье рассматриваются научные подходы разных лингвистов к типологии мотивации, анализируются принципы, ставшие основой каждого типа мотивации, представлена собственная позиция к пониманию мотивации и ее типов с точки зрения когнитивной ономазиологии.

Ключевые слова: типология мотивации, принципы мотивации, когнитивная ономазиология.

The article considers the approaches of different linguists to motivation typology the principles, on which the typologies are based, and represents the author's on understanding motivation and its types from the point of view of cognitive onomasiology.

Key words: motivation typology, motivation principles, cognitive onomasiology.

Сучасна ономазіологія зорієнтована на вивчення номінативної підсистеми мови, зокрема мотиваційних процесів [13; 16; 18; 19; 20]. Підґрунтя для вивчення мотивації було закладено ще у працях видатного науковця В. Гумбольдта про внутрішню будову мови, де він зазначав, що слово як елемент мови вмотивоване тією характерною ознакою предмета, яка лягла в основу його найменування і була закріплена мовною практикою [7, с. 78–80].

Питання мотивації висвітлювалося в наукових працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Спочатку мотивацію вивчали у формально-структурному аспекті (В. Звєгінцев [8], О. Смирницький [22]), в середині ХХ ст. питання набуло семантичного спрямування (Г. Винокур [4], О. Блінова [1]), у цей час зарубіжні мовознавці розглядали мотивацію як результат породження слова із синтаксичної структури (Г. Брекле [27], Г. Марчанд [28], З. Вендлер [29]). Польські лінгвісти В. Дорошевський, Р. Гжегорчикова, Я. Пузиніна та М. Гоновська під мотивованим словом розуміли слово, у значення та форму якого входять значення і форма іншого слова, що є мотиваційною базою [19, с. 153]. Починаючи з середини 80-х рр. ХХ ст., проблема мотивації набула нового тлумачення, у зв'язку з розглядом її як частини теорії номінації (К. Бюлер [2], Л. Вайсбергер [3]). В останні десятиліття мотивацію все частіше досліджують у руслі когнітивної ономазіології [13; 16; 18; 19; 20].

У лінгвістиці не існує єдиного підходу до типології мотивації, що можна пояснити різними принципами, які лежать в основі поділу.

Так, О. Блінова, пропонуючи спиратися на принцип розмежування форми та семантики мотиватора і мотивованого слова, виділяє лексичну та структурну мотивацію. Лексична базується на внутрішній формі слова і проявляється у відношеннях між однокореновими словами, структурна – між одноструктурними словами за певною моделлю [1, с. 26].

О. Кубрякова, що досліджувала мотивацію дериватів, протиставляла типи мотивації за: 1) формою та протяжністю джерела деривації; 2) механізмом переходу від вихідної одиниці до результату та кількістю операцій, що необхідні для цього; 3) принципами структурної організації процесу словоутворення [14, с. 4]. На основі цих принципів вона виділила такі типи мотивації:

- аналогічну (нове слово утворюється в результаті копіювання з готового зразка, причому копіюється не саме слово, а схема його утворення);
- кореляційну (цей тип мотивації представляє пари слів, що демонструють словоутворюючі кореляції);

– дефініційну (слова утворюються на синтаксичній основі) [14, с. 5].

В. Зінов'єв, В. Гак та М. Степанова класифікують мотивацію залежно від мовного рівня. За даним принципом В. Зінов'єв виділяє фонетичну, структурну та лексико-семантичну мотивацію [11], а В. Гак та М. Степанова [5; 23] – фонетичну, морфологічну та семантичну. Лексико-семантична (або семантична) мотивація встановлюється на основі відношень між мотиватором і мотивованим словом, охоплюючи усі переносні, другорядні значення з урахуванням вторинного позначення; структурна (морфологічна) – репрезентує формальні відношення основи і форманта; фонетична – акустично-артикуляційні співвідношення [5; 11; 23].

Е. Шубін та Н. Троїцька поклали в основу класифікації ступінь функціональності мотиваторів. Виходячи з цього, вони виділили повну (яка логічно пояснює всі частини слова) та часткову (що пояснює тільки певні частини слова) мотивацію [26].

У ролі суттєвої ознаки для типології мотивації І. Торопцев пропонує ознаку того, “чим мотивується зв'язок ідеального з матеріальним” [24]. З огляду на це він виділяє такі типи мотивації лексичних одиниць:

– семантичну (зв'язок між матеріальною та ідеальною сторонами мотивується ідеальною стороною, значенням аналізованого слова);

– лексичну (зв'язок ідеального й матеріального в аналізованому слові мотивується наявністю в мові іншого слова або фразеологізму, співвідносного з ним за семантикою і звуковою стороною);

– синтагматичну, або мовленнєво-синтаксичну (реальні словосполучення не існують у мові як готовий матеріал для матеріалізації думки; в акті становлення мотивації створюють, конструюють потрібні словосполучення, приводячи в рух механізм мовотворення) [24].

Т. Кияк пропонує встановлювати типи мотивації на основі теорії інтеграції. За співвідношенням внутрішньої форми і семантики він виділяє такі типи мотивації:

– повну (внутрішня форма є складовою значення);

– часткову (внутрішня форма і значення перебувають у відношеннях перетину);

– абсолютну (повний збіг внутрішньої форми й значення).

Крім того, звертається увага на відсутність мотивації (внутрішня форма не співвідноситься зі значенням) [12, с. 36–38].

О. Земська пропонує класифікацію мотивації на основі семантичних відношень, виділяючи при цьому дві пари відношень:

1. Основну та периферійну мотивацію. У випадках основної мотивації пряме (основне) номінативне значення твірного слова зберігається у семантиці похідного, звичайно воно повністю входить до його семантики. У випадках периферійної мотивації “семантичний елемент, спільний для твірного та похідного, є у семантичній структурі похідного периферійним, необов'язковим”.

2. Пряму та переносну мотивацію. При прямій мотивації значення похідних слів випливає з прямого значення твірних. Переносний тип мотивації поділяється на два підтипи: реальну та асоціативну переносні мотивації. Реальна переносна мотивація характерна для похідних, значення яких стосується переносного значення базового слова. При асоціативній значення похідного ґрунтується на стійких асоціаціях, властивих значенню мотиватора [9, с. 3–4].

Поза цією системою О. Земська виділяє ще один – специфічний – тип мотиваційних відносин, коли похідне слово, виникаючи на базі прямого значення твірного, саме має образне значення [10].

Підсумовуючи та систематизуючи результати досліджень попередників, І. Улуханов за способом зв'язку похідного і твірного слів виділяє такі типи мотивації:

– асоціативно-описову (значення мотиватора не входить до значення похідного, але пов'язане з ним асоціативно);

– асоціативно-порівняльну (значення мотиватора вказує на властивості предмета опосередковано, через порівняння) – С. Лашанська, В. Лопатін у своїх дослідженнях цей тип мотивації розглядають як метафоричний [15, с. 5; 17, с. 57], а О. Земська – як переносний чи образний [9];

– гіпонімічну (цей тип мотивації відповідає периферійній мотивації в інших класифікаціях);

– часткову (значення мотиватора неповністю входить до значення мотивованого слова);

– експресивну (мотивуюче та похідне абсолютно не пов'язані за значенням, але між ними існує експресивний зв'язок) [25].

В. Горпинич на основі зв'язку семантики твірного та похідного слів виділив такі типи мотивації:

- метафоричну (похідне слово включає в себе семантичний компонент “подібно до того, кого чи що названо словом з переносним значенням”);
- метонімічну (похідне слово формується на базі мотивуючого і містить семантичний компонент метонімічного змісту (перенесення за суміжністю));
- периферійну мотивацію зі звуженням чи розширенням змісту слова, що ґрунтується не на основних семах лексеми, виражених морфами, а на периферійних, які не мають морфемного вираження;
- фразеологічну (ідіоматичну): одна частина семантики мотивована значеннями морфем, а інша (прирощена) – позамовними факторами [6].

Подані класифікації висвітлюють мотивацію у семантико-словотворчому ракурсі. У сучасній когнітивній ономазіології типи мотивації встановлюються на основі концептуального місця мотиватора у ментально-психонетичному комплексі об'єкта, який називається. Саме на основі даного критерію О. Селівановою було розроблено нову типологію мотивації [19]. Застосування когнітивного аспекту дослідження номінаційних процесів дало змогу з'ясувати, що при творенні номінативних одиниць використовуються різні психічні механізми, пізнавальні можливості свідомості, що зумовило принципово новий підхід до диференціації мотиваційних відношень. Залежно від статусу фрагмента структури знань про позначуване мотивація поділяється на такі типи:

- пропозиційну, яка застосовує знаки-мотиватори у прямих значеннях як складники предикатно-аргументних структур буквальної інформації про позначене;
- асоціативну, що обирає мотиватори метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості;
- модусну, яка ґрунтується на оцінці носіями мови знака мотиватора в кореляції із психічними функціями відчуттів, почуттів, архетипами позасвідомого;
- змішану, яка суміщає мотиватори, обрані з різних фрагментів структури знань про позначене;
- концептуально-інтеграційну, що формує новий знак на підставі двох уже існуючих знаків [19, с. 153–179].

Мотивації у О. Селіванової протиставлена псевдомотивація, що характеризується суто формальним вибором мотиваторів, семантично й когнітивно незабезпеченим. Псевдомотивація зумовлена неістинною народною етимологією, утратою первісних семантичних зв'язків при усвідомленні формальної похідності, а також афективним вибором мотиватора знака [21].

Підсумовуючи, зазначимо, що в лінгвістиці існують різні типології мотивації. В основу виділення типів мотивації покладено такі принципи: розмежування форми і семантики мотиватора і мотивованого слова; мовний рівень; ступінь функціональності мотиваторів; співвідношення внутрішньої форми і семантики; спосіб зв'язку похідного і твірного слів; місце мотиватора у ментально-психонетичному комплексі об'єкта, що називається.

Перспективним вважаємо дослідження типів мотивації на матеріалі лексичних одиниць різноструктурних мов.

Література

1. Блинова О. И. Мотивированность слова и функциональный аспект / О. И. Блинова // Русское слово в языке и речи : сборник научных статей. – Кемерово : Изд-во Кемеровского ун-та, 1976. – С. 16–26.
2. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / Карл Бюлер. – М. : Прогресс, 1993. – 528 с.
3. Вайсгербер Л. Й. Родной язык и формирование духа / Лео Йоган Вайсгербер. – М. : Наука, 1993. – 389 с.
4. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Московского ин-та истории, философии и литературы : сб. / под ред. М. В. Сергиевского, Д. Н. Ушакова, Р. О. Шор. – М. : Изд-во Московского ин-та истории, философии и литературы, 1939. – С. 3–54.

5. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
6. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / Володимир Олександрович Горпинич. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1998. – 190 с.
7. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
8. Звегинцев В. А. Семасиология / Владимир Андреевич Звегинцев. – М. : Наука, 1957. – 302 с.
9. Земская Е. А. Виды семантических отношений словообразовательной мотивации / Е. А. Земская // Wiener Slawischer Almanach. – Wien, 1984. – Band 13. – S. 3–23.
10. Земская Е. А. К уточнению отношений словообразовательной производности / Е. А. Земская, О. П. Ермакова // Russian Linguistics. – Kluwer Academic Publishers, 1991. – Вып. 15. – С. 105–116.
11. Зиновьев В. Н. Мотивированность и немотивированность номинативных единиц русского языка в сопоставлении с другими славянскими языками / В. Н. Зиновьев // Эволюция и предыстория русского языкового строя : сборник научных трудов. – Горький : Изд-во Горьковского ун-та, 1980. – С. 20–31.
12. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц / Тарас Романович Кияк. – Львов : Выща школа, 1988. – 161 с.
13. Коновалова О. В. Мотивація англійських ентонімів у когнітивно-ономасіологічному висвітленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Коновалова О. В. – Одеса, 2009. – 20 с.
14. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
15. Лашанская С. С. Номинация и полисемия в шведском языке : автореф. дисс. ... д-ра филोल. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Лашанская С. С. – Л., 1974. – 36 с.
16. Литвин І. М. Мотивація російських відсубстантивних прислівників у когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Литвин І. М. – К., 2002. – 20 с.
17. Лопатин В. В. Метафорическая мотивация в русском словообразовании / В. В. Лопатин // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Изд-во Ташкентского ун-та, 1975. – С. 53–57.
18. Рибалко Н. С. Мотивація номенклатурних найменувань ссавців у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Рибалко Н. С. – Одеса, 2010. – 19 с.
19. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология : монография / Елена Александровна Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
20. Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. О. Селіванова // Проблеми загального германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги XXI, 2008. – С. 379–389.
21. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
22. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М. : Наука, 1956. – 254 с.
23. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / Маргарита Дмитриевна Степанова. – М. : КомКнига, 2007. – 378 с.
24. Торопцев И. С. Язык и речь / Иван Степанович Торопцев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 198 с.
25. Улуханов И. С. О степенях словообразовательной мотивированности слов / И. С. Улуханов // Вопросы языкознания. – 1992. – № 5. – С. 74–89.
26. Шубин Э. П. Дефиниционно-ассоциативная теория внутренней структуры слова (на мат. англ. яз.) / Э. П. Шубин, Н. Б. Троицкая. – Калинин : Изд-во КГУ, 1971. – 75 с.
27. Brekle H. E. Reflections on the conditions for coining, use and understanding of nominal compounds / H. E. Brekle // Proceedings of the 12-th International Congress of Linguists. – Vienna : Innsbruck, 1978. – P. 68–77.
28. Marchand H. Expansion, transposition, and derivation / Hans Marchand. – Paris : La Linguistique, 1967. – Vol. 1. – P. 13–26.
29. Vendler Z. Adjectives and nominalizations / Zeno Vendler. – The Hague : Mouton, 1968. – 134 p.

УДК 811.161.2:81'367.355

СУРЯДНІ СПОЛУЧНИКИ ЯК ВИРАЗНИКИ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ

Козіцька О. А., Давнюк С. В.

У статті досліджено тенденції використання деяких сурядних єднальних і протиставних сполучників як засобів вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. Визначено типові позиції їхнього вживання в публіцистичному та художньому стилях.

Ключові слова: приєднувальна конструкція, повне приєднувальне речення, неповне приєднувальне речення, сурядні сполучники, основне речення.

В статье изучены тенденции функционирования некоторых сочинительных союзов как основных средств выражения присоединительных семантико-синтаксических отношений. Определены основные позиции их употребления в публицистическом и художественном стилях.

Ключевые слова: присоединительная конструкция, полное присоединительное предложение, неполное присоединительное предложение, сочинительные союзы, главное предложение.

The article explores of additional coordinating copulative and adversative conjunctions as a means of expressing semantic and grammar independence of the principal clause and the subordinate constructions. The typical use of their in publicistic and belletristics styles are defined.

Key words: additional construction, complete additional sentence, incomplete additional clause, coordinate conjunctions, principal clause.

У сучасному українському мовознавстві залишається проблема виокремлення та покваліфікування приєднувальних конструкцій. У лінгвістичній літературі наголошують на відсутності формальних критеріїв розмежування явищ парцеляції і приєднування, що призводить до ототожнювання цих понять. Тривалі дискусії навколо природи приєднувальних структур викликали певні розбіжності в їхній синтаксичній характеристиці.

У лінгвістиці паралельно використовують два терміни – “приєднувальна конструкція” і “парцельована конструкція” [1; 2; 3; 6; 8]. Одні мовознавці будь-яке розчленування синтаксичної структури трактують як “парцельовану конструкцію” [3], інші такі речення за традицією називають приєднувальними, а парцеляцію як явище експресивного синтаксису ототожнюють або розглядають у межах приєднування [11, с. 400].

В україністиці запанували два різні підходи до витлумачення цього явища мови:

1. Приєднування вважають особливим різновидом синтаксичного зв'язку, коли дві синтаксичні одиниці співвідносяться на основі семантико-граматичної незалежності опорного речення та смислового і граматичного тяжіння до нього приєднувальної конструкції [6].

2. Приєднування – це “семантико-граматична категорія, що має власну семантику (значення додаткового повідомлення) і власну граматичну форму вираження цієї семантики (спеціальні сполучники, сполучні слова)” [2, с.120].

Підтримуючи погляди К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, Н. М. Івкової, В. В. Богатько, Л. І. Конюхової та ін. українських лінгвістів, вважаємо, що приєднувальна структура уточнює, конкретизує, деталізує чи означає один або декілька елементів основного речення.

Реалізація семантико-синтаксичного приєднувального зв'язку здійснюється за допомогою власне приєднувальних сполучників, виокремлення яких пов'язане з розрізненням шести типів семантико-синтаксичних відношень, які передають сурядні сполучники [4, с. 3–4]. Засобами вираження приєднувальних семантико-синтаксичних відношень можуть виступати і сурядні сполучники єднальної та протиставної

семантики. Для сполучників **і (й), та, але, а, проте, зате, однак** приєднувальні семантико-синтаксичні відношення є транспозиційними.

У пропонованому дослідженні ставимо за мету з'ясувати тенденції використання деяких єднальних і протиставних сполучників як засобів зв'язку приєднувальної конструкції з основним реченням у сучасних газетних та художніх текстах.

Сурядні сполучники єднальної та протиставної семантики в межах приєднувальної структури виконують текстотвірну функцію. Приєднувальне речення має відносно самостійний зміст, але виникає як додаткове повідомлення, яке сполучники не поєднують в одне ціле, а приєднують до попереднього [12, с. 23]. Вони різні за своєю функціональною спроможністю.

Найактивніше початковим елементом сурядної частини у функції приєднання виступають єднальні сполучники **і (й)** та протиставний **але**. Приєднувальна конструкція, що виникає, окреслює додаткові умови перебігу дії і структурно необов'язкова в реченнєвому утворенні. Здебільшого це неповне з формально-граматичного боку речення атрибутивної, адвербіальної та об'єктної семантики. Непредикатний характер атрибутивної синтаксеми зумовлює її факультативність у реченнєвій структурі. Напр.: *Фарби готувала з бузини, калини, буряка. Але яскраві!* (С. Єрмоленко).

Менш активно виявляються неповні приєднувальні речення адвербіальної семантики. Напр.: *До Києва завітала українська діаспора. Але не назаєжди* (Всесвіт, № 9–10, 2003).

У сучасних художніх та публіцистичних текстах набули активнішого вжитку, на відміну від попередніх періодів, повні приєднувальні конструкції зі сполучниками **і (й), але**. Граматичний зв'язок між основним реченням та повною приєднувальною структурою досить слабкий, адже приєднувальна конструкція з формально-граматичного боку є окремим завершеним висловленням.

Повні приєднувальні речення зі сполучником **і (й)** поділяємо на дві великі групи:

1) повні приєднувальні конструкції, що виражають часові відношення, вносячи відтінок одночасності або часової послідовності подій. Приєднувальне речення, що містить додаткову інформацію, дозволяє проаналізувати певну подію в часі. Напр.: *Але цього разу немає іншої ради. Й наступного разу буде те саме* (Україна молода, 24 березня, 2006);

2) повні приєднувальні конструкції, що виражають причиново-наслідковий зв'язок. Головними тут виступають пауза й інтонація, які дещо "окреслюють" приєднувальне речення, що яскраво демонструє свою самостійність та інтонаційне відокремлення. Напр.: *... за ним не надто побивалася. І я вже встигла забути* (Дніпро, № 9–10, 2007).

Дедалі розширюють свій функціональний діапазон і повні приєднувальні структури зі сполучником **але**. Напр.: *Вона не знає, чи їстиме те, що зробить. Але це не має жодного значення* (Сучасність, № 12, 2007).

З-поміж складнопідрядних та складносурядних приєднувальних структур спостерігаємо тенденцію до надання переваги складнопідрядним приєднувальним реченням. Підрядні компоненти таких конструкцій детермінантного або прислівного характеру і перебувають у постпозиції щодо основної для них частини. Напр.: *Була справді гарненька й сукня дійсно була закороткою. Але, швидше за все, тому, що дівчинка з неї виросла* (Ірен Роздобудько).

Приєднувальні складносурядні структури вирізняються дещо узуснішим вживанням, ніж приєднувальні складнопідрядні. Напр.: *Я би, знаєш, я би собі на плечі колись хотів – таку, знаєш, хортячу морду, агресивну таку. Але не зараз, а колись у майбутньому* (Л. Дереш).

Структурне ускладнення приєднувальних конструкцій сучасних газетних і художніх текстів спричинило виникнення складних багатокomпонентних приєднувальних речень. Переважно це приєднувальні структури з однорідною супідрядністю або послідовною підрядністю. Напр.: *Євген Петрович тоді не працював удома, надміру часто заглядав до чарки. Але водночас із тодішнім молодим ідеалізмом він усім серцем бажав, аби слова Дяченка не залишилися безнадійним сподіванням, аби все якнайшвидше справдилося* (Вітчизна, № 5–6, 2007).

Дослідження складних синтаксичних утворень з низкою приєднувальних структур засвідчило, що найактивніше приєднувальні конструкції поєднуються з попереднім реченням за допомогою різноманітних сполучників. Так, якщо перше приєднувальне речення приєднується до основного за допомогою сполучника **але**, то наступне приєднувальне пов'язане з основним за допомогою сполучника **і (й)**, тобто найпоєднаніше в сучасних публіцистичних та художніх текстах чергуються сурядні сполучники **але** та **і (й)**. Напр.: *Я так само гадаю, що з футбольною першістю ми впораємось. Але подумав ще, що цей спільний захід дуже позитивно вплине на польсько-українські взаємини. І не тільки на взаємини між нашими державами, але передусім – між нашими народами* (Літературна Україна, 26 липня, 2007).

Окрему позицію обіймають приєднувальні конструкції питального та окличного характеру зі сполучниками **але** та **і (й)**. Такі речення сприяють ще більшій експресивізації висловлювання, відображають певну ділянку дійсності в реченні або з'ясовують якийсь істотний момент відповідної ділянки дійсності. Найактивніше використовують приєднувальні структури питально-риторичного та власне питального характеру. Напр.: *Каже, що хотіла прибрати колишнього судженого, аби повернути дитину. Але чому в такий дивний спосіб?* (Україна молода, 4 серпня, 2007); *... думає я про це... І до чого ж додумався?!* (І. Роздобудько).

У сучасних художніх та газетних текстах трапляються і обірвані приєднувальні конструкції зі сполучниками **але** та **і (й)**. Такі речення можемо поділити на дві групи: 1) приєднувальні конструкції з постпозицією обірваності; 2) приєднані конструкції з інтерпозицією обірваності.

Більш численна перша група речень. Відсутніми в них можуть бути будь-які компоненти (члени речення, більша частина синтаксичної конструкції, а подекуди і ціла предикативна частина). Напр.: *Я тобі скажу, дочко, що наші свати потому й собі домовини так само зробили. Але вони їм скоріше прислужилися, як нам із твоїм дідом...* (М. Матіос); *... поява Беатріче. І...* (Київ, № 10, 2007).

Друга група приєднувальних конструкцій менш численна. Структурна організація цих речень одноманітна (відсутні переважно окремі члени речення, зрідка предикативна частина). Напр.: *... виповзає на черепицю... І знову ... падає* (Київ, № 10, 2007).

Сурядні сполучники **і (й)**, **але**, приєднуючи додаткове повідомлення до основного, дедалі ширше використовуються в сучасних художніх і публіцистичних текстах. Проте вони неоднакові за своїми функціональними можливостями. Так, сполучник **і (й)** активно приєднує неповні прості речення атрибутивної, адвербіальної та дещо рідше об'єктної семантики до основного. Тимчасом як сполучник **але** виявляє тенденцію до приєднання складних синтаксичних утворень із різного виду ускладненнями.

Сурядний сполучник **а**, виступаючи виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, вирізняється звуженістю щодо сфери свого використання. Він слугує для послідовного переходу від однієї думки до іншої, сприяє встановленню зв'язків між явищами в реченні. *... приїхала конем до Кочана помагати. А сина вона лишила на господарці* (М. Матіос).

Яскраво виокремлюються структури, в яких сполучник **а**, виражаючи приєднувальні семантико-синтаксичні відношення, приєднує предикативну частину до однієї або кількох попередніх, завершаючи послідовний виклад думок, сурядним зв'язком. Напр.: *Я – історик, а історики знають багато...* (П. Загребельний). Сполучник **а** вносить у речення розмовний відтінок. Ця особливість і пояснює той факт, що приєднувальні структури зі сполучником **а** активніше використовують у художніх текстах, ніж у публіцистиці (а саме за умови передавання прямої мови персонажів). З-поміж трьох приєднувальних сурядних сполучників – **проте**, **зате**, **однак** – найпоєднаніше використовують у приєднувальних структурах сполучники **проте**, **зате**.

Найактивніше сполучник **проте** виявляється в публіцистиці. Приєднувальні конструкції з цим сполучником можуть виражати додаткову атрибутивну, об'єктну, адвербіальну семантику. Напр.: *Дитина пам'ятає про заборону батьків. Проте недовго* (Україна молода, 1 лютого, 2006).

Приєднувальні конструкції протиставно-компенсувальної семантики поєднує з основним реченням сполучник **зате**. Найактивніше **зате** приєднує неповне речення атрибутивної, об'єктної, адвербіальної семантики, що виражає будь-яку додаткову

інформацію до основного речення в публіцистиці. Напр.: *Тестування тривало довео. Зате успішно* (Україна молода, 11 січня, 2006).

Сполучник **однак** виявляє тенденцію до обмеженішого вживання. К. Г. Городенська пояснює це тим, що “сполучник **однак** намагається дистанціюватися від спільнозвучного сполучника російської мови **однако**” [5]. Проте приєднувальні конструкції зі сполучником **однак** трапляються в газетних текстах, виражаючи додаткову атрибутивну, об’єктну чи адвербіальну семантику. Напр.: *Вони примусили поважати думку громади. Однак ненадовго* (Україна молода, 11 січня, 2006).

За останнє десятиліття в українській граматиці розширився функціональний діапазон єднального сполучника **та**. Виступаючи виразником приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, трапляється в текстах художнього та публіцистичного стилів, поєднуючи неповне приєднувальне речення, що виражає додаткову атрибутивну, об’єктну, адвербіальну семантику, з основним. Напр.: *Не ходять до лісу через боязнь. Та бракує часу* (Молодь України, 31 січня, 1996). Менш активно виявляються повні синтаксичні конструкції приєднувального характеру з цим сполучником. Напр.: *Швидше за все, мотивація у дамочки була значно прозаїчніша. Та в цьому вже розбереться слідство* (Україна молода, 4 серпня, 2007).

Отже, приєднувальні конструкції з сурядними сполучниками єднальної та протиставної семантики дедалі активніше використовують у сучасних публіцистичних та художніх текстах для підсилення мовної експресії. Це завершені за змістом і граматично висловлювання. У прямій мові такі структури яскраво демонструють процес реченнєвого членування. В авторському коментарі вони покликані для створення певної динамічності висловлювання.

Література

1. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории) / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
2. Богатько В. В. Явища еліпсису в слові сучасної української публіцистики : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Богатько В. В. ; Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 175 с.
3. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю. В. Ванников. – М. : Русский язык, 1979. – 296 с.
4. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
5. Городенська К. Г. Граматичний словник сполучників української мови (концепція та принципи укладання) / К. Г. Городенська // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 28–35.
6. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1975. – № 5. – С. 67–74.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Івкова Н. Структурна та функціонально-семантична специфіка приєднувальних конструкцій у текстах публіцистичного стилю / Н. Івкова // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненського держ. гум. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2005. – Вип. 13. – С. 53–56.
9. Конюхова Л. І. Явища парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Конюхова Л. І. ; Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1999. – 17 с.
10. Коцюбовська Г. А. Текстотвірні функції приєднувальних конструкцій в українській художній прозі / Г. А. Коцюбовська // Ономастика і апелятиви. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – Вип. 17. – С. 76–81.
11. Крючков С. Е. О присоединительных связях в современном русском языке / С. Е. Крючков // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 398–405.
12. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Русская речь. – Л., 1978. – С. 22–29.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КОНТРАСТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.112

СЕМАНТИЧНА І ФОРМАЛЬНА МОДИФІКАЦІЯ СЛОВНИКОВИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ**Ляшук А. М.**

Проаналізовано принципи семантичної та формальної модифікації фразеологічних одиниць, які розглядаються як джерела мовних інновацій. Досліджено процес актуалізації потенційних сем у семантичній структурі фразеологічної одиниці. Розглянуто природу виникнення відфразеологічних одиниць.

Ключові слова: семантична та формальна модифікації, потенційна сема, фразеологічна одиниця, відфразеологічна одиниця.

Проанализированы принципы семантической и формальной модификации фразеологических единиц, рассматриваемые как источник языковых инноваций. Исследован процесс актуализации потенциальных сем в семантической структуре фразеологической единицы. Рассмотрена природа образования офразеологических единиц.

Ключевые слова: семантическая и формальная модификация, фразеологическая единица, потенциальная сема, офразеологическая единица.

The paper explores the principles of semantic and formal phraseological modifications as a source of the linguistic innovations. The study is concerned with the process of the potential seme realization in the semantic structure of a phraseme. The nature of the phraseological ized formation is described.

Key words: semantic and formal modification, phraseological unit, potential seme, off-phraseologicalized unit.

Предметом сучасних досліджень є саме змістова складова процесів відфразеологічного утворення нових одиниць мовної системи, які забезпечують розвиток лексичної та фразеологічної систем у сучасній мові. До активних способів регулярного поповнення та збагачення лексичного та фразеологічних фондів мови відноситься утворення слів на основі вже існуючих у мові фразеологічних одиниць у результаті динамічних процесів усередині фразеологічного складу мови. Необхідність вивчення та опису нових лексичних і похідних фразеологічних одиниць у словниковому складі мови викликана високою увагою сучасної лінгвістики до аналізу процесів неологізації у різних мовних системах. Відфразеологічні утворення (термін М. А. Алексєнко, Т. П. Белоусової, О. І. Літвінкіна) аналізуються як з погляду зовнішнього, так і внутрішнього творення нового елементу мовної системи.

Теоретичні передумови лінгвістичного дослідження типології відфразотворення закладені у роботах російських, зарубіжних та українських вчених, таких як М. Ф. Аліференко, О. С. Ахманова, А. М. Бушуй, В. В. Виноградов, В. М. Мокієнко, А. В. Петров, М. М. Шанський, Stubbs, Weinreich та ін., які відносять процес утворення інновації на базі мотивуючого фразеологізму до найбільш динамічних сфер мовної системи.

Досліджувані мовні зміни лексичних одиниць зумовлюються насамперед потребами мовної комунікації і полягають у зміні форми мовної реалізації одиниці при повному чи частковому збереженні старої функції. Семантична і формальна модифікація існуючих словникових одиниць відбувається шляхом часткової зміни форми старого знаку, яка супроводжується частковою зміною старого значення [6, с. 180], у результаті якої мовний елемент набуває нових властивостей. Функціональна трансформація мовного знаку, пов'язана з модифікацією його плану змісту як при збереженні, так і зміні плану вираження, є механізмом формування нових

лексико-семантичних варіантів існуючих у мові слів. Формування такого роду інновацій є “реалізацією принципу лексичної економії у межах будь-якої мови” [5, с. 48].

У результаті семантичної та формальної модифікації, часто редукції, багатокомпонентного фразеологічного виразу у мові з’являється нова цільнооформлена лексична одиниця, яка отримує здатність самостійного відтворення і бере на себе значення всього фразеологізму, проте також може набувати значення, яке не зафіксовано у семантичній структурі фразеологізму. Редуковані одиниці мають усі ознаки звичайного слова: служать для називання предметів, явищ, ознак, станів, виокремлюються у мовленні, вільно відтворюються, мають лексичне і граматичне значення тощо. Попри свою формальну модифікованість редуковане слово зберігає ту ж саму внутрішню форму, що і вихідне слово, тобто вказує на той самий денотат, проте новоутворена форма отримує додаткового конотативного забарвлення. Унаслідок семантичного зміщення слово може набувати зовсім іншого, навіть протилежного, значення. На позначення процесу утворення нового слова на основі вже наявного фразеологізму, шляхом відсічення одного чи більше компонентів від мотивуючого фразеологізму, у лінгвістиці використовуються терміни: універбація, імплікація, еліптичний словотвір, опущення (М. Шанський), вивільнення (О. Марцинівська), вичленовування (Р. Попов, В. Ужченко), компресія (І. Устименко), семантична конденсація (В. Мокієнко, І. Устименко), регенерація (В. Янцен). Як варіант семантичної модифікації – внутрішнього фразеотворення – розглядається імплікація, що передбачає зменшення кількості компонентів у структурі мовної одиниці і може привести до зміни природи похідної одиниці. У мотивуючого фразеологізму і похідної одиниці змінюються план змісту і у мовній системі виникає новий мовний елемент з новим індивідуальним значенням. Метою семантичного розгляду мотивованих фразеологізмами лексичних одиниць є розкриття їх змістового наповнення з опорою на значення мотивуючих фразеологізмів. Механізм тлумачення відфразеологізму полягає: у введенні самого фразеологізму у форму тлумачення; тлумаченні похідного елемента за допомогою іншого слова, яке у свою чергу семантизується із залученням фразеологізма (відсилочні визначення синонімічного типу); за допомогою типових словотвірних визначень; тлумачаться описово.

О. С. Ахманова вказує, що у слів, які входять до складу фразеологічної одиниці, виникають нові значення, сперш “потенційні”, нібито “поглинуті” сумарним значенням складного номінативного цілого, але здатні актуалізуватися, виокремлюватися і отримати властивість самостійного відтворення [1, с. 170]. Тому до специфічних способів утворення нових слів у мові на основі фразеологічних одиниць відносимо процес виокремлення із складу фразеологізму одного з його компонентів, який отримує статус самостійної лексеми і надалі маніфестує семантичне значення похідного фразеологізму, наприклад: **виводити з себе / з терпіння / з рівноваги** (дратувати) → **вивести; ходити у дітках** (незаміжня) → **у дітках** → **дієвату**. Потенційні семи не осмислюються як істотні при ізольованому використанні первинної номінації, але здатні актуалізуватися у вторинній номінації, і ця здатність є невід’ємною передумовою виникнення відфразеологічної одиниці.

В. Н. Телія (1976) та В. А. Коробейнікова (1980) вважають, що у значення слів входять тільки ті потенційні семи, які пов’язані зі сталими асоціаціями і завдяки яким розвиваються вторинні номінації. Проте О. С. Ахманова розділяє думку Ф. А. Літвина про те, що семантичні елементи, які характеризують слово, є потенційними у сенсі того, що вони задають найбільш загальні ознаки можливого референта слова і установлюють діапазон його можливого використання. Цієї ж позиції притримувався В. Г. Гак, який вказував, що потенційні якості предметів можуть відобразитися у значенні слова у вигляді потенційних сем, які можуть актуалізуватися у певних умовах, зумовлюючи можливість співвідношення слів, чи приводять до зсувів у значеннях слів [2, с. 96]. Відповідно потенційні семи можуть бути генеративними для результатів вторинної номінації фразеологізмів.

Семантична структура відфразеологізмів частково включає семи мотивуючої лексеми й актуалізовані потенційні семи, що викликають істотні зміни у всій структурі значення і відбивають специфічні характеристики нового денотату, тобто маніфестують ознаки нового явища реальної дійсності. Наприклад, англійський фразеологізм **to watch the clock** – марнувати час, вичікуючи кінця робочого дня – включає у

своїй семантичній структурі наступні компоненти: *'to keep', 'looking', 'time', 'clock', 'watch', 'because', 'bored', 'want', 'smth', 'to end'*. Потенційними семами цієї мовної одиниці є семи *'процес'* та *'особа'*, які реалізуються у відфразеологічних інноваціях **clockwatching** та **clock-watcher** відповідно. У семантичній структурі нової лексичної одиниці **clockwatching** з'являються диференційні семи, не притаманні мотивуючій основі: *'practice', 'not', 'concentrating', 'on work'*, та фіксуються елементи значення мотивуючого фразеологізму: *'because', 'wish', 'time', 'to stop'*.

Мотивуючі та похідні фразеологізми розкривають подібну семантику, проте розрізняються категоріальним значенням, оскільки відносяться до різних частин мови. У семантичній структурі мовної одиниці фіксується нова категоріальна сема. Найбільш продуктивними семантичними моделями є процесуальні та предметні / об'єктні відфразеологізми, вживані на позначення стану чи процесу та виконавця дії. Наприклад: **to make a trouble** → **troublemaker** → **troublemaking**; **money makes a man** → **money-maker**; **сопли їсму – соплеїд**; **говорити на Ви** → **викуати**.

Проте можливим є також процес утворення процесуального фразеологізму від предметного. Наприклад, актуалізуючи потенційну сему *'гаряче доводити'* предметна фразеологічна одиниця української мови з **піною біля рота** утворює процесуальний відфразеологізм **пінитися** вже із новим значенням *'злитися'*.

Значення похідної лексики включає значення мотивуючого фразеологізму і може розглядатися як імпліцитна та експліцитна актуалізація, концептуальна організація якої включає наступні елементи: значення мотивуючого фразеологізму – імпліцитний / експліцитний актуалізатор (від англ. *implicit agent of actualization*) – новоутворення – актуалізована сема. В. Янцен стверджує, що нове слово виникає у мові внаслідок появи в одного з компонентів фразеологізму, що не має самостійної предметної та понятійної віднесеності, нових семантичних ознак замість тих, що раніше були ним втрачені, з одночасним вичленовуванням його зі складу фразеологізму [7, с. 65]. Наприклад: **вляпатися в історію** – вляпатися (імплікація), **причепитися як банний лист** – банний лист; **лити як з відра** – як з відра; **бідний як церковна миша** – церковна миша; **ведмежа послуга** – робити ведмежу послугу (експлікація).

Аналізуючи складність фразеологічної номінації, А. В. Кунін пояснює її різноморфністю фразеологічних одиниць, поєднанням у них слів з різними типами значень, багатством внутрішньої форми і конотації [4, с. 25]. Однією з особливостей фразеологічної номінації А. В. Кунін називає утворення третинної номінації.

Семантичні зрушення у значення лексичних компонентів, стійкість та репродуктивність (третинна номінація) – взаємопов'язані, універсальні і відмінні ознаки фразеологізмів. Третинна номінація є однією з особливостей фразеологічної номінації, сутність якої полягає у тому, що від ФО, які є одиницями вторинної номінації, утворюються фразеологізми-деривати, значення яких детерміновані значеннями їх фразеологічних прототипів [4, с. 130]. Часто ФО третинної номінації (відфраземна неологізація) утворюються у результаті оказіонального використання у мовленні і, навіть закріпившись у мові як повноцінна лексична одиниця, ці похідні характеризуються яскраво вираженим мовленнєвим забарвленням і зберігають емоційну виразність, проте нерідко відфразеологічні деривати фіксуються саме у неформальному мовленні. Наприклад, фразеологічне значення виразу **to cook / to fry** → **підсмажити** (на електричному стільці) використовується у значенні **готувати, фальсифікувати**. Це семантичне значення ФО маніфестується семами *'plot'* та *'improvise'*. У випадку, якщо ми говоримо про докази, які явно є підготовленими, нечесними, то використовуємо фразеологічну одиницю **cooked-up**. Відфразеологічна одиниця **cooked-up** утворена на основі уже існуючої ФО у результаті третинної номінації лексики **to cook** і отримала у мові своє власне індивідуальне значення – "сфабриковано". До цієї групи одиниць також відноситься вираз **to cook the books**, який розкриває значення підробки рахунків у бухгалтерському обліку, про що свідчать семантичні компоненти *'cheat', 'bookkeeping', 'make', 'account', 'balance'*.

Таким чином, частково відфразеологічна деривація залежить від частотності вживання фразеологізмів, особливо тих, які характеризуються високою емотивністю та образністю і використовуються з метою оцінювання. При частому вживанні фразеологічної одиниці зникає потреба відтворення фразеологізму повністю і можливе виокремлення та використання одного його компонента, який найповніше

маніфестує значення фразеологічної одиниці для точного та образного реферування поняття.

Аналіз відфразеологічної лексики дозволяє виявити і прослідкувати змістові та структурні зв'язки між мотивуючими фразеологізмами і похідними одиницями та вказує на те, що похідні лексеми часто мають яскраво виражене розмовне забарвлення і зберігають емоційну виразність, що маніфестується потенційною семою у семантичній структурі відфразеологічної одиниці. Нові слова утворені на основі вже існуючих у мові фразеологічних одиниць є результатом динамічних процесів у мові, заповнюють лакуни мовної системи і реалізують невикористані потенційні можливості, закладені у семантичній структурі мотивуючого фразеологізму.

Головною причиною модифікацій фразеологічних одиниць є необхідність конкретизації їх значень, прагнення пов'язати семантичне та емоційне значення із конкретними умовами контексту. Формальні і семантичні трансформації відбуваються на рівні змін зовнішньої форми нарізнооформленої одиниці, що впливає на її семантичне наповнення. Фразеологічні одиниці як елементи мовної системи не є статичними і проявляють тенденцію до саморозвитку шляхом утворення якісно нових елементів, які збагачують фразеологічну систему мови.

Література

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М., 1957. – 295 с.
2. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова. Психолінгвістическіе исследования. – М. : Наука, 1971. – С. 78–95.
3. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для интов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высшая школа ; Дубна : Изд. центр “Феникс”, 1996.
4. Левицкий А. Э. Явление функциональной переориентации языковых единиц / А. Э. Левицкий // Вісник Київського лінгвістичного університету. – 1999. – Т. 2, № 1. – С. 48–53.
5. Мороховский А. Н. Избранные труды : монография / А. Н. Мороховский ; сост., общ. ред. и вступ. статья О. П. Воробьевой. – К. : Изд. центр КНЛУ, 2011. – 590 с.
6. Янцен В. К. О деривационных связях между фразеологизмом и словом / В. К. Янцен // Вопросы структуры и функционирования языка. – Томск, 1986. – Вып. 3. – С. 63–70.

УДК 811.161.2'23

ДО ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ КАТЕГОРІЙ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ТА ПРОТИСТАВЛЕННЯ З ІНШИМИ МОВНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Кардаш Л. В.

У статті розглядаються суперечливі підходи до визначення сутності категорій заперечення й протиставлення, зумовлені передусім багатогранністю цього мовного феномена, його взаємодією з іншими категоріями.

Ключові слова: заперечення, протиставлення, модальність, предикативність, логічний наголос, актуальне членування речення.

В статье рассматриваются противоречивые подходы к определению сущности категорий отрицания и противопоставления, предопределенные прежде всего многогранностью этого языкового феномена, его взаимодействием с другими категориями.

Ключевые слова: отрицание, противопоставление, модальность, предикативность, логическое ударение, актуальное членение предложения.

The article considers contradictory approaches to determining the essence of such categories as negation and antithesis, which are primarily caused by the complexity of this language phenomenon and its interaction with other categories.

Key words: negation, antithesis, modality, predicativity, logical stress, functional perspective of a sentence.

Наявність логічної основи, універсальність, споконвічність походження, маркованість (порівняно із ствердженням) виділяють заперечення та протиставлення як особливі категорії. Найтісніше вони пов'язані з загальними граматичними категоріями – предикативністю, модальністю, взаємодіють з логічним наголосом та актуальним членуванням, беруть участь в оформленні структурних схем, часто викликають зміну окремих граматичних форм у реченні (зміну виду, вживання родового відмінка замість знахідного тощо).

Для лінгвістики дискусійними лишаються такі аспекти проблеми заперечення та протиставлення, як їхнє співвідношення з когнітивно-комунікативною категорією модальності, з такими модальними підкатегоріями, як достовірність, необхідність і можливість, як розмежування заперечення експліцитного й імпліцитного, диктального і модусного та ін.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Кваліфікація заперечення та протиставлення як мисленневих, або поняттєвих категорій, які отримують своє вираження у мові (про що писали О. Есперсен, І. Мещанінов), знайшла своє втілення у проекті побудови функціонально-семантичного аналізу мовних категорій, розробленому О. Бондарком. До аналізованої нами проблеми зверталися такі науковці, як П. Адамець, В. Виноградов, Г. Золотова, О. Падучева та ін.

Метою нашої наукової розвідки є визначення зв'язку категорій заперечення та протиставлення з іншими мовними категоріями

Досить часто межі розгляду категорій заперечення й протиставлення виявляються вужчими, і дослідники намагаються розмежувати їх як категорії поняттєві і як категорії мовні. Однак ми дотримуємося думки про те, що заперечення й протиставлення – складні явища, далеко не периферійні, важливі фактори, обмежувальний і модифікуючий вплив яких тією чи іншою мірою актуальний на всіх рівнях мовної структури [13, с. 205].

Заперечення й протиставлення включають до себе, як мінімум, два блоки інформації: по-перше, той, що співвіднесений із об'єктивною дійсністю, відображає факт відсутності у часі й просторі, невідповідності того чи іншого явища, факту, предмета або їхніх властивостей і якостей у реальній дійсності і являє собою пропозицію, і, по-друге, той, який пов'язаний з комунікативною інтенцією мовця, його оцінкою і ставленням. Цей факт передбачає вивчення виділених категорій у мові з безпосереднім урахуванням їхніх модальних особливостей.

Питання співвідношення категорій заперечення й протиставлення з категорією модальності до цього часу не отримало однозначного вирішення у лінгвістиці. Існують різні погляди на цю проблему. Це пов'язано з тим, що у заперечення, протиставлення й модальності, які розглядають як поняттєві категорії, є сфери взаємоперехрещення значень цих категорій і сфери, у яких вони розмежовані. Визначення цих співвідношень пов'язано зі значними труднощами, оскільки ці категорії мають багато дотичних точок. Цей погляд поділяють, зокрема, лінгвісти М. Ляпон, І. Андреєва, частково – Є. Шендельс та інші. За словами М. Ляпон, “широта функціонального діапазону – властивість, характерна не лише для заперечення. Багато-рівневе розташування різних категорій і тенденції до міжкатегорійних контактів і дотичності як на основі формальної, так і на основі семантичної спільності, – природна властивість мовної системи” [15, с. 213]. Т. Голікова зазначає, що існує зв'язок суб'єктивно-модального значення з позицією заперечного елемента у фразі: якщо заперечення стоїть в абсолютному початку фрази, то рідше виражається протилежність, контрастність, протиставлення порівняно з фразою, що містить заперечний елемент в середині чи фінальній позиції [7, с. 18].

Існує також погляд, згідно з яким заперечено наявність будь-яких сфер перетину категорій заперечення, протиставлення й модальності. Серед лінгвістів, які відстоюють цю думку, можна назвати В. Панфілова, П. Чеснокова, С. Васильєву. Згідно з позицією В. Панфілова, ствердження і заперечення не протиставлені одне одному у плані оцінки реальності [17, с. 47]. Як стверджувальне, так і заперечне висловлення можна однаково диференціювати за суб'єктивною модальністю (пор. *Можливо, він має рацію – Можливо, він не має рації*). Не відбувається і зміни значення об'єктивної реальності при використанні у висловленні засобів заперечення, тобто як у стверджувальному, так і заперечному висловленні відображені однаковою мірою реальні факти. С. Васильєва вважає, що “визначаючи модальність та емпатичність заперечення, дослідники відривають заперечення від певної сторони дійсності – роз'єднаності, ототожнюють заперечення з суб'єктивною оцінкою” [4, с. 81].

У наукових розвідках можна зустріти й думку, яка відрізняється від двох перших, згідно з якою категорії заперечення й протиставлення ототожені з категорією модальності. Їх розглядають у числі модальних значень, які виражають ставлення мовця до дійсності, оцінку реальності змісту з його погляду. Ця концепція була висунута В. Виноградовим [8, с. 266]. Частково такий підхід спостерігаємо у О. Пешковського, Н. Шведової, В. Адмоні, Н. Арутюнової, О. Падучевої; серед зарубіжних лінгвістів – у Ш. Баллі, О. Есперсена.

На думку О. Пешковського, сутність категорії заперечення, яка має величезне значення психологічне і, головним чином, логічне, можна звести до того, що зв'язок між тими чи тими двома уявленнями за допомогою цієї категорії усвідомлюють заперечно, тобто розуміють, що певний зв'язок, виражений певними формами, реально не існує [20, с. 386]. У цьому визначенні підкреслено сутність заперечення як мисленнєвої категорії. Це підтверджено і тим, що автор зараховує категорію заперечення до “суб'єктивно-об'єктивних категорій”, які позначають не відношення між уявленнями, а відношення мовця до відношень між словами і сполученнями слів, які виражають ці уявлення у мові. У категорії заперечення, згідно з концепцією О. Пешковського, виражена пряма нереальність без будь-якого відношення до ідей можливості, необхідності та ін. [20, с. 387]. Заперечення, на думку О. Пешковського, належить до сфери суб'єктивно-об'єктивної модальності і, згідно з цією концепцією, входить до складу модальності, виражає “відношення до відношення” [14, с. 304], тобто таким чином її ототожнюють з модальністю.

Заперечення як категорію, що відображає нереальність, розглядав В. Адмоні. На його думку, ствердження і заперечення є вираження відповідно реальності і нереальності, відображених у реченні зв'язків і явищ дійсності [1, с. 163–164]. Він розглядає й основні модальні значення, представлені стверджувальними і заперечними формами.

Модальність – категорія багатоаспектна, вона активно взаємодіє із системою інших функціонально-семантичних категорій (поняттєвих категорій) мови і тісно пов'язана з категоріями прагматики. Із цих позицій у категорії модальності, так само, як і в категорії заперечення, вбачають відображення складних взаємин між факторами комунікації: адресантом, адресатом, змістом висловлення і дійсністю.

Зарахування значення заперечення й протиставлення до категорії модальності можна пояснити також і тим, що модальність як багатоаспектна категорія виражає відношення до дійсності. В. Виноградов модальність розуміє як категорію, що виражає відношення висловлення до дійсності з погляду мовця [5, с. 180–181].

У категорії модальності розрізняють суб'єктивний і об'єктивний типи. Об'єктивна модальність виражає відношення висловлення до дійсності у плані реальності та ірреальності. Суб'єктивна модальність представляє ставлення мовця до висловлення. Семантичний обсяг модальності ширший за семантичний обсяг об'єктивної модальності.

Взаємодія категорій заперечення, протиставлення і модальності відбувається при співвідношенні семантичного обсягу суб'єктивної модальності із запереченням. У суб'єктивно-модальному плані розглядає заперечення О. Есперсен [11]. Г. Пауль також зараховував заперечення до суб'єктивно-модальних категорій і вважав, що заперечення виражає “невдалу спробу встановити зв'язок між двома уявленнями” [19, с. 57]. В “Грамматике русского языка” [9] заперечення розглядають також у межах суб'єктивної модальності. Згідно з цим підходом, “заперечні слова-речення або є заперечною відповіддю на поставлене питання, або виражають незгоду мовця із чийось висловленням, або в монологічному мовленні є запереченням мовця самому собі, незгоду із самим собою... Окрім заперечення, вони можуть висловити ту чи іншу оцінку чийогось висловлення” [8, с. 83–85].

Заперечення часто виражає не лише власне заперечення, а й суб'єктивне значення – нерішучості, вагання, невизначеності, емоційні відтінки типу захоплення, подиву тощо (додаткова суб'єктивна модальність), тобто кожне суб'єктивно-оцінне ставлення мовця до висловлення [10, с. 648].

У “Русской грамматике” йдеться про зв'язок заперечення з оцінно-характеризаційними групами суб'єктивної модальності [21, с. 216].

Однак ми вважаємо, що включати заперечення й протиставлення до категорії модальності, а тим паче ототожнювати їх, немає підстав, оскільки ці категорії належать до різних рівнів. Найприйнятнішим є перший підхід, за яким категорії ставлення, протиставлення і модальності мають певні точки перетину, взаємодіють між собою.

Окрім мовознавці слушно зауважують, що категорія заперечення спирається на два види модальності – суб'єктивну та об'єктивну, бо вона виражає одночасно стан справ у навколишній дійсності, а також об'єктивну оцінку мовця [12, с. 79]. Г. Золотова, не визнаючи, що питальність та заперечність є ознаками, які формують основну модальність речення, стверджує, що “питальна інтонація та інші конструктивні засоби питальних речень, так само, як засоби вираження заперечення, можуть в поєднанні з іншими засобами брати участь у створенні додаткових модальних відтінків” [12, с. 147]. Вона ж зазначає, що частка *не* в поєднанні з російською *ли* “передає відтінки вагання, сумніву, побоювання” [12, с. 156].

Грунтовно про взаємодію модальності та заперечення говорить О. Беляєва. Вона, спираючись на думки П. Адамця, зазначає, що “наявність заперечення в семантичній структурі висловлювань з модальними модифікаторами можливості спричиняє зміну модального змісту висловлювань. При цьому може виникнути чотири типи ситуацій: неможливості, заперечної можливості, подвійного заперечення можливості та заперечення неможливості” [23, с. 127–128].

В українському мовознавстві проблема співвідношення категорій заперечення, протиставлення й модальності не отримала детального розгляду. Дослідники переважно не наголошують на зв'язках цих двох мовних категорій, хоча це можна зрозуміти, аналізуючи відповідний теоретичний матеріал.

Так, в “Украинской грамматике” категорії заперечення, протиставлення та модальності окремо не розглядають, однак про зв'язок цих категорій свідчить те, що автори виділяють заперечні модальні слова *аніскільки*, *навпаки*, *ніскільки*, *неправильно*, які виконують функцію синтаксично нечленованих речень та виражають різні модальні значення, а також пов'язані з певними типами синтаксичних відношень [24, с. 337].

І. Вихованець до категорій суб'єктивного семантико-синтаксичного рівня речення зараховує категорії предикативності (у семантико-синтаксичному розумінні), до складу якої входять категорії часу та модальності, а також ствердження / заперечення. На його думку, “категорія ствердження / заперечення – семантико-

синтаксична категорія, що кваліфікує зв'язок між предметом мовлення й тим, що про нього висловлюють, як реально існуючий, або цей зв'язок усвідомлюється як не існуючий у реальності. У категорії ствердження / заперечення відбито усвідомлення мовцем зв'язків між предметами і явищами позамовної дійсності" [6, с. 63]. Уже сам факт віднесення обох категорій до одного рівня передбачає сфери взаємодії модальності та заперечення.

Автори академічного курсу "Сучасної української літературної мови" не вказують на зв'язок модальності та заперечення й протиставлення, але, розглядаючи гіпотетичну модальність, зазначають, що "значення гіпотетичної модальності в плані зовнішньо-синтаксичних відношень повідомлюваного змісту до об'єктивної дійсності мають ті речення, які оформляють ці значення за допомогою часток типу: *ніби, наче, либонь, десь, чи не, ледве (чи) не, напевно (чи)*" [22, с. 135]. Наведені приклади свідчать про перетин категорій заперечення та модальності: *Понесу я йому пити, чи не буде говорити* (Нар. творч.); *Чи не краще вийти назустріч* (М. Коцюбинський); *Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести тону гнилятину на чисту воду* (М. Коцюбинський).

Співвідношення категорії заперечення, протиставлення та модальності можна простежити як із об'єктивним різновидом модальності, так і з суб'єктивним.

У заперечних словах-реченнях інтелектуальні інтонами виконують провідну функцію у вираженні об'єктивно-модального значення, яке, однак, мотивоване й контекстом чи мовленнєвою ситуацією, що зумовлює визначення цього типу засобів вираження об'єктивної модальності як "інтонаційно-синтаксичних": *Досконала робота? Розуміється, ні* (Остап Вишня).

Значення ірреальної модальності набувають конструкції зі складеним дієслівним присудком, компонентами якого є модальний модифікатор заперечного значення типу "неприпустимо" та інфінітив: *Студентам вищої школи неприпустимо розмовляти під час занять*.

Часто взаємодія категорій заперечення та модальності можлива на рівні лексичної семантики, коли певні групи слів заперечної семантики виражають значення особистісного, суб'єктивного ставлення до повідомлення. Наприклад: *Дітям заборонено гратися з сірниками*. Це зближує подібні конструкції з конструкціями – носіями суб'єктивно-модальних значень.

Типовим для вираження ірреальної модальності можливості є конструкції із залежним інфінітивом, носіями субкатегорійного значення в яких виступають модальні модифікатори *не можна, не може*: *Через страшенну снігову завію на небі не можна розгледіти жодної зірки*.

Значення ірреальної модальності необхідності, ускладненої додатковими відтінками категоричності, твердого наказу, можуть виражати інфінітивні речення із компонентами зі значенням заперечення: *Не писати на партах! Не ходити по газонах!*

Взаємодія категорій заперечення та суб'єктивної модальності виявляється й за активної участі просодичних елементів. Так, стверджувальні за формою речення набувають значення негації, а разом з тим і суб'єктивно-модальних значень сумніву (*Прийде він!*), категоричної впевненості в нездійсненності якоїсь дії (*Шукай вітра в полі!*).

Значення абсолютної впевненості, категоричного ствердження мають конструкції з подвійним запереченням (за іншою термінологією – із запереченням заперечення): *Шовкун не міг не влізнути Олесю. Богдан не міг не знати відповідь на питання викладача*.

Часто засоби, що виражають заперечення, беруть участь у вираженні такого різновиду суб'єктивної модальності, як деонтичної аксіологічної модальності: *Тільки те не до ладу, що мусив збрехати директоріві...*

Отже, між категоріями заперечення, протиставлення та модальності має місце взаємодія, дотичність, а іноді й реалізація цих категорій за рахунок засобів одне одного.

Важливою проблемою є зв'язок заперечення й протиставлення з логічним наголосом та актуальним членуванням реченням. Так, логічний наголос падає на те слово, до якого належить засіб заперечення. Ядро висловлення (рема) в заперечних реченнях містять засіб вираження заперечення: *Та чесно вам сказати, її я не*

терплю. То все не тому, що був я до нього прихильний. І дивується Сидір Пилипович: не стрічає його молода дружина.

Аналіз лінгвістичних концепцій категорій заперечення і протиставлення дав змогу констатувати, що суперечливі підходи до визначення їхньої сутності зумовлені передусім багатогранністю цього мовного феномена, його взаємодією з іншими категоріями – предикативністю, модальністю, просодикою, оцінкою тощо. Без сумніву, заперечення і протиставлення дотичне до зазначених категорій, але для них властиві й специфічні ознаки, що творять його іманентну суть.

Література

1. Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка / Владимир Григорьевич Адмони. – М. : Наука, 1955. – 391 с.
2. Андреева И. В. Грамматическая категория и ее стилистические потенции в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Андреева И. В. – М., 1974. – 217 с.
3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1995. – 472 с.
4. Васильева С. А. К вопросу о семантике отрицательных частиц / С. А. Васильева // Научн. докл. высш. шк. : Филологические науки. – 1959. – № 3. – С. 78–85.
5. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / Виктор Владимирович Виноградов // Виноградов В. В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М. : Просвещение, 1975. – С. 177–198.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Голикова Т. И. Взаимодействие просодических средств с языковыми средствами других уровней в реализации отрицания в современном английском языке : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Английский язык” / Голикова Т. И. – Минск, 1986. – 20 с.
8. Грамматика русского языка : в 2 т. / под ред. В. В. Виноградова. – М. : Изд-во АН СССР, 1954.
Т. 2. – Ч. 1. – 1954. – 703 с.
Ч. 2. – 1954. – 444 с.
9. Грамматика русского языка : в 2 т. – М. : Изд-во АН СССР, 1960.
Т. 1. – 1962. – 561 с.
Т. 2. – 1962. – 676 с.
10. Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
11. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен ; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ильиша. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
12. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 2005. – 351 с.
13. Кржижкова Е. Заметки о месте негации в языковой структуре / Е. Кржижкова // Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие. – М. : Наука, 1969. – С. 187–205.
14. Лингвистический энциклопедический словарь / сост. В. Н. Ярцева, Н. Д. Арутюнова. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
15. Ляпон М. В. Синтаксис текста. Взаимодействие категорий отрицания и ирреальности в тексте / М. В. Ляпон. – М. : Просвещение, 1979. – С. 204–213.
16. Ляпон М. В. Лингвистический энциклопедический словарь. Модальность / М. В. Ляпон. – М. : Наука, 1990. – С. 302–303.
17. Панфилов В. З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания / Владимир Зиновьевич Панфилов. – М. : Наука, 1982. – 358 с.
18. Паранук Л. Г. К вопросу о соотношении отрицания и модальности / Л. Г. Паранук, З. С. Хабекирова // Филологический вестник. Майкоп. – 2004. – № 2. – С. 78–85.
19. Пауль Г. Принципы истории языка / Герман Пауль ; пер. с нем. А. А. Холодовича ; вступ. статья С. Д. Кацнельсона. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
20. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 516 с.

21. Русская грамматика : в 2 т. / редкол.: Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. – М. : Наука, 1980.
Т. 1. – 1980. – 783 с.
Т. 2. – 1982. – 709 с.
22. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
23. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность : редкол.: А. В. Бондарко (отв. ред.) и др. – М. : Наука, 1990. – 262 с.
24. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Желтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с.
25. Шендельс Е. И. Отрицание как лингвистическое понятие (на материале немецкого языка) / Е. И. Шведова // Общее языкознание, грамматика, лексикология и стилистика : Уч. зап. МГПИИЯ. – М., 1959. – Вып. 19. – С. 125–142.

УДК 811.111'Н2:811.161.2'Н2]:81'322 6

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Куранова С. І.

У статті розглянуто прагмалінгвістичні особливості англomовного та україномовного діалогічного дискурсу, проведено кількісний та якісний аналіз застосування певних типів дискурсивних одиниць при формуванні текстів такого жанру в цих мовах. Визначено спільні та відмінні риси функціонування мовної особистості в американському та українському публічних дискурсах.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, мовленнєвий акт, мовленнєвий хід, мовленнєвий обмін, мовленнєва подія, мовна особистість, діалогічний дискурс.

В статье рассмотрены прагмалінгвістическіе особенности англoязычного и украинoязычного диалогического дискурса; проведен количественный и качественный анализ определенных типов дискурсивных единиц при формировании текстов такого жанра в данных языках. Определены общие и отличительные черты языковой личности в американском и украинском публичном дискурсах.

Ключевые слова: дискурс, дискурс-анализ, речево́й акт, речево́й ход, речево́й обмен, речево́е событие, языковая личность, диалогический дискурс.

The article deals with the pragmlinguistic specific features of English and Ukrainian dialogic discourse, the quantitative and qualitative analysis of certain types discourse units use of the genre formation in these languages is done. Common features of linguistic personality functioning in the U.S. and Ukrainian public discourse are defined.

Key words: discourse, discourse analysis, speech act, speech course, verbal exchanges, speech event, language personality, dialogical discourse.

Прагматика вивчає посередницьку функцію знаків, їх реалізацію в реальних ситуаціях спілкування у соціумі. Діяльнісний аспект спілкування (як усного, так і письмового) на основі спеціальної системи правил, постулатів, стратегій досліджує прагмалінгвістика. Здійснюючи певні мовленнєві акти, адресант може впливати на адресата: переконати, заспокоїти, налякати тощо. Предметом теоретичного розгляду та дотеоретичного, інтуїтивного сприйняття є не лише мова або текст сам по собі, а й контекст (вербальний, історичний, соціальний, культурний та інші контексти), з огляду на це прагмалінгвістичний аналіз тексту передбачає вивчення різноманітних смислових доповнень (наприклад, смисл, який вкладає у повідомлення адресант, або смислові доповнення адресата, або залежність змісту висловлень від ситуації їх вживання), тобто розпредмечення тексту, його переведення у дискурс.

Співвіднесення мовних об'єктів з соціальними діями є предметом уваги прагматичної теорії мови; її концептуальна структура створена в першу чергу теорією мовленнєвих актів [4; 5; 6; 7; 9], "логікою мовленнєвого спілкування" Г. П. Грайса [1], "риторичною прагматикою" Дж. Ліча [9]. Ці напрямки прагмалінгвістики значною мірою розбудували теоретичну базу дискурс-аналізу.

Наукова новизна цієї статті полягає у контрастивно-типологічному аналізі прагмалінгвістичних особливостей англomовного та україномовного діалогічних дискурсів публічних мовних особистостей.

Метою статті є зіставний опис прагмалінгвістичних характеристик діалогічних текстів, співавторами яких є, зокрема, Н. Хомський та О. Забужко. Це обумовило завдання статті: провести кількісний та якісний аналіз застосування певних типів прагмалінгвістичних одиниць при формуванні англomовних та україномовних діалогічних текстів.

Т. ван Дейк підкреслює, що кожний рівень опису дискурсу має свої власні, усталені поняття [8, с. 1–3]. Прагматичний аспект дискурсивних досліджень передбачає застосування таких одиниць мовленнєвої діяльності, як мовленнєвий акт,

мовленнєвий хід, мовленнєвий крок, мовленнєва взаємодія, мовленнєва подія [2, с. 61–62].

Мовленнєвому акту (МА) в мовленні відповідає предикативна одиниця (англ. clause) або речення (англ. sentence). Терміном “предикативна одиниця” в лінгвістиці сукупно позначають мовленнєві одиниці, які традиційно називають сурядними та підрядними реченнями, а також головними реченнями в межах складнопідрядного. У більшості випадків МА відповідає мінімальна самостійна одиниця мовлення – просте речення, яке традиційно виокремлюють у теорії МА як його мовленнєвий відповідник.

Мовленнєвий хід (МХ; англ. move) відрізняється від МА своєю функцією щодо початку, продовження та розвитку дискурсу загалом. У зв'язку з цим розрізняють МХ, що ініціюють, продовжують, підтримують, обрамлюють, закривають, відповідають на МА або фіксують його, а також метакомунікативний та інший ходи. МХ у мовленні здебільшого відповідає завершена послідовність речень, у письмовому тексті – абзац, а в системі передачі усного мовлення – репліка.

Мовленнєвий, або репліковий, крок (МК) – послідовність МХ. МК – це все, що сказане між змінами комунікативних ролей.

Мовленнєва взаємодія або обмін (МВ; МО, англ. exchange) полягає у стереотипному обміні МХ. За структурою обміни поділяють на елементарні, або прості (двокомпонентні, двокрокові обміни типу запитання – відповідь, прохання – обіцянка, привітання – привітання тощо), та комплексні, або складні (типів структури, що об'єднують три, чотири і більше реплік, наприклад, запитання – відповідь – підтвердження або запитання – повторне питання – уточнення – відповідь).

Мовленнєва подія (МП; англ. event) є наймасштабнішою одиницею мовленнєвої діяльності. В більшості випадків МП легко ідентифікувати. Інколи в дискурс-аналізі її називають “інтерація”. Прикладами МП можуть бути засідання парламенту, ділова нарада, бесіда, інтерв'ю, урок у школі, лекція тощо.

Виокремлення в потоці мовленнєвої діяльності комунікантів МА, МХ, МК, МВ, МП дає змогу визначити поняття “прийом”, “тактика”, “стратегія мовленнєвої діяльності”. Певний прийом мовленнєвої діяльності – семантичний або прагматичний – реалізується комунікантами в межах простого / складного МА, тактика – в межах МХ та МК, а стратегія – в межах МВ та / або МП [2, с. 62]. МА, МХ, МК, МВ, МП як одиниці дискурсу є когнітивно обумовленими, що, на думку російського лінгвіста М. Л. Макарова, підтверджено даними досліджень пам'яті [3, с. 189–190]. Зокрема, в робочій пам'яті можуть зберігатися елементи форми та смисл, що відповідають трьом-чотирьом реплікам середньої довжини, себто одному простому чи складному обміну. Потенційна ж частина робочої пам'яті може реконструювати та активізувати 2–3 декларативні моделі предметно-референтних ситуацій та підтримувати в активному стані модель процедури сценарію взаємодії, а також обробляти їх на різних рівнях як готові “блоки”.

В межах кожного з МО чергування МК характеризують як зміну комунікативних ролей, або “взяття реплікового кроку” [3, с. 190–192]. Сусідні репліки, або МК, що співвідносяться в масштабі реального часу, ідуть одна за одною після перебивання, “плавно” або після паузи [3, с. 190]. Спосіб, у який здійснюється зміна комунікативних ролей, є основним фактором динамічної організації дискурсу в цілому та одним з центральних критеріїв у створенні типології дискурсу. Застосування у зіставному дискурс-аналітичному дослідженні одиниць мовленнєвої діяльності дає змогу розглянути особливості відображення людиною навколишнього світу, соціального буття, проаналізувати реальні вияви взаємодії когнітивно-номінативної та комунікативної функцій мови у конкретних соціокультурних ситуаціях.

Матеріалом для статті стали інтерв'ю публічних особистостей: американського лінгвіста, політолога Ноама Хомського (Noam Chomsky: What next for Occupy? Noam Chomsky interviewed by Mikal Kamil and Ian Escuela. – The Guardian, April 30, 2012 (Extracted from Occupy by Noam Chomsky, published May 2012.) – Режим доступу: <http://chomsky.info/interviews/20120530.htm>) та викладення зустрічі-дискусії української письменниці, есеїста, літературного критика Оксани Забужко та Леоніда Ушкалова (Оксана Забужко: Є тільки один розкручений український класик.– “Українська правда. Життя”, 03.02.2012, Ірина Славінська. – Режим доступу: http://life.prawda.com.ua/person/2012/02/3/94721/view_print/).

Кожне з інтерв'ю є окремою мовленнєвою подією (МП), дискурси цих особистостей до певної міри є взірцевими у відповідних спільнотах, теми, що обговорюються в МП, є актуальними для американського та українського суспільств відповідно.

Комунікативна структура інтерв'ю Н. Хомського складається з трьох МО та може бути зображена у вигляді наступної схеми:

МО 1:

Q: МК 1.1 (запитання-міркування) — А (N. Ch.): МК 1.2 (відповідь-аргументація) = 2 МК;

МО 2:

Q: МК 2.1 (запитання) — А (N. Ch.): МК 2.2 (відповідь-аргументація) = 2 МК;

МО 3:

Q: МК 3.1 (запитання) — А (N. Ch.): МК 3.2 (відповідь-аргументація) = 2 МК.

Прагматична структура інтерв'ю характеризується симетричністю МО: кожний МО містить два МК (МК-запитання та МК-відповідь). Кожна з відповідей Н. Хомського є відповіддю-аргументацією. Для інтерв'ю характерна "плавна" зміна комунікативних ролей (запитання – відповідь). Наприклад:

МО 2:

Q. *MK 2.1 How best do you think the Occupy movement should go about engaging in these, what methods should be employed, and do you think it would be prudent to actually have space to decentralise bases of operation?*

A. *MK 2.2 (N. Ch.) It would certainly make sense to have spaces, whether they should be is a kind of tactical decision that has to be made on the basis of a close evaluation of circumstances , the degree of support, the degree of of opposition. They're different for different places, and I don't know of any general statement.*

As for methods, people in this country have problems and concerns, and if they can be helped to feel that these problems and concerns are part of a broader movement of people who support them and who they support, well them it can take off. There is no single way of doing it. There is no one answer.

You might go into a neighbourhood and find that their concerns may be as simple as a traffic light on the street where kids cross to go to school. Or maybe their concerns are to prevent people from being tossed out of their homes on foreclosures. <...>

Комунікативна структура зустрічі-дискусії О. Забужко та Л. Ушкалова складається з десяти МО, які організовані за наступною схемою:

МО 1:

O. Z.: МК 1.1 (міркування) = 1 МК;

МО 2:

O. Z.: МК 2.1 (міркування) – L. U.: МК 2.2 (міркування) = 2 МК;

МО 3:

O. Z.: МК 3.1 (міркування)= 1 МК;

МО 4:

L. U.: МК 4.1 (міркування) = 1 МК;

МО 5:

O. Z.: МК 5.1 (міркування) = 1 МК;

МО 6:

L. U. : МК 6.1 (міркування) – O. Z.: МК 6.2 (міркування-уточнення) = 2 МК;

МО 7:

L. U.: МК 7.1 (міркування) = 1 МК;

МО 8:

O. Z.: МК 8.1 (міркування) = 1 МК;

МО 9:

L. U.: МК 9.1 (міркування) – O. Z.: МК 9.2 (міркування-уточнення) = 2 МК;

МО 10:

L. U.: МК 10.1 (відповідь-міркування) – O. Z.: МК 10.2 (міркування-уточнення) = 2 МК.

МО мають переважно просту структуру: вони складаються з одного або двох МК, які здебільшого характеризуються як міркування. Характерною особливістю викладення зустрічі-дискусії О. Забужко та Л. Ушкалова є те, що кожний МО має власну підтему, яка позначена в тексті. Зокрема, МО 1 – про постінформаційне суспільство, МО 2 – про класику, МО 3 – про нову класику, МО 4 – мій Шевченко,

МО 5 – про Шекспіра, МО 6 – про вплив професійного читання, МО 7 – про Харків, МО 8 – про критерій якісного канону української класики, МО 9 – про бароко та українську ідентичність, МО 10 – про зустріч інтелектуалів.

У МК 6.2, МК 9.2, МК 10.2 О. Забужко застосовує міркування-уточнення, яке можна вважати реалізацією тактики протиставлення. Наприклад:

О. З.: МК 6.2 *Ушкалов в одній команді з Чижевським, а я в одній команді з польською студенткою філології, котра не змогла читати “Польові дослідження з українського сексу”, бо не змогла просто читати та отримувати задоволення від тексту. В професійного філолога під час читання включається алгебра, розбір, аналітика. Це не просто любов до читання – це вміння працювати з текстом. А я читаю з позицій письменника, який читає крізь текст. Чую рух думки за текстом, відчуваю живе буття сутності. Саме тому в кожного письменника особливі інтимні взаємини з національною класикою. Як казав Ролан Барт, кожне покоління перечитує класику та перекладає її своєю мовою.*

У межах кожного МО реалізується локальна когеренція дискурсу, себто смислова зв'язність висловлень (послідовність запитань та відповідей з необхідними уточненнями, реалізація локальних цілей, як-от наведення прикладів, розширення запрограмованої інтерв'юером тези, конкретизація, деталізація). Для інтерв'ю Н. Хомського притаманне наведення прикладів та конкретизація.

Характерним для зустрічі-дискусії з О. Забужко є розширення тези та деталізація, що свідчить про комунікативне лідерство мовної особистості.

У досліджуваному інтерв'ю Н. Хомський як мовна особистість реалізує стратегію роз'яснення та переконання. О. Забужко як мовна особистість використовує просвітницьку та оцінну стратегію.

Прагмалінгвістична методика виокремлення одиниць мовленнєвої діяльності дає змогу описати багаторівневу комунікативну структуру дискурсу, в нашому випадку – діалогічного. Одиниці мовленнєвої діяльності різних рівнів є універсальними у функціонуванні мов, тому така методика є досить плідною для контрастивного дослідження різномовних дискурсів.

Література

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс ; пер. с англ. В. В. Туровского // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 : Лингвистическая прагматика : сборник / пер. с разн. яз. ; сост. и вступ. ст. Н. Д. Арутюновой и Е. В. Падучевой ; общ. ред. Е. В. Падучевой. – С. 217–237.
2. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. / С. І. Куранова. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 208 с. – (Серія “Альма-матер”).
3. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с. – (Научное издание).
4. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин ; пер. с англ. А. А. Медниковой // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов : сборник / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В. З. Демьянкова ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого. – С. 22–129.
5. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? / Дж. Р. Серль ; пер. с англ. И. М. Кобозевой // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов : сборник / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В. З. Демьянкова ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого. – С. 151–169.
6. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль ; пер. с англ. В. З. Демьянкова // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов : сборник / пер. с англ. ; сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В. З. Демьянкова ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого.
7. Bach K. Linguistic communication and speech acts / K. Bach, R. M. Harnish. – Cambridge (Mass.) : Harper, 1980. – 327 p.
8. Dijk T. A. van. The study of discourse / T. A. van Dijk // Discourse as structure and process. – London : SAGE Publications, 1997. – Vol. 1. – P. 1–34.
9. Leech G. N. Principles of pragmatics / G. N. Leech. – L. ; N. Y. etc. : Longman, 1983. – 250 p.

УДК 81'367.7

АКТАНТНО-АТРИБУТИВНІ, СИРКОНСТАНТНО-АТРИБУТИВНІ ТА ПРЕДИКАТНО-СИРКОНСТАНТНІ КОНКРЕТИЗУВАЛЬНІ УТОЧНЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Оленяк М. Я.

У статті подано визначальні критерії конкретизації; схарактеризовано ізоморфні та аломорфні риси досліджуваного матеріалу в англійській та українській мовах; визначено різновиди актантно-атрибутивних, сирконстантно-атрибутивних та предикатно-сирконстантних конкретизувальних уточнень.

Ключові слова: семантико-синтаксична функція, уточнювальна конструкція, конкретизація, атрибут, сирконстант, предикат.

В статье описаны определяющие критерии конкретизации, охарактеризованы изоморфные и алломорфные черты исследуемого материала в английском и украинском языках; определены виды актантно-атрибутивных, сирконстантно-атрибутивных и предикатно-сирконстантных конкретизирующих уточнений.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая функция, уточнительная конструкция, конкретизация, атрибут, сирконстант, предикат.

The article gives the identifying features of specification characterizes defines; isomorphic and allomorphic traits of the studied material in English and Ukrainian; the types of actant-attributive, circonstant attributive and predicate-circonstant specifying structures.

Key words: semantic and syntactic function, specifying construction, concretization, attribute, circonstant, predicate.

Проблема уточнення в лінгвістиці стала фокусом дослідження відносно недавно, у др. пол. XX ст. Певні досягнення у цій галузі мають насамперед українські та російські граматики, до яких належать: О. Г. Руднев, Ф. Н. Бондаренко, А. Ф. Прияткіна, Є. М. Сидоренко, Т. Б. Фунтова та ін. Значущість публікації полягає в тому, що обраний підхід до дослідження категорії уточнення сприяє осмисленню співвідношення семантико-синтаксичних та логіко-синтаксичних категорій.

Метою статті є визначити особливості актантно-атрибутивних, сирконстантно-атрибутивних та предикатно-сирконстантних конкретизувальних уточнень в англійській, українській та польській мовах.

Уточнення – це логіко-синтаксична категорія, яка є засобом реалізації прагматичних настанов та комунікативної заданості, формальним показником якої є як мінімум бінарна конструкція, в якій компоненти співвідносяться відповідно до обсягу інформації, що передається; інакше кажучи, уточнення складається з уточненого та уточнювального компонентів, між якими експліцитно чи імпліцитно можуть стояти конектори *точніше, власне, а саме* та ін.

Конкретизація – це спеціалізований засіб вираження уточнювальних відношень, спрямований на максимально точне визначення явища та його характеристик, або дії і її обставин, серед кількох допустимих, потенційно можливих.

1.1.1. Актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення синтезують у собі семантику учасників ситуації різного характеру: уточнений компонент виступає актантом пропозиції, а уточнювальний – її атрибутом.

1.1.2. Об'єктивні актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення актуалізують окремі ознаки об'єкта або суб'єкта, подаючи додаткову про нього інформацію, безвідносно до суб'єктивної оцінки мовця. Наприклад: англ.: *Old Jolyon had little Holly on his knee; she had taken possession of his watch; Jolly, very red in the face, was trying to show that he could stand on his head* [5, с. 85]. "Старий Джуліон тримав на колінах маленьку Холлі; вона заволоділа його годинником; Джоллі, дуже червоний на

обличчі, намагався показати, що він уміє стояти на голові”. Укр.: *А Виговський неначе не бачив тієї процесії, забув навіть про неї і все оглядався на ту стежку, котрою вийшла з садка молода панна, все неначе бачив її постать, закутану в темно-червоний кунтушик, оповиту смугами білого горностає* [6, с. 2].

1.1.3. Суб’єктивні актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення характеризують об’єкт або суб’єкт шляхом повідомлення про нього нових ознак, пропущених крізь призму суб’єктивної думки продуцента мовлення.

1.1.4. Суб’єктивні актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення зовнішності мають за мету впровадження ознак зовнішнього вигляду особи. Наприклад: англ.: *Had she not said to Mrs. Soames – who was always so beautifully dressed – that feathers were vulgar?* [5, с. 10]. “Хіба вона не сказала місіс Соумс – яка завжди була дуже красиво одягнена – що пір’я виглядали вульгарно?”. Укр.: *В світлицю влетіє Юрась, худенький, блідуватий хлопець з гострим носиком, з каламутними очима, і наробив галасу на всю світлицю* [6, с. 26].

1.1.5. Суб’єктивні актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення рис характеру репрезентують індивідуальні якості суб’єкта чи об’єкта. Наприклад: англ.: *It was not likely that he was going to be drawn into an argument with an obstinate beggar like Swithin, pig-headed as a mule, who had never known a statue from a – straw hat* [5, с. 54]. “Навряд чи він мав намір бути втягнутим у суперечку із завзятим старцем, таким як Суїзін, впертим, як віслук, який не міг відрізнити статую від – солом’яного капелюха”. Укр.: *Тихий на вдачу й поміркований, звиклий тайти свої щирі думки й вчиняти Богданову волю, Виговський і тепер не виявив і словом свого збудження* [6, с. 17].

1.1.6. Суб’єктивні актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення фізичного стану відображають сприйняття стану суб’єкта або об’єкта іншою особою. Наприклад: англ.: *Very slowly, more bent than when he came, lean, hungry, and disheartened, he made his way back to the station* [5, с. 142]. “Дуже повільно, більше зігнутий, ніж коли він прийшов, худий, голодний і засмучений, він повертався на зупинку”. Укр.: *Вона вбігла в світлицю і, сливе непритомна, не сіла, а впала на стілець* [6, с. 15].

1.1.7. Суб’єктивні актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення внутрішнього стану пов’язані з тлумаченням ознак об’єкта або суб’єкта, які виказують особливості його психологічного стану. Наприклад: англ.: *“There’s a lot of work about it,” remarked James hastily, who was really moved by the size of the group* [5, с. 53]. “Тут ще багато роботи”, – зауважив коротко Джеймс, який був дійсно зворушений розміром групи”. Укр.: *Встала й Павловська, невесела й задумана* [6, с. 8].

1.2. Контекстуальні актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення – це вид уточнень, у якому уточнювальний компонент актуалізує не синкретичну з об’єктом чи суб’єктом ознаку, а характеризує його відповідно до макроконтексту ситуації, відображаючи його дії чи стан у конкретних просторово-часових координатах. Зазвичай, уточнювальний компонент цього типу конструкцій виражений підрядним реченням зі значенням атрибута. Наприклад: англ.: *Mr. Baynes made himself extremely pleasant to June, who frequently visited his house in Lowndes Square at this period* [5, с. 90]. “Містер Бейнс надзвичайно добре ставився до Джун, яка часто відвідувала його дім на Лоундес Сквер у ці дні”. Укр.: *Розалія, як стояла, так і впала на софу: то був той красунь, котрого вона бачила на Рейні як плила на судні* [6, с. 9].

1.3. Об’єктні актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення характеризують об’єкт – неістоту, виокремлюючи його посеред інших, актуалізуючи властиві йому ознаки. Наприклад: англ.: *This court, encircled by a gallery on the upper floor, was roofed with a glass roof, supported by eight columns running up from the ground* [5, с. 93]. “Цей двір, оточений галереєю на верхньому поверсі, був критий скляним дахом, який підтримували вісім колон з самого низу”. Укр.: *Кабінетик, прикрашений збруєю, здавався йому тепер неприємним* [6, с. 2].

2. Сирконстантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення відображають характеристику обставин дії шляхом подання додаткової атрибутивної інформації про, як правило, місце подій. Наприклад: англ.: *In that great London, which they had conquered and become merged in, what time had they to be sentimental?* [5, с. 24]. “В тому великому Лондоні, який вони завоювали і з яким злилися, хіба в них був час на сентименти?” Укр.: *Старий палац стояв на Старому Києві, над глибокою долиною, котра тяглася до Кожум’яків* [6, с. 7].

2.1. Предикатно-сирконстантні конкретизувальні уточнення репрезентують ситуацію, в якій зазначається дія (компонент, що уточнюється) і описуються її супровідні обставини (уточнювальний компонент).

2.2. Предикатно-сирконстантні конкретизувальні уточнення способу пов'язані з зазначенням дії і докладного способу її виконання, актуального для цієї ситуації. Наприклад: англ.: *But, with a sudden dislike to mentioning that incident, she stopped; and presently, finding her friend so unresponsive, went away* [5, с. 70]. “Але, з раптовою відразою до спогаду того інцидента, вона зупинилася; і, пізніше, переконавшись у нечуйності свого товариша, пішла геть”. Укр.: *Князь привітався з ним гордовито і все дивився на його, вирячивши здорові карі очі* [6, с. 7].

2.3. Предикатно-сирконстантні конкретизувальні уточнення причини конкретизують дію з погляду причиново-наслідкового зв'язку самої дії зі способом її актуалізації. Наприклад: англ.: *Brooding over his glass, his long legs twisted under the table, he quite omitted to rise when the ladies left the room* [5, с. 52]. “Роздумуючи над своїм келихом, з перехрещеними під столом ногами, він не зумів піднятися, коли леді покинули кімнату”. Укр.: *Вже батько й мати сердились на неї, силували її вибрати собі жениха, а вона неначе затялась: не хочу та й не хочу, бо ті усі женихи мені не до влодобу* [6, с. 9].

2.4. Темпоральні предикатно-сирконстантні конкретизувальні уточнення конкретизують дію або процес відносно часу їхнього перебігу. Наприклад: англ.: *“I'll call for you – on Sunday about eleven”* [5, с. 60]. “Я подзвоню тобі – в неділю близько одинадцяті”. Укр.: *“Треба на Великдень починати та й кінчати діло, коли Бог допоможе; вийде з Києва, то й забуде про мене”, – думає Виговський, вертаючись з Києва до Чигирини* [6, с. 6].

2.5. Предикатно-сирконстантні конкретизувальні уточнення ступеня відрізняються від сирконстантних конкретизувальних уточнень ступеня тим, що вони не називають ознаки дії, яка імпліцитно інтенсифікується уточнювальним компонентом. Наприклад: укр.: *Грім гуркотів, стугонів, тріщав, аж земля двигтіла* [6, с. 11].

Кількісні та якісні показники конкретизувальних уточнень зображено в таблиці.

Таблиця 1

Кількісні та якісні показники конкретизувальних уточнень

Група	Мова	Англійська	Українська
1. Актантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення			
1.1.	Об'єктивні	66 (6,7 %)	71 (6,3 %)
1.2. Суб'єктивні			
1.2.1.	Зовнішності	225 (23 %)	237 (20,6 %)
1.2.2.	Характеру	84 (8,6 %)	59 (5,1 %)
1.2.3.	Фізичного стану	15 (1,5 %)	22 (1,9 %)
1.2.4.	Внутрішнього стану	33 (2,4 %)	28 (2,4 %)
1.3.	Контекстуальні	204 (20,9 %)	268 (23,3 %)
1.4.	Об'єктні	351 (36 %)	464 (40,4 %)
	Всього	978 (100 %)	1149 (100 %)
2. Сирконстантно-атрибутивні конкретизувальні уточнення			
2.1.	Місця	23 (100 %)	151 (100 %)
	Всього	23 (100 %)	151 (100 %)
3. Предикатно-сирконстантні конкретизувальні уточнення			
3.1.	Способу	183 (78,2 %)	163 (48,1 %)
3.2.	Причини	21 (9 %)	32 (9,4 %)
3.3.	Темпоральні	30 (12,8 %)	48 (14,2 %)
3.4.	Ступеню	–	96 (28,3 %)
	Всього	234 (100 %)	339 (100 %)

Як висновок слід зазначити, що кількісна розбіжність показників, у більшості випадків, завдячує тематиці сюжетів матеріалу дослідження та авторському стилю. Власне мовну причину кількісної розбіжності показників слід шукати у відсутності

ступеневих уточнень в англійській мові. Річ у тім, що інтенсивність прояву ознаки чи властивості в англійській мові виражається за допомогою конструкцій, які не містять відокремленого елемента (so...that, such (a).....that, as.....as), тому не можуть бути покваліфіковані як уточнювальні.

Наша стаття відкриває перспективи для подальших розвідок у сфері логіко-синтаксичних категорій в інших мовах.

Література

1. Захарова Л. В. Обособленные второстепенные члены предложения со значением уточнения в современном русском литературном языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Захарова Л. В. – Армавир, 2008. – 215 с.

2. Манаенко Г. Н. Функционирование осложненного предложения в публицистическом тексте [Текст]: информационно-дискурсивный подход : дисс. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 / Манаенко Г. Н. – Краснодар, 2004. – 421 с.

3. Фунтова Т. Б. Логіко-синтаксична категорія уточнення в сучасній російській мові : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / Фунтова Т. Б. – Сімферополь, 2002. – 192 с.

4. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів [Електронний ресурс] / Дж. Голсуорсі. – Режим доступу:

<http://manybooks.net/titles/galswortetext03fsaga11.html>. – Назва з екрана.

5. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський / І. Нечуй-Левицький. – Режим доступу:

<http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=48&page=45>. – Назва з екрана.

УДК 811.161.2:811.161.1:811.162.1]373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПОЛЯ КОНЦЕПТУ “ПАТРІОТИЗМ” В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ**Близнюк К. Р.**

У статті розглянуто специфіку представлення концепту “патріотизм” в українській, російській і польській мовах. Через аналіз результатів компонентного аналізу виявлено спільні й відмінні риси у структуруванні лексико-семантичних полів і семантиці концепту.

Ключові слова: концепт, лексико-семантичне поле, семантичне мікрополе, лексема, сема, компонентний аналіз.

В статье рассматривается специфика репрезентации концепта “патриотизм” в украинском, русском и польском языках. По результатам компонентного анализа установлено общие и различные черты в структурировании лексико-семантических полей и семантике концепта.

Ключевые слова: концепт, лексико-семантическое поле, семантическое микрополе, лексема, сема, компонентный анализ.

The article deals with the specificity of representing the concept “patriotism” in Ukrainian, Russian and Polish; defines some common and different features in structuring lexical semantic fields and in the semantics of a concept according to the results of component analysis.

Key words: concept, lexical semantic field, semantic microfield, lexeme, seme, component analysis.

Аналіз концептів як сукупності понять, узагальнених ознак речей, створених людським розумом, бере свої витoki з середньовічного концептуалізму (П. Абеляр, В. Оккам, І. Солсберійський). В сучасній науці також прийнято розглядати концепт як абстракцію сукупності певних об'єктів, родове поняття, гіперонім.

Водночас існує велика кількість підходів до вивчення концептів. Дослідженню цього поняття в лінгвістиці присвячено праці Н. Арутюнової, С. Воркачова, Т. Космеди, В. Карасика, В. Красних, О. Кубрякової, В. Маслової, Н. Плотнікової, З. Попової, О. Селіванової, І. Стерніна, Ю. Степанова та інших. У пропонованій статті концепт “патріотизм” буде описано з позицій семантико-когнітивного підходу, який полягає у вивченні “лексичної семантики як засобу доступу до змісту концептів, як засобу їхнього моделювання від семантики мови до концептосфери” [4, с. 16].

Семантика концепту є надзвичайно широкою, адже охоплює не лише окреме значення слова-імені концепту, а й емоції, асоціації, уявлення, нашарування особистого досвіду як носія мови, так і цілого етносу. Тому вивчення концепту потребує дослідження тих лексичних одиниць, які разом зі словом-іменем утворюють концептуальне лексико-семантичне поле. Крім того, А. Лучик зазначає: “Зважаючи на те, що у процесі сприймання для розуміння слова спочатку треба зрозуміти поняттєвий фон, що породжує концепт, закодований у цьому слові, то, йдучи від зворотного, ми пізнаємо поняттєвий фон і породжуваний ним концепт” [3, с. 258]. Для цього застосовано метод компонентного аналізу, який полягає в побудові лексико-семантичних полів концептів у вигляді матриць, де за ранговими списками впорядковують семи і лексеми. Семи розташовують у спадному порядку: від найчастотніших до найменш частотних і одиничних. Лексеми також записують від тих, що містять у своєму складі найбільшу кількість сем, до тих, що мають найвужчі значення. Таким чином, враховується двоїста природа концептів. Адже, з одного боку, концепт – це “об'єкт ідеальної природи, образ, що втілює певні культурно зумовлені уявлення носіїв мови про світ, прообраз, прототип, “ідея” групи похідних понять, відображених у нашій свідомості” [5, с. 111], а з іншого боку, концепт має “конкретне ім'я, оскільки реальність відображається у свідомості саме через мову” [5, с. 111]. Лексико-семантичне поле охоплює сукупність лексем як матеріального

втілення концепту в мові й сем, які репрезентують компоненти його значення, що існують у свідомості мовців і зафіксовані у словниках.

Отже, метою статті є вивчення специфіки відображення концепту “патріотизм” в українській, російській і польській мовах. З мети випливають такі завдання: дослідження ієрархії розташування сем у лексико-семантичних полях концепту; виявлення семантичних мікрополів усередині відповідних лексико-семантичних полів концепту “патріотизм”; зіставлення матеріалів української, російської і польської мов з метою аналізу спільних і відмінних компонентів значення концепту “патріотизм”.

Джерелами дослідження стали такі лексикографічні видання: Словник української мови в 11 т., Словник синонімів української мови, Практичний словник синонімів С. Караванського, Словарь русского языка (під ред. А. П. Євгенєвої (МАС)), Словарь современного русского литературного языка в 17-ти т. (під ред. В. І. Чернишова (БАС)), Толковый словарь русского языка С. І. Ожегова і Н. Ю. Шведової, Словарь синонимов русского языка (під ред. З. Є. Александрова), Словарь синонимов и сходных по смыслу выражений (Н. Абрамова), Nowy słownik języka polskiego, Słownik synonimów polskich, Uniwersalny słownik języka polskiego.

Побудова у вигляді матриці концептуального лексико-семантичного поля “патріотизм” виявила, що до складу цього поля в українській мові входять 142 лексеми і 127 сем, в російській – 139 лексем і 134 семи, у польській – 138 лексем і 115 сем. В ході аналізу в межах полів було вичленувало ядра, приядерні зони, напівпериферію і периферію. Зокрема, до ядра лексико-семантичного поля концепту “патріотизм” в українській мові входять такі семи: ‘почуття’ (60), ‘прихильність’ (35), ‘ставлення’ (30), ‘захоплення’ (29), ‘зневага’ (25), ‘сильний вияв ознаки’ (23), ‘пристрасть’ (22), ‘зверхність’ (22), ‘повага’ (21), ‘прагнення’ (21), ‘симпатія’ (20), ‘потяг’ (20), ‘любов’ (19), ‘бажання’ (19), ‘відчуття’ (18), ‘вищість’ (17), ‘зарозумілість’ (17), ‘збудження’ (17), ‘надмірний вияв ознаки’ (17). До приядерної зони належать семи: ‘неприятність’ (16), ‘гідність’ (16), ‘інтерес’ (15), ‘визнання’ (14), ‘піднесення’ (14), ‘гордість’ (13), ‘презирство’ (13), ‘відданість’ (13), ‘ворожнеча’ (12), ‘нестримність’ (12), ‘ворожість’ (11), ‘самовпевненість’ (11), ‘честь’ (11), ‘увага’ (11), ‘доброзичливість’ (11), ‘постійність’ (10), ‘незрадливість’ (10), ‘себелюбство’ (10), ‘пригнічення’ (10).

Ядро лексико-семантичного поля концепту “патріотизм” у російській мові формують семи: ‘расположение’ (21), ‘склонность’ (19), ‘сильный’ (18), ‘влечение’ (17), ‘снисхождение’ (16), ‘любовь’ (15), ‘пристрастие’ (14), ‘верность’ (13), ‘порядочность’ (12), ‘доброжелательность’ (12), ‘твёрдость’ (12), ‘интерес’ (11), ‘глубокий’ (10), ‘внимание’ (10), ‘преданность’ (9), ‘увлечённость’ (9), ‘стремление’ (9), ‘стойкость’ (9), ‘почтение’ (9). А приядерну зону – семи: ‘симпатия’ (8), ‘преклонение’ (8), ‘заботливость’ (8), ‘честность’ (8), ‘участие’ (8), ‘уважение’ (8), ‘терпение’ (8), ‘постоянство’ (7), ‘чувство’ (7), ‘страсть’ (7), ‘воодушевленность’ (7), ‘возбуждение’ (7), ‘желание’ (7), ‘наклонность’ (7), ‘надёжность’ (7), ‘восхищение’ (7), ‘серьёзность’ (7), ‘поблажка’ (7).

У польському лексико-семантичному полі концепту “патріотизм” ядро утворюють семи: ‘uczucie’ (52), ‘postawa’ (34), ‘przywiązanie’ (33), ‘pragnienie’ (29), ‘silny’ (28), ‘interes’ (25), ‘sympatia’ (20), ‘nieżyczliwość’ (19), ‘niechęć’ (19), ‘miłość’ (18), ‘wrogość’ (17), ‘pasja’ (16), ‘skłonność’ (15), ‘wstręt’ (14), ‘stosunek’ (12), ‘chęć’ (12), ‘uwaga’ (11), ‘poświęcenie’ (11), ‘męstwo’ (11). До приядерної зони входять семи: ‘życzliwość’ (10), ‘inne’ (10), ‘gwałtowność’ (10), ‘lekceważenie’ (9), ‘działalność’ (9), ‘wyższość’ (8), ‘wzbudzenie’ (8), ‘waleczność’ (8), ‘postępowanie’ (8), ‘odraza’ (7), ‘społeczność’ (7), ‘zachwyty’ (7), ‘podniecenie’ (7), ‘dzielność’ (7), ‘nieustępliwość’ (7), ‘niezłomność’ (7), ‘zapał’ (6).

Центральна частина кожного лексико-семантичного поля є консолідованішою за периферію і “втілює сутність усього семантичного комплексу” [2, с. 16]. В досліджуваних лексико-семантичних полях української, російської та польської мов найбільше подібних сем було знайдено саме у ядерній і приядерній зонах. З різною частотністю в цих зонах функціонують такі семи: ‘прихильність’ (35), ‘расположение’ (21), ‘przywiązanie’ (33); ‘любов’ (19), ‘любовь’ (15), ‘miłość’ (18); ‘інтерес’ (15), ‘интерес’ (11), ‘interes’ (25); ‘відданість’ (13), ‘преданность’ (9), ‘poświęcenie’ (11) та

ін. Частотність функціонування сем у лексико-семантичному полі виявляє національну специфіку семантики концепту.

Крім того, вже на рівні ядерних і приядерних зон полів можна помітити істотну різницю між лексикографічними значеннями концепту “патріотизм” в українській, польській і російській мовах. Специфікою російського лексико-семантичного поля “патріотизм” є відсутність зафіксованого у словниках синонімів зв’язку між поняттям “патріотизм” і такими поняттями, як “націоналізм”, “шовінізм” тощо. Через це набір лексем, які формують відповідне лексико-семантичне поле в російській мові, мінімально відобразив ставлення до “чужого”. Додатковим свідченням відсутності образу “чужого” в лексикографічній частині значення концепту “патріотизм” у російській мові є також відсутність відповідних сем, котрі зафіксовано в українському й польському полях: ‘чужий’ (6), ‘inni / inne’ (10). Таким чином, концепт “патріотизм” у мовних картинах світу українців і поляків відображає ставлення не тільки до своїх Батьківщини, народу, мови, культури, а й до чужих. Тобто виходимо на один з найдавніших архетипів людського мислення – протиставлення “свого” й “чужого”. Зв’язок цього архетипу з “ідеєю патріотизму” в російській лінгвокультурі засвідчив С. Воркачов, досліджуючи російські паремії [1, с. 91]. Виходячи з цього, в українській і польській мовах семи групуються у традиційному співвідношенні “своє – хороше”, “чуже – погане”, а лексико-семантичні поля концепту “патріотизм” в обох мовах за своєю структурою поділяються на два великі семантичні мікрополя, котрі об’єднують семи, що передають позитивне ставлення до “свого” і негативне ставлення до “чужого”. У лексико-семантичному полі “патріотизм” російської мови відображено позитивне ставлення до свого.

У межах зазначених мікрополів можна виокремити дрібніші семантичні мікрополя. Наприклад, до складу мікрополя на позначення позитивного ставлення в українській мові належить мікрополе “прихильність”, яке формують семи: ‘прихильність’ (35), ‘симпатія’ (20), ‘любов’ (19), ‘схильність’ (9), ‘привітність’ (2), ‘дружба’ (2), ‘цінування’ (1). Мікрополе “расположение” в російській мові утворюють семи: ‘расположение’ (21), ‘склонность’ (19), ‘любовь’ (15), ‘пристрастие’ (14), ‘симпатия’ (8), ‘дружественность’ (6), ‘привязанность’ (5), ‘близость’ (3). В польській мові існує відповідне цим мікрополям семантичне мікрополе “przywiązanie”, до складу якого входять семи: ‘przywiązanie’ (33), ‘sympatia’ (20), ‘miłość’ (18), ‘pasja’ (16), ‘skłonność’ (15), ‘przyjaźń’ (4), ‘lojalność’ (2).

Також відображенням позитивного ставлення до “свого” характеризується мікрополе “відданість”, в межах якого в українській мові функціонують такі семи: ‘відданість’ (13), ‘постійність’ (10), ‘незрадливність’ (10), ‘вірність’ (9), ‘перевіреність’ (8), ‘надійність’ (7), ‘впробуваність’ (3). В російській мові до мікрополя “верность” належать семи: ‘відданість’ (13), ‘постійність’ (10), ‘незрадливність’ (10), ‘вірність’ (9), ‘перевіреність’ (8), ‘надійність’ (7), ‘впробуваність’ (3). У польській мові мікрополе “poświęcenie” формують семи: ‘poświęcenie’ (11), ‘nieustępliwość’ (7), ‘niezłomność’ (7), ‘obowiązek’ (5), ‘oddanie’ (5), ‘wierność’ (5), ‘ofiara’ (5), ‘służenie’ (4), ‘niezwruconność’ (4), ‘misja’ (3), ‘obietnica’ (1), ‘posłuszeństwo’ (1).

Негативне ставлення до “чужого” в лексико-семантичному полі концепту “патріотизм” української мови відображають семи, поєднані в семантичні мікрополя “неприятель” і “зверхність”, а у відповідному лексико-семантичному полі польської мови – мікрополя “wrogość” і “wyższość”. При цьому, мікрополе “неприятель” утворюють семи: ‘зневага’ (25), ‘неприятель’ (16), ‘презирство’ (13), ‘ворожнеча’ (12), ‘ворожність’ (11), ‘нетерпимість’ (9), ‘ненависть’ (7), ‘непривітність’ (1), ‘гнів’ (1); а мікрополе “wrogość” – семи: ‘nieżyczliwość’ (19), ‘niechęć’ (19), ‘wrogość’ (17), ‘wstręt’ (14), ‘odraza’ (7), ‘nienawiść’ (4), ‘obawa’ (1), ‘przeciwstawność’ (1). До складу семантичного мікрополя “зверхність” в українській мові належать семи: ‘зверхність’ (22), ‘вищість’ (17), ‘зарозумілість’ (17), ‘гордість’ (13), ‘самоопевненість’ (11), ‘себелюбство’ (10), ‘перевага’ (9), ‘винятковість’ (7), ‘гордовитість’ (6), ‘привілейованість’ (4); а до відповідного йому семантичного мікрополя “wyższość” в польській мові входять семи: ‘lekceważenie’ (9), ‘wyższość’ (8), ‘pogarda’ (4), ‘wzgarda’ (3), ‘honor’ (3). Загалом, семи на позначення негативного ставлення до “чужих” ширше представлені своїм якісним складом і частотніші у всьому лексико-семантичному полі “патріотизм” української мови, а не тільки в цих двох мікрополях.

Щодо російського концептуального лексико-семантичного поля, то, крім семантичного мікрополя, на позначення позитивних почуттів і ставлення до “свого”, в ньому виокремлюються ще два мікрополя, що передають ставлення до “своїх” з позицій “підкорювача” і “підкореного”. Перше значення втілюється через мікрополе “снисхождение”: ‘снисхождение’ (16), ‘терпение’ (8), ‘поблажка’ (7), ‘благодарность’ (6), ‘покровительство’ (4), ‘прощение’ (3), ‘поддержка’ (2). Ставлення “підкореного” до “своїх” відображають семи з мікрополя “преклонение”: ‘преклонение’ (8), ‘восхищение’ (7), ‘подчинение’ (6), ‘послушание’ (5), ‘покорность’ (4), ‘обожание’ (3), ‘обожествление’ (3), ‘лесть’ (2), ‘вожделение’ (2), ‘возвеличение’ (2), ‘смирение’ (1).

Крім того, російське лексико-семантичне поле концепту “патріотизм” пов’язане з українським через наявність в обох мікрополя на позначення серйозності. Так, в українській мові значення “серйозність” передають такі семи: ‘серйозність’ (8), ‘важливість’ (7), ‘розважливість’ (6), ‘вдумливість’ (6), ‘солідність’ (6), ‘статечність’ (5), ‘значний’ (5). В російській мові до мікрополя “серьёзность” належать семи: ‘серьёзность’ (7), ‘значительность’ (5), ‘строгость’ (4), ‘важность’ (2), ‘вдумчивость’ (1), ‘суровость’ (1).

Таким чином, дослідження лексико-семантичних полів дозволяє встановити загальні закономірності формування концепту “патріотизм” у мовних картинах світу українців, росіян і поляків. Засвідченими у лексико-семантичних полях всіх трьох мов є семантичні мікрополя, що передають значення любові, прихильності, відданості. Ці ж значення фіксують і словники у тлумаченнях лексеми-імені концепту “патріотизм”.

З іншого боку, дослідження виявило відмінності у шляхах вербалізації концепту, а також у якісному та кількісному складі його семної структури. Зокрема, в російському лексико-семантичному полі “патріотизм” не виявлено сем на позначення негативного ставлення до “чужого”, що може свідчити про чітке розмежування в лексикографії таких понять, як “патріотизм”, “націоналізм”, “шовінізм”. Натомість відсутність у польському лексико-семантичному полі мікрополя “серйозність” швидше є відображенням специфіки національної мовної картини світу, на формування якої впливають особливості національного світогляду.

Отже, попри спільність походження слова-назви концепту “патріотизм”, в кожній мові йому притаманні свої особливі компоненти значення. Дослідження національної специфіки семантики цього концепту важливе не лише через близькоспорідненість досліджуваних мов, а й через спільність історії трьох народів, які цими мовами розмовляють.

Література

1. Воркачев С. Г. Идея патриотизма в русской лингвокультуре: паремика и метафорика / Г. С. Воркачев // Образование. Наука. Творчество. – 2007. – № 3. – С. 89–90.
2. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. М. Кузнецов ; отв. ред. В. Н. Ярцева ; Академия наук СССР, Научный совет “Теория советского языкознания”, Институт языкознания. – М. : Наука, 1986. – 123, [2] с.
3. Лучик А. А. Компонентний аналіз у зіставних дослідженнях лексичних одиниць / А. А. Лучик // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / відп. ред. М. П. Фабіан ; МОН України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Папірус-Ф, 2009. – Вип. 7. – С. 258–262.
4. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314, [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоцицентр, 2000. – 247 с.

УДК [811.161.2+811.162.1]’373.45

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ КОМПЛЕКСНОЇ АДАПТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Євчук М. С.

У статті подано головні способи адаптації англіцизмів до української та польської мов у порівняльному аспекті, визначено особливості та тенденції, характерні для кожної із досліджуваних мов.

Ключові слова: запозичення, мовний контакт, транслітерація, транскрибація, словотвір.

В статье представлены главные способы адаптации англицизмов в украинской и польской речи в сравнительном аспекте, определяются особенности и тенденции, характерны для каждого из изучаемых языков.

Ключевые слова: заимствования, речевого контакт, транслитерация, транскрибация, словообразование.

The article deals with the adaptation of English loanwords to the Ukrainian and Polish languages from comparative perspective, defines the peculiarities and modern trends in the field of lexical borrowing.

Key words: borrowing, speech contact, transliteration, transcription, word formation.

Сучасний світ, піддаючись процесам глобалізації, створює оптимальні умови для діалогу різних культур та розвитку науки й техніки. Період другої половини ХХ ст. охарактеризувався багатьма новими суспільно-політичними процесами у Європі та світі, не оминувши жодну державу і, відповідно, й мову. Країни Центральної та Східної Європи утворили єдиний політичний та економічний простір, до якого тяжіють усі близькі та навіть далекі сусіди. Слов'янські країни не є винятком із цього процесу, і їх культурна, політична та економічна взаємодія із іншими народами світу чітко простежується на мовному рівні.

Суспільство за лічені роки розширило межі своїх інтересів, поповнивши їх новими поняттями, словами, значеннями. Таке посилення взаємодії між країнами світу спричинило збільшення іншомовних елементів в активній лексиці сучасної людини. На прикладі слов'янських мов спостерігаємо переважання впливу англо-американської культури та, відповідно, й мови. Вплив англійської мови на українську неодноразово був предметом досліджень вітчизняних вчених, таких як С. Караванський, Я. Голодованський, О. Скопненко, Б. Ажнюк, Ю. Жлуктенко, Л. Архипенко та ін. Проблематика цих досліджень охоплює вплив англійської мови на лексичну систему української мови та класифікації наявних у ній запозичень, процеси адаптації слів іншомовного походження. На нашу думку, цікавим є дослідження впливу англійської мови на слов'янські у порівняльному аспекті, адже у кожній країні різні умови цього впливу. Постійне посилення впливу англійської мови на слов'янські та чисельна перевага прямих запозичень над створенням нових слів із наявного у мові словотворчого потенціалу визначають актуальність даного дослідження.

Об'єктом дослідження у статті обрано українську та польську мовні системи, адже вони належать до однієї мовної групи, але послуговуються різними алфавітами і розвивались під впливом відмінних історичних обставин. Предметом дослідження є способи адаптації слів англійського походження до лексичної системи української та польської мови. Новизна дослідження полягає у залученні двох різних слов'янських мов та вивчення процесів адаптації у порівняльному аспекті.

Слова іншомовного походження піддаються певним невідворотним процесам, що сприяють їх пристосуванню до нової мовної системи та до правил її внутрішньої організації. При цьому важливою постає здатність мови до засвоєння чужорідних елементів та їх гармонійної адаптації. Слов'янські мови є відкритими для проникнення до них чужих слів, цьому сприяє їх фонетична система, орфографія, граматичні особливості, а також різноманіття засобів словотвору.

В українській мові існує проблема впливу російської на написання запозичених слів, бо часто засоби масової інформації починають використовувати слово англійського походження згідно із правилами його написання в російській мові. Інформаційний простір України та Росії є практично спільним завдяки Інтернету і спільному використанню багатьох інформаційних російськомовних джерел, таких як ИТАР-ТАСС, InterMedia, РИА Новости тощо. Мовна політика держави, яку вона здійснює через посередництво певних державних інститутів, спрямована на унормування процесів запозичення, проте особливості сучасних ЗМІ та динаміка мовних змін надають певної хаотичності цим процесам.

Ми розглянемо процес входження запозичених слів у мову, виходячи з того твердження, що будь-яке слово – це знак і, як будь-який знак, воно має свій план вираження і план змісту. Причому найчастіше відбувається запозичення саме плану вираження, тобто зовнішніх характеристик слова, бо його значення часто уже передано у мові якимсь іншим відповідником. При запозиченні ж нового поняття, яке до того було відсутнім у мовній картині світу певної мовної спільноти, відбувається запозичення як плану вираження, так і плану змісту. Адаптація фізичних характеристик слова відбувається на фонетичному та графічному рівнях, які нерозривно пов'язані. Важливо, щоб цей процес відбувався згідно з певними правилами, в результаті чого до мови потрапляли якісні, фонетично і графічно прийнятні, запозичення, що не суперечать нормам мови-реципієнта.

Слов'янські і германські мови мають різний набір фонетичних засобів, тому можуть виникати незручності при передачі деяких фонем. Можливе навіть існування різних варіантів того самого англіцизму, як-от у словах (*фрістайл / фрїстайл, принтер / прінтер, реаліті-шоу / ріаліті-шоу*). Важливою умовою для цього є існування унормованої системи передачі фонологічних розрізень та протиставлень із використанням найточніших еквівалентів, що існують в українській та польській мовах. В українській мові є лише шість букв на позначення шести простих голосних фонем. В польській – шість простих фонем та дві носові голосні, кожна з яких позначає окрема літера. Натомість англійська мова використовує шість букв на позначення дванадцяти простих голосних фонем і восьми дифтонгів.

- **українська:** а, е, и, і, у, о, [а], [е], [у], [і], [у], [о];
- **польська:** а, е, у, і, у, о, [а], [е], [у], [і], [у], [о] та носові а [о^м], ę [е^м];
- **англійська:** а, е, і, у, о, у [i] [e] [æ] [ɜ] [ə] [ɜ] [i:] [o:] [ɔ] [u:] та дифтонги [aɪ] [eɪ], [ɛɪ], [əʊ], [aʊ], [ɪə], [eə], [ʊə].

У процесі запозичення можна враховувати більшою мірою або написання слова, або його вимову, залежно від шляху, яким слово потрапило в мову. Тому запозичення можна умовно поділити на фонетичні та графічні. Фонетичні або усні англіцизми потрапляють у мову шляхом безпосереднього спілкування між носіями різних мов (напр. англійської та української; англійської та польської). З'являється потреба графічного оформлення англіцизму, і тоді використовують метод *транскрипції*, тобто англійське звучання зберігають і якнайточніше передають засобами мови-реципієнта, у випадку української мови ще й відбувається перехід з однієї алфавітної системи на іншу.

Фонетичними новотворами є слова *interfejs, dżokej, tim lider, džinsy, skuter, ketczup, snajper, keks, autsajder, džem, pikap, drajw*, які засобами польської мови передають англійську вимову. Слова, що транскрибують, записують згідно з нормами польського правопису, і вони легко читаються навіть тими мовцями, що не знають їхнього значення. Звуки [a:] [ɛ] передає літера “а”; дистрибуцію звуків [æ], [ə], [e], [ɛ:] – літера “е”; звуки [ɪ] [i:] – літера “і”; звуки [o] [ɔ] – літера “о”; звуки [u], [u:] – літера “у”. Щодо дифтонгів [aɪ] [eɪ] [ɜ:], то вони передаються за допомогою буквосполучень “aj”, “ej”, “oj”.

В українській мові прикладами фонетичних новотворів є такі слова, як *ноутбук, драйвер, файл, рі-мейк*. Ці слова спочатку деякий час функціонують в усному вигляді, їх використовують серед представників якоїсь професії чи хобі, потім виникає потреба їх графічно оформити, і це відбувається згідно з тією вимовою, яка набула популярності і стала загальноповсюдною.

Іншим способом графічного оформлення англїцизму є транслїтерація, тобто передача слова у такому письмовому вигляді, як воно існує в англїйському словнику. В українській мові транслїтерація відбувається за чіткими правилами перенесення латинських літер на кирилицю. Є деякі проблемні питання, такі як, наприклад, звук [w], який можна передати і літерою “в” і літерою “у”, проте найбільш прийнятним варіантом є літера “в”, як у словах *вінчестер*, *віндовз*, хоча зустрічається варіант *віндоуз і віндовс* (на нашу думку, найкоректнішим є варіант *віндовз*, адже в англїйському варіанті кінцевий приголосний є дзвінким). Або передача в англїйських словах короткого [ɪ], вираженого літерою “ї”, яке є більш близьким до українського “и”, ніж “і”, тим паче, що українське “ї” пом’якшує попередню приголосну, а короткий англїйський звук [ɪ] не пом’якшує. Тому адекватнішою є така транслїтерація: пірсинг, сингл, пудинг. В російській мові таке вживання є неможливим, бо російська “ы” є голосною заднього ряду. В пресі, інтернеті та рекламі можна часто зустріти англїцизми, які помилково пишуть згідно з нормами вимови у російській мові: пірсінг, сінгл, пудінг.

Питання адекватної транслїтерації постало перед українськими науковцями іще на початку ХХ ст., тоді було запроваджено так зване правило дев’ятки. Вперше правило дев’ятки встановив український філолог із Буковини Степан Смаль-Стоцький у “Граматичі української мови” 1913 р. Воно закріпилося у мові і тепер сприймається як належне, хоча дослідник історії українського правопису А. Москаленко піддавав критиці це правило і вважав, що воно суперечило фонетичним традиціям південно-східного українського наріччя, яке, власне, є основою української літературної мови [1, с. 21]. Отож згідно з “правилом дев’ятки” після літер **д, т, з, с, ц, ж, ш, ч, р** пишемо букву “и” замість “ї”, якщо далі йде приголосна *сигнал, принтер, дизель* (а не *сігнал, дізель, прінтер*). Правило це не поширюється на власні назви та не спрацьовує, коли після “ї” йде голосна літера.

У польській мові ситуація із транслїтерацією є більш цікавою, адже не всі слова передають згідно із правилами польського правопису і орфографічних норм передачі звуків. Для цього у польському алфавіті навіть існують літери **V, Q, X**, які використовують лише в словах іншомовного походження. Слова зберігають своє англїйське написання, вимова спрощується, наближаючись до польської, бо використовують лише типові для польської мови фонемі, наприклад немає дистрибуції [e]-[æ], [i]-[i:], [n]-[ŋ]. Такі англїцизми є неможливими для розуміння людей, що не знають їхнього англїйського написання, і спроба їх прочитати польською марна, бо правила читання зберігаються такими ж, що і в англїйській мові. Наприклад: *jeer, snacki, chipisy, puzzle, pub, notebook, driver, iPhone*. Ще цікавішими є способи відмінювання таких слів, адже до англїйської основи додається польське закінчення і навіть проходить чергування.

Цікавим щодо словотвору є прикметник *low-costowy* (від англ. *low cost* – низька ціна), утворений на ґрунті польської мови складанням англїйських слів без зміни їх написання, проте із додаванням характерного для прикметника закінчення *-owy*. В українських інтернет-виданнях і рекламі також функціонує поняття ‘*лоукост*’. Це нове слово використовують замість традиційного поняття ‘*дешевий*’, бо воно є абсолютно новим і не несе негативних конотацій, пов’язаних із словом ‘*дешевий*’, що вказує, окрім ціни, також на низьку якість. Тому для успішного маркетингу використовують нейтральне і стильне ‘*low-costowy*’, у значенні “низькобюджетний, недорогий”: *Pierwszy low-costowy przewoźnik wchodzi także do Łodzi*.

Польська дослідниця Ельжбета Манчак-Вохльфельд, аналізуючи запозичення в історичному аспекті, приходить до висновку, що останнім часом існує тенденція до запозичення англїйських слів без їх графічної асиміляції, що, імовірно, зумовлено розповсюдженням серед поляків компетенції в англїйській мові [5, с. 80]. Сучасні запозичення входять до мови не в такий спосіб, як це було від початку ХІХ ст. і до 80-х рр. ХХ ст. Це становить серйозне поле для роботи Ради Польської Мови (Rady Języka Polskiego), державного органу, функцією якого є регуляція мовних змін та стандартизація мовних норм.

Елементи, які переходять з однієї мови в іншу, можуть бути одиницями різних рівнів мови – фонетичного, морфологічного, синтаксичного, лексичного та семантичного. При цьому запозичення лексичних одиниць – найтипівіший випадок запози-

чення; запозичення фонем – найрідкісніший випадок, який можливий лише за дуже тісного контакту двох мов.

Грамматична адаптація англійських слів у процесі запозичення до будь-якої із слов'янських мов насамперед пов'язана з категоріями роду і числа, а також з відмінюванням іменників та прикметників та дієвідмінюванням дієслів. У польській мові розподіл між частинами мови, які запозичені, є нерівномірним, із великою перевагою іменників (94 %), наступними за чисельністю є дієслова (3%), прикметники (1 %) і прислівники (1 %) [4, с. 25]. Останнім часом також з'явилась тенденція серед молоді до вживання англійських вигуків, що зумовлено переглядом фільмів англійською мовою та прямим спілкуванням із англомовними співрозмовниками: *Hej! Wow! Super!*

Принципова різниця між аналітичною англійською мовою і синтетичними слов'янськими мовами полягає в тому, яким чином виражені граматичні категорії. Лексичні одиниці в процесі адаптації, звичайно, втрачають своє граматичне значення та набувають граматичних категорій мови-реципієнта, незважаючи на те, чи ці категорії наявні у мові-донорі. Зважаючи на розбіжності між слов'янськими та германськими мовами, можемо стверджувати, що найменші відмінності спостерігаємо в категорії числа, найбільші – в категорії роду. Це саме стосується і польської мови, у якій важливе значення мають вказані граматичні категорії. Іменники постійної множини позначають парні предмети, речовини, частини цілого, тому часто ця граматична характеристика іменника зберігається і після перенесення його в українську мову *chips* – чіпси, *grinders* – гріндерси, *jeans* – джинси, *shoes* – шузи.

В англійській мові теж існує граматичний рід, проте він об'єктивно зумовлений і збігається з натуральним родом об'єкта, позначуваного певним іменником. Усі неживі предмети та явища мають ознаки середнього роду, проте, потрапляючи до слов'янських мов, вони отримують інший рід на підставі відповідності закінчення основи слова. Більшість англійських запозичень набувають ознак чоловічого роду, оскільки їх основа закінчується на приголосний, наприклад слово *віндовз*, що має середній рід в англійській мові (анг. *windows* с. р., мн.), набуло граматичних ознак чоловічого роду і відміняється в реченні відповідно: “*У мене проблеми з віндовзом*”.

Запозичення, що закінчуються на **-а**, **-е** і приймають граматичний жіночий рід. Для порівняння розглянемо англійське слово *round* (с. р.), яке в процесі запозичення отримало в українській мові основу на твердий приголосний *раунд* (ч. р.), а в польській на голосну літеру *runda* (ж. р.). Відповідно слово в польській мові набуло ознак жіночого роду: “*W drugiej rundzie nasza drużyna ostatecznie zwyciężyła swoich przeciwników*”, а в українській чоловічого: “*Сіллах нокаутував суперника уже в другому раунді*”. Запозичення, що мають закінчення в польській мові на **-у**, **-і**, **-о** і в українській на **-и**, **-і**, **-о**, є формами незмінними і залежно від свого значення можуть приймати жіночий або середній рід, а також постійну множину. Наприклад: ж. р. **пол.** *lady, milady*; **укр.** *леді, міледі*; с. р.: **пол.** *bandžo, bikini, derby, dingi, party, polo, liberty*; **укр.** *банджо, бікіні, дербі, паті, поло, ліберті, таксі, авто*.

На думку польського дослідника Казімежа Лучинського [4, с. 40], на набуття іменником певного граматичного роду мають вплив однаково і структуральні, і позаструктуральні чинники, такі як:

- структура запозиченого виразу;
- продуктивність даного виразу у мові-реципієнті;
- значення виразу і його відношення до слів із подібною семантикою у мові-реципієнті;
- вплив мов-посередників при непрямому контакті.

Можемо підсумувати, що графічна адаптація в українській мові є сильнішою, і за допомогою кирилиці передають або графічний вигляд або транскрипцію слова. У польській мові останнім часом все частіше слова, переходячи у мову, не змінюють свого графічного вигляду і одночасно зберігають англійську транскрипцію, що суперечить орфографічним нормам та правилам читання польської мови. Проте тенденція до візуалізації інформації, до закріплення за певним поняттям (наприклад, товаром, торговою маркою) картинки, знаку, бренду спонукають до збереження первісного вигляду англіцизму навіть у такому “кириличному” середовищі, як українська мова. Часто за допомогою візуального знаку передається концепція товару,

його унікальність; гарно продумані бренди – це своєрідна гра з їх адресатами. Це призвело до появи в українському медіа-просторі таких слів-кентаврів, що наполовину складаються із латиниці і наполовину з кирилиці: DVD-плеєр, IT-менеджер, CD-диск, PR-агентство, web-дизайн.

На мову постійно впливають багато різних чинників, і цей вплив може призводити навіть до структурних змін. Слово – це лінгвістичне вираження поняття, яке постійно змінюється з розвитком свідомості людей, і цей процес знаходить своє вираження в еволюції лексичного значення. Згідно із класифікацією Германа Пауля [8], розрізняємо три типи змін семантичної структури слова: перенесення, звуження (спеціалізація), розширення (генералізація). Іншомовне слово спочатку переноситься до мови-реципієнта, а потім проходить або розширення, або звуження його значення.

Отже, кінцевим етапом адаптації запозичення у мову є семантична асиміляція – процес цікавий, складний, і, порівняно з іншими етапами адаптації, найбільш творчий та непередбачуваний. Чим ширші і різноманітніші контексти вживання чужого виразу, тим швидше настає його засвоєння. На початковому етапі семантичної адаптації запозиченню характерні такі риси: безпосередній зв'язок із іншомовним джерелом, що проявляється в зовнішній формі виразу; однозначність поняття, яке позначає лише один предмет чи поняття; вживання в конкретних контекстах; брак похідних формувань (дериватів).

Розширення семантичної структури англіцизму в мові-реципієнті може бути або результатом вторинного запозичення значень слова з англійської мови, або результатом нових конотацій, що виникають на базі мови-реципієнта. Якщо запозичення не поповнює словник абсолютно новим поняттям, а є лише синонімом вже існуючого слова, то з часом значення цього слова можуть теж накладатись на запозичення і розширювати його значення.

Отже, запозичення, які потрапляють у мову, піддаються певним змінам, що мають закономірний характер. Початковий етап процесу запозичення, який характеризує вибір способу запозичення, – це транслітерація чи транскрипція. Цьому етапу властиве графічне переоформлення іншомовного слова, у випадку української мови – перехід від латиниці до кирилиці. Наступний етап адаптації – це функціонування та використання іншомовного слова у мовленні, коли відбувається співвіднесення з граматичними категоріями мови-реципієнта (української чи польської), виявляються парадигматичні зв'язки: полісемія, синонімія, антонімія. Останній етап – це адаптація семантична, тобто розширення чи звуження значення, додавання до першого значення різних конотацій та творення фразеологізмів. Насамкінець відбувається лексикографічна обробка та кодифікація, коли вважаємо, що вираз офіційно потрапив до мовної системи.

Література

1. Москаленко А. П. Історія українського правопису / А. П. Москаленко. – Одеса : Рідний дім, 1988.
2. Словник іншомовних слів / наук. ред. С. М. Морозов, ред. Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000.
3. Словник іншомовних слів / наук. ред. І. М. Скопненко. – К. : Довіра, 2000.
4. Luciński K. Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim / K. Luciński. – Kielce : Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego, 2000.
5. Mańczak-Wohlfeld E. Starsze i nowsze zapożyczenia angielskie w mówionej oraz pisanej odmianie języka polskiego / E. Mańczak-Wohlfeld. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004.
6. Słownik wyrazów obcych / red. nauk. I. Kamińska-Szmaj, oprac. M. Jarosz. – Wrocław : Europa, 2001.
7. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem / red. W. Kopaliński. – Wyd 25 (popr. I uzup.). – Warszawa : Muza, 1999.
8. <http://ia700303.us.archive.org/33/items>. – Назва з екрана.

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

УДК 373.678.2

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ ДЖОНА АПДАЙКА “КЕНТАВР”

Михальчук Н. О.

У статті проаналізовано індивідуальний авторський стиль Джона Апдайка. Охарактеризовано особливості використання Джоном Апдайком різноманітних стилістичних засобів на усіх рівнях тексту в творі “Кентавр” та окреслено специфіку трансформації образу кентавра в однойменному романі Джона Апдайка.

Ключові слова: індивідуальний авторський стиль, стилістичні засоби, образ кентавра, трансформація образу.

В статье дан анализ индивидуальному авторскому стилю Джона Апдайка. Дана характеристика особенностям использования Джоном Апдайком разных стилистических средств на всех уровнях текста в произведении “Кентавр”, а также описана специфика трансформации образа кентавра в данном романе Джона Апдайка.

Ключевые слова: индивидуальный авторский стиль, стилистические средства, образ кентавра, трансформация образа.

This article explores the individual style of John Updike characterizes, the peculiarities of different stylistic devices on all textual levels in “Centaur”. The process of transforming Centaur’s image in this novel by John Updike was described.

Key words: individual style of an author, stylistic devices, image of Centaur, transformation of image.

Стиль письменника – це індивідуальна система побудови засобів мовлення, яка виробляється і застосовується автором під час створення художніх творів. Під стилем слід розуміти характерну для письменника манеру вибору і вживання слів. Стиль органічно пов’язаний зі змістом твору і, відповідно, зумовлений світосприйняттям автора [3–5]. Але, на жаль, певні моменти досі залишаються недостатньою мірою проаналізованими в науковій літературі, зокрема – мовні засоби створення образу Колдуела, їх відповідність в оригіналі та перекладених текстах, їхнє значення для розуміння читачем твору оригіналу та тексту, який сприймається в перекладеному варіанті. І хоча питання стилю не є новим у філологічній літературі, проблеми вивчення індивідуального авторського стилю кожного окремого письменника завжди будуть становити інтерес для наукового пізнання. Тому тема даної публікації є досить цікавою та актуальною.

Так, завданнями нашої статті є:

1. Проаналізувати індивідуальний авторський стиль Джона Апдайка.
2. Охарактеризувати особливості використання Джоном Апдайком різноманітних стилістичних засобів в творі “Кентавр”.
3. Окреслити специфіку трансформації образу кентавра в однойменному романі Джона Апдайка.

Перш за все, слід зазначити, що універсальність проблематики конфлікту образу дає можливість автору, спираючись на набутий літературний досвід, поширювати час надтексту твору і на свою епоху, ставлячи актуальні запитання в конкретно-історичні межі своєї доби. Тому дуалізм фігури кентавра і є тією творчою основою, у якій поєднується реальне з фантастичним, а своєрідність і привабливість

особи Колдуела полягає в тому, що для нього не є обтяжливою сама трагічність такої невідповідності – він просто іноді тікає в інший далекий світ [6].

Проаналізуємо індивідуальний авторський стиль Джона Апдайка, який є своєрідним і неповторним. Створюючи міфологічний світ та порівнюючи його з реальністю, буденністю, автор намагається порозумітися з читачем за допомогою індивідуальної експресивності добору слів, фразеології, синтаксичних конструкцій, інколи вимови та морфологічних особливостей мовних реалій. Л. Гіков зазначає, що у системі художньо-словесної творчості письменника авторський стиль охоплює всі його мовні рівні: 1) жанри з відповідними мовними ознаками; 2) форми викладу змістово-фактуальної інформації; 3) композиційно-мовленнєві прийоми організації оповідання; 4) ритмосинтаксичні особливості художньої структури; 5) фразеологічні конструкції та ідіоми; 6) авторські розділові знаки та графічні виокремлення [Цит. за: 2, с. 68].

Так, Дж. Апдайк використовує різноманітні стилістичні засоби на усіх рівнях тексту: фонографічному, лексичному, синтаксичному тощо. Передати усі ці засоби українською мовою є надзвичайно важкою і кропіткою справою. Твори Апдайка перекладені як російською, так і українською мовами. Серед російських перекладачів варто відзначити О. Калашникову та Н. Хінкіна. На нашу думку, найвдаліший переклад роману “Кентавр” українською мовою здійснила Марія Габлевич. Її переклад роману є надзвичайно точним, оскільки перекладач зуміла зберегти дух твору, внутрішній світ головного героя та світосприйняття автора тощо.

Отже, проаналізуємо лінгвостилістичні особливості перекладу роману “Кентавр”. Зокрема, Дж. Апдайк у романі часто виділяє слова курсивом, а також подає цілі речення, які написані великими літерами. Цей стилістичний прийом використовується для підсилення експресивного значення твору. Такі ж висловлювання зберігаються і в українському перекладі, наприклад:

My trouble is, Caldwell thought, my leg is killing me [6, с. 18]. – *Моя біда в тому, – подумав Колдуел, – що воно немилосердно болить* [1, с. 30].

Shellac on those old Buicks, shellac, shellac [6, с. 19]. – *Покривали шелаком, “б’юіки”, шелаком, шелаком* [1, с. 31].

Why am I blamed? [6, с. 29]. – *У чому я винна?* [1, с. 43].

You broke my grille [6, с. 44]. – *Це ти поламав мою решітку* [1, с. 60].

It's just his way, he loves strange people, he's worried about something [6, с. 82]. – *Просто він такий є, він любить незнайомих людей і його щось гризе всередині* [1, с. 101].

Of the plants called strychnos, one induces sleep, the other madness. The root of the former, white when dug, turns blood-red while drying. The other some call thyroron and some periton; three-twentieths of an ounce make the patient sportive, twice this dose induces delusions, thrice the dose will make him permanently insane. And more will kill him [6, с. 87]. – *Із рослин, що зветься стрихнінними, одна викликає сон, інша – божевілля. Корінь першої з них, свіжовикопаний – білого кольору, а висушений – червоний, як кров. Другу дехто називає тріороном, а дехто – періттоном; три дванадцятих унції підносить настрій, подвійна щодо цієї доза викликає галюцинації, потрійна приведе до невиліковного божевілля. Ще більш – смертельна* [1, с. 106].

Let him live, let him live, do not let my father be sick [6, с. 114]. – *Хай би він жив, хай би він жив, хай би тільки мій батько був здоровий* [1, с. 138].

Are you ready to die? [6, с. 144]. – *Ти готовий до смерті?* [1, с. 169].

God forgive me, forgive me, bless my father, my mother, my grandfather, now let me sleep [6, с. 151]. – *Господи милосердний, прости мене, прости мене, благослови мого батька, і маму, і дідуся, і дай мені заснути* [1, с. 177].

Was it for this that my father gave up his life? [6, с. 244]. – *Невже заради всього цього мій батько віддає життя?* [1, с. 275].

Safety first [6, с. 13] – *техніка безпеки – насамперед* [1, с. 25].

Protect your eyes. You won't be given another pair [6, с. 13]. – *Бережіть очі. Інших вам ніхто не дасть* [1, с. 25].

Please ring and walk in [6, с. 115]. – *Прошу дзвонити і заходити* [1, с. 138].

Secrops! inachus! da! [6, с. 130]. – *Кекроп! інах! дей!* [1, с. 154].

Текст роману “Кентавр” багатий на спеціальну лексику, терміни, латинські та французькі слова. Вони відіграють особливе значення в романі, оскільки саме завдяки їм автор наголошує на інтелекті та обізнаності свого героя, Джорджа Колдуела:

Avez-vous une maison jolie? Oui, j'ai une maison tres jolie... [6, с. 8]; *nimbus* [6, с. 14] – *ореол* [1, с. 26]; *universe* [6, с. 35] – *всесвіт* [1, с. 50]; *galaxy* [6, с. 35] – *галактика* [1, с. 50]; *the Solar system* [6, с. 36] – *Сонячна система* [1, с. 50]; *the Milky Way* [6, с. 36] – *Молочний Шлях* [1, с. 50]; *meteors* [6, с. 38] – *метеори* [1, с. 53]; *the proto-galaxies* [6, с. 38] – *протогалактики* [1, с. 54]; *leptothrix* [6, с. 40]; *sigmoidoscope* [6, с. 118] – *ректоскоп* [1, с. 142].

Стилістичний прийом та експресивні засоби вираження на синтаксичному рівні характеризуються різноплановістю, наприклад, у романі широко представлені еліipsis та номінальні (іменні) конструкції:

To shining sea [6, с. 8]. – *Від краю і до краю* [1, с. 20]; *The old baloney* [66, с. 8]. – *Стара мура* [1, с. 20]; *Nothing, George* [6, с. 16]. – *Ніскільки, Джордже* [1, с. 28]; *Just wonderful* [6, с. 18]. – *Просто чудова* [1, с. 30]; *Like a dream* [6, с. 18]. – *Казково* [1, с. 30]; *Tomato today* [6, с. 21]. – *Сьогодні томатний* [1, с. 34]; *Zeus, Lord of the Sky* [6, с. 26]. – *Зевс, Пан небес* [1, с. 40]; *Poseidon, master of the many-maned sea* [6, с. 26]. – *Посейдон, володар буйногривого моря* [1, с. 40]; *A senile old deckhand* [6, с. 27]. – *Старий, одіділий матрос* [1, с. 40]; *Next* [6, с. 27]. – *Далі* [1, с. 40]; *Our scholar, our protagonist* [6, с. 29]. – *Учений, просвітитель наш* [1, с. 43]; *Dull and dirty* [66, с. 38]. – *Нікчема і бруднуля* [1, с. 53]; *A little after seven – thirty* [6, с. 59]. – *Минуло пів на восьму* [1, с. 75]; *My poor only jewel* [6, с. 65]. – *Мій скарбе єдиний* [1, с. 82]; *Once. Twice. An immense third time* [6, с. 68]. – *Раз, два, і – з усіх сил – три* [1, с. 86]; *Mongoloid sadists* [6, с. 73]. – *Тупі садисти* [1, с. 91]; *Mesozoic* [6, с. 100]. – *Мезозойська* [1, с. 120]; *Here and there* [6, с. 109]. – *Всюди* [1, с. 131]; *Another her whirl, her tangle...* [6, с. 167]. – *І її вихор, її грива...* [1, с. 194]; *Like son, like father, huh Minor?* [6, с. 190]. – *Який батько, такий син, – га, Майноре?* [1, с. 218]; *Rough in spots* [6, с. 221]. – *Шорстка місцями* [1, с. 251]; *About the tickets* [6, с. 226]. – *Щодо квитків* [1, с. 257]; *Nothing* [6, с. 257]. – *Нічого* [1, с. 290]; *Brutish landscape* [6, с. 268]. – *Бездушний пейзаж* [1, с. 301].

У більшості випадків синтаксичні повтори зустрічаються в українському варіанті, наприклад:

“I’m ready,” I shouted, “I’m ready, I’m ready!” [6, с. 61]. – *Готовий! – крикнув я. – Готовий, готовий!* [1, с. 84].

Проте іноді в українському варіанті синтаксичні повтори упускаються, замінюються простими реченнями, наприклад:

Sometimes up, sometimes down [6, с. 200]. – *Як коли* [1, с. 229].

You are not, you are not the only one [6, с. 94]. – *Правильно, не тільки ти* [1, с. 114].

Стилістично незавершене речення, апозіопезис представлений в українському перекладі простими незакінченими або складносурядними реченнями, наприклад:

Mr. Caldwell I was wondering about that quiz tomorrow [6, с. 97]. – *Я не зрозуміла, з чого завтра контрольна...* [1, с. 117];

Christ, I’ll never forget... [6, с. 112]. – *Господи, та я в житті не забуду...* [1, с. 136].

There are so many... [6, с. 162]. – *Вас так багато...* [1, с. 188].

“There was somebody,” he said, his eyelids trembling in a sleep – walker’s concentration, “a stout man...” [6, с. 162]. – *Та ніби був там один... – Повіки в нього тремтіли в зосередженому напруженні, як у сновиди. – Товстий такий...* [1, с. 188].

There had been a woodworking shop there, and that man blinded by gas in the trenches in that little shack, and now I see a man coming into the alley... His coat pocket is full of old pens that don’t write... [6, с. 163]. – *Там колись столярня була, і жив отой сліпий вояка, що то йому газом очі виїло, в маленькій такий халупі... А зараз там, бачу, хтось іде... Якийсь чоловік в піджаку, в кишені у нього повно ручок, і всі не пишуть...* [1, с. 189].

This troubled me and made her love frightening; for if she loved me we would be driven to make love and there would come this very painful time when I must expose to

her my flesh... [6, с. 166]. – Ця думка стривожила, я почав боятися її любові; бо якщо вона мене любить, нас тягнутиме до близькості, й неодмінно прийде та болюча хвилина, коли мені доведеться показати їй своє тіло... [1, с. 192].

Her robe flowed down [6, с. 168]. – Її шати опали... [1, с. 194].

Down, down to her feet, and in truth opened [6, с. 168]. – Опали аж до самих її стіп, і воістину відкрили... [1, с. 194].

I bought you an Italian sandwich last night and it's still sitting in the car... [6, с. 191]. – Я купив тобі бутерброд по-італійськи, досі в машині лежить... [1, с. 219].

... didn't mean to be sarcastic a minute ago about the Communists, I hate 'em as much as you do, Minor... [6, с. 192]. – ... не думайте, що я оце про комуністів на глум вам говорив; я їх ненавиджу не менше, ніж ви, Майноре... [1, с. 220].

His father, that blind blanched figure staggering down the steps in a debtor's cardboard box... [6, с. 218]. – Щоб його батько – оте незряче, сплотноліе обличчя, та постать в картонній коробці боржника, що спотикається на сходах... [1, с. 248].

Паралелізми, у більшості випадків, перекладаються відповідними паралелізмами української мови, хоча в деяких реченнях ми бачимо конструкції, які не мають нічого спільного з паралелізмами, це можуть бути як прості, так і складні речення, наприклад:

I never was. I never studied. I never thought [6, с. 225]. – Я нізащо не придатний. Я ніколи не працював над собою. Ніколи не роздумував [1, с. 256].

Zimmerman understood this. He understood everything [6, с. 33]. – І Зіммерман це зрозумів. Він зрозумів усе [1, с. 47].

"Cassie", hy said, "don't be frightened. I don't want you to be frightened. I'm not frightened" [6, с. 46]. – Не бійся, Кассі, – сказав він. – Не треба боятися. Я ж не боюся [1, с. 62].

I resented it. I resented how lavishly my father outpoured himself before the boy, as if somewhere in all this nonsense there might be the healing drop [6, с. 95]. – Мене це обурювало. Мене обурювало, що батько так щедро виливав перед ним душу, неначе у всьому тому, що він виливав, могла знайтися бодай одна чудодійна, цілюща крапля [1, с. 114].

You're too old. You're too sick [6, с. 185]. – Ви вже старий. І хворий [1, с. 213].

I wondered if Mr Hummel had been here also. I wondered what event had spread through the house this aftermath of peaceful, reconciled radiance [6, с. 247]. – Цікаво, чи містер Гаммел теж при тому був. Цікаво, що тут сталося такого, від чого цілий будинок сповнився отим мирним, лагідним сяйвом [1, с. 279].

Досліджуючи стилістичні засоби вираження, доречно згадати також і риторичні запитання, які повністю збережені в українських перекладах, оскільки саме завдяки риторичним запитанням перед читачем постають досить актуальні проблеми життя людини, проблеми сутності існування, світогляду та ін.:

They had been too poor to afford a baby carriage; the kid had learned to steer, too early? [6, с. 15]. – Вони жили надто скромно, щоб дозволити собі справжній дитячий візок; отак хлоп'я навчився кермувати – чи не зарано? [1, с. 27].

Are we falling apart? [6, с. 19]. – А може, це розпадається давня дружба? [1, с. 31].

Why am I blamed? [6, с. 29]. – У чому я винна? [1, с. 43].

Is it my fault I was born so you couldn't be a bum? [6, с. 85]. – Може, це я винен, що народився на свім і тому ти не став волоцюгою? [1, с. 104].

Are you ready to die? [6, с. 144]. – Ти готовий до смерті? [1, с. 169].

What's the answer? [6, с. 202]. – Як тут, чим відповісти? [1, с. 230].

Was it for this that my father gave up his life? [6, с. 224]. – Невже ради цього всього мій батько віддав життя? [1, с. 275].

Стилістичні засоби семасіологічного рівня представлені в романі порівняннями, синонімами, гіперболами, антитезами, оксимороном. Порівняння перекладаються відповідними конструкціями української мови:

Beneath his belly the grimacing grilles flashed in the white winter sun; the scratches in the chrome were iridescent as diamonds [6, с. 9]. – Десь унизу під животом щирили зуби радіатори, зблискуючи в білім промінні зимового сонця, а подряпини на хромованому металі мінілися, мов діаманти [1, с. 21].

Trembling through the length of his legs, which seemed as thin and rickety as bicycle spokes, Caldwell followed Hummel... [6, с. 12]. – На тремтячих ногах – здавалось, тонких і хитливих, як велосипедні спиці, – Колдуел рушив за ним [1, с. 24].

Jesus, she's happy as a lark out there [6, с. 17]. – Зате їй весело. Пурхає там, як пташка [1, с. 29].

It is as if they had been lovers when younger and for reasons never sufficiently examined they had long ago ceased to be [6, с. 174]. – Ніби колись, ще в юності, були коханцями, але давним-давно, з якихось, так і не з'ясованих до кінця причин, перестали ними бути [1, с. 201].

"I'm glad you came to us," she told him, as if they were alone [6, с. 253]. – Я рада, що ви прийшли до нас, – сказала вона так, мовби, крім них двох, нікого більше не існувало [1, с. 285].

Синоніми:

The immense level swath of the school's side lawn, pointed at the corners by plantings of pines, was, though this was winter's heart, green; but the colour was frozen, paralysed, vestigial, artificial [6, с. 9]. – Чималий майданчик за школою, засаджений по кутах сосонками, навіть серед зими зеленів підстриженою травою, та зелень ця була якась неприродна, вироджена, задубіла [1, с. 21].

The main and greater part of the garage was approached on an asphalt ramp as rough, streaked, gouged, flecked, and bubbled as a hardened volcanic flow [6, с. 10]. – До цієї основної, найбільшої частини гаража вів асфальтовий спуск, весь у виїмках і пухирцях – шорсткий, подзьобаний, плямистий, мов скам'яніла вулканічна лава [1, с. 22].

He looked hunched, pale, weathered; the recent years had diminished the master mechanic [6, с. 11]. – Згорблений, блідий, постарілий – останні кілька років далися панові механіку взнаки [1, с. 23].

I'm stubborn and ignorant [6, с. 18]. – Я дурний і впертий [1, с. 30].

I am a paid keeper of Society's unusables – the lame, the halt, the insane, and the ignorant [6, с. 95]. – І я – один з платних наглядачів за непридатними для суспільства людьми – усякого роду каліками, ненормальними і розумово відсталими [1, с. 114].

Her lips were too plump and irksomely self – satisfied; her nose rather cursory and nervous [6, с. 108]. – Губи надто повні і надто вже самоєдоволені; ніс гоструватий, нервовий [1, с. 130].

"Why hell I know Peter," Mr Foley said, and there was something deeply agreeable about his handshake, gritty and warm and easy [6, с. 132]. – Ще б пак, Пітера не знати, – сказав містер Фоулі, і легкий потиск його руки, шорсткої і теплої, був цьому приємним підтвердженням [1, с. 157].

"I don't know a thing about him," Caldwell protests, his voice becoming plaintive and high and unpleasant [6, с. 228]. – Я нічого про Кальвіна не знаю, – протестує Колдуел. І голос у нього стає сумний, тонкий і неприємний [1, с. 260].

I felt dirty and unworthy in my weary red shirt and three – day underwear [6, с. 245]. – В одній і тій же червоній сорочці, в білизні триденної свіжості я почував себе брудним і нічого не вартим [1, с. 277].

Гіперболи:

In the three-sided pit below, an automobile like an immense metal baby was washed and changed by Hummel's swarthy men [6, с. 10]. – У тристінній ямі темношкірі помічники Гаммела лагодили й мили автомобіль, наче якоесь велетенське металеве немовля [1, с. 22].

"Peter." My mother said it in the voice that had no margin left [6, с. 59]. – "Пітере". Мамин голос прозвучав на вибуховій ноті [1, с. 75].

My hand, grown enormous, seized the snug wealth of her flesh [6, с. 111]. – Моя рука, зробившись раптом велетенською, захопила нараз усі приховані скарби її плоті [1, с. 134].

I hated it and yet it did give me importance; being Caldwell's son lifted me from the faceless mass of younger children and made me, on my father's strength alone, exist in the eyes of these Titans [6, с. 112]. – Це мене обурювало, але водночас і додавало ваги: те, що я – син Колдуела, підносило мене над безликою масою молодших школярів, і тільки завдяки батькові я був кимсь в очах цих титанів [1, с. 136].

A moustache you could have wiped your table silver on [6, с. 121]. – *А вусища такі, що ними столове срібло чистити можна* [1, с. 135].

Антитези:

While the others romped at recess the two of them, old at heart, side by side delved deeper into the arcane of research [6, с. 89]. – *Поки інші галасливо розважалися, обидва вони, дочасно змужнілі серцем, пліч-о-пліч, удвох, ще глибше поринали в таємниці науки* [1, с. 108].

Deifendorf had something concrete to give my father – the breast stroke and the two-twenty freestyle – while I had nothing [6, с. 97]. – *Дайфендорф міг дати батькові щось цілком конкретне, наприклад, виграти заплив брасом і вільним стилем, – а я не міг* [1, с. 117].

Метонімічні та метафоричні конструкції допомагають створити особливу атмосферу Олімпу – домівки богів, тому вони повною мірою збережені і в українському варіанті роману. Метонімія:

The pain extended a feeler into his head and unfolded its wet wings along the walls of his thorax, so that he felt, in his sudden scarlet blindness, to be himself a large bird waking from sleep [6, с. 7]. – *Біль волохатими лапами, здавалось, виштовхував з нього серце й легені, а коли протиснувся до горла, Колдуел ухопив власний мозок і, мов кусень м'яса на тарелі, тримав високо над головою, чимдалі від тих хижих лап* [1, с. 19].

In this crisis his fellow-teachers seemed herdsmen of terror, threatening to squeeze him back into the room with the students [6, с. 8]. – *В цю критичну хвилину колеги – вчителі були наче пастері жаху, що загрожували загнати його назад у клас, до учнів* [1, с. 20].

The ache came now to his heart rhythmically: Nature's breathing [6, с. 15]. – *Серце і далі нило, але нило ритмічно, у такт живій природі* [1, с. 27].

Round and rectangular and octagonal advertisements spoke from the edges of the farmland [6, с. 69]. – *Звідусіль щось кричали квадратні, прямокутні і восьмикутні рекламні щити* [1, с. 86].

Our gallant black hood sailed into the sharp little rise of road, gulped it down, stones and all, and spat it out behind us [6, с. 69]. – *Чорна коробка відважно накинулася на косогір, проковтнула його одним махом разом з камінням і виплюнула позад нас* [1, с. 87].

The musical choo-choo with all its freight of dreaming dropped over a cliff [6, с. 76]. – *Музичний поїзд з усім своїм вантажем фантазії полетів у прірву* [1, с. 93].

Chiron treated him less as a pupil than as a colleague, and while the others romped at recess the two of them, old at heart, side by side delved deeper into the arcane of research [6, с. 89]. – *Хірон ставився до нього не як до учня, а швидше як до колеги, і в перервах, поки інші галасливо розважалися, обидва вони, дочасно змужнілі серцем, пліч-о-пліч, удвох, ще глибше поринали в таємниці науки* [1, с. 108].

The light and fitful breeze swayed and scattered the song much as young girls toss scarves [6, с. 90]. – *Легкий, поривчастий вітерець підхоплював і розсипав звуки пісні, наче стрічки на юних дівчачих голівках* [1, с. 109].

"We'll dunk 'em for ya, Mr Caldwell," Deifendorf promised [6, с. 96]. – *Ми їм нараз носа втрем, містере Колдуел, – пообіцяв Дайфендорф* [1, с. 116].

We seemed from our shadow to be a prancing one-headed creature with four legs [6, с. 105]. – *Ми з батьком зливалися в одну гарцюючу тінь якоїсь ніби одноголової істоти на чотирьох ногах* [1, с. 126].

And his thumb, sickle-shaped backwards with pressure, scooped a curt divot out of the air [6, с. 123]. – *Туго випнутий серповидний палець, рубнувши по кривій, відсік пласт повітря* [1, с. 147].

Наведемо приклади метафор як в оригіналі, так і в перекладених текстах:

His top half felt all afloat in a starry firmament of ideals and young voices singing; the rest of his self was heavily sunk in a swamp where it must, eventually, drown [6, с. 8]. – *Верхня половина його "я" витала десь у зоряному царстві ідеалів і юних, дзвінких голосів, а нижня загрузла в трясовині, що кінець кінцем поглине його з головою* [1, с. 20].

"Al, you've hit the nail on the head," Caldwell said, and moved to turn away [6, с. 18]. – *Ти попав у точку, – сказав Колдуел, повертаючись, щоб іти* [1, с. 30].

Zimmerman wants 'em to chew us up [6, с. 19]. – *Зіммерман залюбки віддає нас їм на поталу* [1, с. 32].

Only the Devil loves lies [6, с. 48]. – *Брехати тільки диявол любить* [1, с. 63].

Zimmerman'll have my neck [6, с. 49]. – *Зіммерман мене з'їсть* [1, с. 65].

She ate the man raw [6, с. 54]. – *Вона його поїдом їла* [1, с. 70].

"For a man with a spider in his bowel," my mother said, "you're awfully full of pep" [6, с. 59]. – *Як на такого, що має павука в животі, – сказала мама, – ти щось надто енергійний* [1, с. 75].

You got lots of time to kill. At your age I had so much time to kill my hands are still bloody [6, с. 107]. – *Часу в тебе доволі, і його треба вбити. Я в твої роки убив таку пріреву часу – донині руки в крові* [1, с. 130].

You ride your body too hard [6, с. 119]. – *Ви заїздили своє тіло* [1, с. 143].

Zimmerman was a chafe to him, a lifelong sore point [6, с. 121]. – *Зіммерман був йому порошиною в оці, його болючим місцем* [1, с. 145].

We're in the soup [6, с. 135]. – *Ускочили ж ми в халепу* [1, с. 160].

Отже, аналіз твору Дж. Апдайка "Кентавр" дозволяє нам зробити висновок, що при перекладі з англійської мови на українську не завжди при збереженні форми зберігається ідейний зміст речень, і, навпаки, при збереженні змісту може втрачатися початкова структура речення (загалом у літературі для створення художнього образу не завжди використовуються всі можливі мовні засоби). З метою опису зовнішності героїв письменник використовує лексико-семантичні засоби: епітети, синоніми, гіперболи, метафори, метонімію тощо, а описуючи вчинки та поведінку героїв, Дж. Апдаjk застосовує різноманітні синтаксичні конструкції, інверсію, антитезу, градацію та ін. Усі перелічені та низка інших засобів допомагають читачеві краще зрозуміти значення образів та символів у творі, розкрити глибину його змісту, а також проаналізувати філософські ідеї автора.

Проведене дослідження дозволяє також стверджувати, що, звертаючи увагу на те, що англійська мова відноситься до аналітичних, а українська – до синтетичних, не можна точно, "слово в слово" перекласти все, що написав автор. Слід враховувати, що перекладач під час прочитання книги є ще й читачем і, формулюючи свою думку про його героїв, може дещо змінити і зміст, і форму твору. Хоча проаналізований нами переклад твору "Кентавр" є досить вдалим та об'єктивним, художнім тощо.

Література

1. Апдаjk Джон. Кентавр. Ферма : романи / Джон Апдаjk ; пер. з англ. М. Габлевич ; передм. Т. Денисової ; іл. худ. Г. Палатнікова. – К. : Дніпро, 1988. – 447 с.
2. Галанов Б. Е. Живопись словом. Человек, пейзаж, вещь / Б. Е. Галанов. – М. : Сов. писатель, 1972. – 184 с.
3. Левидов А. М. Автор – образ – читатель / Александр Михайлович Левидов / пред. В. Н. Мясичева, В. Г. Иванова, И. И. Тихомирова. – 2-е изд., доп. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1983. – 350 с.
4. Пустовойт П. Г. Слово – стиль – образ / П. Г. Пустовойт // Серия "Литература". – М. : Знание, 1980. – 64 с.
5. Updike John // The Harper Single Volume : American literature. – Longman, 1999. – 3000 p.
6. Updike John. The Centaur / John Updike. – London : Penguin Books LTD, 1966. – 271 p.

УДК 811.111'253:659.1

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ПИСЬМОВИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

Мороз Л. В., Кушнір Н. В., Мороз Л. М.

У статті розглядаються різні способи класифікації рекламних текстів та лексико-семантичні особливості перекладу англomовної текстової реклами.
Ключові слова: комунікація, переклад, реклама, слоган, мас-медіа.

В статье рассматриваются различные способы классификации рекламных текстов, а также лексико-семантические особенности перевода англоязычной текстовой рекламы.

Ключевые слова: коммуникация, перевод, реклама, слоган, масс-медиа.

The article deals with different ways of classifying advertizing texts' and lexico-semantic peculiarities of translating of English advertisement.

Key words: communication, translation, advertisement, slogan, mass media.

Дослідження особливостей перекладу письмових рекламних текстів актуальні не тільки в силу великої поширеності даного явища, але також з огляду на важливість реальності відображення навколишньої дійсності при перекладі. Окрім цього, подібні дослідження важливі й для розвитку рекламної науки та вдосконалення процесу утворення рекламного тексту.

Дуже важливо при перекладі рекламного тексту з інших мов не втратити прихований сенс рекламного повідомлення, оскільки для кожної країни притаманні свої звичаї, соціальні комунікації, норми і канони спілкування.

Мета статті полягає в дослідженні англomовних письмових рекламних текстів та аналізі лексико-семантичних особливостей їх перекладу.

Предметом дослідження є особливості перекладу англomовних письмових рекламних текстів.

Об'єктом дослідження є лексико-семантичні особливості перекладу англomовних письмових рекламних текстів.

Подібно до іншої продукції мас-медіа – газет, журналів, телепрограм, радіопередач – реклама матеріалізується у вигляді готового оформленого медіа-тексту. Причому поняття “текст” стосовно до сфери масової інформації використовується не тільки для позначення властиво текстового вербального ряду, але й здобуває риси об'ємності й багатомірності, вміщуючи в собі такі важливі для медіа-продукції складові, як візуальний ряд у його графічному або телевізійному втіленні, а також аудіоряд у вигляді добутку. Тому поняття “реklamний текст” ставиться не тільки до словесного ряду, але й містить у собі сукупність екстралінгвістичних компонентів: графіки, образів, звуків і т. п., конкретний набір яких залежить від рекламоносія засобів масової інформації.

Концепція багатомірного медіа-тексту надзвичайно важлива для вивчення рекламних текстів, тому що дозволяє одержати об'ємне зображення описуваного об'єкта, краще зрозуміти особливості функціонування слова й образу в масовій комунікації, а також розкрити механізм їхнього сукупного впливу на масову аудиторію. Будь-який рекламний текст сприймається як реклама тільки в єдності свого словесно-графічного або аудіовізуального втілення.

Поряд з багатомірністю до істотних ознак рекламного тексту ставляться також багаторазова, надлишкова повторюваність і колективний спосіб свідомості, або корпоративність. На “повторюваність” як важливу ознаку рекламних текстів, вказує професор Ю. В. Рождественський у книзі “Теорія риторики”. Ознака “повторності повідомлень” означає, що повідомлення може бути повторене для одержувача багато разів. Рекламні тексти характеризуються повторюваністю повідомлень. Надлишкова повторюваність того або іншого рекламного тексту багато в чому сприяє створенню образу “нав'язливої” реклами [7, с. 592].

Існує безліч способів класифікації рекламних текстів, серед яких можна виділити загальноприйнятую класифікацію реклами за засобами передачі: телевізійна реклама; друкована реклама; реклама на радіо; реклама в мережі Internet [2].

Серед цих видів реклами хотілося б виділити друковану рекламу, оскільки саме вона містить письмові рекламні тексти. Власне, друкована реклама, в свою чергу, складається з реклами газет, журналів, довідників, зовнішньої реклами (постери, рекламні щити тощо), літератури про товар (брошури, буклети, проспекти з докладною інформацією про продукт).

Друкована реклама поряд з телевізійною є найбільш важливим видом реклами. Свідченням цьому є як історія реклами, так і рекламні бюджети. Саме друкована реклама послужила моделлю для інших видів реклами. Її відмінна риса – знаковість – є основою і для телевізійної реклами та реклами на радіо. Друкована реклама була, є й буде основною статтею витрат у рекламних бюджетах.

Значення вербальної мови для реклами дуже важливе. Дійсно, рекламні зображення привертають увагу споживача й виражають деякі ключові моменти реклами. Але саме завдяки вербальним знакам ці ключові моменти осмислюються по рекламних комунікативних інтенціях рекламодавця й рекламних агентств. Окрім цього, більша частина рекламних зображень не здатна покрити значеннєвий простір в цілому.

Переклад рекламного тексту, порівняно із перекладом художньої літератури, при якому перекладач зобов'язаний передати художньо-естетичні достоїнства оригіналу, трохи відрізняється за формою, мовними засобами, а також яскраво вираженою комунікативною спрямованістю. У процесі перекладу таких текстів перекладачеві доводиться вирішувати як суто мовні, лінгвістичні проблеми, обумовлені розходженнями в семантичній структурі й особливостях використання двох мов у процесі комунікації, так і проблеми соціолінгвістичної адаптації тексту.

Перекладачеві нерідко доводиться шукати особливі засоби для передачі смислових і стилістичних складових оригіналу. У такому разі досягається прагматична еквівалентність між оригіналом і перекладом, що й визначає комунікативний ефект реклами. Нас цікавить саме комунікативна функція перекладу рекламних текстів, а не художньо-змістова.

Дослідивши рекламний текст, ми можемо його умовно поділити на 4 основні частини: 1) слоган; 2) заголовок; 3) основний рекламний текст; 4) фраза-відпуння.

Для багатьох практиків рекламної діяльності текст іноземної мови служить тільки засобом для розуміння ідеї рекламованого продукту, сам же текст часто пишеться заново мовою країни споживача, враховуючи особливості його національної специфіки. У тих випадках, коли точний переклад є недоречним, перекладач користується приблизними за змістом фразами, які обов'язково повинні враховувати традиційні етнічні, національні й соціальні особливості, стереотипи поведінки конкретної аудиторії, на яку спрямована продукція, позначена в рекламному тексті.

Дослідник творчого процесу перекладу А. Лілова розцінює переклад рекламних текстів, як “творчість на мовному рівні”, тоді як переклад художніх текстів – як “творчість, пов'язану з художньо-образним мисленням” [5, с. 231].

Перекладачі рекламних текстів стикаються з істотними труднощами при передачі прагматичного потенціалу оригіналу. Зокрема, це пов'язано з перекладом у рекламному тексті фактів і подій, пов'язаних з культурою даного народу, різними національними звичаями й назвами страв, деталями одягу тощо.

Сьогоднішні реалії змушують більш уважно ставитися до перекладу рекламних текстів, також і з погляду їхнього психологічного впливу на масову аудиторію. Тексти рекламного оголошення мають містити чіткі фактичні дані; вони повинні бути вичерпно викладені й тому точно зрозумілі. При перекладі рекламних текстів перекладачеві необхідно враховувати: мету тексту, характер споживача, мовні якості тексту оригіналу, культурні й індивідуальні можливості мови в культурному аспекті споживача й багато інших факторів.

Наприклад, реклама авіакомпанії LUFTHANSA. Єдиний текст у рекламі – це думка пасажира, який скористався послугами авіакомпанії:

What singles out Lufthansa is its dedication to advanced technology.

Те, що відрізняє Люфтганзу, це її прагнення до високих технологій.

Переклад текстів реклами може визначатися як близький до “адекватного”. Такий тип перекладу викликаний його практичною необхідністю. Даний підхід вимагає гарного знання перекладачем предмета, про який мова йде в оригіналі, що хотів сказати автор рекламного тексту, тобто комунікативний намір рекламного тексту. Переклад рекламного тексту при зміні словесної форми повинен бути, разом з тим, точно переданий за змістом.

Для залучення уваги реклама іноді використовує текст іншої мови. Використання слів з іншої мови порушує граматичні норми читача, саме тому і привертає увагу й стає частиною “візуального оформлення” поряд з кольором і зображенням. Але іноземний текст може також викликати порушення комунікації, якщо слова незрозумілі. У такому разі завдання перекладача використати всі знання теоретичних основ перекладу для передачі комунікативної функції оригіналу.

Тематичний аналіз реклами показує, що до числа найбільш часто рекламованих товарів відносяться предмети косметики й парфумерії, продукти харчування й лікарських препаратів, побутова техніка, одяг, автомобілі. Можна сказати, що цей концептуальний набір універсальний для рекламного ринку будь-якої країни. Разом з тим, незважаючи на загальний процес глобалізації рекламного ринку, тематична структура реклами культурно специфічна: зміст реклами в кожній окремій країні характеризується рядом помітних розходжень, що відбивають особливості суспільного розвитку саме в даному культурно-лінгвістичному ареалі. Однією з ілюстрацій цього положення може служити поступове витіснення з ринку західних країн реклами алкоголю й тютюнових виробів як шкідливої для здоров'я продукції.

В Україні більшість рекламодавців – закордонні компанії. І у багатьох постає проблема перекладу довгої початкової фрази та її адаптація в українській мові. Це означає, що зміст фрази, яка англійською виражається через зміни формальних характеристик слів, українською передається через сполучення змісту декількох слів. При перекладі англійських рекламних текстів у деяких випадках перекладачі не перекладають текст, а дають його семантичний еквівалент. Наприклад, “*Maybe she's born with it, Maybe it's Maybelline*” – “*Всі в захваті від тебе, А ти – від Мейбелін*”.

Реклама косметики й парфумерії для жінок у більшості випадків характеризується вишуканим стилем, який насичений конкретними словосполученнями й іншими засобами виразності, що надає тексту зовсім особливе звучання, неповторний тон, навіть, якщо мова йде про рекламу в пресі.

Можна визначити, що найчастіше успішними є ті неперекладні слогани, які містять слова з мінімального словникового запасу іноземних слів учня середньої школи. Цим фактором багато в чому обумовлене успішне впровадження на українському ринку таких іншомовних неперекладних слоганів, як: *Спортивна фірма Nike – Just do it; Компанія Sony – It's a Sony; Компанія Panasonic – from Panasonic*.

Як вже зазначалося, ефективність рекламного тексту залежить від вдалого поєднання всіх його складових. Разом з тим дослідники відзначають першорядну важливість саме вербального компонента реклами – словесного тексту.

“In fact the language of ads is sometimes more important than the visual aspect”, – пише англійський автор Джилліан Дайєр. Дійсно, значення вербальної мови для реклами надзвичайно важливе, адже тільки завдяки словесному тексту ключова рекламна ідея одержує своє реальне втілення, інакше кажучи, починає “працювати”.

У результаті дослідження рекламних текстів були виявлені наступні лексико-семантичні особливості їх перекладу: рекламний текст містить у собі цілий ряд екстралінгвістичних компонентів і буде адекватно сприйнятий при їхньому гармонічному сполученні; рекламний текст, у силу своєї специфіки, ніколи не слід перекладати дослівно; вибір того чи іншого способу або прийому перекладу залежить від багатьох факторів.

У пошуках оригінальних та ефективних слів у рекламі часто створюються нові лексеми, які складаються із частин відомих слів і є перекрученими або переробленими словами активної лексики української або іноземної мов. Завдання перекладача – використати всі знання теоретичних основ перекладу для передачі комунікативної функції оригіналу, оскільки знання теоретичних основ перекладу та екстралінгвістичних реалій – необхідна умова адекватності перекладу.

Література

1. Аврасін В. М Соціальні та психолінгвістичні характеристики мови реклами / В. М. Аврасін. – М. : Международные отношения, 1996. – 196 с.
2. Бернет Дж. Реклама: принципы и практика / Дж. Бернет, У. Уэллс, С. Морисарти. – М. : Питер, 2003. – 800 с.
3. Васильева Н. В. Реклама для всех / Н. В. Васильева. – М. : ТЕСЕЙ, 2003. – 222 с.
4. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджиев. – М. : Смысл, 1995. – 128 с.
5. Лилова А. Введение в общую теорию перевода / А. Лилова. – М. : Высшая школа, 1995. – 256 с.
6. Пирогова Ю. К. Рекламный текст, семиотика и лингвистика / Ю. К. Пирогова, П. Б. Паршин. – М. : Изд. Гребенникова, 2000. – 250 с.
7. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Ю. В. Рождественский. – М. : Добросвет, 1997. – 235 с.
8. Dyer G. Advertising as Communication / G. Dyer. – L. : Routledge, 1995. – 140 p.

УДК 81'33

СУЧАСНИЙ СТАН ОНЛАЙНОВИХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ (НІМЕЦЬКА ТА УКРАЇНСЬКА МОВИ)**Гуменюк О. О.**

У статті акцентуються проблеми викладання сучасних інформаційних технологій у перекладацькій діяльності. Дослідження виконане на матеріалі онлайн-нових перекладачів. Увага приділяється як можливостям їхнього використання у галузі перекладу для німецької та української мов, так і розвитку практичних здібностей студентів у використанні мережевих засобів.

Ключові слова: мережеві технології, сервіс онлайн-перекладу, програма перекладу, контекстний онлайн-перекладач, переклад сайтів.

В статье акцентируются проблемы преподавания современных информационных технологий в переводческой деятельности. Исследование выполнено на материале онлайн-переводчиков. Внимание уделяется как возможностям их использования в области перевода для немецкого и украинского языков, так и развитию практических способностей студентов в использовании сетевых средств.

Ключевые слова: сетевые технологии, сервис онлайн-перевода, программа переводов, контекстный онлайн-переводчик, перевод сайтов.

The article deals with the problems of teaching modern information technology in translation activities. This research draws on the material of online translators. Attention is paid both to the possibility of their use in the translation into German and Ukrainian and the development of practical skills of students to use network devices.

Key words: network technologies, online translation service, translation program, online contextual translator, website translator.

У статті здійснено спробу зробити огляд існуючих мережевих технологій перекладу; з'ясувати, які онлайн-сервіси підтримують німецько-український та українсько-німецький напрямки перекладу; які технології можуть використовуватися майбутніми перекладачами німецької мови у їхній навчальній та професійній діяльності.

Онлайн-перекладачі – це системи, що дозволяють швидко виконати переклад текстів, документів і навіть цілих веб-сторінок майже в “один клік”. Сервіс з перекладу пропонується на різних порталах та сайтах.

На Bigmir.net як одному з найбільших і найстаріших інтернет-порталів України використовується онлайн-перекладач **Pragma**. Для перекладу текст вставляється в оболонку, вибирається мовна пара та тематика. Переклад обмежується 500 символами вихідного тексту [5].

МЕТА, український пошуковий портал в інтернеті, з 2005 р. також запустив проект з перекладу. Нині на МЕТА можна знайти не тільки веб-сторінки, а й перекласти іноземні слова та тексти. Сервіс перекладу порталу МЕТА (meta) пропонує багатомовний онлайн-перекладач текстів, який підтримує напрямки перекладу для німецької та української мов.

Є можливість обирати тему спеціалізованого словника в випадіючому переліку, якщо вихідний текст для перекладу належить до специфічної тематики (бізнес, інтернет, закони, музика тощо). За замовчуванням використовується словник загальної лексики. Оскільки якість перекладу значною мірою залежить від правильності написання вихідного тексту, то нагальною порадою розробників є перевірка орфографії. Проте перевірка орфографії функціонує лише для української, російської та англійської мов. Розробником удосконалена функція швидкого вибору напрямку перекладу – пари мов подаються не тільки у самій оболонці, а й додатково у вигляді списку у нижній частині домашньої сторінки. Гарне враження справляють окремі німецько-російські словники у рубриці “Корисні посилання”. Окремі слова і словосполучення ніби достатньо насичені різними перекладацькими відповідниками

з урахуванням семантичного обсягу, сполучуваності тощо (див. <http://slovoed.meta.ua/?collID=4.0gr>) [11].

Відомий сайт Online.ua також пропонує сервіс з перекладу. На сайті можна скористатися безкоштовним онлайн-перекладачем текстів. Для перекладу пропонуються такі мовні пари, як українська, німецька та багато інших. Сервіс з перекладу пропонує і великий український портал tochka.net, його онлайн-перекладач оснований на технології Google [18]. Інтернет-портал I.UA пропонує сервіс безкоштовного онлайн-перекладу. Розмір тексту, що перекладається, обмежений 1000 символами [21].

На Uaportal також можна скористатися онлайн-перекладачем з німецько-українським напрямком перекладу. Проект оснований на тій же технології, що й **Pragma 6**. Багатомовна програма машинного перекладу Pragma 6.x дозволяє перекласти будь-який текст у 56 напрямках. Рекламодавці програми запевняють, що оцінити якість перекладу можна на сторінці онлайн-перекладу [2; 4; 14]. Розробником цього програмного забезпечення в галузі машинного перекладу є українська компанія "Trident Software". На веб-сторінці виробника зазначається, що серед користувачів програмного забезпечення є органи державної влади України і СНД, банківських установ і урядових закладів України, великі промислові і фінансові компанії, школи України, компанії малого бізнесу і приватні особи як в Україні, так і в усьому світі [18; 24].

Деякі сервіси онлайн-перекладання дають також поради для своїх користувачів. Для поліпшення якості перекладу вони рекомендують перевіряти орфографію, правильно розставляти розділові знаки, звертати увагу на діакритику, дотримуватися реєстру, використовувати прості синтаксичні конструкції з прямим порядком слів, уникати пропуску службових слів, уникати скорочень, не використовувати жаргону, підбирати синоніми [4; 6; 13; 17; 19].

Нещодавно стартував проект з розробки онлайн-перекладача для всіх європейських мов. Новий сервіс під назвою **iTranslate4.eu** створюється силами десяти провідних європейських розробників лінгвістичного програмного забезпечення за підтримки Європейського союзу [3; 4; 14–17]. Інвестиції в проект складають € 4 млн. Компанія Трайдент Софтвр – єдиний український розробник – серед учасників проекту представлена своєю латиською філією Trident MT. У розробці також беруть участь Інститут лінгвістичних досліджень (Угорщина), MorphoLogic (Угорщина), SYSTRAN (Франція), Linguatex (Німеччина), pwn.pl (Польща), SkyCode (Болгарія), Amebis (Словенія), Sunda (Фінляндія) і PROMT (Німеччина / Росія).

Організатори здійснили тестування роботи основних онлайн-перекладачів і вибрали кращі рішення для кожної мовної пари [6]. Подібний онлайн-перекладач встановлений і на сайті tut.ua [8].

На сайті MrTranslate.ru подаються матеріали, які також заслуговують на увагу. Тут ви знайдете посилання на добірку онлайн-перекладачів. Представлені онлайн-перекладачі підтримують велику кількість мов. Деякі мають також додаткові мовні інструменти. Переклад між німецькою та українською мовами підтримують онлайн-перекладачі **ImTranslator** (розроблений американською компанією як двигун використовує PROMT, але може здійснити альтернативний переклад від Google і Bing, відсутня можливість вибору тематики, що певною мірою позначається на якості перекладу), **Dneprcity** (обмеження до 500 символів), **TwitTorg** (обмеження до 500 символів), **pereklad.online.ua** (обмеження до 1000 символів), "Онлайн-перекладач" **perevod.bizua.com.ua** (обмеження до 1000 символів) [8–10; 16].

Портал перекладачів і лінгвістів Transer пропонує перекладач онлайн з підтримкою української мови. Адреса порталу: <http://transer.info/>.

На сайті **Bing** пропонується перекладач тексту з німецько-українським напрямком перекладу. В оболонку **Bing Translator** для вихідного тексту пропонується ввести текст або URL-адресу [22].

Babel Fish – сервіс, що надавався Yahoo! до травня 2012 р. для перекладу частини тексту або цілої веб-сторінки цілком з англійської (або кількох інших мов) на іншу мову. Заснований на додатку, розробленому Digital Equipment Corporation і SYSTRAN SA для корпорації AltaVista Technology у 1997 р. Переклад здійснюється за технологією, розробленою компанією SYSTRAN (англ.), однією з найстаріших

фірм, яка здійснює розробки в галузі машинного перекладу. Підтримується німецько-український напрямок перекладу [1; 21].

І відкрився український пошуковик Yandex.ua, який містить сервіс перекладу Перекладач Яндекс [20].

Перекладач Google (Google Перекладач, або Google Translate) є одним з найпопулярніших сервісів машинного перекладу компанії Google, що дозволяє автоматично перекладати слова, фрази та web-сторінки з однієї мови іншою. Google використовує власне програмне забезпечення для перекладу. Використовується підхід статистичного машинного перекладу.

Сервіс підтримує понад 60 мов. Розробники технології висловлюються про інноваційну технологію перекладу. Перекладач Google Toolkit може завантажувати документи Word, OpenOffice, RTF, HTML, текст, статті Вікіпедії та статті knols (один з нових сервісів Google, онлайн-енциклопедія).

Сервіс автоматично перевіряє орфографію, і якщо в тексті, який потрібно перекласти, виявлено помилку, перекладач Google автоматично її виправляє. Отриманий результат перекладу можна редагувати прямо на веб-сторінці. При цьому автоматично задіюється відображення альтернативних версій перекладу слова. Ще однією зручною можливістю є швидкий переклад веб-сторінок. Досить просто вставити посилання у початковий текст – і в полі результату з'явиться посилання на перекладену веб-сторінку. Адреса сайту: <http://translate.google.com/?hl=uk> [7; 16; 23].

Translate.eu – безплатний багатомовний онлайн-переклад з підтримкою німецької та української мов. Працює на Bing [25].

Іноді буває необхідно перекласти не просто текст, а веб-сайт цілком.

Сучасні системи машинного перекладу вміють перекладати веб-сайти, зберігаючи їхню структуру і зовнішній вигляд. Потрібно лише вставити адресу сайту (URL) або окремої його сторінки в програму-перекладач. Переклад сторінок сайту виконується автоматично.

MultiTranse – програма використовує для перекладу онлайн-сервіси, але в цілому це зручніше, ніж перекладати в браузері. Програма дозволяє перекласти до 6000 символів за один раз. На жаль, програма умовно безкоштовна і через 20 днів попросить грошей. Зате 20 днів жодних обмежень з функціональності немає [1].

Зазначені програми з перекладу, як правило, безкоштовні. Виконаний ними переклад надмірно спрощений. Такі переклади зазвичай дозволяють зрозуміти частинку іноземного тексту, але рідко бувають точними і надійними.

Перекладання тексту за допомогою онлайн-перекладача не завжди зручне, адже нам доводиться запускати браузер, відкривати сайт, копіювати і вставляти текст, вибирати мову. Проте останнім часом з'явилися онлайн-програми перекладу, котрі можуть перекладати незнайомі слова і тексти в різних середовищах і без відкривання браузера. Достатньо просто виділити текст мишкою і натиснути гарячі клавіші чи іконку програми. Можна перекладати web-сторінки, електронну пошту та інші документи, не заходячи на сайти онлайн-перекладачів [12].

Якщо скористатися одним з контекстних перекладачів, то стане зрозуміло, що певною мірою заощадився час. На увагу заслуговують такі онлайн-перекладачі як Client for Google Translate, Qtranslate, Dictor, Dictionary.NET, Google Translate Desktop, Lingoes.

Для перекладу фахових та науково-технічних текстів слід застосовувати відомі технології, на яких ґрунтуються електронні словники ABBYY Lingvo online, Multitran online та програма перекладу текстів PROMT online, які використовують якісні словникові бази чи бази пам'яті перекладів (Translation memory). Недоліком зазначених програм, як безкоштовних, так і комерційних, є відсутність підтримки німецько-українського та українсько-німецького напрямків перекладу. Проте можна скористатися додатково російсько-українським словником ABBYY Lingvo або ж веб-сервісом Пролінг ОФІС Online. Існують також різні комерційні оффлайн-версії цих програм.

Гарну альтернативу для цих програм становить Wordfast. У травні 2010 р., компанія Wordfast запустила безкоштовний онлайн-інструмент Wordfast Anywhere. Цей інструмент дозволяє перекладачам працювати над проектами практично

з будь-якого місця і з будь-якого пристрою, що має вихід в мережу. До листопада 2010 р. на проєкті зареєструвалося більше 10 000 користувачів [26].

Будь-який безкоштовний online-перекладач дуже просто знайти за допомогою будь-якого пошуковика (пошукового ресурсу). Даний сервіс онлайн-перекладання постійно вдосконалюється. Деякі системи вже надають можливість обмеженого вибору тематики тексту. Обсяг текстів для перекладання має тенденцію до збільшення. Встановлені на різних сайтах онлайн-програми перекладу не завжди підтримують зазначені в них напрямки перекладу. Багато залежить від сервісів, технологій яких використовуються. Для здійснення перекладу необхідно у вікні "початковий текст" перекладача набрати текст або скопіювати його, скориставшись буфером обміну. Потім слід вибрати потрібний напрям перекладу, відповідну тематичну групу (наприклад, загальнонавчана лексика) та натиснути кнопку "Переклад". Звичайні програми перекладу мають обмеження стосовно обсягу інформації, початковий текстовий блок має становити в одному випадку не більше 500 чи 1000 символів, в іншому не більше 1 Кбайта (як, наприклад, на сайті <http://www.reverso.net/>) чи не більше 300 символів (див. <http://translate.reference.com/>). Онлайн-перекладач PROMT обмежує обсяг текстів до 3000 знаків, а після безкоштовної реєстрації – до 10000.

Основною перевагою онлайн-перекладача є простота використання, швидкість автоматичного перекладу і, безсумнівно, безкоштовність. Переклад слова, фрази і великого фрагмента тексту завжди виконується оперативно.

Проте як Google Translate, так і інші зазначені онлайн-перекладачі для спрощеного перекладу є у теперішній час вкрай недосконалими інструментами перекладу. Вони призначені швидше для тих, хто погано знає мову, і використовуються зазвичай для того, щоб можна було зрозуміти загальний зміст фрагмента тексту "невідомою" мовою.

Якщо потрібно звертатися до програми-перекладача лише час від часу, щоб отримати тлумачення незнайомого слова в тексті або приблизно зрозуміти, про що йде мова на будь-якому сайті, то онлайн-перекладачі незамінні. Використання онлайн-перекладачів може сприяти поповненню словникового запасу, тому студентам-перекладачам деякими програмами з онлайн-перекладу, напевно, не варто нехтувати.

Виконані онлайн-переклади часто не піддаються редагуванню, а іноді й розумінню взагалі, тому користувач не може сам запропонувати певні варіанти перекладу. У зв'язку з цим не можна говорити й про адекватний переклад. Автор статті дотримується думки, що для професійної діяльності такі програми аж ніяк не призначені і замінити звичайного перекладача не зможуть. Можливо, для покращення якості приблизного перекладу необхідні додаткові корпуси паралельних текстів чи додаткові колекції пам'яті перекладів. Питання ж про мережеві словники для онлайн-перекладу стоїть на першому місці. Українським лексикографам належить докласти зусиль для створення якісних оцифрованих німецько-українських та українсько-німецьких словників чи словникових баз у доступних та актуальних форматах з відповідними компіляторами або навіть системою електронних словників на рівні ABBYY Lingvo та системою перекладу текстів PROMT.

Якість онлайн-перекладу можна поліпшити. Для цього слід: уникати помилок у друкованому тексті; перевіряти орфографію; розставляти у тексті розділові знаки, особливо крапку в кінці речень; не пропускати артиклів та інших службових слів (вони мають значення); не забувати про умляути у німецькій мові та про інші діакритичні знаки; писати імена, прізвища, міста, компанії та іменники в німецькій мові з великої літери; уникати надто складних синтаксичних конструкцій; використовувати тільки загальноприйняті скорочення; уникати жаргону.

Для перекладу онлайн-інформації існують сервіси перекладу сайтів, які спеціально орієнтовані на переклад сторінок в Інтернеті. Такі онлайн-програми для перекладу сайтів допоможуть без зусиль і майже миттєво перекласти потрібну сторінку. Зникає необхідність копіювати частини тексту інтернет-сайту і вставляти їх в оболонку програми-перекладача.

Деякі онлайн-програми перекладу орієнтовані на конкретні браузерери і є відповідними розширеннями (додатки, модулі, плагіни) для браузерів. Вони завантажуються користувачами за бажанням. Доповнювати цей тип програм перекладу

можуть контекстні онлайнві програми, функціонування котрих не потребує навіть відкривання певних браузерів. Це свідчить про те, що мережеві технології перекладу постійно вдосконалюються.

За допомогою цих мережевих програм можна перекладати текстову інформацію, представлену у вигляді документів MS Word, інтернет-сторінок, поштових повідомлень, а також вміст різноманітних текстових вікон.

Користування онлайнними сервісами для перекладу надає певні переваги, оскільки не потребує обов'язкового зберігання словників на жорсткому диску. Завантажується лише програмна оболонка. Користувач робить запит, і додаток шукає переклад на одному з популярних веб-сервісів та видає результат у відповідному вікні. Звичайно, такий підхід вимагає наявності постійного з'єднання з Інтернетом.

Якщо порівняти всі існуючі безплатні онлайн-перекладачі текстів і сайтів, то можна виділити двох лідерів: сервіси перекладу сайтів Google Translate і Promt. Переклад сайтів онлайн від Google Translate і Promt відрізняється високою якістю і врахуванням усіх нюансів, які містить текст з мережі Інтернет.

У зв'язку з викладеним вище матеріалом слід зазначити, що стаття має сприяти оптимізації перекладацької діяльності завдяки використанню мережевих інформаційних засобів, інструментаріїв, систем та технологій. Здобуті знання можуть застосуватися й у галузі професійного перекладання.

Для перекладу текстової інформації значного обсягу варто користуватися виключно комерційними системами професійного перекладу.

Та жодна система автоматичного перекладу, жоден онлайн-перекладач не зможе перекласти текст так само якісно і повноцінно, як це робить професійний перекладач або бюро перекладів, і навряд чи коли-небудь у найближчому майбутньому ситуація зміниться.

Література

1. Вікіпедія. 2012–2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Babel_Fish_\(сервис\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Babel_Fish_(сервис)). – Назва з екрана.
2. Комп'ютерний переклад для усіх: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.translate.ua/uk/company>. – Назва з екрана.
3. Комп'ютерний перекладач Pragma: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.translate.ua/uk/download>. – Назва з екрана.
4. Найбільший Європейський проект комп'ютерного перекладача: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.translate.ua/uk/company/euproject>. – Назва з екрана.
5. Онлайн-перевод : bigmir)net/ I.UA, 2013[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perevod.bigmir.net/>. – Назва з екрана.
6. Онлайн Переводчик: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://translate.tut.ua/>. – Назва з екрана.
7. Онлайн переводчик сайтов: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mrtranslate.ru/translators/website.html>; <http://arsgame.ru/3582-free-google-translate-desktop-2189.html>. – Назва з екрана.
8. Онлайн переводчики – Google, Яндекс, Translate.Ru, Bing Translator, Pragma 6 и другие, как настроить перевод страниц своего сайта: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ktonanovenkogo.ru/web-obzory/onlajn-perevody-google-yandeks-perevodchik-gugl-sajt.html>. – Назва з екрана.
9. Онлайн-переводчик : 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trident.com.ua/ru/on-line>. – Назва з екрана.
10. Онлайн-переводчик ImTranslator: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mrtranslate.ru/translators/imtranslator.html>. – Назва з екрана.
11. Онлайн-переводчик META (meta): 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meta.ua/>. – Назва з екрана.

12. Онлайн-переводчики : 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mrtranslate.ru/translators/index.html>. – Назва з екрана.
13. Онлайн-перекладач Pragma 6: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trident.com.ua/ru/on-line>; <http://www.translate.ua/uk/on-line>. – Назва з екрана.
14. Онлайн-перекладач Pragma 6: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://online.translate.ua/uk>; <http://www.translate.ua/uk/on-line>. – Назва з екрана.
15. Онлайн-перекладач Pragma 6: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.translate.ua/uk/company>. – Назва з екрана.
16. Онлайн-сервіси для перевода и чтения: bigmir)net / СНІР, ДП "Бурда-Україна", 2001–2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chip.ua/stati/hardware/2012/11/onlain-servisy-dlya-perevoda-i-chteniya>. – Назва з екрана.
17. Переводчик онлайн: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perevod.i.ua/>. – Назва з екрана.
18. Перекладач онлайн: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://translator.tochka.net/ua/>. – Назва з екрана.
19. Програми перекладачі: 3 безкоштовні утиліти для перекладу тексту: 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tech-buy.pp.ua/programi-dlya-perekladu-tekstu-oglyad-bezkoshtovnix-program/>. – Назва з екрана.
20. Яндекс: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://translate.yandex.ua/>. – Назва з екрана.
21. Babelfish.de: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.babelfish.de/>. – Назва з екрана.
22. Bing Translator: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bing.com/translator>. – Назва з екрана.
23. Google покращує свій онлайн-перекладач [Електронний ресурс] // Наука и технологии / tester7, 2012 – Режим доступу: <http://www.lifeukr.net/archives/31536>. – Назва з екрана.
24. Multilingual Machine Translation Software: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.trident.com.ua/>. – Назва з екрана.
25. Translate.eu: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://translate.eu/>. – Назва з екрана.
26. Wordfast Anywhere: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wordfast.com/products_wordfast_anywhere.html. – Назва з екрана.

УДК 811.111'276.6:61

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ НА ПРИКЛАДІ
ТЕКСТІВ МЕДИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ****Хацер Г. О.**

Стаття присвячена комплексному вивченню особливостей перекладу термінологічної лексики, що функціонують у текстах медичної галузі. Особливу увагу приділено виявленню перекладацьких трансформацій, що є типовими саме для перекладу медичних текстів.

***Ключові слова:** генералізація, граматичні трансформації, додавання, конкретизація, лексичні трансформації, медичний текст, медичний термін, перекладацькі трансформації, перестановка, членування.*

Статья посвящена комплексному изучению особенностей перевода терминологической лексики, которая функционирует в текстах медицинской отрасли. Отдельное внимание уделяется выявлению переводческих трансформаций, типичных для медицинских текстов.

***Ключевые слова:** генерализация, грамматические трансформации, добавление, конкретизация, лексические трансформации, медицинский текст, медицинский термин, переводческие трансформации, перестановка, членение.*

The article deals with the complex analysis of translation peculiarities of terminology functioning in medical texts. Special attention is paid to finding translation transformation typical of medical texts.

***Key words:** generalization, grammatical transformations, addition, specification, lexical transformations, medical text, medical term, translation transformation, transposition, segmentation.*

Останніми роками у лінгвістиці спостерігається стрімке зростання інтересу до текстів медичного спрямування, що призводить до необхідності дослідження їх способів перекладу у світлі постійного розвитку термінології. Сучасний професійний медичний переклад тексту – один з найскладніших у практиці перекладу, а переклад спеціальної термінології є нагальним, адже термінологія, що функціонує в медичних колах, регулярно поповнюється новими назвами і визначеннями. Такий процес відбувається завдяки значній науковій роботі, яка проводиться у світових масштабах, новим відкриттям і досягненням в усіх сферах медицини.

Серед досліджень, присвячених питанням медичної термінології, значне місце належить визначенню способів її творення, що розглядалися такими вченими, як: А. В. Боцман [1], О. Б. Петрова [6]; становленню специфіки функціонування іншомовних медичних термінів: W. Labov [11]; освітленню проблем їх етимології – С. В. Вострова [2]. Дослідженням різних аспектів окремих терміносистем присвячені праці багатьох вчених, зокрема: Л. Ю. Зубової [4], Т. Р. Кияка [5], Д. В. Самойлова [7], С. Galinski [10] та інших.

У кожній мові функціонує декілька тисяч медичних термінів, які постійно оновлюються та поповнюються новими найменуваннями, наприклад, з галузі методів дослідження та діагностики захворювань. Медична термінологія взагалі поділяється на низку більш вузьких відгалужень, серед яких виокремлюють підсистеми термінів настільки вузьких, що для адекватного перекладу необхідно або мати відповідні знання, або залучати до роботи фахівців медичної галузі. До проблем перекладу текстів медичного спрямування відносяться декілька факторів таких, як: – значна кількість синонімів; – широке використання аббревіатур та скорочень; – медичний вокабуляр, що постійно поповнюється та розширюється; – “хибні друзі перекладача”.

Тому стаття ставить на меті визначення лінгвістичних властивостей медичних термінів та перекладацьких трансформацій, що зустрічаються при перекладі англійських текстів медичної галузі українською мовою.

Виходячи з цієї мети, ставляться наступні завдання:

1. Дати визначення поняття “термін” та дослідити особливості його функціонування у сучасній лінгвістиці.

2. Обрати і дослідити приклади перекладацьких трансформацій на матеріалі медичних текстів.

3. Виявити трансформації, типові саме для медичних текстів.

Об'єктом статті виступають матеріали оригінальних медичних текстів та їх перекладів українською мовою. Предметом – особливості перекладу медичних термінів з англійської мови українською.

Сучасна медична термінологія – це макротерміносистема, план змісту якої різноманітний: морфологічні утворення і процеси, характерні для організму людини в нормі та при патологіях на різних стадіях їх розвитку; хвороби і патологічні стани людини; форми їх перебігу й ознаки, збудники і переносники хвороб; оперативні доступи і хірургічні операції; організаційні форми надання лікувально-профілактичної допомоги населенню, прилади, інструменти та інші технічні засоби тощо.

В межах макротерміносистеми провідна роль належить таким підсистемам, як: 1) анатомічна й гістологічна номенклатура; 2) комплекс патолого-анатомічної, патолого-фізіологічної та клінічної терміносистеми; 3) фармацевтична термінологія.

Так, медична термінологія – це система, яка об'єднує терміни фармацевтичних та біологічних дисциплін, де їх значна кількість є іншомовного походження (переважно грецького і латинського). У статті під медичною термінологією розуміється сукупність термінів, співвіднесених з фаховою галуззю медицини і пов'язаних між собою на лексико-граматичному й словотвірному рівні.

Для перекладу медичних текстів типовими є лексичні, пов'язані з особливостями функціонування термінів та емоційно забарвленої лексики, та граматичні, пов'язані з особливостями граматичної будови англійської та української мов і з відмінностями функціонування певних граматичних конструкцій у наукових текстах, трансформації.

При перекладі медичного тексту найчастіше перекладачу доводиться використовувати такі лексичні трансформації, як:

– конкретизація:

Preparing slides using venous blood collected from venipuncture. Підготовка мазків, використовуючи венозну кров, отриману під час венепункції [8, с. 54].

Англо-український словник дає такі визначення слова *slide*: 1) ковзання; 2) рівний (гладкий) хід; 3) ковзанка, каток, льодяна гора; 4) похила площина, спускний жолоб; 5) пряжка, затискач; 6) діапозитив, слайд; 7) предметне скло [3, с. 1331]. У цьому прикладі термін з широкою семантикою *slide* “предметне скло” замінюється на український термін з більш вузькою семантикою “мазок”. Така заміна пояснюється контекстуальним оточенням та смисловим навантаженням, яке несе одиниця мови оригіналу.

Identify the slide: using a soft pencil, write the patient initials and collection date on the frosted end of the slides. Підпишіть мазок: використовуючи м'який олівець, напишіть на матовій поверхні скла ініціали пацієнта та дату забору [8, с. 132].

Англо-український словник дає такий переклад слова *identify*: 1) ототожнювати, з'ясовувати тотожність; 2) визначати, з'ясовувати; 3) розпізнавати, пізнавати; 4) солідаризуватися; 5) сходитися, збігатися [3, с. 667]. Виникає потреба замінити слово *identify* з широкою семантикою на слово з більш вузькою семантикою – “підпишіть мазок”, для кращого розуміння змісту речення. Також і у випадку зі словом *end*, яке у різних контекстах може мати різне стилістичне забарвлення. Воно має такі визначення: 1) кінець, закінчення; 2) остання частина, завершення; 3) край, кордон, межа; 4) смерть, кончина; 5) залишок, уламок, обривок, обрізок; 6) торець; 7) кордна нитка; 8) днище; 9) спорт. половина поля (майдачника), фініш; 10) амер. аспект, бік, сторона; 11) частина, відділ; 12) мета, намір; 13) результат, наслідок [3, с. 447]. Було застосовано прийом конкретизації, щоб показати, що не на краю і не на боці потрібно підписувати, а саме на матовій поверхні.

- генералізація:

Compare both sides! Are there any retractions or protrusions of the skin? Порівняйте обидві сторони! Бачите будь-які западання або припухлості? [9, с. 14].

У цьому реченні використовується відразу декілька прийомів. По-перше, конкретизації дієслова *to be* в теперішньому часі, яке має широкий семантичний спектр, українським дієсловом *бачити*, що має у перекладі конкретне значення. По-друге, прийом генералізації при перекладі іменника *protrusion*, який має такі значення: 1) *висовування, випинання*; 2) *виступ* [3, с. 1076]. Та заміна його на українську лексичну одиницю *припухлість*, з якою зміст оригіналу відтворюється з більшою повнотою і уточнює повідомлення. По-третє, прийом опущення таких лексичних одиниць, як *of the skin*, тому що з контексту і так це є зрозумілим.

– прийом лексичних додавань:

For these reasons, descriptive texts are provided for specific elements when deviations are clinically significant. З цих причин, якщо відхилення від нормального рівня мають клінічну значущість, до результатів аналізу для певних елементів додається описова частина [9, с. 28].

В цьому прикладі використовується прийом лексичних додавань, тому що в англійському варіанті “*when deviations are clinically significant*” вже мається на увазі, що відхилення не є нормою, а для українського перекладу потрібно додати декілька додаткових слів, щоб розкрити та показати зміст речення “*відхилення від нормального рівня*”. Також слід уточнити, куди саме додається описова частина “*до результатів аналізу*”, чого не зазначено в тексті оригіналу, але мається на увазі.

Серед граматичних трансформацій слід виділити:

– перестановка та заміна пасивного стану активним:

Nitrogenous waste products of the metabolism (creatinine, urea, uric acid) are excreted through the kidneys. Нирками виділяються продукти метаболізму, що містять неорганічні сполуки азоту (креатинін, сечовина, сечова кислота) [8, с. 91].

В англійському прикладі використовується пасивна форма, яка притаманна англійській науково-технічній мові. При перекладі тексту українською мовою використовується активний стан – *виділяються*. Це пояснюється специфікою передачі інформації в наукових текстах мови перекладу, де пасивні конструкції зустрічаються значно рідше. Так, при перебудові речення іменник *нирки* з кінця речення переходить на перше місце й до нього додається дієслово в активному стані.

– членування речення:

Healthcare workers routinely face job-related hazards that range from needle-stick injuries and latex allergy to back injuries, violence, and stress. Медичні працівники постійно ризикують своїм здоров'ям. Спектр факторів ризику широкий – від уколу інфікованою голкою та розвитку алергічної реакції на латекс до травм спини, фізичного насилля та стресу [9, с. 105].

Зовнішнє членування речення використовується для того, щоб якомога логічніше передати повідомлення мовою перекладу (українською). Також було використано прийом додавання для того, щоб повністю розкрити зміст речення – *інфікованою голкою, розвитку алергічної реакції, фізичного насилля*.

– заміна частин мови:

The above-cited vaccine preparations, though specific and having been prepared on the basis of inactivated and attenuated herpes virus strains, are not all suitable for treating humans. Препарати вакцини, що згадані вище, хоча й є специфічними та виготовлені на основі інактивованих та послаблених штамах вірусу гепатиту, не всі підходять для лікування людей [8, с. 317].

У цьому прикладі відбулася заміна структури Adj+N+N – *the above-cited vaccine preparations* мови оригіналу на підрядне речення – *препарати вакцини, що згадані вище*, у мові перекладу. Це пояснюється тенденцією використання складних іменникових структур для позначення характеристик одного іменника в англійській мові. Для української мови більш адекватним є передача характеристик предмета через підрядні речення або прикметникові конструкції.

Таким чином, через розбіжності у синтаксичних, граматичних та морфологічних побудовах в англійської та української мов при перекладі термінів медичної галузі широко використовуються лексичні та граматичні трансформації, серед яких виділяють генералізацію, конкретизацію, прийом лексичних додавань, перестановку членів речення, членування речення та заміну частин мови.

Перспективними у подальшому видається комплексне дослідження перекладацьких трансформацій при перекладі текстів окремих макросистем медичної термінології.

Література

1. Боцман А. В. Структурно-семантичні та прагматичні особливості фармацевтичних текстів (на матеріалі англomовних інструкцій до вживання лікарських препаратів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Боцман А. В. – К., 2006. – 20 с.
2. Вострова С. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англomовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВІЛ/СНІДу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Вострова С. В. – К., 2003. – 20 с.
3. Гринчишина Д. Англо-український словник / Д. Гринчишина. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 1700 с.
4. Зубова Л. Ю. К вопросу об особенностях и трудностях перевода английских медицинских сокращений / Л. Ю. Зубова // Вестник ВГУ. Серия "Лингвистика и межкультурная коммуникация", 2005. – 96 с.
5. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 174 с.
6. Петрова О. Б. Структурно-семантична характеристика медичної термінології та народних найменувань хвороб в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Петрова О. Б. – Харків, 1994. – 24 с.
7. Самойлов Д. В. О переводе медицинского текста / Д. В. Самойлов. – Издат. дом "Практика", 2006. – 148 с.
8. Сапин М. Р. Анатомия человека : учебник для медицинских училищ и колледжей / М. Р. Сапин, Г. Л. Билич. – 2008. – 560 с.
9. Chabner Davi-Ellen. The Language of Medicine / Davi-Ellen Chabner. – Philadelphia, 1996. – 174 p.
10. Galinski C. Terminology and specialized communication. The international conference on "Professional Communications and knowledge Transfer" (Vienna, 24–26 August 1998) / C. Galinski. – Vienna, 1998. Vol. 1. – 1998. – P. 117–131.
11. Labov W. Sociolinguistic Patterns / W. Labov. – Philadelphia : Univ. of Pennsylvania Press, 1972. – 344 p.

УДК 811.111'25:34

АНГЛОМОВНИЙ ЗАКОНОДАВЧИЙ ДИСКУРС: ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ**Ходаковська О. О.**

У статті досліджуються граматичні особливості перекладу англomовного законодавчого дискурсу. Висвітлюється історія дослідження цього питання науковцями. Звертається увага на те, що мовознавці повинні співпрацювати з юристами для отримання найкращого перекладу юридичних документів. Надано основні граматичні особливості перекладу англійського юридичного дискурсу.

Ключові слова: термін, терміносистема, переклад, мова права, юридична термінологія.

В статье исследуются грамматические особенности перевода англоязычного законодательного дискурса. Раскрывается история исследования этой проблемы учеными. Обращается внимание на то, что филологи должны сотрудничать с юристами для получения наилучшего перевода юридических документов. Предлагаются основные грамматические особенности перевода англоязычного законодательного дискурса.

Ключевые слова: термин, терминосистема, перевод, язык права, юридическая терминология.

The article explores grammar peculiarities of translation of English law discourse. The history of studying the issue is reviewed. Attention is paid to the fact that philologists should cooperate with lawyers in order to get the best translation of English legal documents. Basic grammatical peculiarities of translation of English law discourse are discussed.

Key words: term, terminological system, translation, law language, legal terminology.

Філологи та правознавці традиційно приділяють увагу дослідженню мови права, її особливостям та проблемним аспектам. Унаслідок процесів глобалізації та європейської інтеграції зростає міжмовна комунікація, яка, в свою чергу, вимагає ґрунтовних досліджень в цілому та перекладу юридичних терміноелементів зокрема. Незважаючи на значну кількість досліджень зазначеної проблеми, недостатньою є кількість наукових праць, присвячених вивченню особливостей перекладу англomовного юридичного дискурсу.

Специфіка перекладу англomовної юридичної термінології є загальновідомою. З огляду на відмінності цієї правової системи очевидним є те, що англійські правничі терміни не є тотожні нормативним поняттям української правової терміносистеми. Наявність інститутів, які притаманні виключно юридичній системи Великої Британії і відсутні в українському праві, призводять до виникнення безеквівалентних термінологічних одиниць. Внаслідок інтеграційних процесів, що відбуваються у наш час, постають питання адекватного перекладу юридичного дискурсу та систематизації юридичної термінології, яка міститься у законах, угодах, вимогах, положеннях тощо.

Варто відзначити наявність унікальних для дослідження рис, а саме те, що англійська правнича термінологія має низку рис, властивих саме їй. Юридичні терміноелементи знаходимо не лише в документах (офіційно-документальний стиль), а й у галузі правознавства (науковий стиль).

Завдання нашої роботи вбачаємо у дослідженні граматичних особливостей перекладу англomовного законодавчого дискурсу. Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення зазначених питань сприятиме висвітленню важливих аспектів сучасної теорії перекладу. Метою статті є визначення специфіки перекладу англomовного законодавчого дискурсу українською мовою.

Матеріалом та об'єктом для дослідження були оригінальні тексти європейського та британського законодавств, їхні переклади українською, а предметом аналізу – український та британський юридичний дискурс.

У статті послуговуємося визначенням дискурсу, запропонованим Н. Арутюновою: “Зв’язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; мовлення, що занурене в життя” [1, с. 136–137].

З перекладом юридичного дискурсу пов’язані труднощі, спричинені природою юридичного дискурсу та специфічними рисами англійської та української правових систем і мов. Аспект перекладу та тлумачення юридичних документів був досліджений такими вченими, як: В. С. Виноградов, А. В. Федоров, В. Н. Комісаров, В. І. Карабан, Р. П. Зорівчак, М. Й. Коржанський, Т. Р. Кияк, М. М. Полюжин, Л. М. Черноватий та багатьма іншими.

Екстралінгвістичні фактори впливають на юридичну мову як мову суспільного інституту права та науки про нього. Кожна правова система функціонує в складних соціально-політичних межах, які відображають історію, традиції, звичаї та устрій певної соціальної групи. Ці складні межі рідко є ідентичними в різних країнах, навіть якщо правові системи мають спільне походження, адже кожен етнос у процесі розвитку пристосовує природне середовище для сприятливих умов існування

Перш ніж розглянути зазначені риси, варто згадати про те, що будь-яка мова прагне економії мовних засобів. Залежно від типу мови ці мовні елементи відображаються по-різному, як-от, наприклад, у синтаксичних мовах панує тенденція до скорочення речення. У випадку англійської мови (яка входить до складу аналітичних) потреба збереження визначеної структури речення, а отже, й збереження основних елементів цієї структури та їхньої стійкості призводить до протиріччя. Наприклад, завдяки стійкості мовленнєвої структури в англійській мові заперечення може бути виражене лише одним запереченням у реченні.

Subsections (2) and (3):

(a) do not affect the rights and liabilities of the authorised person or the Lord Chancellor under any arrangements made between them,

(b) do not prevent any civil proceedings which could otherwise be brought by or against the authorised person (or an employee of that person) from being brought,

(c) do not apply for the purposes of criminal proceedings brought in respect of anything done or omitted to be done by the authorised person (or an employee of that person), and

(d) do not make the Lord Chancellor or the Director liable under section 6 of the Human Rights Act 1998 in respect of any act or omission of an authorised person if the act or omission is of a private nature.

(2) і (3): (А) не впливають на права та обов’язки уповноваженої особи або лорд-канцлера відповідно до будь-яких домовленостей, досягнутих між ними, (Б) не перешкоджають висуненню будь-якої цивільної справи, яка могла б бути висунута і проти уповноваженої особи (або співробітника цієї особи), (С) не застосовуються для цілей у кримінальних справах, порушених у відношенні будь-якої дії чи ухилення від дії уповноваженої особи (або співробітником цієї особи), і (Г) не роблять лорд-канцлера або директора відповідальними відповідно до статті 6 Закону про права людини 1998 р. щодо будь-якої дії чи бездіяльності уповноваженої особи, якщо дія або бездіяльність є приватною за своєю суттю.

В англійській мові існує доволі велика кількість конструкцій: дієприкметникових, герундіальних та інфінітивних зворотів. Їх вживання сприяє стислості та вичерпності мовлення.

Regulations may:

(a) provide that a court before which criminal proceedings take place, or are to take place, is authorised to determine whether an individual qualifies under this Part for representation for the purposes of criminal proceedings of a prescribed description, and

(b) make provision about the making and withdrawal of such determinations by a court.

(2) The regulations may, in particular, include:

(a) provision about the form and content of determinations and applications for determinations,

(b) provision permitting or requiring applications and determinations to be made and withdrawn in writing, by telephone or by other prescribed means,

(c) provision setting time limits for applications and determinations,

(d) provision enabling a court to determine that an individual qualifies under this Part for representation for the purposes of criminal proceedings before another court,

(e) provision for the powers of a magistrates' court of any area under the regulations to be exercised by a single justice of the peace for the area, and

(f) provision about the circumstances in which a determination may or must be withdrawn.

Положення може:

(А) передбачати, що суд, де розглядаються кримінальні справи або розглядатимуться, має право визначити, чи людина підпадає під цю частину з метою кримінального переслідування щодо запропонованого опису і (Б) зробити положення про створення і відзив таких ухвал суду. (2) нормативні правові акти можуть, зокрема, включати: (А) положення про форму та зміст визначень і додатків для постанов, (Б) положення про надання дозволів або вимоги додатків і постанов, які повинні бути зроблені і вилучені в письмовій формі, по телефону або за допомогою інших запропонованих засобів, (В) забезпечення встановлення термінів подачі заявок та постанов, (Г) положення, які дозволяють суду визначити, що людина підпадає під цю частину для того, щоб постати перед іншим судом у кримінальній справі, (Г) забезпечення повноважень суду магістратів будь-якої області відповідно до положень повинні здійснюватися одним суддею цієї області, і (Д) положення про обставини, в яких постановою суду може або повинна бути знята.

Коли йдеться про англійський законодавчий дискурс, впадає в око те, що, завдяки тенденції до побудови речення з дієсловом у особовій формі, є можливим поєднання семантично непоєднуваних дієслів з іменниками, які не вказують на діяча.

The regulations may make provision corresponding to the provision that may be made by virtue of section 57(7) to (9) (but as if the reference to the Lord Chancellor were a reference to the Treasury).

Правила можуть передбачати відповідні положення, які можуть бути зроблені на підставі статті 57 (7) (9) (у випадку, коли посилання на Лорда Канцлера було б посиланням на Міністерство фінансів).

Відбувається персоніфікація неістот.

Subsection (5) does not prevent the inclusion of an electronic monitoring requirement in a relevant order which includes an alcohol abstinence and monitoring requirement where this is for the purpose of securing the electronic monitoring of an offender's compliance with a requirement other than the alcohol abstinence and monitoring.

Підрозділ (5) не перешкоджає включенню потреби електронного моніторингу у відповідному порядку, який включає в себе відмову від вживання алкоголю і вимоги моніторингу, коли це робиться з метою забезпечення електронного контролю за дотриманням правопорушником вимог інших, ніж відмова від алкоголю і моніторингу.

Загальновідомим є значення постпозитивів в англійській мові. З-поміж численних загальноновживаних дієслів, до яких приєднуються постпозитиви, можна виокремити такі, як *to do, to go, to come, to make, to put, to give, to take* тощо, унаслідок такої трансформації дієслово отримує нове значення. Слід пам'ятати про те, що у тому випадку, коли постпозитив додається до дієслів на позначення дії, значення основного дієслова або зберігається, або з'являється нове ідіоматичне значення. У тому разі, коли йдеться про дієслово *to be*, зміст залежить саме від значення постпозитива.

But subsection (1) does not require the elected local policing body to provide information if disclosure of the information:

(a) would, in the view of the chief officer of police, be against the interests of national security...

Але підрозділ (1) не вимагає від місцевих обраних органів поліції надавати інформацію, якщо розголошення такої інформації:

(А) на думку головного офіцера поліції, було б проти інтересів національної безпеки,...

Два типи означень усталилися в англійській мові – препозитивне (найпоширеніше) та постпозитивне. Перед іменником як детермінатив може вживатися прикметник або іменник:

*Defamation is a **false** or **derogatory** statement about another.*

*Наклеп – це **неправдива** або **принизлива** заява щодо іншої особи.*

*Subsection (4) applies in relation to a relevant power which, ..., can be exercised to create an offence punishable on **summary conviction** by a fine or maximum fine of a fixed amount of less than 5,000...*

*Підрозділ (4) застосовується щодо відповідних повноважень, які ..., можуть бути використані для скоєння злочину, який карається відповідно до **винесеного вироку** штрафом або максимальним штрафом у фіксованій сумі менше ніж 5,000...*

Зазвичай обставини такого типу є доволі складними для перекладу, оскільки синтаксичні та змістові зв'язки між компонентами не є очевидними з огляду на морфологічні аспекти:

*There are two ways of **classifying** consideration.*

*Існують два види **зустрічного** задоволення.*

Саме в таких конструкціях знаходить відображення властива англійській мові тенденція до лаконізму та мовленнєвої компресії. В англійській мові слово, яке є означенням, має зазвичай головне значення у словосполученні. Незважаючи на обсяг означення, на кількість слів, які входять до його складу, воно вживається лише перед означуваним словом. Наприклад: *elected policing body's area – район, закріплений за обраним поліцейським органом.*

Тенденція до вживання препозитивного означення, а також стислості та лаконічності висловлювання, вочевидь, спричинила значну кількість прикметників на -ed, які утворюються від іменників. Прикметники такого типу найчастіше вживаються для опису зовнішності людини: *dark-haired, broad-shouldered* тощо та мають відповідники в українській мові: *темноволосий, широкоплечий*. На противагу їм прикметники типу *uniformed* не мають таких відповідників та повинні перекладатися описово.

*Because offender has a prior conviction for an **aggravated** felony of the second degree, the judge must sentence him to actual incarceration for such minimum term.*

*Тому що правопорушник у минулому вже засуджувався за тяжкий злочин 2-го ступеня (за **обтяжуючих обставин**), суддя має винести йому вирок до фактичного ув'язнення щонайменше на встановлений законом мінімальний термін.*

У підсумку слід сказати, що мова права, яка складалася впродовж тривалого часу та зазнала впливу багатьох чинників, є доволі складною для перекладу, оскільки, крім згаданих граматичних факторів, надзвичайно велике значення має різниця між правовими системами України та Великої Британії. Перекладачеві варто зосереджуватися на конкретній галузі права, граматичних особливостях, обсягу поняття, що перекладається, знайти український відповідник, порівняти значення термінів, прагнучи адекватного перекладу. Варто брати до уваги й думку юристів. Зрозуміло, що для адекватної передачі юридичної інформації мова перекладу повинна бути точною, зрозумілою та відповідати дійсності й правовим реаліям кожної з країн.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у ретельному вивченні принципів функціонування терміноелементів у англомовному законодавчому дискурсі.

Література

1. Арутюнова, Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение: общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. – М. : ИОСО РАО, 2001. – 223 с.
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при ЛНУ, 1989. – 216 с.

4. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
6. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 512 с.
7. Полюжин М. М. Теорія і практика перекладу з англійської мови на українську / М. М. Полюжин. – К., 1991.
8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : ООО “Издательский дом “ФИЛОЛОГИЯ ТРИ”, 2002. – 416 с.

Джерела

1. Англо-русский юридический словарь / сост.: С. Н. Андрианов, А. С. Берсон, А. С. Никифоров. – М. : Руссо, 2003. – 510 с.
2. Англо-український юридичний словник / авт.-уклад. В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 1088 с.
3. The original and revised versions of the UK legislation [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
www.legislation.gov.uk. – Назва з екрана.
Електронна система документації з питань адаптації законодавства України до Законодавства Європейського союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
www.eurodocssdla.gov.ua. – Назва з екрана.
7. Переклад англомовної юридичної літератури / Л. М. Черноватий, В. І. Карабан, Ю. П. Іванко, І. П. Ліпко. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 656 с.

УДК 81:255:821.111-2

**ІВАН ФРАНКО ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ П. Б. ШЕЛЛІ:
ВЕРСИФІКАЦІЙНА ТА ЛЕКСИЧНА СИСТЕМА ОРИГІНАЛУ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

Іліх М. В.

У статті розглянуто доробок І. Франка як перекладача П. Б. Шеллі в контексті англо-українських взаємин. Охарактеризовано основні риси стилю Франка на основі його українських перекладів трьох робіт Шеллі. Висвітлено версифікаційні та лексичні особливості поезії Шеллі, їхнє відтворення в перекладі.

Ключові слова: художній переклад, звук, відтворення, асонанс, алітерація, лексика.

В статье рассматривается сделанное И. Франко в качестве переводчика П. Б. Шелли в контексте англо-украинских взаимоотношений. Выделены главные черты переводческого стиля Франко на основе его украинских переводов трех работ Шелли. Обрисованы главные версификационные и лексические особенности поэзии Шелли, их воспроизведение в переводе.

Ключевые слова: художественный перевод, звук, воспроизведение, асонанс, аллитерация, лексика.

The article highlights Ivan Franko's contribution as a translator of P. B. Shelley's works in the context of English and Ukrainian relations. Main features of Franko's style are characterized drawing on his Ukrainian translations of Shelley's three works. Main versification and lexical peculiarities of Shelley's poetry are highlighted as well as their reproduction in translation.

Key words: belletristic translation, sound, reproduction, assonance, alliteration, lexis.

“Переклад – це духовний акт, який полягає в тому, щоб увійти в оселю мови когось іншого, пожити у когось іншого, щоб згодом привести його до себе як запрошеного гостя” [1, с. 30]. Для І. Франка переклад ще й слугував потужним інформаційно-просвітницьким та культуротворчим цілям. Зрозуміло, що Франко хотів “привести якомога більше гостей”. Зробив він справді колосально багато, зумівши ознайомитися з багатьма літературами й десятками авторів. При цьому він чітко керувався настановою, сформульованою в статті “Каменярі. Український текст і польський переклад. Децю про штуку перекладання” (1911): “Добрі переклади важ-них і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства” [9, т. 39, с. 7]. Численні дослідники та критики стверджували, що сам обсяг зробленого Франком виключав ретельне опрацювання усього (С. Єфремов, М. Стріха, Г. Кочур). У на-шому дослідженні ми спробуємо показати, наскільки ретельно І. Франко як перекладач підійшов до робіт Персі Біші Шеллі.

І. Франко обрав три роботи Шеллі для перекладу українською: поему “Queen Mab” (“Цариця Меб” (1811–1813)), 126 рядків із драми “Prometheus Unbound” під заголовком “Будущий Золотий Вік” (“Звільнений Прометей” (1818–1819)) та сонет “Ozymandias” (“Озімандіас” (1818)). Ці переклади були працями першопрохідця. Сонет уперше надрукували у 1879 р. у збірці “Пісні й думи найзначніших народів світу”. Уривки зі “Звільненого Прометей” Франко переклав у період між 1879 та 1882 рр., але вперше його опублікували аж у 1955 р.

Ми вирішили простежити загальну ідею, що лежить в основі цих робіт, щоб зрозуміти, що в них привернуло увагу Франка. Суть така: майже всі люди на землі – раби у фізичному чи духовному сенсі, або те і інше. Бідними людьми правлять тирани, а ними – їхні забаганки. Однак час приходить (чи прийде пізніше) – і всі звіль-ня-ться від рабства завдяки знанням. Невідання – найлегший шлях до рабства. Звісно, ці ідеї були співзвучні Франкові.

Свою перекладацьку роботу над творами Шеллі Франко розпочав у 1879 р. з філософської поеми “Цариця Меб”, однієї з перших серйозних робіт англійського по-ета. Однак тоді перекладач ще не володів англійською. Можна припустити, що перший варіант перекладу було зроблено з польського чи німецького тексту.

Остаточна версія перекладу, який опубліковано у 50-томнику Франка, зроблена уже із власне оригіналу. Оскільки остаточні зміни до перекладу Франко вніс близько 1914–1915 рр., то на цьому етапі дослідження ми не розглядатимемо випадків втручання польського чи німецького перекладів.

Особливістю творчої манери Шеллі є те, що він пише білим віршем, не використовуючи сталий віршовий розмір: пише ямбом, але кількість стоп варіюється від двох до семи у кожному рядку. Таким чином досягається ефект “неспокою” віршів, динамічності. Перекладач вибирає середній курс між відповідністю оригіналу та поетичною традицією культури приймача. Франко перекладає поезію Шеллі чотиристопним і п’ятистопним ямбом, подекуди з додатковим складом: “*Be/hold/, the/ Fai/ry/ cried, / “Pal/my/ra’s/ rui/ned/ pa/la/ces! –/Be/hold!/, where/ gran/deur/ frowned; /Be/hold!/ where/ plea/sure/ smiled* [10, с. 24]. → *Гля/ди,/ – ска/за/па/ Меб, – на / ті /Ру/ї/ни/, груз/ не/зда/пий,/ сі/рий /З па/лат/ роз/ва/пе/них/ цер/квіє: /Гля/ди,/ – се/ зва/ли/ща/ Паль/мі/ри!* [9, т. 12, с. 658]. На цьому прикладі видно, що Франко змушений вводити додаткові склади через особливості української мови. Що стосується білого вірша, то завдяки творчості Шекспіра, Мільтона він став популярним у Британії, особливо у драматургічних творах. Франко ж не міг не врахувати особливості сприйняття слов’янського читача, який звик до рим, тому переклад здебільшого римований: *His name and theirs are fading, and the tales / Of this barbarian nation, which imposture / Recites till terror credits, are pursuing / Itself into forgetfulness* [10, с. 25]. → *... і забуде світ / Про ті казки, котрі побожна / Ошука много-много літ / За правду світові давала, / А ні, то – сильна і вельможна – / Огнем, тортурами втискала / У людські голови* [9, т. 12, с. 660]. У перекладі найчастіше зустрічається парне та перехресне римування. М. Стріха вказує на те, що Франко завжди старався перекладати римою, але “у виборі з Данте вже тяжко хворий Франко полегшив собі працю, перекладаючи уривки з “Божественної Комедії” неримованим п’ятистопним ямбом” [7, с. 123]. В українській літературній традиції за класичний взірць білого вірша можуть служити твори Лесі Українки “Лісова пісня”, “Боярина”, “У пущі”, “В катакомбах”, які написані вже дещо пізніше.

За відсутності рими Шеллі (як і більшість британських поетів) досягав особливого естетичного ефекту через асонанс, алітерацію, цезуру, обрамлення та паралельні конструкції. Перекладач майстерно передає цезури, акцентуючи ті слова, які виділяв автор, але Франко змінює їх позицію, оскільки керується законами мови: *Among the haunts and dwellings of mankind / And first was disappointed // not to see // / Such mighty change // as I // had felt within / Expressed in outward things; // but soon I looked, / And behold! thrones were kingless, // and men walked / One with the other even // as spirits do* [10, с. 192]. → *До людських хат, почув я щось, // мов жаль, / Бо змін великих я не міг добачить / У зверхнім вигляді, // – таких змін, як / Я в собі чув. // Но швидко ближче я / Пряглянувся і бачу: // трони всі / Порожні, // – люди радісно живуть* [9, т. 12, с. 645]. Таким чином, динамічні цезури досягають того ж ефекту: поезія звучить природньо та невимушено.

Перекладач вдало відтворює анафори-паралелізми, що є однією з особливостей письма Шеллі: **None fawned, none trampled; hate, disdain or fear, / Self-love or self-contempt on human brows / No more inscribed, as o'er the gate of hell, / “All hope abandon, ye who enter here”; / None frowned, none trembled, none with eager fear / Gazed on another's eye of cold command** [10, с. 192]. → *Вже ніхто не гнеться, / Ніхто не топче других; вже ненависть, / Тривога, гордість, самолюбство підле, / Погорда власна не видні на чолах / Людей, як напис чорної розпуки / В огнистих буквах над пекельним входом: / “Хто ту вступа, відкинь усю надію!” / Ніхто не лютивсь, не тремтів, ніхто / В німії тривозі... [9, т. 12, с. 645]. Бачимо, що Франко досить точно змальовує картину змін, але не лише через нагромадження заперечень чи інверсію, а й підбором додаткових лексем: *самолюбство підле, напис чорної розпуки, в огнистих буквах*. У перекладі немає чіткого структурного обрамлення з алітерацією: **None fawned, none trampled;** ↔ **None frowned, none trembled.** Франко також змінив час дієслів: перша пара – у теперішньому, друга – у минулому: *ніхто не гнеться, ніхто не топче* ↔ *Ніхто не лютивсь, не тремтів, ніхто*. Зміна часу дієслів порушує структуру уривка, однак збільшує вірогідність сказаного. У своїй оригінальній творчості Франко використовує схожу заперечну інверсію: **Ні** *попівській тортури, / Ні* *тюремні царські мури, / Ані* *війська муштровані, / Ні* *гармати лаштовані, / Ні* *шпionське**

ремесло / в гріб його ще не звело [9, т. 1, с. 22]. Шеллі також часто використовує паралельні конструкції в середині рядка: *Speaking the wisdom **once they could not think**; / Looking emotions **once they feared** to feel / And changed to all which **once they dared not be*** [10, с. 193] → мисль, котра давніше / В їх головах **ніколи не гостила**; / Чуття блищало з їх очей, котрого / Давніше **вни лякались**. **Вни**, здавалось, / Усім тим стались, чим вперед **ніколи / Не сміли бути** [9, т. 12, с. 646]. Максимальна передача змісту призвела до втрат форми. Лаконічність англійської часто змушує перекладача жертвувати формою. М. Стріха зазначає, що є зовсім небагато творів, які письменник намагався перекласти, відтворюючи і зміст, і форму, і естетичний рівень [7, с. 120]. Однак Франко тонко відчуває втрати в перекладі та намагається компенсувати, наприклад, додатковою алітерацією: Вітари, трони, трибунали, тюрми [9, т. 12, с. 646], коли в оригіналі читаємо: *Thrones, altars, judgement-seats and prisons* [10, с. 193]. Асонований звук [o] зустрічаємо й у перекладі: *None talked that common, false, cold, hollow talk* [10, с. 192] → *О, ніхто / Не такав пусто, холодно і підло, / Де власне серце голосно кричало* [9, т. 12, с. 646]. У сонеті “Озимандія” звуки “шарудіння” (поєднання свистячих і шиплячих) [s, z, ʃ, j, θ, tʃ, dʒ], а також перехресні рими надають своєрідного ритмічного руху віршеві в англійському оригіналі, створюють враження шарудіння піску. Франко дещо змінив систему римування (abab bcde dedf ef), зберігши при цьому перехресні рими. Перекладачеві також не вдалось передати звуковий ефект оригіналу: *Two vast and trunkless legs of stone / Stand in the desert... Near them, on the sand, / Half sunk a shattered visage lies* [10, с. 103]. → *Велет кам'яний стоїть / В пустині: ніг вже ані рук немає, / І збоку голова в піску лежить* [9, т. 12, с. 665]. Для чіткішого змалювання образу пустелі Шеллі використовує дві алітераційні пари епітетів “boundless and bare” та “lone and level”. Франко нехтує цим авторським прийомом, але компенсує яскравість образу нашаруванням неасоціативних епітетів “мертва, суха, німая”: *boundless and bare / The lone and level sands stretch far away* [10, с. 103]. → *Мертва, суха, німая / Пустиня грає хвилями пісків / І звільна, стиха камінь заливає* [9, т. 12, с. 665].

Шеллі часто використовує суфікс *-less*, який зазвичай українською перекладають відповідним префіксом *без-*. Однак цей суфікс настільки гнучкий в англійській, що часто перекладачеві нелегко знайти відповідники: *kingless (thrones)* – порожні (трони); *garlandless (altars)* – зимний (вієтар); *sceptreless, tribeless and nationless, passionless (man)* – без власті, без титулу і роду, без нам'ятності (чоловік); *boundless (gladness)* – беззанична (веселість); *sinless (soul)* – серце; *peerless (form)* – краса; *meaningless (features)* – лице без виразу; *countless (stars)* – незлічими (звізди); *senselessness* – дупенство; *dauntless (mien)* – спокійне око; *guiltless (blood)* – кров. Як бачимо, Франко в основному використовував відповідний український префікс, інколи ігнорував означення повністю, а інколи демонстрував нешаблонний підхід.

В оригінальних творах Франка авторська лексика надзвичайно багата, залучено пласти діалектних та вузькодіалектних слів. Інколи мова Франка викликала нарікання. Про Марка Черемшину, який писав верховинською говіркою, Г. Кочур писав: “Йому радили покинути діалект, щоб зробити свої твори приступнішими для читача. Фальшиві поради! Не письменникові слід спрощувати свою мову, нагинаючись до рівня читача, а читачеві вивчати всі скарби нашої народної мови у творах найкращих майстрів літератури...” [2, с. 275]. Ці слова можна застосувати і до Франка. Звичайно, така авторська манера письма створювала труднощі для перекладачів. Г. Косів зазначає: “При перекладі творів І. Франка, які складають велику частку у творчому доробку Віри Річ, постає насамперед проблема ідіолекту автора. Праця перекладача тут ускладнювалась діалектизмами, які, з одного боку, подібно до архаїзмів мають властивість до іррадіації, а з іншого, не містять експресивного заряду і свідчать лише про ідіолект письменника” [3, с. 72]. Загальний огляд лексикографічної праці “Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського, С. Недільського (Львів, 1886) свідчить, що згідно з галицькою вимовою в іменниках середнього роду не відбувалося подовження приголосного перед закінченням *є*, відповідно до наддніпрянського *я* (*житє, знанє*). Не пом'якшували прикметникові суфікси *-ськ(ий), -цьк(ий)* (*українский, німецький*), *ь* уживали для пом'якшення *с* перед наступним м'яким приголосним (*св'ято, св'іт*); частка *-ся*, допоміжні дієслова – *му, меш, ме* писали окремо від дієслова (*являє ся, ходити меш*). Цікаво, що у “Словнику мови

поетичної збірки Івана Франка “Зів’яле листя” за редакцією З. Терлака слово “житє” подано 23 рази, “чутя” – 9, “чутє” – 1, “щастє” – 14 разів [8]. А в перекладі зустрічаємо лише “життя”, “чуття”, “щастя”. Або до нас дійшли вже редаговані версії, або можна припустити, що Франко свідомо старався уникати стилістично маркованих елементів у перекладах, оскільки розумів, що діалектизми, недоречні архаїзми швидше “зістарюють” переклад, аніж нейтральна лексика. Переклад старіє раніше від оригіналу. Це підтверджується не лише емпірично, про це говорять і критики; однак процес застаріння не може вважатися всезагальним, оскільки деякі місця перекладу можуть йому не піддаватися [5, с. 128]. Ретельно опрацювавши переклади Франка з Шеллі, ми зауважили, що вузькодіалектних слів перекладач не вживав, трапляються лише поодинокі випадки вживання діалектних (*хорий, наїджений, видіти, весподі, плац*). Особливістю Франкових перекладів є вживання окремих лексем-займенників, що відображають фонетичні особливості діалектного мовлення: *з собов (з собою), го (його), вни (вони), му (йому), ми (мені), мя (мене), надо мнов (наді мною), на мні (на мені), на ню (на неї), кождий (кожний)*. Також цікавим є закінчення Орудного відмінка з жіночим родом: *свойов власнов пустотою, злов марою*.

Загалом, опрацьований матеріал демонструє, що Франко дуже серйозно підходив до своєї праці перекладача. Враховуємо вимоги до перекладу часів І. Франка та приходимо до висновку, що Франко-перекладач вірний Франкові-поетові, суспільному діячеві, революціонерові. Справедливо зазначає М. Москаленко: “Франко як перекладач не має в нашому письменстві рівних ані за потужністю і широтою охоплення явищ світової літератури, ані за глибиною мистецької ерудиції, ані за напругою творчої волі, спрямованої на граничне розширення духовних обріїв української культури” [4, с. 198]. Знайомлячи український народ з кращими взірцями світової поезії, зокрема поезії П. Б. Шеллі, він передусім намагався відтворити їх соціальну гостроту і глибокий філософський зміст. Йому вдалося наблизитись до оригіналу, передати його образну, ритмічну і фонологічну структуру та інші художні особливості. Водночас у кожному перекладеному рядку звучав власний голос поета. Справедливо зазначає дослідник І. Серман: “І якщо Франко деколи зміщав акценти і міняв інтонації, то все це він робив талановито, з великою художньою і професійною майстерністю” [6, с. 85]. Ми б хотіли додати, що й робив він це **ретельно і цілеспрямовано**, не порушуючи естетичної цілісності оригіналу. Звичайно, зараз такий “маніпулятивний” підхід до тексту сприймається критично, однак Франко, який “не любить Русь з надмірної любови” та понад усе прагнув дати своєму народові, за власним виразом, “корм духовий” [9, т. 13, с. 121] у вигляді перекладної літератури, місцями цілеспрямовано адаптує “корм”, щоб народ зміг його “ковтнути”.

Література

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / ред. М. Зубрицької. – 2-ге вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – □ 832 с.
2. Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв’ю / Г. Кочур ; упоряд.: А. Кочур, М. Кочур ; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К. : Смолоскип, 2008. Т. 2. – 2008. – 1167 с.
3. Косів Г. Віра Річ. Творчий портрет перекладача / Ганна Косів. – Львів : Піраміда, 2011. – 264 с.
4. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. – 2006. – № 9/10. – С. 193–206.
5. Попович А. Проблемы художественного перевода / А. Попович ; пер. со словацкого И. Бернштейн и И. Чернявской. – М. : Высшая шк., 1980. – 199 с.
6. Серман І. Б. Революційна лірика Персі Біші Шеллі в перекладах Івана Франка / І. Б. Серман // Українське літературознавство. – Львів, 1985. – Вип. 44. – С. 80–85.
7. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт ; Наш час, 2006. – 342 с. – (Сер. “Висока полиця”).
8. Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка “Зів’яле листя” / З. Терлак. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 394 с.
9. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко ; редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

10. Shelley's Poetry and Prose (Norton Critical Edition) [Neil Fraistat-editor] / W. W. Norton & Company; Second Edition (January 2002). – 816 p.
УДК 81'25:81'28:81'42:81'22

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КІНОПЕРЕКЛАДУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Орехова О. І.

Стаття присвячена характеристиці сучасного стану українського та зарубіжного кіноперекладу. В роботі наводяться приклади, що підтверджують істотні розбіжності в термінологічній системі лінгвістів, які вивчають особливості аудіовізуального перекладу в Україні, Росії та Західній Європі; висвітлюється процес формування перекладознавчої думки в галузі перекладу кіно- та відеоматеріалів у хронологічному аспекті.

Ключові слова: кінопереклад, кінотекст, кінодialog, семиотика, сцена, кадр.

Статья посвящена описанию современного состояния украинского и зарубежного киноперевода. В работе на конкретных примерах иллюстрируются существенные расхождения в терминологической системе лингвистов, которые изучают особенности аудиовизуального перевода в Украине, России и Западной Европе; освещается процесс формирования переводоведческой мысли в сфере перевода кино- и видеоматериалов в хронологическом аспекте.

Ключевые слова: киноперевод, кинотекст, кинодиалог, семиотика, сцена, кадр.

The article presents a descriptive analysis of modern Ukrainian and foreign film translation. The differences in terminology are illustrated by examples Ukrainian, Russian and Western European audiovisual translation studies; the process of forming theoretical approaches in audiovisual translation is described in a chronological aspect.

Key words: film translation, film text, film dialogue, semiotics, scene, still.

Кінопереклад як галузь перекладознавства знаходиться на ранній стадії свого розвитку, саме тому його категорійний апарат усе ще перебуває на етапі становлення. Аналіз наукової та практичної літератури, медіа, інтернет-джерел й особистого досвіду участі в різноманітних українських і зарубіжних науково-практичних конференціях дозволяє констатувати факт паралельного існування декількох наукових центрів дослідження кіноперекладу. На сьогодні вже можна сміливо стверджувати про становлення **російської школи кіноперекладу**. Її представники (Д. М. Бузаджи, М. Н. Вагер, В. П. Гайдук, С. А. Голубцов, В. Є. Горшкова, Г. В. Денисова, Д. І. Єрмолович, М. А. Загот, Г. Заргар'ян, Р. В. Іванський, П. В. Іванова, Р. А. Матасов, І. А. Наговіцина, Т. П. Некрасова, П. Р. Палажченко, М. С. Снеткова, І. К. Федорова, О. Якіменко та ін.) у своїх розвідках спираються на російські та деякі зарубіжні лінгвокультурологічні, лінгвoseміотичні, мистецтвознавчі та кінознавчі дослідження кінотексту ХХ–ХХІ ст.

Наукові надбання представників Московсько-Тартуської школи семиотики (1960–1980-ті рр.) В. Вс. Іванова, Ю. М. Лотмана, П. Торопа, Ю. Г. Цив'яна, М. Б. Ямпольського, які розглядали кінотекст з лінгвoseміотичної та культурологічної точок зору, створили міцний фундамент для подальших теоретичних пошуків, указали нові шляхи розвитку сучасної лінгвістики, окреслили проблематику, дослідження якої так гостро потребувала сучасна наука.

У теоретичних розвідках В. Вс. Іванова розглядаються функції та категорії мови кіно з позицій семиотики. На думку дослідника, зображення дійсності у стандартизованих формах послідовностей умовних сцен, кожна з яких (погоня, втеча тощо) спирається на сталі норми, підтверджує припущення про існування **кіномови**. Вчений приділяє увагу жанровій проблематиці кіно, підкреслює схожість і взаємозв'язок між засобами виразності різних жанрів кіно та літературних жанрів, розглядає можливість існування запропонованої М. М. Бахтіним "пам'яті жанру", яка суворо обмежує структуру фільму та окремі його епізоди [6, с. 179]. В. Вс. Іванов додає, що існують певні загальні закономірності, пов'язані з масовим характером аудиторії, вимогами соціального замовлення, що мають тенденцію до повторення, та великою

кількістю творів, у яких з невеликими відхиленнями відтворюється одна й та сама схема [6, с. 180–181]. Дослідник також розглядає особливості метонімічної та метафоричної мови кіно, важливу роль деталі, метафори та синекдохи як специфічних виразних засобів кіномови.

Слідом за режисером П. Пазоліні вчений виділяє елементарну одиницю кіномови **“кінемум”**, на зразок таких лінгвістичних термінів, як **“фонема”** – елементарна звукова одиниця, **“морфема”** – найменша складова частина слова, наділена значенням. Добір кінем (речей, книг, предметів у кадрі), на який до того ж діють й історичні та етнічні обмеження, може визначити ступінь естетичного впливу фільму, а введення екзотичних кінем сприяє відстороненню, новому погляду на звичайні предмети [6, с. 187].

Дослідженню проблематики семіотики кіно також приділяє значну увагу Ю. Г. Цив'ян, який розглядає етапи еволюції кіномови [14] та обґрунтовує існування граматики кіномови. В його роботах термін **“кінотекст”** розглядається як дискретна послідовність безперервних ділянок тексту (структурно однотипних елементів – кадрів) [13, с. 109]. Він виділяє два інваріантних елементи кадру: **“суб'єкт”** як певний **“предмет зйомки”** (напр., персонаж фільму), і **“позицію”** як певний **“простір”**, у якому перебуває або відносно якого рухається цей предмет. Кадр, у якому виділені лише суб'єкт і позиція, вчений називає ядерним кадром, а кінотекст – ланцюжком ядерних кадрів [13, с. 110]. Під час аналізу структури та способу з'єднання як мінімум двох ядерних кадрів можна виявити певне повідомлення, закодоване в кінотексті. Тобто одиницю кінотексту формує пара ядерних кадрів – **“базовий ланцюжок”** або **“базова синтагма”** кінотексту (терміни Ю. Г. Цив'яна). Однією з особливостей кінотексту Ю. Г. Цив'ян вважає лінійність – кадри виникають один за одним у незмінній послідовності [13, с. 111].

Ю. М. Лотман розглядає кіно як синтез двох розповідних (оповідних) тенденцій: зображувальної (**“рухомий живопис”**) і словесної. Слово виступає не факультативною, додатковою ознакою кінорозповіді, а її обов'язковим елементом [7]. У 2004 р. Г. Г. Слишкін і М. А. Єфремова в монографії про кінотекст [11] розглянули кінофільм як особливий тип тексту, запропонували лінгвістичне визначення та лінгвосеміотичну класифікацію кінотекстів. Спираючись на результати плідного наукового пошуку Московсько-Тартуської школи семіотики, а також відомих сучасних лінгвістів О. Є. Анісімової (дослідження креолізованих текстів), У. Еко (семіотика тексту) та ін., вони визначають кінотекст як **“зв'язне, цілісне та завершене повідомлення, виражене за допомогою вербальних (лінгвістичних) та невербальних (іконічних та / або індексальних) знаків, організоване відповідно до задуму колективного функціонально диференційованого автора за допомогою кінематографічних кадрів, зафіксоване на матеріальному носіїві та призначене для відтворення на екрані й індивідуального сприйняття глядачами”** [переклад наш – О. О.] [11, с. 37].

Г. Г. Слишкін і М. А. Єфремова також роблять спробу компаративного аналізу кінотексту й художнього тексту, порівнюючи їх за дванадцятьма категоріями художнього тексту, описаними В. А. Кухаренко: подільність, зв'язність, перспекція, ретроспекція, антропоцентризм, локальна й темпоральна віднесеність, інформативність, системність, цілісність, модальність і прагматична спрямованість. Вони доходять висновку, що кінотексту властиві всі ці категорії, а отже, його можна вважати особливим різновидом художнього тексту. Крім того, кінотекст має і деякі відмінності: за структурою (складається з двох семіотичних систем – лінгвістичної та нелінгвістичної (термін Г. Г. Слишкіна і М. А. Єфремової)), за походженням (колективний автор), за характером (книга матеріальна, а кінотекст віртуальний) та за каналами сприйняття (художній текст візуальний, а кінотекст аудіовізуальний) [11, с. 30–36]. Лінгвокультурологічний досвід аналізу кінофільму як типу тексту, за Слишкіним і Єфремовою, дав поштовх по появі перших перекладознавчих розвідок у царині кіноперекладу в Росії.

У 2006 р. В. Є. Горшкова захистила докторську дисертацію, присвячену дослідженню теоретичних основ процесорієнтованого підходу до перекладу кінодіалогу на матеріалі сучасного французького кіно. У роботі дослідниця, базуючись на працях семіотичної спрямованості дослідження знакової природи кіноповідомлення Р. Барта і теорії креолізованих текстів О. Є. Анісімової, одиницею кіноперекладу пропонує вважати **кінодіалог**, який вона характеризує як **“вербальний компонент складної ге-**

терогенної системи – художнього фільму, змістова завершеність якого забезпечується аудіовізуальним рядом” [переклад наш – О. О.] [5]. До того ж кінодіалог вміщує “як текст, що звучить, так і вкраплення письмового тексту у вигляді різного роду вивісок або покажчиків, записок або листів, сторінки яких відбиваються у відеоряді фільму” [переклад наш – О. О.] [3, с. 179].

Наголошуючи на тому, що в сучасному перекладознавстві простежується чітка тенденція поступового зміщення акцентів з міжмовних до міжтекстових відносин, що виражається у текстоцентричному підході, В. Є. Горшкова надає обґрунтування самостійного статусу кінодіалогу як особливого типу художнього тексту [1, с. 52]. За її визначенням, кінодіалог – це “квазіспонтанний розмовний текст, який пройшов певну стилізацію відповідно до художнього задуму режисера та орієнтовану на особливий кінематографічний код, що знаходить своє відображення в домінуванні діалогічної форми мовлення персонажів” [переклад наш – О. О.] [5]. Також дослідниця вважає кінопереклад особливим різновидом **художнього перекладу**, адже він спрямований на здійснення художньо-естетичного впливу та досягнення комунікативно-прагматичного ефекту, де кінодіалог – кінцева (максимальна) одиниця перекладу [5].

Описуючи процес кіноперекладу, В. Є. Горшкова пропонує застосовувати зворотню-поступальну стратегію перекладу (з опорою на аудіовізуальний план з метою уточнення, чи відповідає йому ПТ) і стратегію збереження “загальної тональності” (стратегія передачі стилістичних особливостей мовлення персонажів фільму, їх мовленнєвого регістру). Авторка вважає тональність домінантною категорією кінодіалогу, а збереження вербальних образів персонажів у фільмі значною мірою впливає на адекватність його перекладу [5].

Теорія В. Є. Горшкової, на нашу думку, викликає низку дискусійних питань. Чи можна вербальний компонент кінофільму вважати самостійним текстом, основними категоріями якого є зв’язність висловлювання, завершеність, цілісність? Скрипт кінофільму навряд чи буде придатним для сприйняття читачем за відсутності аудіовізуального супроводу, адже значна кількість імпліцитної інформації міститься саме в ньому. В. Є. Горшкова використовує термін **кінофільм** (як полікодове утворення, яке має гетерогенну структуру), де **кінодіалог** – його вербальний компонент, що розглядається як самостійний тип тексту. Вважаємо, що для нашого дослідження релевантним є лінгвосеміотичне визначення за Г. Г. Слишкіним та М. А. Єфремовою, згідно з яким **кінотекст** складається з двох семіотичних систем – лінгвістичної (вербальний компонент) і нелінгвістичної (аудіовізуальний компонент).

Цікавим вважаємо дослідження кіноперекладу В. Є. Горшкової у світлі концепції відомого французького вченого-філософа Жюльєна Делеза, що торкається проблем кіноестетики. Концепція фокусується на твердженні, що кінематографічний образ сприймається людиною як єдність “образу-руху” й “образу-часу”. Вербальна мова залишається поза межами філософського розуміння кіно за Ж. Делезом [4, с. 18].

Дослідниця здійснює спробу доповнити технологію кінематографічних образів за допомогою введення поняття “образ-смысл” як парадигми паралельного існування вербального і невербального в кіно. На її думку, така інтерпретація надасть змогу скласти цілісне уявлення про кінообраз, враховуючи вербальну складову фільму – кінодіалог. За твердженням В. Є. Горшкової, образ-смысл охоплює два попередні образи, розширюючи та поглиблюючи їх шляхом накладення візуального та вербального компонентів, складаючи тим самим основу кінематографічного образу. Авторка зазначає, що повнота створеного образу-смыслу знаходиться у прямій залежності від адекватності перекладу кінодіалогу [4, с. 19–20]. Наведена нижче ілюстрація демонструє технологію образів у кіно за В. Є. Горшковою [4, с. 20].

У 2008 р. російська дослідниця С. С. Назмутдінова запропонувала концепцію **“перекладацького простору кінодискурсу”**, у світлі якої розглянула уявлення про гармонію як перекладацьку категорію. Вчена дійшла висновку, що перекладацька категорія гармонії організовує систему оцінювання якості перекладу, охоплюючи дисгармонію як неякісний переклад та адекватність і еквівалентність як різні рівні якості перекладу. В роботі формулюється поняття **кінодискурсу** як “... семіотично ускладненого, динамічного процесу взаємодії автора та кінореципієнта, що відбувається в міжмовному та міжкультурному просторі за допомогою засобів кіномови, яка відзначається властивостями синтаксичності, вербально-візуального зчеплення елементів, інтертекстуальності, множинності адресанта, контексту-

альності значення, іконічної точності, синтетичності” [переклад наш – О. О.] [10, с. 11].

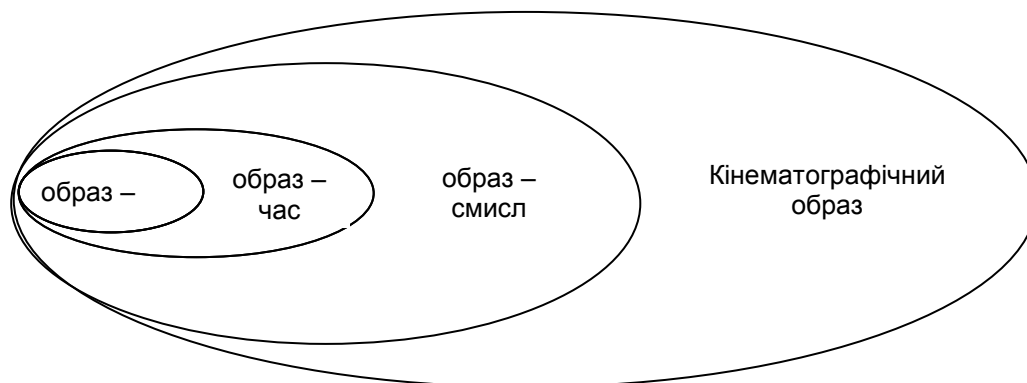

Рис. 1. *Образ-рух, образ-час, образ-смысл, кінематографічний образ* (за В. Є. Горшковою)

Спираючись на розуміння смислу в лінгвістиці й теорії перекладу (І. М. Кобозева, Н. К. Рябцева, Н. К. Гарбовський та ін.), концепцію кінодіалогу як об'єкту перекладу за В. Є. Горшковою та тлумачення динаміки образу-гештальту і перекладу за Л. В. Кушніною, авторка формулює також поняття **кіносмислу** як “одиниці аналізу смислу кінодискурсу, що виражає проекцію плану змісту кінодіалогу на свідомість перекладача-інтерпретатора у вигляді образу-гештальту, який генерується в перекладацькому просторі кінодискурсу” [переклад наш – О. О.] [10, с. 12]. За допомогою цих понять С. С. Назмутдінова описує рівні гармонійності при перекладі кінодискурсу. Вона зазначає, що гармонійним визнається такий переклад, який відображує узгодженість значущостей одиниць двох текстів / дискурсів, які забезпечують взаємодію мов і культур у перекладацькому просторі” [переклад наш – О. О.] [10, с. 14]. Наукові розробки С. С. Назмутдінової не несуть практичної цінності для нашої наукової розвідки, а запропонована авторкою концепція, на наш погляд, не може бути релевантною дослідженню кіноперекладу.

Російський дослідник Р. А. Матасов у науковій розвідці “Перевод кино / видеоматериалов: лингвокультурологические и дидактические аспекты” [8] докладно описує національні особливості кіно / відеоперекладу в Росії та у різних країнах світу в історичному аспекті, приділяє увагу технологічним аспектам кіноперекладу, особливостям передачі різних типів лексичних одиниць (реалії, інвективна лексика, терміни, гумор тощо) при перекладі кіно, а також значною мірою торкається дидактичних питань навчання та викладання кіно / відеоперекладу. Термінологічний апарат здебільшого базується навколо лінгвосеміотичного визначення кінотексту за Г. Г. Слишкіним та М. А. Єфремовою.

На нашу думку, детально розроблені Р. А. Матасовим дидактичні основи викладання кіно / відеоперекладу можуть бути корисними для розробки практичного курсу кіноперекладу на перекладацьких факультетах вищих навчальних закладів, а широкі відомості про історію становлення кіноперекладу в різних країнах світу, починаючи з “німого” періоду кінематографу, придатні для використання також на заняттях з лінгвокультурології.

М. С. Снеткова в роботі “Лингвостилистические аспекты перевода испанских кинотекстов” [12] розглядає кінопереклад як вид художнього перекладу, а власне кіно вона трактує як різновид *аудіо-медіального тексту* за концепцією К. Райс. Слідом за В. Є. Горшковою вона досліджує *кінодіалог* як вербальну складову кінофільму і виділяє три складові *кінематографічного образу*: зображувальний ряд, саундтреки та діалоги. Загалом, ця робота не отримала підтримки серед російських учених-філологів і тому не мала жодного впливу на формування теоретичної бази кіноперекладу.

У 2011 р. термін *кінодіалог* ще міцніше закріпився в обігу російських лінгвістів. У кандидатській дисертації І. П. Мухи “Категория информативности кинодиалога”, яка спирається на визначення кінодіалогу за В. Є. Горшковою, розглянуто статус

кінодіалогу в функціонально-стилістичній типології текстів, досліджено співвідношення інформативності кінодіалогу та відеоряду. Термін “кінодіалог” знову трактується як такий, що прийнятий у лінгвістиці для визначення саме “лінгвістичної системи фільму” на відміну від термінів “кінотекст” і “кінодискурс”. І. П. Муха зазначає, що ці терміни використовуються в лінгвістиці та кіносеміотиці для характеристики продукту кінематографічної творчості, що створений на основі декількох (вербальної та невербальної) семіотичних систем, які авторка вважає не релевантними для свого дослідження [9, с. 12]. У дисертації також описано структуру кінодіалогу. Одиницею аналізу дослідниці вважає сцену або окрему частину дії фільму, де склад діючих осіб на екрані залишається незмінним [9, с. 10]. Але таке визначення визиває певні сумніви, адже фільм може базуватися на грі лише одного або двох героїв, кількість яких протягом усього фільму лишатиметься незмінною, проте кількість сцен варіюватиметься. Поділ сцен фільму за способом репрезентації інформації (статичні та динамічні) дозволяє, на думку дослідниці, судити про роль вербального компонента (кінодіалогу) при передачі та сприйнятті інформації. Так, у *статичних сценах* переважає вербальний компонент, а в *динамічних* – невербальний [9, с. 11].

І. П. Муха пропонує поділ інформації в кінофільмі на *осьову* (“відомості, які формують ланцюжок подій, що в результаті приводить до фіналу фільму”) й *інформацію запропонованих обставин*, або таку, що створює “емоційний клімат, психологічну глибину, достовірність реальної події та психологічну переконливість” [9, с. 11], надає глядачеві знання про емоційний, соціальний, психічний стан героя, дозволяє побачити й усвідомити риси його характеру.

У роботі дослідниці робить цікавий висновок – вербальний компонент *набуває більшого значення у фільмах певних жанрів* [9, с. 13]. Так, вона признає магістральну роль слова у створенні кінодрами, адже фільми цього жанру сконцентровані більшою мірою на душевних переживаннях героїв, тому вони більш насичені статичними сценами.

Проблематика досліджень у російській школі кіноперекладу охоплює здебільшого його теоретичні аспекти: Р. В. Іванський розглядає використання стратегій доместикації та форенізації при передачі реалій мови ВТ при перекладі кінофільмів, І. А. Наговіцина звертає особливу увагу на труднощі перекладу алюзій в англійських комедійних фільмах, І. К. Федорова вивчає особливості перекладацької адаптації кінотексту у світлі концепції культурного переносу, М. Цвілінг розглядає використання кіноматеріалів у дидактичних цілях на уроках перекладу тощо.

Неможливо не згадати і про регулярний вихід російського журналу для перекладачів “Мосты”, присвяченого опрацюванню труднощів перекладу здебільшого практичного характеру. У рубриці “Кинозал” публікуються відомі перекладачі практики з метою обміну досвідом та покращення прикладного аспекту кіноперекладу. Збираючи “круглі столи”, вони висловлюють свої думки щодо стратегій перекладу кіно того чи іншого жанру, обговорюють окремі випадки перекладацьких трансформацій у кіноперекладі, сперечаються щодо використання зниженої лексики при перекладі гостросюжетних фільмів тощо. Д. Бузаджи, наприклад, здебільшого досліджує лексико-граматичні аспекти кіноперекладу, В. П. Гайдук аналізує недоліки та переваги різних видів перекладу (дублювання, субтитрування й озвучування), Д. І. Єрмолович наводить приклади використання “хибних друзів перекладача” та випадків перекладацьких помилок при перекладі кінофільмів, М. А. Загот ділиться власним багаторічним досвідом кіноперекладу на кінофестивалях у радянську добу. Перекладацький колектив обговорює правомірність “Гоблінського” методу кіноперекладу Д. Пучкова за круглим столом “Киноперевод: мало чего от Бога, много чего от Гоблина”. Такі статті не мають статусу наукових, проте окреслюють загальні тенденції розвитку сучасного кіноперекладу в Росії, вказують на актуальність досліджень з даної проблематики та дають змогу виявити і проаналізувати наявність теоретичних лакун, які перешкоджають підвищенню якості кіноперекладу в Росії.

Варто також зазначити, що існують і такі поодинокі представники хвилі дослідників кіноперекладу, як, наприклад, О. Якименко, перекладачка угорського кіно та художньої літератури, викладачка СПбДУ та Вищої школи перекладу, яка в інтернет-блогі коментує труднощі кіноперекладу, з якими вона стикнулася на власному досвіді, та періодично проводить тренінги з кіноперекладу як запрошений викладач у межах приватних перекладознавчих семінарів. Або компанія дублювання

та субтитрування RuFilms, діяльність якої, починаючи з 1993 р., охоплює значну частину російського, українського та балтійського ринків та має контракти з такими студіями, як “20th Century Fox CIS”, “Disney / Marvel” та ін., розробки перших в Росії 3D-субтитрів тощо. Її засновник О. Козуляєв має більш ніж 25-річний досвід кіно- та художнього перекладу. Він виступає на провідних міжнародних форумах, акцентуючи увагу на технічних і технологічних аспектах кіноперекладу, використовує досвід зарубіжних колег і дослідників аудіовізуального перекладу. Аналіз публікацій таких дослідників-практиків свідчить про значний відрив, який існує між теорією і практичним застосуванням, бізнесом кіноперекладу та перекладознавчим аспектом дослідження кіно в Росії – діаметрально протилежна ситуація до тієї, яка створилася на сучасному Заході.

На відміну від вітчизняних перекладознавчих розвідок, дослідження кіно з позицій лінгвістики та літературознавства вже зафіксовані у вигляді декількох захищених кандидатських дисертацій. Ці роботи було присвячено поетиці кінооповіді в іспанському романі (О. М. Бабич), семіології та жанровій автентичності кіносценарію (О. І. Довбуш, Н. В. Нікоряк), лінгвістичним параметрам кіноанонсу (С. А. Панченко) й особливостям структури кінороману (О. В. Романова).

Міждисциплінарний підхід до вивчення особливостей кіноперекладу передбачає аналіз наукових надбань також у таких галузях знань, як естетика, кінознавство, культурологія, мистецтвознавство, психологія, соціологія та філософія, в яких було здійснено чимало досліджень з проблематики кіно в Україні та зарубіжжі.

На противагу українським і російським лінгвістичним дослідженням, зарубіжні перекладознавці вже кілька десятиліть наділяють наукові розвідки у галузі аудіовізуального перекладу великим значенням. На перекладацьких факультетах таких респектабельних вишів, як University of Roehampton, Imperial College London (Great Britain), Dublin City University (Ireland), University of Granada, Autonomous University of Barcelona (Spain), University of Antwerp (Belgium), Stockholm University (Sweden), University of Wien (Austria) функціонують бакалаврські та / або магістерські й післядипломні програми зі спеціальності “Аудіовізуальний переклад”. Результатом їх багаторічного досвіду стало створення європейської асоціації дослідників аудіовізуального перекладу ESIST (European Association for Studies in Screen Translation), об'єднання вчених із різних країн у міжнародні дослідницькі групи, як, наприклад, Transmedia Research Group, до якої входять відомі перекладознавці Бельгії, Великобританії, Іспанії, Німеччини та Португалії, а також численні локальні спілки й товариства. Спеціалізовані мультинаціональні науково-практичні форуми, як-от “Languages and the Media” та “Media for All”, що проходять раз на два роки в різних європейських містах, а також місцеві конференції відвідують перекладознавці з усіх країн світу, щоб дізнатися про новітні тенденції в галузі теорії та практики перекладу відеоматеріалів.

Публікації провідних зарубіжних дослідників аудіовізуального перекладу M. Carroll (Germany), M. De Marco, J. Diaz-Cintaz (UK), C. Eugeni (Italy), Y. Gambier (Finland), H. Gottlieb (Denmark), M. Guidere (France), A. Jankowska (Poland), J.-L. Kruger (South Africa), J. J. Martínez-Sierra, A. Matamala (Spain), J. Neves (Portugal), K. Nikolić (Croatia), M. O'Hagan (Ireland), P. Orero (Spain), R. Paquin (Canada), J. Pedersen (Sweden), Z. Pettit (UK), A. Remael (Belgium) присвячені здебільшого різноманітним прикладним аспектам аудіовізуального перекладу. Зокрема, вчені цікавляться технологією субтитрування, перекладу для людей із вадами зору або слуху як останніми тенденціями розвитку перекладу в Західній Європі. У перекладознавчих розвідках зарубіжних колег можна прослідити певну термінологічну унітарність, яку, певно, спричинила активна наукова взаємодія. Функціонування міжнародних колаборацій, дослідницьких груп й асоціацій, до складу яких уходять представники всіх наукових шкіл, центрів, університетів і комерційних організацій, що переймаються проблемами аудіовізуального перекладу, дозволяє вченим слідкувати за останніми теоретичними та технологічними відкриттями в досліджуваній сфері.

Отже, за останні десятиліття вітчизняні та зарубіжні лінгвісти зробили вагомий внесок у дослідження аудіовізуального перекладу. Проте, незважаючи на розмаїття українських, російських і зарубіжних науково-практичних розвідок у царині лінгвістики кінотексту та кіноперекладу, узгодженості понятійно-термінологічного апарату серед

науковців не простежується. Перспективу для подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні та обґрунтуванні поняття одиниці аналізу перекладу кінотексту, виявленні особливостей перекладу кінофільмів пригодницьких жанрів, які досі перебувають поза увагою дослідників.

Література

1. Горшкова В. Е. Кинодиалог как единица перевода / В. Е. Горшкова // Вестник НГУ. Сер. "Лингвистика и межкультурная коммуникация". – 2006. – Т. 4. – Вып. 1. – С. 52–58.
2. Горшкова В. Е. Кинодиалог на службе подготовки переводчиков / В. Е. Горшкова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Серия "Филология". – 2008. – № 4. – С. 26–31.
3. Горшкова В. Е. Концепция "культурной дистанции" и перевод кинодиалога / В. Е. Горшкова // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М. Ф. Решетнева. – Красноярск, 2006. – Вып. 2 (9). – С. 178–181.
4. Горшкова В. Е. Перевод кинодиалога в свете концепции Жюль Делеза / В. Е. Горшкова // Вестник Московского университета. Серия 22 "Теория перевода." – 2010. – № 1. – С. 16–26.
5. Горшкова В. Е. Теоретические основы процессоориентированного подхода к переводу кинодиалога (на материале современного французского кино): автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Горшкова В. Е. – Иркутск, 2006. – 32 с.
6. Иванов В. В. Функции и категории языка кино / В. В. Иванов // Уч. записки ТГУ. – 1975. – Вып. 365. – С. 170–192.
7. Лотман Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. Лотман. – Таллинн : Ээсти Раамат, 1973.
8. Матасов Р. А. Перевод кино / видеоматериалов : лингвокультурологические и дидактические аспекты : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Матасов Р. А. ; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2009. – 211 с.
9. Муха И. П. Категория информативности кинодиалога : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Муха И. П. – Иркутск, 2011. – 22 с.
10. Назмутдинова С. С. Гармония как переводческая категория (на материале русского, английского, французского кинодискурса) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Назмутдинова С. С. – Тюмень, 2008. – 18 с.
11. Слышкин Г. Г. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа) / Г. Г. Слышкин, М. А. Ефремова. – М., 2004. – 153 с.
12. Снеткова М. С. Лингвостилистические аспекты перевода испанских кинотекстов (на материале русских переводов художественных фильмов Л. Бунюэля "Виридиана" и П. Альмодовара "Женщины на грани нервного срыва") : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Снеткова М. С. – М., 2009. – 29 с.
13. Цивьян Ю. Г. К метасемиотическому описанию повествования в кинематографе / Ю. Г. Цивьян // Труды по знаковым системам. Ученые записки Тартус. гос. ун-та. – 1984. – Вып. XVII. – С. 109–121.
14. Цивьян Ю. Г. К проблеме ранней эволюции киноязыка / Ю. Г. Цивьян // Уч. зап. Тартус. ун-та. – 1986. – Вып. 720. – С. 145–154.

УДК 811.111(253+42):82-22

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ КОМІЧНОГО У КІНОДИСКУРСІ**Шукало І. М.**

Стаття присвячена поняттю комічного та особливостям його перекладу. У праці також розглянуто поняття кінодискурсу та проаналізовано умови функціонування комічного в кінодискурсі. Значну увагу приділено факторам збереження комічного ефекту при перекладі. Виокремлено основні характеристики перекладу комічного у кінодискурсі.

Ключові слова: комічне, кінодискурс, комічний ефект, переклад комічного.

Статья посвящена понятию комического и особенностям его перевода. В работе также рассмотрено понятие кинодискурса и проанализированы условия функционирования комического в кинодискурсе. Значительное внимание уделено факторам сохранения комического эффекта при переводе. Выделены основные характеристики перевода комического в кинодискурсе.

Ключевые слова: комическое, кинодискурс, комический эффект, перевод комического.

The article deals with the notion of the comic and the peculiarities of its translation. It also considers the notion of film discourse and analysed the conditions of the functioning of the comic in film discourse. Special attention is given to the factors that help to retain the comic effect in translation. The main characteristic features of translation of the comic in film discourse are determined.

Key words: comic, film discourse, comic effect, comic translation.

Протягом кількох останніх десятиліть кінематограф як соціокультурне явище набув статусу невід'ємної складової життя людини. Кінематограф став об'єктом дослідження вчених у різних галузях науки, зокрема психології, соціології, культурології та ін. Однак лише відносно недавно він зацікавив лінгвістів з точки зору поглибленого аналізу його особливостей у мові. Фільм як такий та дискурс синтезували поняття кінодискурсу, що в сучасній практиці невпинно досліджується та розвивається [2].

Жанр комедія в кінодискурсі викликає позитивну реакцію суспільства, що дозволяє акцентувати увагу в нашій статті саме на гумористичних особливостях цього типу дискурсу. Гумор у кінодискурсі складає велике поле для опрацювання в рамках різних лінгвістичних досліджень, а також потребує ретельного аналізу особливостей його перекладу, що зумовлює **актуальність** цієї розвідки. Відповідно, **метою** цієї статті є встановити специфіку перекладу такого складного багатопланового поняття, як комічне.

Комічне є дуже важливою складовою спілкування між людьми, це універсальний спосіб швидко знайти контакт з іншою людиною, завоювати її прихильність та повагу. Не секрет, що саме гумор вважається ознакою розуму, освіченості, ерудованості – він досить універсальний. Не важливо, з ким ведеться бесіда, хороший жарт оцінить і англієць, і американець, і німець – головне правильно і зрозуміло його подати. Гумор нерідко присутній навіть у виключно діловому та науковому міжнародному спілкуванні, він допомагає поєднати людей, зблизити їх та розрядити напруженість у відносинах.

Проблема комічного детально розглядається та аналізується мовознавцями в різних аспектах [4; 9]. Переклад комічного в кінодискурсі досі залишається нерозкритим та є актуальним у зв'язку з нагальною потребою в розвитку адекватного міжнародного спілкування.

Поняття "кінодискурс" розглядається як фрагмент фільму, що має в своїй структурі декілька компонентів: засоби кіномови, кіностиллю, кіностилістики і кіно-тексту та як увесь фільм, який складається з візуальних та аудіоефектів і

вербального наповнення [3, с. 6]. Кінодискурс є видом аудіовізуального дискурсу [2]. За допомогою вербальних компонентів він створює нові смисли для інших ентокультур. Кінодискурс включає в себе екстралінгвістичні фактори, що добре проявляється в різноманітних засобах створення комічного. Так, це поняття ширше за кінотекст і передбачає більше можливостей у покращенні міжкультурної комунікації.

Комічним у кінодискурсі виступає текст, занурений у ситуацію сміхового спілкування [4, с. 252]. Обов'язковою складовою для простеження комічного в кінодискурсі є наявність цільової аудиторії та її реакції. Комічне сприймається аудиторією по-різному, залежно від наявності або відсутності суспільних стереотипів.

Переклад комічного в кінодискурсі потребує від перекладача особливої уваги та навичок, тому що текстам такого типу притаманна висока експресивність, імпліцитний сенс, невербальні явища і т. ін. Перекладач комічного повинен вміло проводити аналогію між українською та англійською мовами – не можна забувати про те, що вони належать до різних типів мов. Так, англійська є типовою аналітичною мовою, в ній має місце зміна слів форм, тоді як українська відноситься до синтетичних мов, де слова комбінуються для змісту. Такі розбіжності нерідко призводять до втрати комічного ефекту через зміну граматичної форми.

Для з'ясування особливостей перекладу комічного необхідно зрозуміти, що собою являє цей процес, на що потрібно звернути увагу при перекладі, які завдання перекладача має виконати, які труднощі постають перед ним.

Переклад комічного передбачає собою вид мовного посередництва, який цілковито орієнтований на іншомовний оригінал і має комічний характер, мета якого повністю зберегти оригінальний ефект у тексті перекладу. Такий переклад розглядається як іншомовна форма існування повідомлення, що міститься в оригіналі [6, с. 43]. Міжмовна комунікація, що здійснюється через посередництво перекладу, якнайбільше відтворює процес безпосереднього мовного спілкування, при якому комуніканти користуються однією й тією ж мовою.

Подібно до того, як у процесі мовного спілкування однією мовою тексти для мовця і слухача визнаються комунікативно рівноцінними і поєднуються в єдине ціле, так і текст перекладу визнається комунікативно рівноцінним текстові оригіналу [6, с. 43].

При перекладі комічного необхідно забезпечити такий тип міжмовної комунікації, при якому створюваний текст у мові перекладу міг би виступати як повноцінна комунікативна заміна оригіналу і ототожнюватися з оригіналом у функціональному, структурному і змістовому відношенні, зберігаючи при цьому гумористичний ефект [5]. Для вираження повноцінного ефекту комічного у перекладі потрібно зважати на особливості процесу міжмовної комунікації, специфіку мовних актів, співвідношення смислів: вираженого і такого, що мається на увазі, а також на вплив контексту і комунікативної ситуації на розуміння тексту та інших факторів, що визначають кінцеву відповідність тексту оригіналу. Така відповідність має на меті створення адекватного перекладу, який забезпечує прагматичні завдання перекладацького акту на максимально можливому для досягнення цієї мети рівні еквівалентності, відповідає жанрово-стилістичним вимогам до текстів даного типу та суспільно визнаній конвенціональній нормі перекладу [6, с. 233].

Будь-який адекватний переклад комічного, окрім того, що відповідає жанрово-стилістичним вимогам до текстів даного типу та суспільно визнаній конвенціональній нормі перекладу [6, с. 233], по суті повинен бути еквівалентним, тобто таким, що відтворює зміст іншомовного оригіналу на одному з рівнів еквівалентності. Вся інформація, яка передається, включаючи як денотативне, так і конотативне значення мовних одиниць, відіграє важливу роль у створенні аналогічного сміхового ефекту в мові перекладу.

Аналізуючи відтворення комічних елементів кінодискурсу в іншій мові, можна виявити системний характер вживаних різноманітних лінгвістичних прийомів і засобів, що забезпечують організацію текстового простору відповідно до авторського задуму. Це створює складне для перекладача завдання адекватного оригінальній комунікативно-прагматичній установці смисловідтворення, яке має при цьому бути доступним для сприйняття представникам іншої мовної культури.

Основні характеристики перекладу комічного в кінодискурсі зводяться до наступних:

1) якість відтворення сенсу в перекладі забезпечується досягненням заданого прагматичного ефекту за рахунок функціонально адекватного оригіналові організованого комплексу засобів рідної мови;

2) під час перекладу комічних текстів на українську необхідно враховувати особливості їх лінгвостилістичної та лінгвопрагматичної організації, а також системно-функціональну взаємозумовленість авторських прийомів та засобів у процесі смисловідтворення;

3) мовні засоби створення комічного є системним смисловідтворювальним комплексом, що забезпечує організацію текстового простору, і, таким чином, реалізує авторські комунікативно-прагматичні установки [7, с. 50];

4) особливого значення в комічних текстах набуває національний характер гумору. Специфіка перекладу в такому випадку полягає не тільки в збереженні оригінальної прагматичної мети, а й в адекватності відтворення національного характеру комічного засобами іншої мови;

5) труднощі перекладу пов'язані не тільки зі знанням мови, а й з умінням перекладача знаходити в різних мовних системах міжмовні лінгвопрагматичні відповідники [8, с. 23];

6) неточна передача комічного призводить до комунікативних невдач і порушення цілісності сприйняття тексту [1, с. 32].

Отже, аналізуючи відтворення комічних елементів кінодискурсу в іншій мові, можна виявити системний характер вживаних різноманітних лінгвостилістичних прийомів і засобів, що забезпечують організацію текстового простору відповідно до авторського задуму. Це створює складне для перекладача завдання адекватного смисловідтворення, яке має при цьому бути доступним для сприйняття представникам іншої мовної культури. Тож, щоб отримати на виході текст, який міг би виступати в іншій мові повноцінною заміною оригіналу, перекладач повинен врахувати його лінгвопрагматичну організацію, а також володіти низкою професійних якостей, творчим потенціалом та досконало знати життя спільноти, з якої та для якої він здійснює переклад. Перекладаючи комічне в кінодискурсі, необхідно брати до уваги національний характер гумору, адже в різних суспільствах одні й ті самі речі можуть викликати різну реакцію. Комічний ефект може дуже легко втрачатися при неправильному виборі способу перекладу.

Література

1. Влахов С. И. Непереваемое в переводе / С. И. Влахов, С. В. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 340 с.
2. Зарецкая А. Н. Кинодискурс как особый вид дискурса / А. Н. Зарецкая // Вопросы теории индоевропейских языков. – Пермь : Прикамский социальный ин-т, 2007. – С. 18–24.
3. Игнатов К. Ю. От текста романа к кинотексту: языковые трансформации и авторский стиль (на англоязычном материале) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. / Ігнатов К. Ю. – М., 2007. – 26 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 331 с.
5. Колесниченко С. А. Условия реализации стилистического приема игры слов в английском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук / Колесниченко С. А. – Л., 1984. – 20 с.
6. Комисаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комисаров. – М. : Выс. шк., 1990. – 253 с.
7. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К., 2003. – 265 с.
8. Пальчун Г. П. Текст и дискурс в переводческом ракурсе / Г. П. Пальчун // Социокультурные проблемы перевода : сб. науч. тр. : в 2 ч. – Воронеж, 2006. – Вып. 7. – Ч. 2. – 395 с.
9. Якаменко Н. В. Игра слов в английском языке / Н. В. Якаменко. – К., 1984. – 48 с.

УДК 81'2555.42

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ ДИСКУРСУ МАС-КУЛЬТУРИ

Коваленко А. О.

Стаття присвячена аналізу перекладу жанру інтерв'ю у мас-культурному дискурсі на прикладі рубрики "Обличчя з обкладинки" міжнародного жіночого журналу Cosmopolitan. Було виділено основні стратегії, якими керується перекладач у процесі транскодування подібного типу тексту, та прийоми, що з цією метою застосовуються.

Ключові слова: мас-культура, інтерв'ю, перекладацькі стратегії, перекладацькі прийоми, адаптація, репродуктивний переклад.

Статья посвящена анализу перевода жанра интервью масс-культурного дискурса на примере рубрики "Лицо с обложки" международного женского журнала Cosmopolitan. Были обнаружены основные стратегии, которыми пользуется переводчик в процессе транскодирования этого типа текста, а также приёмы, которые используются с этой целью.

Ключевые слова: масс-культура, интервью, переводческие стратегии, переводческие приёмы, адаптация, репродуктивный перевод.

The article deals with the analysis of the translation of the interview in the discourse of massculture drawing on the "Cover story" column of Cosmopolitan magazine. The basic strategies and devices used in the process of translation of such texts are identified.

Key words: massculture, interview, translation strategies, translation devices, adaptation, reproductive translation.

Під час роботи перекладач звертається до численних професійних інструментів задля збереження та передачі різноманітних компонентів оригінального тексту, до яких належать не тільки денотативне значення певних елементів, але і їх конотативне наповнення, як-от, наприклад, оцінні, функціонально-стилістичні, експресивно-образні, прагматичні компоненти значення. При цьому важливим етапом у процесі перекладу є вибір основної стратегії, якою керується перекладач у своїй роботі, та її корекція в процесі перекладу.

Завданням статті є детальний аналіз двох оригінальних текстів мас-культурного спрямування жанру інтерв'ю та їх перекладів російською мовою.

Стаття спирається на матеріал рубрики міжнародного жіночого журналу мод *Cosmopolitan Обличчя з обкладинки* та його транскодування в українській російськомовній версії журналу.

У першу чергу зазначимо, що поняття техніки та стратегії перекладу у зарубіжному та вітчизняному перекладознавстві має досить широкий спектр тлумачень. Так, зокрема, англійська дослідниця М. Бейкер у *Перекладознавчому енциклопедичному словнику*, спираючись на твердження Л. Венутті, зазначає, що стратегії перекладу включають два основних завдання: вибір тексту для перекладу та розробка методів їх транскодування [8, с. 240–244]. Дослідниця розділяє два основні підходи до процесу перекладу: одомашнення та очуження. Х. Крінгс розуміє стратегії перекладу як *плани перекладача, що спрямовані на вирішення конкретної перекладацької проблеми в рамках конкретного перекладацького завдання* [4, с. 90]. Автор виділяє *макростратегію*, що включає способи вирішення деякої кількості завдань та *мікростратегію*, спрямовану на вирішення одного завдання. Професор В. Н. Комісаров визначає перекладацьку стратегію як *своєрідне перекладацьке мислення, що є основою дій перекладача* [5, с. 157]. Н. К. Гарбовський пояснює стратегію перекладу як генеральну лінію поведінки перекладача та пов'язує її з вирішенням питання, *чим слід пожертвувати* під час транскодування оригінального тексту [2, с. 50]. У свою чергу І. С. Алексєєва визначає перекладацьку стратегію як *обраний алгоритм перекладацьких дій* [1, с. 329].

З усіх цих тверджень можна зробити висновок, що перекладацька стратегія – це певні принципи, якими керується перекладач під час роботи з текстом оригіналу та в процесі його транскодування іншою мовою. Ці принципи стосуються як методів доперекладацького аналізу цього оригінального тексту, так і вибору технік, що використовуються під час перекладу, та способів репрезентації інформації в кінцевому результаті.

Транскодування текстів мас-культурного спрямування займає особливу нішу у перекладі загалом, адже такий тип текстів несе на собі відмітки дискурсу, до якого належить. Так, в першу чергу це пов'язано з тим, що тексти, опубліковані у так званих “модних”, або “гламурних”, журналах, мають свою специфіку, окреслену в особливостях публіцистичного стилю викладу, який характеризується поєднанням розмовного та літературного стилів. У першу чергу ці ознаки знаходять своє відображення на лексико-семантичному рівні тексту. Так, зокрема, у подібних статтях прослідковується поєднання лексем зниженого стилістичного тону, як, наприклад, такі, що зазнали усічення (*demo, caff*), вульгаризми (*shit, damn*), з варваризмами (*bona fide*) книжковими словами (*quintessential*) тощо. Крім того, особливої уваги заслуговують змістові нюанси, що пов'язані з соціокультурними реаліями, як назви кафе, готелів (*SoHo, Viceroy Santa Monica Hotel*), топоніми (*Edgehill, Neshville*). Розглядаючи конкретно рубрику *Cover Story* журналу *Cosmopolitan*, що представлена публіцистичним жанром інтерв'ю, також слід відмітити важливі деталі, які сприяють формуванню образу респондента як у зовнішньому вигляді, так і іміджу загалом.

Усі ці інваріантні ознаки на лексичному рівні формують тип тексту, який умовно можна назвати портретним інтерв'ю, що притаманний жіночим журналам, і потребують особливого підходу до їх адаптації у перекладі. Розгляньмо, керуючись якими стратегіями та за допомогою яких способів та прийомів такі особливості лексико-семантичної складової тексту адаптуються під час перекладу.

У першу чергу звернемося до адаптації лексики зниженого стилістичного тону. Варто зазначити, що залежно від головної героїні інтерв'ю процент використання цього елемента в оригінальному тексті може різнитися. Так, ми взяли за приклад інтерв'ю з відомою ритм-енд-блюз рок-співачкою Pink. Для такої відомої особистості характерний імідж певною мірою грубої людини, бунтарки. Тому журналіст насичує текст інтерв'ю відповідною лексикою, зокрема розмовними елементами або навіть вульгаризмами. У перекладі ж ці деталі збережені частково або повністю адаптуються. Порівняймо приклади перекладу двох фраз з цього інтерв'ю: *His looks. He's gorgeous. Even when I fucking hate him, he's so hot. Okay, more seriously? I love that no matter who is in the room, he's the same guy. – Его внешность. Он великолепен. Даже когда я его ненавижу, он такой сексуальный. Если серьезно, то мне в нем нравится, что он всегда остается самим собой, кто бы не был рядом с ним.*

У даному прикладі можна помітити, що елементи розмовного стилю, як *fucking* та *Okay*, опущені у перекладі. Таким чином оригінальний колорит тексту, спрямований на підкреслення образу головної героїні, частково втрачений.

Розгляньмо інший приклад: *I thought I'd feel like goddess. They sell you on that shit... like you'll never feel more famine. Really, I just felt like a mess. – Мне казалось, что я буду чувствовать себя богиней. Во всех книжках пишут такую чушь: “Вы никогда не будете ощущать себя настолько женственной, как во время беременности”. На самом деле я чувствовала себя развалиной.*

У цьому разі прослідковується, що лексеми зниженого стилістичного тону представлені у перекладі, але деякою мірою адаптовані, наприклад, вульгаризм *shit* переданий лексемою розмовно-літературного тону *чушь*. Подібну еквіваленту заміну можна відмітити на прикладі ідіоматичного виразу *feel like a mess*, транскодованого як *чувствовать себя развалиной*.

Таким чином, прослідковується тенденція до підвищення стилістичного тону тексту загалом та часткової елімінації вульгаризмів.

Подібний підхід спостерігається і у роботі з транскодування сленгових елементів. Розгляньмо інтерв'ю з іншою співачкою Тейлор Свіфт, що працює в стилі кантрі. З самого початку тексту журналіст акцентує увагу на тому, що на сьогоднішній день це популярна молодіжна співачка, називаючи її *teenage icon*. Такий імідж акторки сприяє відповідному обрамленню текстуальних форм. Так, на відміну від

першого прикладу використання вульгаризмів майже відсутнє, натомість наявні елементи розмовного молодіжного сленгу. У перекладі такі елементи здебільшого адаптуються. Порівняймо: *They just see that he cheated on you, he lied about it ... and you're still considering this as a viable option? This is still on the table? There's still a table for this to be on? We are totally those girls who it's like, "He said he wants me back; do I text him back? Do I not text him back? What do I do? Freeze him out? Yeah, okay, freeze him out."* *It's a committee.* – *Если подруги видят, что парень тебе врет или изменяет, они сразу же тебе скажут. У меня с подругами все конкретно и без церемоний. "Он говорит, что хочет, чтобы я вернулась. Что ему ответить? Не отвечать? Заблокировать его? Окей, все, заблокировала". Это такой женский попечительский совет.*

На даному прикладі виразно помітно, що такі елементи молодіжного сленгу, як *text him back, freeze him out* передані за допомогою еквівалентної заміни такими ідіоматичними фразами, як *не отвечать? заблокировать его?*, при тому, що в російській мові є відповідні еквіваленти в розмовному стилі як, наприклад, *черкнуть СМС? отшить его?* Таким чином, збережений лише денотат лексеми, в той час як конотативне значення, зокрема його функціонально-стилістичний компонент, проігнорований.

Отже, можна зробити висновок, що на лексичному рівні у мас-культурному інтерв'ю для жіночих журналів під час транскодування такого типу тексту для російськомовної версії прослідковується тенденція до адаптації лексем зниженого стилістичного тону, або елімінація таких лексем. Тому відбувається деякою мірою втрата конотативного оцінного елементу лексем та деяких деталей, що допомагають оформленню образу головної героїні.

Слід відмітити також роботу перекладача, яку він проводить під час транскодування топонімів. Так, тексти інтерв'ю про обох співачок мають елементи такої лексики. Розгляньмо їх: *Edghill, neighborhood of Nashville*. Здавалось би, що при перекладі подібних елементів особливих складнощів не має виникати. Однак з огляду на те, що в даному випадку мова йде про портретне інтерв'ю всі елементи тексту підкорені створенню загального образу головної героїні. Таким чином, авторів доводиться робити пояснення про те, що місто Нешвіль – це місце народження співачки Тейлор Свіфт: *ныне модный городок Эджхил рядом с её родным Нешвилем.*

Деякі трансформації також можна помітити під час аналізу національно-маркованого лексики. Порівняймо: *And now she's added being a part of American royalty into her dream life. A longtime fan of the Kennedy clan, Taylor said last year that she was "obsessed with the history of "JFK" and had devoured a 900-page book called The Kennedy Woman.* – *Скоро она, возможно, станет членом американской "королевской семьи", и это – продолжение сказки. Давняя поклонница клана Кеннеди, Тейлор в прошлом году призналась, что на одном дыхании прочитала 900-страничную книгу под названием "Женщины семьи Кеннеди".*

Для американської культурної традиції "клан Кеннеді" має особливе конотативне значення, що включає поняття традицій, престижу. Для того щоб передати ці елементи значення, у текст включені такі фрази, як *American royalty, clan*. У транскодованому варіанті вони також наявні та представлені образними елементами, спрямованими на підкреслення престижу даної родини на кшталт *легендарный клан*. Відмітимо, що під час перекладу автор виділяє фразу *королевская семья* лапками. Це в першу чергу пов'язано з тим, що для європейського читача дана фраза може мати відмінні асоціативні зв'язки від американського, тобто може означати родину, що належить до відомих монархічних династій як, наприклад, Британська королівська родина (династія Вінзорів). Тому під час адаптації тексту перекладач змушений був вказати на вторинне значення даної фрази.

Цікавою виявляється манера передачі назв робіт співачок. Так, у транскодованому варіанті автор не перекладає назви музичних альбомів та композицій взагалі і подає їх англійською мовою, як, наприклад, *Rad, White Horse, Family Portrait*. Таким чином підкреслюється популярність та значення цих музичних робіт у сучасній індустрії розваг, адже вважається, що читач, навіть не володіючи англійською мовою, має зрозуміти, про яку саме пісню або альбом іде мова.

Особливої уваги заслуговує адаптація лексики, що стосується опису зовнішнього вигляду співачок. Слід зазначити, що подібні деталі займають важливе місце у портретних інтерв'ю, зокрема для жіночих журналів. Традиційним для таких типів текстів виступає детальне зображення образу головної героїні і при цьому одяг, який вона вдягає, відіграє одну з принципових ролей. Таким чином журналіст не лише дає характеристику власне іміджу співачки, але й презентує останні модні тенденції. Так, наприклад, починаючи розповідь про зустріч зі співачкою Pink, журналіст уточнює: *She's dressed in tight jeans, high-heeled boots and a low-cut black sweater. Her platinum hair is slicked back and she's wearing aviators.* Фраза транскодується наступним чином: *Она выглядит как типичная рок-звезда: обтягивающие джинсы, сапоги на шпильке, черный свитер с глубоким вырезом. Платинового цвета волосы зачесаны назад, глаза скрыты за "авиаторами".*

В очі кидається уточнення у перекладі того факту, що подібний стиль притаманний саме рок-культурі, а тому якнайкраще характеризує респондента. При цьому цікавим є те, що у транскодованому варіанті тексту відсутнє роз'яснення щодо такої реалії, як "авіатори", яка вміщує поняття моделі сонцезахисних окулярів, створених фірмою Bomb & Lomb під брендом Ray Ban, та має форму "великих крапель". Таким чином автор перекладу підкреслює призначення тексту для певного прошарку аудиторії, ознайомленою з подібними деталями.

Такий самий підхід прослідковується і у другому інтерв'ю, що зображує іншу співачку, Тейлор Свіфт: *Her swept up in a pretty ponytail and wearing a mustard yellow below-the-knee pleated skirt, a crisp white button-down shirt, and sea-foam green cat-eye sunglasses, she looks like she just stepped out of the French film Ameli.* – *На неї горчичного цвета плиссированная юбка ниже колен, белоснежная, наглухо застегнутая блуза и кошачьи солнцезащитные очки, волосы собраны в аккуратный конский хвост – в общем, выглядит она так, будто сошла с экрана фильма "Амели".*

На цьому прикладі можна спостерігати, що загалом перекладач передав усі елементи опису зовнішнього вигляду головної героїні, опустивши лише деталь, що стосується кольору окулярів. Таким чином, у даному разі в процесі перекладу максимально передані деталі, що формують зовнішній образ головної героїні.

На основі проведеного аналізу можна зробити наступний висновок: для портретного інтерв'ю у жіночому журналі, що належить до дискурсу мас-культури, притаманні такі інваріантні ознаки, як поєднання лексем зниженого, високого та літературно-розмовного стилістичного тону. Під час транскодування даних елементів оригінального тексту прослідковується тенденція до використання адаптивної стратегії (термін В. В. Демецької), що проявляється в еквівалентній заміні оригінальних лексем такими, які належать до вищого стилістичного тону, а також елімінації подібної лексики. Ці перекладацькі прийоми сприяють підвищенню стилістичного тону перекладеного тексту загалом, що певною мірою спотворює змістове навантаження оригінального тексту, частково ігноруючи деталі, що формують образ головної героїні портретного інтерв'ю. При цьому якщо елементи загального образу передані не повністю, то деталям зовнішнього вигляду приділена особлива увага. У даному разі застосовується стратегія репродуктивного перекладу (термін В. В. Демецької), кожна деталь передається якнайточніше.

Елементи адаптивної стратегії перекладу також проявляються у транскодуванні реалій та національно-маркованої лексики. Тут застосовують прийоми уточнювального та пояснювального перекладу. Однак це не стосується реалій, що вийшли за рамки національно-маркованих та набули міжнародного значення, а отже, мають бути відомі читачеві тексту перекладу.

Перспективність даного дослідження ми вбачаємо в подальшому аналізі перекладацьких стратегій, що застосовуються під час транскодування текстів, які належать до мас-культурного дискурсу та їх використання під час перекладу популярних видань.

Література

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение : учеб. пособие / И. С. Алексеева. – 4-е изд., стер. – М. ; СПб. : СПбГУ: Академия, 2010. – 368 с.

2. Грабовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Грабовский. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – С. 50.
3. Демецька В. В. Теорія адаптації в перекладі : дис. ... д-ра філол. наук : спец 10.02.16 / Демецька В. В. ; Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 579 с.
4. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода в трудах зарубежных ученых [Электронный ресурс] / В. Н. Комиссаров. – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/133.komissarov_obshaya_teorija_perevoda/. – Назва з екрана.
5. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
7. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К. : Вища школа, 1984. – 241 с.
8. Baker M. Routledge encyclopedia of translation studies / M. Baker, K. Malmkjær. – London : Routledge, 2000. – P. 240–244.

СЛОВО В СИСТЕМІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

УДК 811.161.2

НЕОЛОГІЯ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА В КОНТЕКСТІ СЛОВОТВОРЧОЇ ПРАКТИКИ ПОЕТІВ 20–30-Х РР. ХХ СТ.**Вокальчук Г. М.**

Проаналізовано особливості словесної креативної діяльності лідера українського футуризму Михайля Семенка в порівнянні з неологічною практикою поетів 20–30-х рр. ХХ ст. Описано репрезентативні лексико-семантичні групи авторських іменникових новотворів, здійснено частотний аналіз інновацій за частиномовною належністю, з'ясовано основні причини їх творення.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, інновація, українська поезія 20–30-х рр. ХХ ст., український футуризм, Михайль Семенко.

В статье проанализированы особенности словесной креативной деятельности лидера украинского футуризма Михайля Семенко в сравнении с неологией поэтов 20–30-х гг. ХХ в. Описаны репрезентативные лексико-семантические группы авторских имен существительных, произведен частотный анализ инноваций по частеречной принадлежности, определены основные причины появления новообразований.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, инновация, украинская поэзия 20–30-х гг. ХХ в., украинский футуризм, Михайль Семенко.

The peculiarities of word creative activity of the Ukrainian futurism leader Myhail' Semenko is analyzed in comparison with neological practice of poets of 20–30th of XX century. Representative lexical-semantic groups of the author's nouns are described, a frequency analysis of innovations with respect of speech is accomplished, the main reasons for their creation are explicated.

Key words: author's lexical new-formation, innovation, Ukrainian poetry of 20–30th XX century, Ukrainian futurism, Myhail' Semenko.

2012 р. українська громадськість відзначала 120-річчя від дня народження і 75-річчя від дня трагічної загибелі лідера вітчизняного футуризму, “поета беззразковості” Михайля Семенка. Креативна словесна діяльність українських футуристів 20–30-х рр. ХХ ст. загалом і життєвий та творчий шлях Михайля Семенка зокрема вивчалися дослідниками 20–30-х рр. і нашими сучасниками в літературознавчому й історико-літературному аспектах (праці М. Вороного, П. Филиповича, М. Якубського, Є. Адельгейма, М. Жулинського, М. Сулими, Ю. Коваліва, М. Неврлого, О. Ільницького, Л. Дрофань, Г. Черниш, В. Пахаренка, В. Моренця, С. Жадана, І. Гончар та ін.), а також і з мовознавчого погляду (дослідження Л. А. Лисиченко, Т. В. Скорбач, Л. О. Ставицької, Д. В. Мазурик, Л. С. Козловської, І. М. Браїлка та ін.). Власні погляди на Семенка-словотворця авторка виклала в серії статей та монографіях [9].

Метою статті є окреслення основних напрямів експериментаторської діяльності М. Семенка на тлі словотворчої практики поетів 20–30-х рр. минулого століття. Основним матеріалом дослідження слугували іменникові авторські лексичні новотвори (АЛН), зафіксовані в поетичних текстах М. Семенка та інших футуристів, зокрема російських, які мали певний вплив на формування в лідера українського футуризму мовно-естетичної системи вартостей у його мовно-літературній творчості.

Словесне новаторство М. Семенка різнопланове, але водночас і різновартісне. Поезія цього автора все ще вимагає нового прочитання, осмислення й об'єктивної оцінки. Багато в чому М. Семенко, як і його сучасник російський поет-новатор В. Хлебников, випередив свій час, висвітливши привабливі перспективи розвитку поезії й продемонструвавши творче використання її “будівельного

матеріалу” – мови. Свідоме відхилення від віршових канонів, образно-асоціативних стереотипів, від тогочасних мовних норм стало творчим *credo* М. Семенка, невід’ємною ознакою його ідіостилю. Поет не лише прагнув писати й писав по-новому – у футуристських маніфестах, літературно-критичних статтях, поетичних творах він декларував це право митця як життєву необхідність в умовах розвитку нового мистецтва, напр.: *Я хочу кожен день / все слів нових...* (Я хочу. 12.III.1914); *Я – нічий, поет світових слів* (Патагонія. 1917); *Мій девіз – несталість і несподіваність; Я остроїв поезію в стрій, / ні разу не надіваний* (Я іду. 1919); ... *Я – беззразковості поет* (Поет. 1919) та ін.

Унікальне для української поезії словесне експериментаторство М. Семенка правило не лише за зразок оновлення лексичних засобів, а й виконувало роль потужного психолінгвального стимулу до мовотворчості (і “словоконструювання” зокрема) для одностумців поета – Гео Шкурупія, О. Слісаренка, В. Десняка, М. Терещенка, В. Вера, А. Чужого, М. Бажана та ін. – і його літературних опонентів.

Оцінюючи роль російських футуристів у розбудові мови (на Семенкових віршах кверо-футуристичного періоду помітно позначився вплив раннього І. Сєвєрянїна, В. Маяковського, О. Гуро [10, с. 169; 22, с. 289]) Г. Винокур зазначив, що футуристи перші свідомо взяли до мовного винайдення, показали шлях лінгвістичної інженерії, виявили напрям, у якому взагалі можлива мовна інженерія, показали, як принципи мовної роботи поетів можуть бути осмислені в побуті [2, с. 18, 20]. Сказане повною мірою стосується й Семенкових словопошуків. Проте колосальна робота поета в галузі ІАН довго не була об’єктивно оцінена ні літературними критиками (див. огляд праць у: [12, с. 17–31]), ні мовознавцями. Зазвичай словесні експерименти М. Семенка засуджувалися [1, с. 32; 17; 21, с. 25, 44–47 та ін.].

Через відомі історико-політичні причини вагомий мовно-естетичний шар літератури “розстріляного відродження” впродовж тривалого часу залишався недослідженим [19, с. 1]. Це стосується не лише українського футуризму: належно не вивченим футуризм як історико-культурне явище досі залишається в російському, польському мовно-літературному просторі [15, с. 131–177; 14, с. 15].

У поетичному лексиконі М. Семенка широко представлені одиниці оказіонально-предметної номінації, зокрема абстрактні іменники, детальний аналіз яких уможливив виокремлення характерних ЛСГ АЛН (з погляду їхньої конкретної семантики та з урахуванням специфіки функціонування у контексті), напр.: 1. Назви фізіологічного стану об’єкта: *заснулість, знеможеність*. 2. Назви стану навколишнього середовища: *безхвиля, безтіння, наваленість, затопленість, зимність, водотїнь*. 3. Назви внутрішніх властивостей об’єкта: *рвецтво, зоставленість, зойкність, похмур’я, епошність*. 4. Назви звукових явищ: *зітх, дзвінкаакорд, сик, торохк* тощо.

Новотвори М. Семенка характеризуються різним ступенем експресивності. Частина з них є неекспресивними одиницями, напр.: *блук, голість* тощо, інші ж (*лютобїль, екстазекспресія* та ін.) є визначальними високоекспресивними одиницями індивідуальної мовноестетичної системи М. Семенка. Повною мірою семантичне навантаження таких АЛН розкривається у контексті. Наприклад, АЛН *любїль* використаний для позначення особливого психоемоційного стану особи: *Тиждень назад – вчора / І сьогодні – кохання бїль / І сьогодні – передчуття хоре / Завтрього тижня любїль* (Кохання. 1921). АЛН завершує не лише строфу, а й вірш, чим привертає особливу увагу читача, оскільки перебуває в інтонаційно сильній позиції [11]. Важливу роль у розкритті значення АЛН відіграє рима *бїль – любїль*. АЛН утворено контамінацією – міжслівним накладанням. Формальна новизна АЛН зумовлена семантичним аспектом: автор прагнув по-новому позначити почуття закоханої людини, яке ліричний герой сприймає як своєрідний сплав любові й болю. Аналогічний АЛН засвідчений у поетичних лексиконах В. Каменського (“*Губы любилью спаял*”, 1918 р.), В. Хлебникова (“*Разлюбил любиль занелюбил любища...*”) [Цит. за: 14, с. 67–68]. Питання про те, чи М. Семенко самостійно створив АЛН *любїль*, а чи ж використав його як своєрідний цитатний прийом, вимагає спеціального дослідження.

Плідними були експерименти М. Семенка у створенні *найменувань дій, процесів, руху*, і це не випадково: у літературній творчості футуристів естетична засада динамізму була провідною. Програмні настанови кверо-футуризму своєрідно втілювалися в АЛН *життерух, бігорух, рухобіг, рухливобіг* (у семантичній структурі

АЛН наявні інтегровальні семи *рух, біг*). Зазначені АЛН автор розташовує поряд у контексті вірша “Місто” (1914). Шляхом повтору звукових комплексів *рух, біг* увиразнюється зв'язок між звучанням і значенням АЛН, завдяки чому досягається акцентування уваги читача на семантиці інновацій: *візники – люди / трамваї – люди / автомобілібілі / бігорух рухобігу / рухливобігу...* Повторення однокореневих слів посилює уявлення про динамічність міського життя. У 1918 р. АЛН *рухобіг(у)* поет використав удруге (уже в іншому вірші “Місто”). На наш погляд, це свідчить про те, що автор був переконаний у “життєздатності” створеного ним слова: *Вилискують плити, хрустять рухобігу шин...*

Кореневі морфеми *рух-* і *хут(к)-* (від *хуткий* у значенні *швидкий*) наявні також у прикметникових оказіональних композитах: *хуткоплинний, хуткоплижний, хуткорухий, безрухий, чорнорухий, квапливо-безрухий, нерухомо-м'який*; в іменниках: *руходівчина, рухотінь*; у дієслові *безрушити* та прислівникові *безрухо*. Отже, засади динамізму, сповідувані футуристами, частково втілювалися в АЛН цілком визначеної семантики.

Високим ступенем новизни відзначаються АЛН – назви вигаданих хвороб. Так, АЛН *зоендропія* створено за аналогією до складних слів іншомовного походження з компонентом *...тропія* (від грецького тропі – “поворот, зміна, напрям” – *ізотропія, філантропія* та ін. Назву хвороби автори утворили від власного (теж вигаданого) імені *Зозе* (від *Жозефіна* [20]), а причини й симптоми цієї “хвороби” розкриваються в контексті, де одноструктурні АЛН обігруються, чим досягається гумористично-саркастичний ефект: *Зозендропія? / Це така суспільна хвороба, / що хоч кого / угробить. / Але хворіють на неї / ті, / що плетуться в самому / хвості /... / ... Зозендропія – / це українська ефіопія...; Це була чиста якась / остовпія, / а по-науковому – / Зозендропія.*

Варто зазначити, що *зоендропія* – не власний новотвір М. Семенка, а акцентуаційна модифікація новотвору Е. Стріхи, чію поему “*Зозендропія*” спародіював М. Семенко. Тлумачення значення цього АЛН знаходимо в одному з листів Е. Стріхи до М. Семенка: “Семенко не розуміє, що таке *зоендропія*. Йому здається, що є це або якась страшна хвороба, або *окропія*, або *українська ефіопія*. Ні, дорогий товаришу, занехайте позадницькі думки: *зоендропія* – означає: *українська ліфіопія* [Від ЛІФ (Лівий фронт мистецтв) – радянське літературно-художнє угруповання, що діяло у 1922–1929 рр. у Москві, Одесі та інших містах. – Г. В.]. Український футуризм до Едварда Стріхи пройшов три етапи... Після третього етапу – конструктивізму – повинен наступити четвертий етап – *зоендропізм*” [20, с. 93–94]. У зв'язку з цим порівняймо аналізований АЛН з іншим контамінованим АЛН Е. Стріхи: *Зозедвардопія* [20, с. 81] – від *Зозе* + (Е)двард + -(т)ропія.

У творі “Незрозуміло, кривдно, але – факт!” (1928) М. Семенко різко засуджує некомпетентне укладання бібліографії. Твір, написаний “на злобу дня”, нічим, окрім АЛН, не вражає. Слово-зразок *бібліографія* автор розміщує у контексті поряд із АЛН, що дає можливість відразу збагнути принцип творення останніх: *Досить незнайкографії! / Досить лінюграфії! / Досить заплющочіграфії! / Досить зневагографії! / Досить неугографії! / Досить пасікографії! / Досить повітографії! / Досить кумографії! / Досить рукомахографії! / Ми ПРОТИ крохоборної – кущої – безобрійної безфундаментальної, безтемпераментної бібліографії!*

Нанизування однокореневих АЛН певного лексико-семантичного поля акцентує увагу адресата на негативних явищах радянської науки (суб'єктивізмові, тенденційності), із якими, на думку автора, необхідно боротися. АЛН поповнюють словотвірне гніздо, у якому вихідним є узуальне слово *бібліографія*, що не має синонімів у загальноживаній мові (в усякому разі, в ССУМ-01-1 вони не наводяться). М. Семенко продемонстрував, як АЛН виконують текстотвірну функцію завдяки своїй словотвірній системності (у межах контексту об'єднуються слова – АЛН і узуальне – з однаковими кореневими морфемами [13, с. 14]) та лексичній системності – певного виду взаємодії лексичних одиниць в умовах поетичного контексту. Розгортання словотвірного гнізда всередині тексту є ефективним прийомом забезпечення структурної цілісності тексту [16, с. 28].

У поетичному лексиконі М. Семенка широко представлені АЛН, що належать до лексико-граматичного розряду конкретних іменників. Виокремлено, зокрема, такі ЛСГ АЛН: 1) назви осіб: *русодівчина, руходівчина, стрункодівчина, теплодівчина,*

жупаносвітка, русопанна, сіпун, метрономник, вузьколобець, однодневка, обчикувач, назадник, розбещеник, руйнуй, пролеттурист, класократ, езопик, юрівановмеженко, панночка-спеціалістка та ін.; 2) назви істот: атлантидозавр, велетень-спрут; 3) назви частин тіла: русокоса, війниця; 4) назви рослин і їх частин: біловіта, молодокущ, пахучососна, бутонка, шепочучолист; 5) назви засобів пересування: автомобілібілі, човнітрило, бронпотяг, мототрамвай; 6) назви елементів ландшафту: струмкоскеля, дніпрокруча, влаговище; 7) назви водного простору: бурхливоморе, сіроморе, зловісноріченька; 8) назви часових відрізків: рожесутінок, тихоніченька, рапт "момент"; 9) назви явищ природи: білохуга, експресовітер, димотуман, брудосніг, рухотінь; 10) назви споруд, приміщень: Атлант-ель-стан, Ніл-ель-стан, фантазоцирк, редкімната, коридор-вуличка; 11) назви витворів інтелектуальної діяльності: поезопісня, поезофільм, еротеза, ревшут-поема, радіодумка, радіоспів; 12) географічні назви, поняття: одеска (від Одеса), мечка (від Мекка), Радсубтропіка.

За семантичними характеристиками АЛН із загальним значенням предметності неоднорідні. Найчисленнішу ЛСГ формують назви осіб, частина з яких поповнює синонімічний ряд назв осіб за професійною (письменницькою) діяльністю: поетеня, хвильовушка, хвильовенко, райкритик, райпоетик; пор. також АЛН, використані в одному з футуристських видань (правопис збережено; підкреслення наше): *Наплодилось в Москві через-чур багацько поетів, поетес, поетиків, поетинят, поетисенят...* [18, с. 45].

Власними назвами об'єктів є АЛН *Атлант-ель-стан* і *Ніл-ель-стан*. У контексті ці АЛН римуються між собою, а їхні частини (-ель-стан), своєю чергою, є римами до мовного неологізму *Дніпрельстан*: *Так не вмирає життя. / Так ми ідем у вічність. / Атлант-ель-стан, / Ніл-ель-стан – / змінєє наш / Дніпр-ель-стан.* (Мій рейд у вічність. 1928). М. Семенко пропонує дефісне написання АЛН (як і вихідного узуального слова), що увиразнює структуру й значення дериватів. Синонімічними з узуальною номінацією є АЛН інших поетів 20–30-х рр., пор.: *Сонце, встань! / Над поля, над луги /.../ Прошуми в береги – / Сонцестан!* (П. Усенко); *...Ельстан у майбутнє спорудює вріс* (Л. Дмитерко); *... Електрополь з-над Дніпра / Несе енергію Стамбулу* (В. Поліщук).

Несподіваними в семантичному плані є АЛН, утворені за допомогою демінутивного суфікса -к- від власних географічних назв, що не є характерним для узуального словотвору: *одеска, мечка*. Якщо значення першого АЛН зрозуміле без контексту, то семантика другого є дещо затемненою, через що автор використовує прийом текстового роз'яснення походження АЛН: *Ви /.../ боїтеся за таємниці / своїї маленької мечки (від слова – Мекка)* (Одвертий лист до Леся Курбаса. 1928). Загалом для остаточного з'ясування значення АЛН необхідна обізнаність читача з історико-культурним контекстом 20-х рр., зокрема з особливостями творчої манери Л. Курбаса, специфікою діяльності його театру.

У поетичному лексиконі М. Семенка наявні АЛН на позначення витворів інтелектуальної діяльності: *поезопісня* і *пезофільм*. Основна функція АЛН – номінативна, оскільки вони служать назвами нових синтетичних жанрів мистецтва, широко пропагованих футуристами (пор. у В. Каменського: *Из жизни создал я поэмию* (1918 р.) [14, с. 90]).

АЛН М. Семенка *рев-фут-поема* є назвою нового поетичного жанру – революційної футуристської поеми. Що ж до АЛН *еротеза*, то її поява зумовлена впливом словотворчої практики І. Северяніна [13], пор.: *Я пел бессмертные поэзы...* (Крымская трагикомедия. 1914); *Не странны ли поэзовечера...* (Поэза последней надежды. 1917) – і у М. Семенка: *Я покохав свої поези / свої сріблянії пісні / безумно знойні еротези / і привиди в блакитнім сні* (Поэза екстазу. 1915).

Особливий ліризм притаманний АЛН *жертвопісня*: *... одгули жертвопісні / Чумака* (Зозендропія. 1928). АЛН мотивований також історичним контекстом: Чумак зі своїм "Заспівом" став жертвою соціальної стихії – війни, тому, логічно, його пісні – це *жертвопісні*.

Оригінальними у 20–30-ті рр. були АЛН М. Семенка *радіоспів, радіодумка* та *радіо-поема* (іменник *радіо* був на той час власне мовним неологізмом, як і *радіо-хвиля*, котрий поет пише через дефіс: *радіо-хвиля*). Творення складних АЛН із компонентом *радіо* було дуже поширеним у мові поезії аналізованого періоду, пор.:

... у хвилях шумного радіо-дня – / майбутність радісна твоя! (М. Дніпрович); Гей, за обрєм радіодні... (В. Сосюра); Пливе радіодзвін / з антен в радгоспні вежі... (М. Мороз); Рупор мій – / радіо-листок (Г. Вакар); ... Квітне радіо-любов / в серденьку мойому (П. Голота); ... Хвилі – радіонестями – / Б'ють... (М. Сайко) та ін. Надзвичайно продуктивним у творенні АЛН із компонентом радіо виявився Е. Стріха: Це – / радіо-барабан / нас веде...; Кожній новій радіостанції / я присвячую нову радіотезу, / новим працівникам – нову радіорадість; Чи, / читачі, й ви / вирячите баньки / на мою радіопоезію...; А мої радіозвуки / будуть / в такт / так / собі грюкати...; ... мені легко писати радіотези та радіопрозу; Посилаю радіотези і радіостатті; ...“Нова Генерація” почала друкувати мої знамениті радіотвори...; .. я надрукував в “Новій Генерації” радіопародезу на Коляду...; ... регочить від моїх радіотез! / Танцюйте! / Танцюйте! / Але: / виключно радіогопакез!; З радіопривітом Едвард Стріха.

Позначаючи нову реалію, з якою в 20–30-ті рр. асоціювались уявлення про соціальний і технічний прогрес, компонент радіо активно використовувався у процесі творення не лише власне мовних неологізмів, але й авторських, у яких часто входив до складу композитів, поєднуючись із абсолютно не поєднуваними з погляду узуального словотвору й семантики кореневими морфемами.

Мають місце в М. Семенка одиничні АЛН з лексико-граматичним значенням збірності: легкокрилля, крилля (пор. у І. Сєверяніна: раскрылие, воскрылие). Перший АЛН, засвідчений у поезії “Примари снів” 1915 р., уживається в переносному значенні – синій присмерк легкокрилля, а другий (з вірша “Зелена долина” 1917 р.) є прямою номінацією і використаний замість множинної форми іменника крило з метою посилення експресивності контексту: Хутко вечір, повертаються з моря / крильями мелють тремтять качки. Зауважимо, що автор використав оказіональну плюративну словоформу оказіонального ж слова зі збірним значенням: крилля – крильями. Показово, що поети наступних поколінь, а також деякі сучасники М. Семенка певним чином “апробували” його АЛН. Про що свідчить: 1) пряма цитата Семенкових АЛН (напр.: Хай несе нас легкокрилля / вгору... (П. Тичина, 1946 р.); ... при істочах, що з огню – / повіваючи в три пари крилля, / зором нас не проминуть (В. Барка, 1979 р.); 2) “творчий перегук” спільнокореневих АЛН інших поетів із раніше створеними Семенковими: Чорнокрилля на голуби й сонце... (П. Тичина, 1917 р.); Яке бистрокрилля (П. Тичина); ... Все, що росло / В криках безкрилля... (Юрій Клен, 1938 р.; пор. з узуальним безкрилість); Звіздослови-літа, верніться додому, / На дива й сизокрилля мені, молодому (А. Малишко); Стокрильям пташат / срібний голос дзвенить (Ір. Калинець); Як прохопитись чорнокрильям / під сонцем божевільно-білим? (В. Стус, 1963 р.); І многокрилля поколінь / В однім озоренім іменні (М. Вінграновський); ... Потім хустину руками / На два кінці світу розводить – з / Терновим отим чорнокрильям / Із розуму в безум заводить! (І. Драч, 1981 р.); Шестикрилля горличинок... (В. Барка, 1981 р.) ... бажаю кожному двокрилля (М. Сингаївський). Отже, М. Семенко цілеспрямовано апробував семантичну й словотвірну “життєздатність” окремих АЛН у різних контекстуальних оточеннях, а найбільш вдалі його АЛН, цілком вірогідно, могли бути використані авторами в ролі прямих цитатій або ж зразків для створення власних АЛН. Висока частотність уживання новотвору є одним із чинників, що стимулюють входження його до лексичної системи мови (як це сталося, наприклад, із АЛН І. Франка чинник, поступовий, П. Тичини юнка та ін.) В. Барка, до речі, використовує слово крилля у 13 контекстах, що дає підстави спрогнозувати можливу узуалізацію АЛН.

Семантика збірності наявна в АЛН вапліта□, що вживається для позначення членів літературного угруповання ВАПЛІТЕ – Вільна Академія Пролетарської Літератури. У 20–30-ті рр. представників ВАПЛІТЕ називали ваплітянами, ваплітовцями; іноді для номінації осіб за вказаною ознакою створювалися АЛН: ваплітник (Едвард Стріха). В АЛН вапліта□ нівельована семантика дискретності, наявна у зазначених однокореневих номінаціях. АЛН характеризується розмовно-просторічним колоритом, який у контексті актуалізується за допомогою жаргонізму: Порішили всією ваплітою, / що футуризовмі каюк (Зозендропія).

У поетичному лексиконі М. Семенка наявні АЛН із семою речовинності: бензинодим, бензодим, життєбензин, кровофарба, сонцекров. Часовий відрізок між створенням першої і другої однокореневих АЛН, як і в розглянутих вище

прикладом, – два роки: 1917 (Еманация) і 1919 (Тов. Сонце). Можна припустити, що автор, повертаючись до раніше створених ним АЛН, намагався згодом удосконалити їхню форму або ж, так чи інакше модифікуючи її, пристосувати до версифікаційних потреб конкретного твору. Приміром, АЛН *бензодим* є лаконічнішою порівняно з АЛН *бензинодим*. Новотвір уживається в прямому значенні й виконує номінативну функцію, заповнюючи лексичну “лакуну” в словниковому складі української мови, де однослівного узуального аналога для позначення відповідного денотата немає: *Пролетів грузовий з симетрією багнетів / закахикали від бензодиму*.

Інновація *бензинодим* є, по суті, варіантом розглянутого вище АЛН (хоча й випереджає в часі його появу) і вжита в переносному значенні, а не для реалістичного змалювання урбаністичних деталей: *Розхристуйся, моя душе, розперізуйся, серце, / висихайте, жили! / М'язи і кров – бензинодимом ся проймай! У вірші “Пожар з вибухами” поет знову використовує цей АЛН (уже в прямому значенні): Міниться світло, вулиця бензинодимом оповита...*

Отже, найактивніше М. Семенко створював оказіональні назви осіб, емоцій і почуттів, дій, процесів та станів. Увага поета до створення АЛН саме такої семантики пояснювалася передусім зрослим інтересом письменників до змалювання людської особистості в нових соціальних умовах, прагненням відшукати нові мовновиражальні засоби, які б у специфічній формі репрезентували мовно-естетичні засади динамізму.

М. Семенко експериментував майже з усіма повнозначними частинами мови. У його лексиконі відсутні оказіональні займенники, числівники та службові слова. Частотний розподіл АЛН за частиномовними класами не рівномірний (див. таблицю). Автор надавав перевагу творенню оказіональних дієслівних форм (загальна кількість АЛН – 270), активно експериментуючи з дієприкметником. Плідною була словотворча практика поета і в конструюванні іменників та прикметників. Менш активними були словопошуки в царині прислівникових АЛН.

Частинимовний розподіл новотворів М. Семенка

Іменник	Прикметник	Дієслово / Дієприкметник / Дієприслівник	Прислівник	Предикат
227	201	148 / 116 / 6	127	3

Поет найактивніше застосовував морфологічний спосіб творення АЛН. У системі оказіональних іменників, прикметників, дієприкметників і прислівників переважала суфіксація, у дієслівному словотворі – конфіксація; продуктивними виявилися також основоскладання та юстапозиція (особливо серед іменників і прикметників). Поет не залишився осторонь від загальних тенденцій у сфері узуального словотвору початку ХХ ст., а саме творення номінативних одиниць шляхом аббревіації.

Продуктивним був М. Семенко й у використанні морфолого-синтаксичного способу словотвору, а також у царині конструювання АЛН рідковживаними в узуальному словотворі способами, зокрема контамінацією. Створюючи інновації, поет доповнював ними словотвірні гнізда узуальних дериватів, демонструючи словотвірні потенції української мови і заповнюючи словесні лакуни в лексичній системі мови: *Хвильовий* – *хвильовенко*, *хвильовушка* (узуальне *хвильовіст*); *Уайльд* – *по-уайльдовському*, *уайльдно* (узуальне *уайльдівський*); *Ерос* – *еротеза* (узуальне *еротика*), *еротити*; *життя* – *життедать*, *життерух*, *життебензин*, *новожиття*; *змагати(ся)* – *змаганний* – *змаганно* (узуальне *змагання*); *зойкати* – *зойкнений* – *зойкнено*; *зойкати* – *зойкний* – *зойкність*; *зойкати* – *зойкний* – *зойкно* (узуальне *зойкнути*) та ін.

Отже, подальший ґрунтовний аналіз мовотворчості українських футуристів заповнить інформаційні лакуни в об'єктивному висвітленні актуальних проблем, що стосуються історії української літературної мови, еволюції національної художньої мови, зокрема мови поезії ХХ ст.

Література

1. Білодід І. К. Поетична мова Максима Рильського / І. К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1965. – 174 с.
2. Винокур Г. О. Футуристы – строители языка / Г. О. Винокур // Филологические исследования. – М., 1990. – С. 14–22.
3. Вокальчук Г. М. Лексичні новотвори М. Семенка та інших поетів ХХ ст. з погляду статистики / Г. М. Вокальчук // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко ; відп. ред. акад. НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 226–234.
4. Вокальчук Г. М. “Лінгвістична інженерія” кверофутуриста / Г. М. Вокальчук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Рівне, 2001. – Вип. 9. – С. 78–86.
5. Вокальчук Г. М. Михайль Семенко: “Я хочу кожний день все слів нових...” / Г. М. Вокальчук // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 92–100.
6. Вокальчук Г. М. Невтомний словотворець (до 115-річчя від дня народження Михайля Семенка) / Г. М. Вокальчук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Рівне, 2007. – Вип. 15. – С. 75–78.
7. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : монографія / Г. М. Вокальчук ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Острогоз : НаУ “Острозька академія”, 2008. – 536 с.
8. Вокальчук Г. М. Філологічні експерименти українського футуриста (специфіка лексичних інновацій раннього М. Семенка) / Г. М. Вокальчук // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ; за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. – Харків, 2001. – Вип. 6. – С. 168–171.
9. Вокальчук Г. М. “Я – безразковості поет” (словотворчість Михайля Семенка) : монографія / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
10. Ковалів Ю. В його душі бриніла скрипка / Ю. Ковалів // Вітчизна. – 1987. – № 8. – С. 167–171.
11. Ковтунова І. І. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – М.: Просвещение, 1976. – 239 с.
12. Лисиченко Л. А. Мовний образ простору і психологія поета : наукова монографія / Л. А. Лисиченко, Т. В. Скорбач. – Харків : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2001. – 160 с.
13. Малянова Л. В. Функционально-стилистическое исследование языка русской литературы серебряного века (поэтические неологизмы Игоря Северянина) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Малянова Л. В. – Самара : Самарский гос. пед. ун-т, 1998. – 18 с.
14. Масленников Д. Б. Предисловие / Д. Б. Масленников // Словарь окказиональной лексики футуризма. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2000. – С. 1–14.
15. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща / В. Моренець. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 327 с.
16. Мурясов Р. З. Граматика производного слова / Р. З. Мурясов // Вопр. языкознания. – 1987. – № 5. – С. 28–32.
17. Рильський М. Т. Робота Й. В. Сталіна “Марксизм і питання мовознавства” та її роль у розвитку радянської літератури / М. Т. Рильський // Літературна газета. – 1951. – 4 січня. – С. 1.
18. Семенко М. Поеземалярство / М. Семенко. – К., 1921.
19. Ставицька Л. О. Естетика слова в художній літературі 20–30-х років ХХ ст.: автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Ставицька Л. О. – К., 1996. – 50 с.
20. Стріха Е. Пародези. Зозендропія. Автоекзекуція / Е. Стріха. – New York : Слово, 1955. – 268 с.
21. Франко З. Т. Українська літературна мова 20-х років ХХ ст. / З. Т. Франко // Курс історії сучасної української літературної мови. – К., 1961.
22. Черниш Г. М. Михайль Семенко / Г. М. Черниш // Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. / за ред. В. Г. Дончика. – К., 1994. Кн. 1. – 1994. – С. 90–123.

УДК 821.161.2

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЗИГМУНТА ЛЕВИЦЬКОГО

Дубинець З. О.

У статті йдеться про мовну особистість Зигмунта Левицького як представника трьох культур – польської, української, російської. Проаналізовано світоглядну, культурологічну та лексико-семантичну складові мовної картини світу поета.

Ключові слова: Зигмунт Левицький, мовна особистість, поетичний словник.

В статье рассматриваются языковая личность Зигмунта Левицкого как представителя трех культур – польской, украинской, русской. Анализируются мировоззренческая, культурологическая и лексико-семантическая составляющие языковой картины мира поэта.

Ключевые слова: Зигмунт Левицкий, языковая личность, поэтический словарь.

The author considers the linguistic personality of Zigmunt Levitsky as a representative of three cultures – Polish, Ukrainian, Russian and analyses the world view, cultural and lexically semantic components of the linguistic worldview of poet.

Key words: Zigmunt Levitsky, linguistic personality, poetic vocabulary.

У численних працях дослідників різних галузей знань: філософії, психології, соціології, лінгвістики та ін. – уже не одне десятиліття спостерігаємо поживлення інтересу до особистості як багаторівневого й багатоаспектного явища. Сучасні мовознавці значну увагу приділяють проблемі мовної особистості (праці Ю. Караулова, В. Карасика, В. Красних, С. Єрмоленко, Л. Ставицької та ін.) [3, с. 349].

Мовна особистість – це національна особистість, яка відображає мовну картину світу певного етносу. На лінгвокогнітивному рівні мовну особистість оцінюють насамперед за її інтелектом, особливостями мисленнєвої діяльності, світогляду, оволодіння сукупністю знань та умінь мовного спілкування [7].

Існують різні підходи до реконструкції мовної особистості: лінгводидактичний, започаткований Ф. Буслаєвим, М. Грушевським та розвинутий сучасними мовознавцями Л. Мацько, М. Пентилюк, А. Паламар, Л. Струганець та ін.; психолінгвістичний, пов'язаний з іменами О. Потєбні, І. Бодуена де Куртене, Д. Овсянко-Куликовського, Н. Шумарової, Л. Лисиченко та ін., та метод дослідження мови художньої літератури, який передбачає два шляхи до пізнання мовної особистості – лінію “образу автора” як відображення індивідуальності письменника в написаному ним та лінію художнього образу, що спирається на аналіз і відтворення індивідуальної мовної структури (В. Виноградов, Н. Сологуб, В. Статєєва, Н. Дужик, М. Крупа, О. Переломова, М. Кравченко та ін.) [1, с. 2].

Поняття мовної особистості поєднує в собі лінгвістичні, психологічні, соціальні фактори і відкриває нові можливості для подальшого дослідження функціональних особливостей мови, мовної діяльності. Мовна особистість виступає тією призмою, крізь яку відбувається бачення та категоризація світу. Організація мовної особистості включає весь спектр національно-культурних факторів, які відображаються в картині світу [3, с. 349].

Сьогодні актуальності набуває дослідження мовної особистості письменників, які відіграли важливу роль у культурному розвитку певного регіону, зокрема Криму.

Метою даної розвідки є спроба пізнання інтелектуального обшину мовної особистості Зигмунта Левицького як представника трьох культур – польської, української, російської.

До структурних компонентів мовної особистості учені відносять: світоглядний, ціннісний, а також культурологічний.

Мовна особистість Зигмунта Левицького розкривається в його поезіях з усією повнотою й різноманітністю мовного самовираження. Творча спадщина поета становить значний літературний доробок. Це збірки віршів “Сад Буття”, “Вибране”,

“Нотатки на полях”, книга віршів українською мовою “Земне тяжіння”. Зигмунт Левицький серйозно і ґрунтовно займався поетичним перекладом. Завдяки З. Левицькому російською мовою зазвучали добірки поезій Є. Плужника, Є. Маланюка, В. Булаєнка, М. Вінграновського, В. Забаштанського, В. Затулівітра, Л. Первомайського та ін.; трагічні долі польських поетів: Єжи Ліберта, Яна Лехоня, Зигмунта Яна Румеля, Кшиштофа Каміля Бачинського, Тадеуша Боровського; побачили світ нові оригінальні переклади “Кримських сонетів” Адама Міцкевича.

Можливо, деякі дослідники та шанувальники поезії З. Левицького причислять його творчість (і повністю обґрунтовано) до “української школи” в польській літературі. Чи то росіяни (зовсім не безпідставно) будуть виборювати його належність до російськомовного табору літераторів. Але в тому немає ні національної, ані ж культурологічної проблеми. Аналіз текстів доводить, що поет збагатив усі три мови чималою кількістю нових аксіологічних смислів. А без таких понять, як *порядність*, *патріотизм*, *скромність*, *повага*, *великодушність*, *вдячність*, неможливе розуміння його життя та творчості.

Поезії З. Левицький писав російською, зрідка українською і польською мовами. Вони лунали біля його коліски, були “трьома джерелами” його натхнення:

Mnie niesie w przyszłość mocny prąd,
trzy źródła – potok lecz jedyny.
Natchnienie z trzech przychodzi stron,
mej Polski, z Rosji, z Ukrainy.

Україна у творчому доробку З. Левицького постає й у звичних пейзажно-побутових замальовках, і в асоціативних образах, які в контекстах стають своєрідними символами, знаками цієї землі. До них належать:

– топоніми: *Самбір*, *Львів*, *Дністер*, *Дніпро*, *Буг*, *Перекоп*, *Сиваш*, *Чорне море*;

– назви рослин: *як глоду куц*, *могила на обрії росте* (Земне тяжіння, с. 5); *хапає за руки шипшина* [6, с. 13]; *На Перекопі брендуші цвітуть* [6, с. 14]; *кавун херсонський* [6, с. 35]; *Із темряви старий горіх вдивляється у наші вікна* [6, с. 39]; *И первые листья сирени* [5, с. 5];

– орнітономени: *клекіт журавлів* [6, с. 12]; *червоний лелека* [6, с. 13];

Природа Північного Криму – також складова мовної картини світу З. Левицького: *Це площа похила – північнокримський степ* [6, с. 5]; *Просторий степ, прозорі небосхили* [6, с. 18]; *Ветер бросит в лицо мне соленую влагу морскую И в прибрежных степях будет слизывать солончаки* [5, с. 19]; *Печальная горит звезда над одичавшей степью* [5, с. 26].

Ще одним важливим аспектом мовної особистості З. Левицького є прихід до Бога, релігійність. У 1999 р. побачила світ книга віршів “Сад Буття” – своєрідний підсумок творчої діяльності поета за 35 років, до книги увійшли вірші, написані з 1965 по 1999 р. Книга захоплює органічним поєднанням ліризму, філософського осмислення світу і оригінальною побудовою розділів за “алеями”. Зигмунт довго йшов до “Саду Буття”. Теми любові, добра, усвідомлення сенсу життя перемирюються з тугою, печаллю, безвихідністю [2, с. 289]. Одну з “алеї” “Саду Буття” названо божественною. Християнське світовідчуття неможливо передати без використання конфесійної лексики. У поетичному словнику З. Левицького присутні: *Бог*, *Троїца*, *Иисус*, *паломники*, *фрески Господь*, *Боже свято*, *Різдво Христове*.

На особливу увагу заслуговує інтертекстуальність сакральної лексики, яка відсилає до прецедентного тексту Святого Письма: *Слово было вначале* [5, с. 130]; *Хлеб наш насущный черен и горек* [5, с. 131]; *больных детей – своих детей спаси ты и помилуй!* [5, с. 137]; *Все вернулось на круги – не убий и не солги* [5, с. 22].

Поетичний словник Зигмунта Левицького переконливо свідчить про глибоке знання писемно-літературної, розмовної і фольклорної стихій, високу мовну культуру автора. У його поезіях поєднуються розмовні вислови з книжними і науково-термінологічними: *Вот и снова весна, несмотря ни на что, и не глядя На замерзшую грязь, паралич, анемию души...* [5, с. 14]; *Черные дыры немо зияют в безднах Вселенной* [5, с. 34].

Його творчість ґрунтується на усталених літературних традиціях трьох мовних культур і водночас відрізняється оригінальністю та самобутністю. Складність авторського асоціативного мислення виявляють зорові образи, в яких індивідуальне

враження конкретизоване в епітетах, порівняннях: *Наш світ, неначе дуб кремезний, нас на гілках буття несе* [6, с. 7]; *Липнева, медова вже спека, гарячий та лагідний пил* [6, с. 13]; *І сходить сонце з-за могили, як рій рожевокрилих бджіл* [6, с. 15]; *Словно в ледоход по белой льдине, юность безоглядная летит* [5, с. 38]; *где жизнь моя, как яблоко, румянцем залита* [5, с. 41].

Метафорична мова Зигмунта Левицького насичена слуховими образами, які свідчать про своєрідне світосприйняття, уміння вловлювати цікаві обертони: *Ветер завсез по-волчьи, тоскуя* [5, с. 19]; *Шелестит листвою ветер, словно жестью* [5, с. 49]; *Бой часов разбивает круги каменящих суток* [5, с. 26]; *І чую вже не крові – часу плин* [6, с. 25]; *з блакитних дзвіночків хай лунко розсиплеться сміх твоїй, маля* [6, с. 22]; *дзвенить ледь чутно металеве листя* [6, с. 33].

Образи олюдненої природи, змальовані З. Левицьким, є свідченням співзвучності настрою автора і навколишнього світу: *і сльози ронить – зоряне насіння* [6, с. 14]; *І квилить степ* [6, с. 18]; *Як грає веселкою травень, і кидає зливи в ріпку!* [6, с. 22]; *де кожен куц і дерево, й стеблина вплітають в гімн буття свій срібний спів* [6, с. 31]; *Тронутый солнцем природе снятся любовные сны* [5, с. 45].

На особливу увагу заслуговує семантика авторських оксюморонів: *Тишь паутины звенит* [5, с. 20]; *Чи не вона навек тоді з'єднала дві доли у окрилену одну?* [6, с. 29]; *Дзвінке повітря* [6, с. 31].

Мова поета надзвичайно багата лексично, граматично й фразеологічно: *в конце тоннеля чуть заметный свет* [5, с. 14]; *Но мне суждено лишь метаться по кругу, как белке в своем колесе* [5, с. 22].

З. Левицький досконало володів не лише національним культурно-історичним досвідом, а й загальнолюдським. Приклад тому трансформовані ним фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови, побудовані на їх основі власні афоризми, які є свідченням високої культури мовомислення: *Доки зійде ясне сонце, кров'ю виточиться серце* [6, с. 21]; *Тільки, юначе, в місто це двічі, як і у річку часу, не ввійдеш* [6, с. 27]; *Надії нитку тільки не порвіть* [6, с. 30]; *В блаженній нищете над пропастью во ржи слепые за слепым поводырем бредем* [5, с. 133].

У творчому доробку поета чимало лексем зі значенням кольору, з-поміж яких можна виокремити шість основних: червоний, зелений, чорний, білий, блакитний, жовтий.

Сакральний для усіх культур *білий* колір має традиційну семантику – символ невинності, чистоти, непорочності, божественного [4, с. 302]: *Дівчата всі були у сукнях білих* [6, с. 29]; *Скільки синів на війну забрали і засипали снігом білих троянд* [6, с. 88].

Антиподом білого є *чорний*, який викликає в поета своєрідні асоціації: *в мед золотий і в чорний хліб* [6, с. 11]; *як на дорогах чорних перший сніг* [6, с. 14].

Зелений колір – символ рослинного світу, життя, молодості, плодovitості, краси й радості: *голубое за зеленым склоном небо* [5, с. 46]; *лягаем в грунт із сподіванням, що весною знов спалахне зелений бунт* [6, с. 7].

Автор активно використовує лексеми *жовтий і золотий*, який в українському фольклорі символ жита, хліба: *секунди їхні злітають зернами золотими* [6, с. 86]. Водночас золотий позначає колір, протиставлений зеленому, життю: *Долоні-листя зріють під промінням дерев злтаво-жовті куполи* [6, с. 30]; *сріблясті й злтаві гаї* [6, с. 32].

Червоний в мовотворчості З. Левицького асоціюється з кров'ю і вогнем: *На Перекопі брендуші цвітуть – червоні квіти, себто душі брєнні всіх воїнів* [6, с. 14]; *А сонце – червоний лелека – летить, не розкривши ще крил* [6, с. 13].

Блакитний колір давно вже сприймається як символ неба, безмежного, мрій, надій. Проте в З. Левицького він набуває додаткової семантики “чистий, безгрішний”: *Блакитне поле – волошковий рай* [6, с. 9].

Аналіз словника З. Левицького дає підстави стверджувати, що поет – багатогранна елітарна мовна особистість, пізнання якої відкриває нові горизонти для дослідників.

Відомий сучасний український філософ Сергій Кримський вважає, що “людина істота вертикальна, бо її життя визначається не так вдовж – кількістю прожитих років, як у височінь ціннісного сходження”. Саме “височінь ціннісного сходження” досягається мовою. Зигмунт Левицький зробив вагомий внесок у літературу, в розмаїття естетичного спадку польської, російської та української мов.

Література

1. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Должикова Т. І. – К., 2004. – 21 с.
2. Левицька А. Слово про перекладача / А. Левицька // Антонич Б.-І. Вибрані поезії / А. Левицька ; пер. з рос. З. Левицького / упоряд. А. Левицька. – Львів : Каменяр, 2008. – 317 с. – Укр. і рос. мовами.
3. Власенко В. В. Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі / В. В. Власенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия "Филология. Социальные коммуникации". – 2012. – № 1, т. 25 (64). – Ч. 2. – С. 349–354.
4. Камберова Р. Семантика лексем зі значенням кольору в українських поетів-символістів / Р. Камберова // Вісник Львів. ун-ту. Серія "Філологія". – 2009. – Вип. 48. – С. 300–305.
5. Левицький З. Сад бытия / З. Левицький. – Симферополь : Дар, 1999. – 144 с.
6. Левицький З. Земне тяжіння. Вірші. Переклади / З. Левицький. – Симферополь : Автограф, 2002. – 92 с.
7. Плющ М. Я. Формування мовної особистості в Україні сьогодні [Електронний ресурс] / М. Я. Плющ. – Режим доступу: anvou.org.ua/academy/herald_info/visnyk_78...visnyk. – Назва з екрана.

УДК 811.161.2:81'271.1

**ВІДБИТТЯ ЯВИЩА ЛЕКСИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В РОСІЙСЬКОМОВНИХ
ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ-БІЛІНГВІВ ТА
ЗАСОБІВ ЗМІ)**

Степанова О. І.

У статті проаналізовано явище лексичної інтерференції, що знайшло відбиття в російськомовних художніх текстах письменників-білінгвів та засобах ЗМІ, висвітлено причини і зони семантичної інтерференції, окреслені такі міжмовні відповідники, як омолекси, паралекси, гетеролекси.

Ключові слова: лексична інтерференція, письменники-білінгви, омолекси, паралекси, гетеролекси, міжмовні відповідники, кореляти.

В статье анализируется явление лексической интерференции, отраженное в русскоязычных художественных текстах писателей-билингвов и средствах СМИ, освещаются причины и зоны семантической интерференции, дано определение таким межъязыковым соответствиям, как омолексы, паралексы, гетеролексы.

Ключевые слова: лексическая интерференция, писатели-билингвы, омолексы, паралексы, гетеролексы, межъязыковые соответствия, корреляты.

The article analyzes the phenomenon of lexical interference, reflected in the Russian-language belletristic texts of bilingual writers and in the media, highlight, reasons for and zones of semantic interference outlines such cross-linguistic correspondences as omoleksy, paraleksy, geteroleksy.

Key words: lexical interference, bilingual writers, homonymous lexemes, parallel lexeme, heterolexical lexeme, correspondences, correlates.

У сучасному суспільстві в епоху всесвітньої інтеграції та глобалізації активізуються численні контакти між країнами, націями, мовами, які спонукають науковців звертатися до вивчення питань міжкультурної комунікації, мовної взаємодії та мовної політики.

Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили як українські (Ю. Жлуктенко, О. Ткаченко, С. Семчинський, М. Кочерган, Л. Масенко, О. Тараненко, А. Сербенська тощо), так і зарубіжні мовознавці (У. Вайнрайх, Е. Хауген, А. Мартіне, У. Лабов, Р. Мур, А. Супрун, Н. Мечковська та ін.).

Як справедливо зауважує О. Карлінський, “незважаючи на те, що інтерференція виявляється в мовленні, коріння її лежать в мові” [1, с. 62].

При дослідженні структурно-типологічної подібності мов важливим є аналіз так званих омолексів, паралексів, гетеролексів – міжмовних відповідників, які виявляють ступінь подібності / розбіжності зіставляваних мов як у плані вираження, так і в плані змісту.

Всебічний аналіз омолексів, паралексів, гетеролексів дозволяє уточнити поняття спільного лексичного фонду зіставляваних мов [5, с. 165], визначити специфіку їхнього функціонування при міжмовних контактах, а також допомагає глибше зрозуміти явище інтерференції в споріднених мовах, окреслити її можливі зони.

У світлі різних теорій, пов'язаних з вивченням факторів, що впливають на розвиток і використання мови в суспільстві, **актуальним** для нас є дослідження інтерференції при україно-російському білінгвізмі.

Міжмовна інтерференція є неминучим результатом будь-якої двомовності, особливо вона актуальна для близькоспоріднених мов, що пояснюється низкою чинників. Так, в умовах близькоспоріднених мов інтерференція не впливає на результат комунікації, не викликає нерозуміння висловленої думки. У зв'язку з цим мовець не замислюється, одиниці якої мови він використовує в своєму мовленні. Інтерференція близькоспоріднених мов – двосторонній процес, тобто взаємовплив відбувається як у направленні рідна → чужа мова, так і чужа → рідна. Безумовно, що

одна із мов, що функціонує у соціумі, підпадає під більший інтерференційний вплив, ніж інша. Це пов'язано з різними екстралінгвістичними факторами, які зумовлюють домінування однієї мови над іншою. Разом із тим вплив буде зазнавати й інша мова. Так, наприклад, аналіз мовного матеріалу дозволив простежити особливості інтерференційного впливу української мови на російськомовні засоби масової інформації в Україні, деякі російськомовні твори письменників-білінгвів, які постійно проживають в Україні.

Метою нашої розвідки є виявлення типових зон можливої лексичної інтерференції в російській мові під впливом української.

Джерелами фактичного матеріалу стали російськомовні тексти письменників-білінгвів (Гоголь Н. В. Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем / Н. В. Гоголь // Гоголь Н. В. Миргород. – М. : Дрофа-плюс, 2004. – 137 с. ; Гедеонов О. М. Случайному гостю / О. М. Гедеонов. – Луганск : Шико, 2011. – 424 с.); а також щоденні українські газети “Сегодня”, “Факты и комментарии” за лютий–березень 2013 р.

Прийнято вважати, що взаємодія мов призводить до їхнього взаємозбагачення, проте у випадку з близькоспорідненою двомовністю така взаємодія призводить до інтерференції. За визначенням В. Манакіна, “несвідоме змішування в мовленні різних мовних систем, свого роду полумова без певної мовної домінанти називається суперінтерференцією” [2, с. 82–83].

Найбільш повно інтерференційні процеси спостерігаються в мовленнєвому потоці, оскільки міжмовна ідентифікація здійснюється білінгвом на основі як поверхневих, так і глибинних структур, тобто на основі інтуїтивно встановлюваних рис і відношень. У цьому переконують дослідження мовленнєвої практики, аналіз лексики, репрезентований у працях провідних вчених (М. Жовтобрюх, І. Білодід, Г. Іжакевич, Т. Черторизька та ін.).

Явище інтерференції простежується як у писемній мові білінгвів – рядових носіїв мови, так і в деяких російських художніх і публіцистичних текстах, що виходять в Україні. Такий словниковий матеріал має низку специфічних особливостей, які відрізняють їх від творів російської художньої літератури, створених за межами України. У текстівах, побудованих, як правило, на українському матеріалі, неминуче спостерігаються ті чи інші сліди впливу української, викликані як самою тематикою, об'єктом зображення, так і впливом на російське літературне мовлення інтерференційних процесів, характерних для білінгвального оточення. Ця специфіка виявляється в більш широкому і семантично більш різноманітному залученні української лексики, художньо-зображувальних і структурно-граматичних засобів, що мають своєю метою створення українського територіального колориту.

Більшість таких слів виявляється як результат функціонування російської мови в умовах близькоспорідненого оточення, причому включаються вони авторами в тканину твору, публіцистичної статті свідомо і цілеспрямовано. Отже, всебічне вивчення інтерференції отримує особливе значення в аспекті культури мовлення, оскільки досить важливо відрізнити випадки, коли вплив другої мови збагачує або, навпаки, веде до зниження нормативності мовлення художнього та публіцистичного творів.

На нашу думку, інтерференція являє собою і взаємопроникнення одиниць однієї мови в іншу, і відхилення від норм однієї мови під впливом іншої.

Лексична інтерференція зумовлюється, як правило, частковими розбіжностями у смислових структурах багатозначних слів, порушенням лексичної сполучуваності, відмінностями у семантиці членів синонімічних рядів двох мов тощо.

Лексика є найбільш показовою щодо виникнення і поширення інтерференційних процесів, що спостерігаються у слів, які мають збіг, частковий збіг або незбіг у плані вираження, тобто у паралексів, омолексів та гетеролексів. Рухомість словникового складу, його постійне оновлення є однією з причин труднощів у засвоєнні мови, її семантичного потенціалу. Лексична інтерференція в мові преси, літературного твору зумовлена ідентифікацією словникових одиниць рідної та нерідної мов й ототожненням їхніх семантичних обсягів. Схожість планів вираження і часткова подібність планів змісту одиниць контактуючих мов призводить до того, що білінгв буде ототожнювати такі одиниці, незважаючи на їхні структурні відмінності. З усіх зумовлених інтерференційних помилок семантичні кальки найбільш поширені.

У зв'язку з тим, що основою лексико-семантичної інтерференції є “непропорційність” словникового складу різних мов, виявляється вона в неоднаковій відповідності полісемічних і моносемічних лексем, у розходженні семантичних обсягів, різній ієрархії значень слів та ін.

Так, наприклад, в українського дієслова **визволити** в “Новому тлумачному словнику української мови” зафіксовано п'ять значень: 1. “звільняти кого-небудь з неволі, полону, ув'язнення і т. ін.”; 2. “робити вільним, надавати свободи кому-, чому-небудь, позбавляючи пригноблення, безправ'я, чийогось панування”; 3. “відвойовувати захоплену ворогом територію”; 4. “висмикувати, витягати що-небудь схоплене, затиснуте кимсь, чимсь, вивільняти”; 5. “допомагати виходити із скрутного положення” [4, т. 1, с. 208].

У “Словаре русского языка” С. Ожегова російський корелят **вызволить** має лише одне значення, яке є стилістично забарвленим, розмовним: “виручити когось з біди” [3, с. 94]. У сучасних російськомовних виданнях ця лексема розширює кількість сем і вживається у першому значенні українського відповідника “звільняти кого-небудь з неволі, полону, ув'язнення і т. ін.”: *Кушнира, по версии следствия, пытались за взятку **вызволить** из СИЗО в апреле 1998 года* (газета “Сегодня”, № 54, від 13.03 2013, с. 9).

Як справедливо зауважує О. Ткаченко, деякі українські слова, що увійшли в російську мову, не сприймаються як запозичення: *булава, горелка, вареники* та ін. В основному це назви суто українських реалій. Українські лексеми можуть вживатися в художніх текстах і для надання поняттю певного емоційного відтінку чи місцевого колориту на тлі питомих російських слів: *девчата* (девушки), *добре* (хорошо) та ін. Проте є і слова, які, здавна ввійшовши в російську мову, як українські вже не сприймаються, що більше, витіснили деякі російські слова: *пасека* (рос. *пчельник*), *порожняк* “порожній віз” (пізніше – *вагон*) тощо. У ХХ ст. з української мови в російську проникли слова *запáл* (укр. *зáпал*), *дошколята* (*дошкільнята*) – *дошкольники, позитивный* (укр. *позитивний*) – *положительный, негативный* (укр. *негативний*) – *отрицательный* та ін. [6, с. 646]. Такі відповідники збагатили російську мову й активно вживаються в її різних стилях: *По его словам, на сегодняшний день власть просто не может рассчитывать на **позитивный** для себя результат на выборах в столице* (газета “Факты и комментарии”, № 51, від 21.03 2013, с. 4).

Основне значення російського прикметника, що подається в словниках, з позначкою *спец.* і мотивоване іменником *позитив*: “характеристика зображення, яке передруковане з негатива” [4, т. 2, с. 408]. Ця сема не зафіксована в українського відповідника *позитивний*.

Як свідчить приклад, у російськомовних текстах актуалізоване інше значення українського корелята, яке, в свою чергу, не відзначено словниками російської мови: “який заслуговує схвалення, який дає бажані, потрібні результати” [4, т. 2, с. 757]. В українській мові аналізований ад'єктив є стилістично нейтральним, тоді як російський – маркований і належить до книжного стилю.

Досить активним у російськомовних текстах (публіцистичних, художніх) є й уживання лексем *негативний, негатив*: *Начали появляться первые негативные материалы о бизнесмене; На правах рекламы размещались баннеры со ссылкой на негатив* (газета “Сегодня”, № 55, від 14.03 2013, с. 7).

Отже, досліджуваний матеріал свідчить, що деякі слова української мови запозичуються російською з метою привнесення до неї відсутніх семантичних варіантів або понять.

Нерідко в публіцистичних текстах з умисно негативним відтінком вживаються паралакси *самостийный* (укр. *самостійний*) – рос. *самостоятельный*, гетеролекси *свидомый* (укр. *свідомий*) – рос. *сознательный* тощо:

Наприклад: *Свидомо-украинская сторона выставляла три тезиса (имеющих, вообще, широкое хождение в самостийном мифологическом наборе* (газета “Факты и комментарии”, № 47, від, 17.03.2013, с. 8).

На нашу думку, таке введення слів є невиправданим з лінгвістичного погляду, оскільки в близькоспорідненій мові відповідні семантичні еквіваленти присутні.

Очевидно, частота уживання цих прикладів у російській мові призводить до втрати ними негативної конотації, активізація ж селективного компонента трансфор-

мує значення українських корелятивів, в результаті чого виникає інтерференційна помилка: *На окраине Кабула возникают самостийные лагеря беженцев* (газета “Факты и комментарии”, № 45, від 15.03.2013, с. 6).

Причини семантичної інтерференції криються не тільки в розбіжності компонентів структури контактуючих мов, а й при повній тотожності значень українській й російській кореляти можуть розходитися синтагматичними та парадигматичними зв'язками. Так, паралекси *боязкий* і *боязливый* характеризуються спільністю семантики, але різняться за складом синонімічних рядів у кожній мові. Пор.: укр. *боязкий, боязливый, боягузливый, лякливый, полохливый, тремтливый* (поет.) та рос. *боязливый, робкий, трусливый, трусоватый* (разг.), *несмелый, малодушный*. Нетотожність синонімічних рядів двох мов виявляється не тільки у вживанні прикметника *боягузливый* відповідно до розмовного *трусоватый* і відсутністю в російській мові рідковживаного поетичного *тремтливый*, а й у різниці конотативних значень.

Так, у “Повести о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем” М. В. Гоголя спостерігається заміна відсутнього в українській мові синоніма *робкий* словом *боязливый*: *Иван Иванович несколько боязливого характера* (с. 12). Ад'єктив *боязливый* у цьому прикладі вжитий у значенні “нерішучий” і, замінюючи синоніми *робкий, малодушный*, розширює свій семантичний обсяг і сполучуваність під впливом українського корелята.

Зіставлення семантичної структури омолексів *смутный* – *смутный* свідчить, що вони не збігаються в значенні. Так, український ад'єктив має три семи: 1. “який відчуває смуток, якого охоплює сум”; 2. “сповнений, пройнятий смутком”; 3. “який викликає смуток” [4, т. 3, с. 345]. Його російський відповідник – тільки дві семи: 1. “сіяти смуту, заворушення”; 2. “невиразний, незрозумілий”; 3. “неспокійний, тривожний” [3, с. 680].

У романі “Случайному гостю”, за який Олексій Гедеонов у 2011 р. здобув Гран-прі Всеукраїнського конкурсу “Активізація слова”, ця лексема вжита у першому значенні, що виділяється тільки в українського корелята: *Не будь смутный, – говорит бабушка* (с. 6). Отже, російський прикметник під впливом українського поповнюється новим значенням.

Поширеними інтерференційними помилками є вживання власне українських лексем у російськомовних текстах. Це українізми, які в Словнику російської мови або відсутні, або подаються як такі, що використовуються поза межами літературної мови, або утворені від однокореневих слів, що мають різні значення у двох мовах.

Наприклад: *Раскатывание теста, ополоснутого “в трех водах”, происходит в молчании, я шугаю качалкой, пытаюсь отогнать память о взгляде с пола* (с. 12). Українська багатозначна лексема *шугати* вжита у значенні: “совати, тикати”. У словникових реєстрах російської мови такого слова немає, в деяких діалектах воно використовується в іншому значенні: “швидко пересуватися в різних напрямках, куди-небудь”.

У реченні: *Молочные ряды с штабелями желто-белых ломтей творога, настоящего, ароматного, жирного творога с марлевой штриховкой на крохком боку* (с. 56), лексема *крохком* асоціюється з російським словом *кроха* “маленька частинка чого-небудь” та українським прикметником *крихкий* “який легко кришиться”. Помилка пояснюється неправильним вибором словотвірної моделі в російській мові під впливом української.

Явище міжмовної інтерференції є одним із типів мовної взаємодії, що відбувається в межах і внаслідок мовних контактів. Основним чинником лексичної інтерференції є соціальне значення української мови для російськомовної літератури України. Особливостями міжмовної інтерференції є активізація спільних для двох мов лексем, ускладнення в семантичній структурі, розширення меж сполучуваності, заміщення спільними лексичними одиницями актуальних тільки в українській мові синонімів.

Отже, наявність численних фактів, зумовлених інтерференцією, свідчить на користь того, що в умовах білінгвізму можна говорити, скоріше, про неповну, або адекватну, двомовність. Тому особливої актуальності набуває робота над питаннями підвищення культури мови україно-російських білінгвів.

Література

1. Карлинский А. Е. Основы теории взаимодействия языков / А. Е. Карлинский. – Алма-Ата : Галым, 1990. – 181 с.
2. Манакин В. М. Конвергентные образования и проблема интерференции в условиях близкородственного двуязычия / В. М. Манакин // Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму. – Дрогобич, 1990. – С. 82–83.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1975. – 846 с.
4. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11. – 1970–1980.
5. Супрун А. Е. Сопоставительно-типологический анализ лексики / А. Е. Супрун // Методика изучения лексики / под ред. А. Е. Супруна. – Минск : Изд-во Бел. ун-та, 1975. – С. 163–170.
6. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

УДК 811.161'367

ЕКВІВАЛЕНТИ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ**Кузьмич О. О.**

У статті йдеться про проблеми, пов'язані зі статусом еквівалентів речень (квазіречень) у сучасній українській літературній мові. На матеріалі збірок сучасної української малої прози проаналізовано різновиди власне еквівалентів речень – логічних стверджувальних, заперечних; питальних, спонукальних, емоційно-оцінних.

Ключові слова: вигуківі речення, еквіваленти речень, квазіречення, нечленовані речення, слова-речення.

Статья посвящена проблемам, связанным со статусом эквивалентов предложений (квазипредложений) в современном украинском литературном языке. На материале сборников современной украинской малой прозы проанализировано разновидности собственно-эквивалентов предложений – логических утвердительных, отрицательных; вопросительных, побудительных, эмоционально-оценных.

Ключевые слова: восклицательные предложения, эквиваленты предложений, квазипредложения, нечлененые предложения, слова-предложения.

The article deals with the problems, associated with the status of sentences equivalents in modern Ukrainian. Drawing on the material of modern Ukrainian small prose collections the author analyses the types of sentence equivalents, such as logical affirmative, negative, interrogative, imperative and emotional-evaluative.

Key words: exclamatory sentences, sentence equivalents, quasisentences, undivided sentences, word sentences.

У сучасній слов'янській та українській лінгвістиці речення, виражені словом чи неподільною сполукою, називають нерозчленованими, нечленованими, словами-реченнями, синтаксично неподільними, еквівалентами речень, вигуківими (у широкому сенсі), ізольованими частинами тощо [1].

Переконливим, на нашу думку, є визначення, згідно з яким “Словами-реченнями називаються речення, виражені одним неповнозначним словом чи сполученням неповнозначних слів, що служать для передачі змісту цілого речення, виступаючи його еквівалентом” [2]. Таке речення нічого не називає, не описує ситуації, але, як і будь-яке інше, передає певну думку як емоцію, волевияв, ствердження-заперечення тощо. Вираження суто комунікативних аспектів ситуації, неможливість формального та семантичного членування дає підстави кваліфікувати їх і як *комунікати* [3]. Без зв'язку з відповідним контекстом вони втрачають комунікативний сенс.

Розмежують вузьке і широке розуміння еквівалентів речення. У вузькому розумінні еквіваленти речення охоплюють тільки вислови, виражені частками, модальними словами, почасти вигуками. Це група так званих власне еквівалентів речення. До невластивих еквівалентів речення зараховують перервані, незакінчені (обірвані) речення, речення-звертання, формули мовного / мовленнєвого етикету. Зупинимось детальніше на першому різновиді еквівалентів речень – стверджувальних, заперечних, питальних, спонукальних, емоційно-оцінних.

Стверджувальні слова-речення – найпоширеніша конструкція, що об'єднує власне стверджувальні слова-речення, які виступають прямою і водночас позитивною відповіддю на поставлене запитання. Одні з них репрезентують увесь зміст репліки-відповіді, інші – тільки її частини, бо у відповідь, окрім слів-речень, входить речення, у конкретному змісті якого розкривається зміст самого слова-речення, як, наприклад, у такому контексті: – На всі? – Канєшно шо на всі (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”).

Пряме ствердження того, про що запитують, виражається зазвичай такими словами-реченнями, як *Так, Ага, Точно, Аякже, Добре, Да* і под. Однак слово-речення *Так* у сучасній прозі майже не простежуються, натомість поширеними є такі

власне стверджувальні слова-речення, як *Ага, О'к, Да* і под.: – Ну што, пересєчю-мся? – *Оккей!* – почепив трубку Мальчик і спустився в метро (В. Даниленко, “Кієвській Мальчик”); – Ну, вип'єм? – *Давай!* (В. Врублевський, “Юлька з пивбару”).

Слово-речення *Ну да* репрезентує не цілком кодифіковане мовлення; обидва елементи вимовляються зливо, налогошується другий із них: – І воше, як у тебе обстановка? Сама? – *Ну да* (В. Врублевський, “Юлька з пивбару”).

Залежно від комунікативної потреби стверджувальні нечленовані конструкції можуть прочитуватися з різною інтонацією: або зі спокійно спадним тоном, як у більшості з розглянутих випадків, або з помітним і водночас неоднаковим виявом енергійності, що настає за умови ускладнення слова-речення часткою, вигуком, вигуківим зворотом, фразеологізованою сполукою тощо. Категорія ствердження набуває при цьому відтінку більшої певності щодо змісту попередньої репліки; ствердження може також сприйматись як ніби задалегідь очевидне і передбачуване, наприклад: Проте я все ж таки запитав: – Літає? – *Аякже*, знайшов про що питати... (Є. Концевич, “Голубко моя сиза”).

Синтаксично нечленовані утвори цієї групи (*Атож, Аякже, Авжеж, Ну да*) здебільшого підкреслюють деяку обов'язковість, що ними стверджується. Таке підкреслення стає особливо вагомим тоді, коли у функції власне стверджувального слова-речення виступає модальне слово із зазначенням необхідності, впевненості або коли ствердження виражається кількома різними словами, наприклад: – Розумієте? – запитала знову “Йоко Оно”. – *Так, авжеж* (А. Шевчук, “Тризна по-домашньому”).

Відповідь-згода іноді є ухильною: мовець чогось не знає, він тільки щось припускає з більшою чи меншою ймовірністю. Так здебільшого буває тоді, коли йому треба висловитись у плані майбутнього, про те, що тільки має статись, наприклад: – Думаєш? – засумнівався Гога. – *Д-да*, – непевно буркнув (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”).

Незначну групу становлять слова-речення, якими мовець не тільки що-небудь стверджує, а й водночас підсумовує почуте, побачене, виражаючи цим своє загальне ставлення до нього. Автори вводять їх як емоційно-вольові засоби мовлення, що формуються за різних обставин, найчастіше тоді, коли людина упродовж певної паузи попередньо щось обмірковує, почувается непевно, хвилюється або коли мовцю “нічого сказати”, наприклад: – Бач, – сказав Павка. – Гаврош тільки на два роки старший од нас, а вже переходить на свій хліб. *Отаке-то діло!* (Г. Шкляр, “Фосфорична Мері”).

Іноді можемо простежити стверджувальні слова-речення, якими підтверджуються міркування, погляди самого мовця. Це своєрідні відгуки на його власні недовисловлені думки. У такому разі переважно послуговуються стверджувальними словами *Так* або *Да*. Зазвичай такі слова-речення експресивні, вимовляються окличною чи сповненою чуттєвої сили розповідною інтонацією, уживаються в монологічному мовленні, у тому числі й у внутрішньому, як автора, так і персонажів, наприклад: – *Так-так*, – знову подумав лікар, не сказавши нічого (В. Янчук, “Ромашки”).

Функціонують також, хоч і у невеликій кількості, синтаксично експресивні конструкції, що утворились поєднанням службових або водночас службових і повнозначних слів. Специфічною ознакою таких слів-речень є частка *та* на початку. Вони сприймаються як певною мірою фразеологізовані, здебільшого виражають не звичайне ствердження, а ствердження-згоду або ствердження з іншими додатковими модальними значеннями: оцінкою того, про що запитують або про що розповідають, упевненістю або неупевненістю, що нею супроводжується висловлене ствердження; інколи такі конструкції позначають певною мірою байдужість співрозмовника та ін.: – Ой, я хоч і мучилась з ним, та сльози такі за ним гіркі проливали. – *Та воно то так...* (Л. Таран, “Звичайна історія”).

Заперечні слова-речення посідають незначу частку з-поміж усіх еквівалентів речень у сучасній малій прозі. Трапляються переважно в діалогічному мовленні і здебільшого виражаються заперечним словом *Ні*, що набуває додаткових модально-експресивних відтінків, стає емоційно вагомим, якщо повторюється (*ні...ні*), супроводжується іншою часткою (*та, зовсім, ще, ба* і под.) або вигуком (*о, е, ах, ех*), наприклад: – *Ні*, – спокійно заперечив Іван Петрович, – *ні*, молодий чоловіче (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”); – Ми можемо тут поговорити? – *Та*

ні (К. Москалець, “Розпал осіннього яснобачення”); – *Е ні...* Краще називай мене просто мама (А.Тютюнник, “Намисто із шипшини”).

Заперечним словам-реченням, що ними передається незгода з пропозицією чи міркуванням співрозмовника, пряме запитання звичайно не адресується, і тому вони не становлять прямої заперечної відповіді. Уживаючись за розповідною, розповідно-окличною або спонукальною реплікою, такі слова-речення заперечують те, про що в ній ідеться, виражають незгоду з її змістом, яка часто супроводжується сумнівом, здивуванням, ваганням і под. Крім слова *Ні* у цій функції вживаються модальні слова *Неправда*, *Ажніяк*, *Неправильно* і подібні, наприклад: – *Неправда, ні-ні!* Що ти? Я не зможу! (О. Жовна, “Бабка”).

Подеколи автори використовують заперечні слова-речення, якими мовець заперечує сам собі, щоб у такий спосіб упевнитись у правильності заперечення і, отже, у доцільності деяких власних міркувань, висновків, власної поведінки. Такі структури характерні для монологічного, діалогізованого мовлення, а також для зовнішнього і внутрішнього мовлення персонажів. Зазвичай вони виражаються словом *Ні*, яке може обрамлювати вислів або повторюватись, наприклад: – *Ні*, хіба може хтось це зрозуміти? *Ні!* (Б. Жолдак, “Заручник імперіалізму”); – *Ні, ні!* Треба щось робити, має бути вихід! (В. Врублевський, “Пригоди лейтенанта Соловейчика”).

Простежуємо також використання стверджувального слова для передання заперечення з певним модально-емоційним відтінком, скажімо, із відтінком незгоди. Заперечна функція такого слова-речення визначається змістом попередньої репліки або попередньої і наступної водночас: – Ще не заспокоївся? – *Ага*. Він вам заспокоїться (Ю. Жигун, “Бузок”).

Інтонація переборює тут “опір” природної для наведеного слова *Ага* стверджувальної модальності, виражаючи тим самим заперечне реагування мовця на зміст попередньої репліки, підкреслюючи його збентеження, бо сказане співрозмовником виявилось для нього несподіваним.

Як і заперечні нечленовані конструкції, **питальні слова-речення** також спорадичні в сучасній малій прозі. Функціонують переважно в діалогічному мовленні, у репліках-запитаннях. Вони мають виразну питальну інтонацію із нашаруванням модально-експресивних відтінків, які залежать від контексту чи ситуації мовлення. Здебільшого виражаються стверджувальними і заперечними словами *Так*, *Ні*, *Гаразд*, *Справді*, *Дійсно*, *Правда*, частками *Невже*, *Хіба*, *Тобто*, *Та ну* і под.

Окремий різновид питальних слів-речень становлять ті, що мають характер перепитування, яке сам мовець часто розгортає, уточнює подальшою синтаксично членованою реплікою, або ж сам формулює думку чи вносить нові елементи в розмову: – Ко-ти-ку? За гвалтування сидять п'ятнадцять років? – *Невже?* (С. Кононенко, “Земляки на чужині”).

Таку ж функцію, але з більшою експресією виконують кількаслівні усталені звороти на кшталт *Та ти що?*, які служать індикатором великого подиву мовця: – Та й Мореман твій, може, застрелився від дурних балачок. Поняв? – *Та ви що?* (Г. Цимбалюк, “Холодний ноктюрн”).

Спонукальні слова-речення являють собою офіційні та неофіційні команди, накази різного ступеня категоричності, подеколи спонукування-прохання, побажання і под. Для посилення імперативності вислову автори часто вдаються до лексичного повтору чи поєднання слів у різних виявах: – *Годі, годі!* – нарешті, втомившись, каже вона, і тільки тоді дозволяє йому говорити (Л. Таран, “Звичайна історія”); – *Ур-р-ра! Гайда!* – зашуміла юрба (Г. Тарасюк, “Пирого до повстанців”).

Із-поміж інших структур найбільшого поширення набуло слово-речення *Ну* та його фонетичний варіант *Ану*, що спонукають співрозмовника до подальшої оповіді й водночас засвідчують зацікавленість нею. Зрідка частка *Ну* входить до складу усталених фразеологізованих зворотів, що в цілому виражають негативну реакцію мовця на вчинки іншої особи (осіб): – *Ну?* Як діла? (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”); – *Та ну його!* Нічого не вийде (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”).

На тлі авторського тексту достатньо зримі й **емоційно-оцінні слова-речення**, представлені вигуками *О!*, *А!*, *У!*, *Ох-ох!*, *Ого-го!*, *Ах!* і под., що містять у собі позитивне і водночас оцінно-експресивне ставлення мовця до простежуваних явищ;

сполуки фразеологізованого типу *От тобі й маєш!*, *Треба ж!*; іменникові сполуки *Ганьба!* *Оце життя!* *Ну й краса!* тощо.

Загалом сучасна мала проза, якнайвиразніше засвідчуючи тенденцію до економії мовленнєвих засобів, активно послуговується різними комунікативними та емоційно-експресивними еквівалентами речень.

Література

1. Загнітко А. П. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2009. – Вип. 19. – С. 79–91.
2. Медушевський А. П. Синтаксис / А. П. Медушевський // Сучасна українська літературна мова. – К. : Вища школа, 1975. – С. 284–390.
3. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

УДК 821.161.2:83–31(О.Гончар)

КОНЦЕПТ “КАХОВКА” В РОМАНІ О. ГОНЧАРА “ТАВРІЯ”**Горбинко О. Ю.**

У статті розглянуто концепт “Каховка” в романі О. Гончара “Таврія”. Автор ґрунтовно розкриває основні ознаки цього концепту, подає його аналіз з опорою на текст.

Ключові слова: концепт, Каховка, О. Гончар.

В статье рассмотрен концепт “Каховка” в романе О. Гончара “Таврия”. Автор раскрывает основные черты данного концепта, подаёт его анализ с опорой на текст.

Ключевые слова: концепт, Каховка, О. Гончар.

The article focuses on the concept of “Kakhovka” in O. Honchar’s novel “Tavriya” reveals the main features of this concept and analyses it.

Key words: concept, Kakhovka, O. Honchar.

У сучасних лінгвістичних студіях спостерігаємо поживлення інтересу науковців до проблеми взаємозв'язку мови та мислення. Це питання постало в центрі уваги когнітивної лінгвістики, оскільки мова та мислення тісно пов'язані з процесами пізнання. Мова і мислення – це складні явища, кожне з яких має власну специфічну форму і власний специфічний зміст.

Ключем до з'ясування взаємовідношень між мовою та мисленням, зважаючи на останні досягнення, правомірно може вважатися когнітивна лінгвістика. Також вона є ядром “міждисциплінарного інтегративного підходу до розуміння та моделювання свідомості, пізнання, спілкування, діяльності” людини [3, с. 34]. Ці характеристики когнітивної лінгвістики дозволяють активно використовувати її здобутки при аналізі творів художньої літератури.

Останнім часом дослідники все частіше звертаються до вивчення та систематизації концептів у творчості окремих письменників, наприклад, О. Кобилянської (І. Каменська), В. Капніста (О. Казанжи), Г. Квітки-Основ'яненка (Т. Лаврієнко). Проте ґрунтовних досліджень концептів О. Гончара наразі недостатньо. Поодинокі наукові розвідки характеризують лише найбільш популярні та загальноновживані концепти, наприклад, концепт “степ” (І. Ткаченко), концепт “природа” (І. Серебрянська), концепти стихій (К. Галич).

З огляду на ці обставини ми пропонуємо аналіз образу “Каховка” у творі О. Гончара “Таврія”, який у цьому художньому тексті розширює свої значення, смислові функції та набуває концептуального значення.

Аналіз теоретичних набутоків із когнітивної лінгвістики засвідчив неоднозначність та суперечливість тлумачення поняття “концепт”. Як зазначає А. Приходько, його нерідко вживають синонімічно поряд із “стереотипом”, “архетипом”, “прототипом”, “ментефактом”, “символом”, “ґештальтом”, “культурею” [4, с. 47]. Це свідчить не стільки про відсутність єдності точок зору щодо природи та функцій концепту, скільки про багатство його ознак і властивостей. Незважаючи на це, науковці однотайні у виокремленні таких ознак концепту, як знання, культура та психологія, оцінка, що складають основу тієї чи іншої дефініційної моделі.

На наш погляд, найбільш вдало сутність концепту “Каховка” характеризує модель “концепт ≡ аксіологічне утворення”, яка ґрунтується на феномені “духовна цінність”: суспільні уявлення про добро і зло, красу і потворність, любов і ненависть, правду і кривду, справедливість тощо [4, с. 49]. Аналізуючи концепт “Каховка”, ми розглянемо антонімічну пару духовних цінностей “добро і зло”.

Для кожного з героїв, залежно від його життєвого досвіду, Каховка стає уособленням певних життєвих цінностей. Наприклад, один з наймолодших героїв твору Данько спочатку уявляє Каховку “як біле, веселе місто-ярмарок” [1, с. 9], “місто щастя” [1, с. 9], “щасливий, чудесний край” [1, с. 12], край, де панує справедливість.

Тобто для нього в цей період “Каховка” – це добро. І навпаки, після численних життєвих випробувань “розтанули квіти – розтеклися наївні Данькові марева” [1, с. 137]. Він розуміє, що світ “скрізь однаково несправедливий”, і тепер його аксіологічна шкала різко змінюється. Концепт “Каховка” вже не є символом чистого, світлого начала, а набуває негативного значення, це уособлення “моторошного круговороту людської веремії”.

Отже, ми спостерігаємо зовсім протилежне уявлення про одне й те саме поняття. Воно виступає у свідомості людини то як світлий, то як темний образ. Для розуміння сутності процесу трансформації необхідно в комплексі аналізувати життєвий досвід героя та його уявлення про “Каховку”.

Данько – молодший син Яресчихи, який після загибелі батька став своєрідним захисником дому. “Тринадцятий рік ще тільки минає хлопцеві” [1, с. 7], але він вже рветься на заробітки, щоб виправдати свій, не з власної волі здобутий, статус маленького господаря: “Якщо сестра сподівається там заробити за літо на корову, то він заробить принаймні хоч на теля” [1, с. 9]. Данько прагне знайти там не тільки матеріальне щастя, але й торжество справедливості: “Не буде там ні сільської розправи, ні податей, ні буцегарні, не буде ні проклятих глитаїв Огієнків, ні панських прикажчиків, до яких мати ходить в’язати за шостого снопа” [1, с. 9]. Таке розставлення акцентів дає змогу побачити, наскільки важливою є роль середовища, в якому зростає дитина, для формування її системи цінностей.

Та поряд із дорослими мріями в нього жевріють суто дитячі бажання, те, чого не вистачає хлопцеві (“каруселі”, “червінці”, “калачі”, “паски”, “чоботи” тощо), і те, чого він прагне здобути в далекому краї, “степовій казці”: “... веселе місто-ярмарок, у пишній зелені, у каруселях, у весняних барвистих райдугах, під якими кожному щастить, під які тільки ступиш, як у кишнях тобі вже задзвенять легендарні таврійські червінці”, “де всі люди ходять у нових чоботях, де замість ячників їдять калачі та паски і ніхто нікого не кривдить” [1, с. 9].

Тож для Данька Каховка – це не просто місто на півдні України, не просто образ ідеального краю, це матеріальне уособлення всіх його мрій. Важливо також зазначити, що автор не дарма вживає поряд із іменником Каховка присвійний займенник “свій”, коли мова ведеться від особи Данька: “Данько бачив уже свою Каховку містом щастя” (*підкреслення наше – Г. О.*) [1, с. 9]. Ця невеличка деталь вказує на центральну характеристику цього концепту: *обмеженість свідомістю носія*. “Каховка” в цій ситуації постає як індивідуальний концепт, тому її наповнення багатше та різноманітніше від колективного, “оскільки колективна свідомість і колективний досвід є похідними від свідомості й досвіду окремих індивідів, що входять у колектив. Ці похідні утворюються шляхом редукції всього унікального в особистому досвіді та підсумовуванням збігів” [4, с. 51].

Поступово із розвитком сюжету відбуваються зміни в житті та свідомості Данька. Одним з ключових моментів є зустріч хлопця з Мефодієм Оленчуком, який розповідає про кривди, що чинять орендатори та губернатор простим трудівникам на цій “землі обітованій”. Після душевної розмови Данько ще більше впевнюється у своїх сумнівах, що закрадалися до його свідомості раніше. Тепер для нього “Каховка” наповнюється негативним значенням та втрачає свою святість: “Сумно зітхнув Данько на своєму верблюді. Каторжне життя! Бідують люди в Криничках, гинуть по каховських ярмаркових лазаретах, поневіряються й тут...” [1, с. 135].

Отже, приклад засвідчує ще одну ознаку концепту – *мінливість його структури*. Це явище тісно пов’язано із мінливістю зовнішнього світу людини і внутрішньої системи цінностей. Концепт не може бути статичним, бо його зміст постійно насичується, а обсяг збільшується за рахунок нових ознак. Концепт може навіть повністю міняти оцінний знак із негативного на позитивний або навпаки, як це відбулося в цьому романі.

Вище ми вже зазначали, що для Данька концепт “Каховка” є індивідуальним, а не колективним. Зупинимось докладніше на особливостях цього концепту як колективного. Ставлення героїв до Каховки неоднозначне, але у свідомості кожного виникає набір сталих асоціацій, які ми представимо як перифрази. Хоча словникові дефініції віддзеркалюють різні підходи до тлумачення суті перифраза, ми послуговувалися таким поняттям: перифраз – “це мовно-мовленнева одиниця, співвідносна зі словом, словосполученням і реченням, яка є вторинною назвою відомого суб’єкта чи

об'єкта, часто оцінюю, має тотожну денотативну частину значення та використовується в тексті зі стилістичною метою” [2, с. 33].

На позначення “Каховки” використано такі перифрази: “людський ярмарок”, “новітній невідільний ринок”, “заробітчанська столиця”, “безкрає заробітчанське море”, “вавилонське стовпотворіння”, “безконечне зачароване коло”, “земля обітована”, “далекий степовий край”. Це комплекс вторинних номінацій, що виникають у свідомості різних героїв роману, а розширюються та доповнюються вони через власний життєвий досвід. Пізнання живить концепт, тільки за допомогою мислення, особистих спостережень, умовиводів на каркас колективного концепту нарощуються особливі індивідуальні ознаки, як це було розкрито на прикладі Данька та його уявлення про “Каховку”.

Серед зазначених перифраз трапляються концептосимволи, що представлені у творах класиків світової літератури. Розглянемо детальніше деякі з них.

Джерелом вічних образів, які з плином часу стали символами та набули концептуального значення, стала Біблія. З неї походять такі символи, як “земля обітована” та “вавилонське стовпотворіння”. Перші згадки про “землю обітовану” знаходимо в Старому Завіті в П'ятикнижжі Мойсея. За першоджерелом це райська країна, куди після довгих поневірянь пророк Мойсей вивів свій народ.

Недарма О. Гончар порівнює український народ із єврейським. У нас, справді, деякою мірою схожі долі. Українці теж змушені поневірятися по невідомих землях у пошуках щастя та кращого майбутнього для своїх нащадків. Таке зіставлення не нове для української літератури, у філософській поемі “Мойсей” І. Франко також використовує образ “землі обітованої” як втілення мрії українського народу про краще майбутнє.

“Каховка” для героїв роману О. Гончара – змучених тяжкою працею та нестатками українців – стає уособленням “землі обітованої”. Це втілення мрій, місце, де панує справедливість та рівноправність. Люди впевнені, що тільки в Каховці здійсниться їхні мрії, вона стає їхньою останньою надією.

Та опиняючись в Каховці, люди перемішуються, забувають про все – місто стає схожим на “вавилонське стовпотворіння”. Цей вислів походить із біблійної легенди, в якій розповідається, що люди після “всесвітнього потопу” намагалися збудувати вежу, щоб її верх сягав небес. Бог розгнівався на таку зухвалість і змішав людські мови, внаслідок чого люди перестали розуміти один одного й розсіялися по всій Землі. Отже, “вавилонське стовпотворіння” – це безладдя, шум, збіговисько, метушня, відсутність єдиної підпорядкованості. Відображення всього цього ми бачимо в романі “Таврія”: “З ранку до ночі горляють водоноси, вищать шарманки, іржуть коні, перегукуються похриплі наймачі... Тисячі голосів, безліч звуків зливаються в гарячий, розморений, одурманюючий гул...” [1, с. 37].

Таким чином, образ “Каховки” концептуальний у романі “Таврія”, з ним пов'язані не тільки прагнення героїв, а й основні події. Він втілює систему аксіологічних категорій, головними з яких є антонімічна пара “добро – зло”, що порізно му виявляють себе на початку та наприкінці роману. Проаналізувавши образ “Каховка” крізь призму світобачення одного з головних героїв – Данька, ми дійшли висновків, що цей концепт набуває індивідуального значення, є мінливим та оцінним. У процесі аналізу концепту як колективного розглянуто перифрази, які є відображенням уявлень людей про Каховку, їхнього ставлення до неї.

Перспективи роботи вбачаємо в подальшому студіюванні концепту “Каховка” у творі О. Гончара “Таврія”, ґрунтовнішому аналізу його як колективного.

Література

1. Гончар О. Твори : у 7 т. / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1987.
Т. 2 : Таврія : роман ; Перекоп : роман / приміт. В. Ковалю. – 1987. – 717 с.
2. Корпусь О. Перифрази як елемент концептуальної картини світу в романах Олесья Гончара / О. Корпусь // Дивослово. – 2013. – № 1. – С. 33–37.
3. Ляпин С. Х. Концептологія: к становленню похода / С. Х. Ляпин // Научные труды Центроконцепта. – Архангельск : Поморский гос. ун-т, 1997. – Вып. 1. – С. 11–35.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

УДК 811.161.2'373

ФОЛЬКЛОРНА ОСНОВА СКЛАДЕНИХ НАЙМЕНУВАНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Кирилюк О. В.

У статті проаналізовано особливості використання фольклорних складених найменувань, які служать основою для творення авторських лексичних номінацій. На прикладі сучасної української поезії продемонстровано ефективність проведення експертизи фольклорних текстів з метою формування і фільтрації словника авторських складених найменувань в українській поезії ХХ ст.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, складене найменування, українська поезія ХХ ст., Василь Стус, Максим Рильський, Павло Тичина, фольклоризм.

В статье проанализированы особенности употребления фольклорных сложно-составных наименований, служащих основой для образования авторских лексических номинаций. На примере современной украинской поэзии продемонстрировано эффективность проведения экспертизы фольклорных текстов с целью формирования и фильтрации словаря авторских сложносоставных наименований в украинской поэзии ХХ в.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, сложносоставное наименование, украинская поэзия ХХ в., Василь Стус, Максим Рильский, Павло Тычина, фольклоризм.

The article analyzes the peculiarities of the use of folklore compound names serving as the basis of author's lexical newterms. Drawing on modern Ukrainian poetry shows the efficiency of examining folklore texts aimed at forming and filtrating the author's compound names in Ukrainian poetry of 20th century.

Key words: author's lexical newterms, compound name, Ukrainian poetry of 20th century, Vasyl Stus, Maksym Rulskij, Pavlo Tychyna, folklorism.

Формування реєстрів авторських лексичних новотворів – складний процес, який передбачає багаторівневий аналіз одиниць індивідуально-авторської номінації. Для ідентифікації авторського okazіонального дослідники пропонують застосовувати такі критерії: словотвірний (“незвичність новотвору, зумовлена порушенням законів узуального словотвору”), експресивно-стилістичний (“здатність слова бути виразовим засобом і створювати необхідний стилістичний ефект”), функціональний (створення слова з метою заповнення “лакун” у лексичній системі), критерій контекстуальної (ситуативної) прикріпленості), лексикографічний (відсутність фіксації слова в лексикографічних виданнях) [2, с. 74–77].

На початкових етапах формування реєстрів словників авторських лексичних новотворів укладачі найчастіше застосовують останній критерій, хоча він і не є достатньо надійним, про що свідчать, зокрема, результати напрацювань членів неографічних лабораторій Рівненщини. Наприклад, у процесі формування реєстру авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) Павла Тичини спочатку як новотвір було зафіксовано номінацію *зелен-розмай* (*Зелен-розмай*, прикм., ... і прислів'я й приповідки / про *зелен-розмай* гаї... (ПТЗ:77 # 1958), однак згодом з'ясувалося, що слово функціонує в народній пісні “Гаю, гаю, зелений розмаю” (“*Гаю, гаю, зелен розмаю, / Любив дівчину, сам добре знаю*”), і тому не може кваліфікуватися як авторський новотвір. Також у словнику спочатку наводилася така стаття: *Річка-бережок*, ім., ж. р., ... *Леонтовича зустрінем / над річкою-бережком* (ПТ2:132 # 1940), але після перевірки за збірником українських пісень, виявилось, що воно уже функціонує там, зокрема у пісні “Над річкою, бережечком”: *Над річкою, бережечком / Ішов чумак з батіжком, / Гей-гей, з Дону додому* [12].

Фольклорні тексти – це скарбниця народної мудрості, бездонне джерело сюжетів, образів, художніх засобів для митців слова. Без сумніву, фольклор є основою

виникнення художнього стилю літературної мови, про що зауважують у наукових розвідках І. Білодід, А. Коваль, С. Єрмоленко, Л. Мацько та інші.

Н. Данилюк пропонує мати на увазі кілька ключових моментів, аналізуючи взаємодію фольклору та літературної мови. Це такі: “значення народнопоетичної творчості для започаткування авторської літератури в найдавніші часи; використання уснопісенних засобів у середні віки як вияв народності у творах письменників; вплив фольклору /.../ на формування літературної мови; звертання сучасних авторів до народнопісенних одиниць – показника національної ментальності та засобу стилізації” [5, с. 67]. Отже, зв'язок між уснопісенним словом та творчістю автора простежується на всіх етапах становлення літературної мови.

Однією з найвиразніших ознак поетичного мовлення є вживання складених найменувань, які детальніше та конкретніше характеризують денотат. Юкстапозити – це своєрідний спосіб конденсації думки та лаконічності мовлення [3, с. 1].

Потреба укладання словника фольклоризмів-юкстапозитів – “маркерів фольклорного мовлення” [5, с. 172] – назріла у зв'язку з тим, що деякі із складених найменувань потрапляють до реєстрів словників АЛН і кваліфікуються як індивідуально-авторські одиниці, тоді як насправді вони функціонують у народнопоетичних текстах і не є власне авторськими номінаціями.

На прикладі порівняння словників АЛН Павла Тичини [7, с. 182–264], Максима Рильського [4, с. 158–176], Василя Стуса [10, с. 328–426] та словника фольклоризмів-юкстапозитів визначимо ті слова, які потрібно вилучити з реєстрів уже опублікованих словників неологічної лексики.

Авторка пропонованої статті здійснила спробу сформувати реєстр фольклоризмів-юкстапозитів (понад 2500 одиниць). Джерельною базою слугувало 100 збірок усної народної творчості (казки, легенди, перекази, пісні та ін.), із-поміж яких – видання серії “Українські пісні в записах письменників” (Київ, 1970-ті рр.). Опрацювання цих джерел допоможе фіксувати юкстапозити в тих народнопоетичних текстах, які збирав сам письменник, неологічна лексика якого є об'єктом лексикографічного опису.

Павло Тичина створював АЛН різними способами, однак, “крім кореневих, безафіксованих неологізмів другим улюбленим їх видом для Павла Тичини є різного типу складні слова. Складні слова – давній поетичний засіб, кожний поет використовує його по-своєму” [8, с. 1]. М. Пилинський та Г. Колесник зауважують, що “три головних напрями мовностилістичних шукань простежуються в творах Тичини: поетичної символіки, стилізації під фольклор і публіцистичності” [8, с. 1]. Поет був надзвичайно близьким у своїх творах до народнопоетичної стихії.

У статті “Квітни, мово наша рідна...” П. Тичина зазначає: “Народ наш – найталановитіший мовотворець і піснетворець. Ми ж, його співці і піснярі, чуйно прислухаємося до свого народу, до чудесної мови /.../ та вловивши якась щонайвлучніше слово, швиденько, як найбільшу нашу радість, як справжнє художнє відкриття, дбайливо встановлюємо та приладжуємо у свій твір” [11, с. 22].

Узявши за основу укладений реєстр фольклоризмів, проведено повторну експертизу реєстру АЛН Павла Тичини, у результаті якої було вилучено частину слів, зафіксованих у народних піснях: *брат-побратим: Ой орле-брате, орел-брате, / Ой брате, брате-побратиме...* (УНП1: 155); *вино-зелено: На одному – гірка горілка, на другому – вино-зелено. / А на третьому – медок-солодок* (ДЦКЗ: 131); *вітер-вітерочок: – Повій, вітре-вітерочку, / З глибокого яру...* (ТВ: 411); *козак-нетяга: ... Що я – козак-нетяга, / В мене овець ватага...* (СПП: 278); *путь-дорога: Отак Свирид нахвалявся, / В путь-дорогу споряджався...* (НАТ: 45) та інші.

Окрім того, в поетичних текстах Павла Тичини зафіксовано групу складених номінацій, компоненти яких поєднані сурядним зв'язком, однак порядок розташування компонентів юкстапозитів інший, аніж у народнопоетичних текстах: *голубка-голуб* у Павла Тичини, а в народній пісні – *голуб-голубка: Взяли тее вино докупочки злили, / Як голуб-голубка, головки схилили* (БРПС: 269); *гора-висота – висота-гора: А сокіл /.../ на високу висоту-гору підношав...* (ГЕУН: 22); *розум-ум – ум-розум: ... я [батько. – О. К.] вже не в силі його [Климку. – О. К.] вчити уму-розуму* (УНК2: 252) та ін. Можна зробити припущення, що поетові були відомі наведені вище народнопісенні найменування, формальна ж модифікація їх нерідко була спричинена версифікаційними потребами, як-от: *Горá-висотá, ім., ж. р., <наголошення*

П. Тичини>, ... *За горою-висотю – / далина...* (ПТЗ: 398 # 1950–1967); Рóзум-ум, ім., ч. р., *Ей ви, чорні світу сили, / чи ви в розумі-умі?* (ПТЗ: 138 # 1960).

За аналогією до фольклорних складених найменувань, на нашу думку, утворено такі слова: *леґінь-сокіл*, оскільки в народних текстах зафіксовано *син-сокіл* (УНПБ: 227), *Степан-сокіл* (ПЗУ: 143), *Федір-сокіл* (КВ: 46: 405), *хлопець-сокіл* (УНДІП: 380), *брат-сокіл* (УНБ: 50) та ін.; *ма́мочка-не́нечка* – у фольклорі *мамка-не́нька* (БРПС: 54), *ма́тінка-не́нька* (БРПС: 353), *не́нька-ма́тінка* (БРПС: 314), *не́нька-ма́туся* (НПЮФ: 100); *пта́шка-щебету́шечка* – *пташечка-щебеташечка* (УФХ: 87), (УНПТ: 49). Такі слова утворено “за рахунок структурно-семантичної трансформації традиційних народнопоетичних конструкцій” на основі типових граматичних моделей чи асоціативних зв’язків [6, с. 89].

Значна кількість народнопоетичних юкстапозитів не випадкова, оскільки Павло Тичина сам збирав твори усної народної творчості, записував їх від своєї матері. Йому нерідко приписували авторство того чи того слова, однак він ще за життя зазначав, що ці слова не його, а взяті з народних текстів. Поет зауважував, що “усна мова українського народу в своєму найширшому вжитку позбавлена отого горезвісного примітивізму, вона стала багатогранно багатою і культурною” [11, с. 23].

Активним словотворцем ХХ ст. був і Максим Рильський, який неодноразово відзначав величезну естетичну й виховну роль народного слова. Зокрема, в статті “Краса і велич народного слова” письменник зауважував: “Годі вже говорити про музичне багатство української народної поезії, про такі її засоби художнього змалювання, як паралелізм, глибокі й творчі порівняння, яскраві епітети, дзвінки рими і чіткий ритм, добірні слова живої народної мови” [Цит. за: 1, с. 81]. Ще в одній статті автор пише про коренеслівну (*біжить-лідбігає, живе-проживає, кле́не-проклінає* та ін.) та синонімічну (*знає-відає, плаче-ридає, срібло-злото* та ін.) тавтологію, що притаманна народнописним текстам [9, с. 205]. Отже, складені народнописні конструкції були добре відомі поетові.

Після перевірки за словником фольклоризмів-юкстапозитів із реєстру АЛН М. Рильського потрібно вилучити деякі слова, зафіксовані в народнописних текстах: *орел-сизокрил*, ім., ч. р., ... *літає орел-сизокрил...* (МР1:362 # 1924); *пла́кати-рида́ти*, дієсл., *Мати там плаче-ридає...* (МР1:52 # ~1910); *Ту́рок-янича́р*, ім., ч. р., *Гей ви, хмари, турки-яничари, / Ви не йдіть ордою на облогу, / Не лякайте косарів у лузі...* (МР1:210 # ~1925); *шШуміти-гудіти*, дієсл., *Так іноді стрільці почнуть звичайні влови, / На лиса простого пускаючи собак, – / І враз почнеться крик, шумить-гуде байрак...* (МР/ПТ:66 # 1927). Така перевірка аніскільки не применшує ролі та місця “Словника авторських лексичних новотворів М. Рильського”, а тільки сприяє фільтрації реєстру словника.

Ми спробувати промоніторити й “Словник авторських лексичних новотворів Василя Стуса” [10, с. 328–426], що, на нашу думку, сприятиме в подальших дослідженнях фільтрації реєстру словника. Наприклад, слово *ждати-пождати* зафіксовано в контексті *Ждуть-пождуть* [братчики. – О. К.], *а галера все не показується* (СМ: 173); *Ждуть-пождуть люди сонця...* (УМДЛ: 10). Пропонуємо вилучити й номінацію *світ-сонце*, оскільки вона вживається в пісенних контекстах: *Поки світа-сонця!..* (УФХ: 584); ... *Поки світ-сонця вороги б Києва не достали!* (ІПАД: 82); *Ну, запорожці, дарую [цар. – О. К.] вам цю землю, живіть, поки світ-сонця!* (ЛВ: 34).

За аналогією до народнописних, на наш погляд, В. Стус утворив такі слова: *бути-перебути, водити-виводити*, оскільки дієслова з префіксами *по-*, *на-*, *ви-* поширені в народнописних творах [5, с. 153], а найбільш виразними вони стають з безафіксними формами першого компонента складеного найменування.

Отже, укладання словника фольклоризмів-юкстапозитів у подальшому значною мірою сприятиме фільтруванню реєстрів словників авторських лексичних новотворів.

Література

1. Бисикало С. К. Український фольклор : Критичні матеріали / С. К. Бисикало, Ф. М. Борщевський. – К. : Вища школа, 1978. – 288 с.
2. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : монографія / Г. М. Вокальчук. – Острог : Нац. ун-т “Острозька академія”, 2008. – 536 с.

3. Вокальчук Г. М. Юкстапозити – назви осіб в українській поезії 20–30-х років ХХ століття // Актуальні проблеми сучасної філології. Наук. записки Рівненського пед. ін-ту. Філологічні студії : у 2 т. – Рівне, 1995.

Т. 2. – 1995. – С. 128–145.

4. Гаврилюк Н. В. Словник авторських лексичних новотворів Максима Рильського / Н. В. Гаврилюк // Київські неокласики: словотворчість / Н. В. Гаврилюк ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острого : Видавництво НаУ “Острозька академія”, 2009. – С. 158–176. – (Лексикографічна серія “Українська індивідуально-авторська неографія” ; вип. 2).

5. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні : монографія / Ніна Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.

6. Данилюк Н. Фольклор як функціонально-стильовий різновид сучасної української мови / Н. Данилюк // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 87–94.

7. Кирилюк О. В. Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини / О. В. Кирилюк // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття : збірник наукових праць ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2011. – С. 182–264. – (Лексикографічна серія “Українська індивідуально-авторська неографія” ; вип. 5).

8. Пилинський М. М. Олюднене слово поета [Електронний ресурс] / М. М. Пилинський, Г. М. Колесник. – Режим доступу:

www.kulturamovy.org.ua/KMpdfsMagazine12-3.pdf. – Назва з екрана.

9. Рильський М. Героїчний епос українського народу / М. Рильський // С. К. Бисикало, Ф. М. Борщевський. Український фольклор : критичні матеріали. – К. : Вища школа, 1978. – С. 203–213.

10. Тимочко О. Б. Словник авторських лексичних новотворів Василя Стуса / О. Б. Тимочко // Словотворчість шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай : збірник наукових праць ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острого : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2011. – С. 328–426. – (Лексикографічна серія “Українська індивідуально-авторська неографія” ; вип. 4).

11. Тичина П. Квітни, мово наша рідна / П. Тичина. – К., 1971. – С. 18–27.

12. Українські пісні з нотами. Зібрав А. Конощенко. Перша сотня, вип. 2; Друга сотня; Третя сотня. – Одеса, 1909. – С. 117 (Єлисаветградський пов.).

УДК 81.38.72

ПЕРИФРАЗА ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ ЗОБРАЖЕННЯ ДІЙНОСТІ В СУЧАСНІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ

Приблуда Л. М.

У статті описано перифраз як один із видів вторинної номінації на матеріалі української малої прози сучасних письменників. Розглянуто теоретичне підґрунтя цього явища, виокремлено основні тематичні групи, проаналізовано стилістичне навантаження перифрастичних мовних одиниць.

Ключові слова: вторинна номінація, перифраз, мала художня проза, стилістична функція перифраз.

В статье описано перифраз как один из видов вторичной номинации на материале украинской малой прозы современных писателей. Рассмотрены теоретические основы этого явления, выделены основные тематические группы, проанализирована стилитическая нагрузка перифрастичных языковых единиц.

Ключевые слова: вторичная номинация, перифраз, малая художественная проза, стилитическая функция перифраз.

This article treads paraphrases one of the types of secondary nomination material of Ukrainian contemporary short story writers. The theoretical basis of this phenomenon and the main theme groups are analyzed.

Key words: secondary nomination, paraphrase, small prose, stylistic function paraphrases.

Концептуальні ідеї щодо визначення лінгвістичної природи, стильової специфіки перифраз висвітлено у працях О. Потебні, Л. Булаховського, М. Бакіної, Д. Вовчок, І. Гальперина, А. Григор'євої, Г. Євсєєвої, І. Кобилянського, М. Коломієць, О. Копусь, О. Макарової, О. Мінакової, Г. Моложай, О. Некрасової, Ю. Орлова, О. Петришиної, Є. Регушевського, Л. Синельникової, Н. Сологуб, Ю. Тимченко, О. Ткаченко, Г. Удовиченко, В. Уткіної, Л. Шубіної, О. Юрченко та ін.

У науковій літературі немає єдиної думки про те, предметом якої галузі мовознавчої науки є перифрази. Так, М. Коломієць, Є. Регушевський розглядають явище перифрази в лексикології, М. Шанський, О. Юрченко – у фразеології, Г. Удовиченко, І. Гальперін, І. Кобилянський – у синтаксисі. На думку В. Зайцевої, недостатня чіткість у трактуванні сутності перифрастичних одиниць зумовлена тим, що деякі мовознавці не диференціюють при аналізі поняття “перифрастичної мови” і “перифраза”, тобто не проводять межу між здатністю мови виражати те саме чи схоже значення різними засобами, з одного боку, і конкретними мовними одиницями, що функціонують у текстах і мають відповідну логіко-психологічну основу, образну семантику і відповідну структуру, – з іншого [4, с. 79].

Теоретичні узагальнення мовознавчих розвідок про перифразу дають змогу визначити два напрямки вивчення цього явища, що формуються відповідно до трактування перифрази як стилістичної фігури (стилістичний напрям) чи як мовної одиниці (ономасіологічний напрям). Представники цих напрямків сходяться в міркуваннях про категорійні ознаки перифрази, як-от: описовість (перифраза завжди є аналітичним неоднослівним виразом), співвіднесеність з іншим словом або виразом, що є звичайною, традиційною назвою предмета, явища, об'єкта (*крила авіації* – авіація, *чорне золото* – вугілля), вказівка на існування характерної риси певного предмета, явища (*Великий Кобзар* – Тарас Шевченко).

Мовознавці по-різному трактують статус перифрастичних одиниць. На стилістичному аспекті перифраз наголошує Ю. Бельчиков: “Перифрази – стилістичний прийом, що полягає у непрямому, описовому позначенні дійсності (переважно емоційно-експресивного, оцінного характеру)” [2, с. 371]. Н. Сологуб уважає явище перифрастичної номінації одним із видів вторинної номінації, що дозволяє вивчати це явище в ономасіологічному аспекті: “Перифрази – один із засобів вторинної

номінації, за допомогою якого позначається те, що вже має найменування” [13, с. 41]. І. Тропцев, О. Кубрякова, Н. Базарська та інші лінгвісти під перефразуванням розуміють двоступінчастий процес первинної і вторинної об’єктивізації денотата. На думку І. Тропцева та О. Кубрякової, первинна (доперифрастична) об’єктивізація здійснюється за допомогою описових синтаксичних конструкцій. Під час утворення перифрастичних мовних одиниць доперифрастична об’єктивізація здійснюється в рамках предикативного виразу. Н. Базарська стверджує, що фразеосполучення, які використовуються для доперифрастичної об’єктивізації певного поняття, потребують вторинного позначення і можуть займати місце присудка по відношенню до даного поняття. Розглядаючи перефразу в ономазіологічному аспекті, Г. Євсєєва слушно зауважує: “Майже всі роботи, які описують ономазіологічну сутність перефрази, не враховують те, що вторинне позначення предмета, так само як і перифрастичне найменування, є узагальненням властивостей, ознак цього предмета, які формують поняття про нього. Позначуваний перефразом предмет, певний обсяг знань про нього (денотат) і поняття про клас однорідних предметів (десигнат) протиставляються одне одному як ті, які мають певні загальні підстави – перефраза співвідноситься в системі номінативних одиниць, лише з тим предметом, суттєві ознаки якого входять у зміст поняття, що виражене нею” [6, с. 43].

Спробу дати визначення перефрази у семантичному аспекті зробили автори “Словника лінгвістичних термінів”: “Перефраз – описовий зворот мови, або стилістична фігура, троп, за допомогою якого передається зміст іншого слова чи виразу, шляхом підкреслення якоїсь особливості, якості, істотних у певному контексті чи ситуації” [2, с. 185]. О. Копусь вважає, що специфіка перефраз пов’язана з їх семантичними особливостями. Дослідниця зазначає, що в першу чергу потрібно розглянути механізми утворення перефраз і значення, якого вони набувають у результаті цього процесу. Проблема семантики перефраз пов’язана з проблемою тотожності, подібності та ідентифікації. О. Копусь зазначає: “... тотожність передбачає наявність одного об’єкта, а подібність кількох. Тобто перефрази, які є іншою назвою відомого об’єкта, вказують саме на той самий об’єкт, на його тотожність самому собі” [9, с. 52].

Ономазіологічний підхід до вивчення перефрази порушує проблему синонімічних зв’язків між перефразом і перефразованим словом. Є. Регушевський акцентує увагу на тому, що перефрази обов’язково містять оцінку того, що вони називають, і ніколи не бувають звичайними лексичними паралелізмами до наявних назв [12, с. 41]. Частина мовознавців визнає існування явища синонімії між перефразом і перефразованим словом. М. Коломієць вважає, що найхарактернішою особливістю перефрази є синонімічність по відношенню до слова чи словосполучення, що замінюється і зазначає: “Здатність перефраз виступати в ролі синонімічної заміни слів і словосполучень є основною причиною виникнення їх у мові. Перефрастичні звороти можуть утворювати цілі синонімічні ряди, що дає можливість уникнути багаторазового повторення одного і того ж слова і ввести в номінацію елемент характеристики [8, с. 78]. Ю. Степанов вважає перефрастичними такі відносини, коли зберігається тотожність денотата, але замінюється сигніфікат. Дослідник підкреслює, що будь-яка група синонімів у широкому значенні є водночас і групою перефраз.

Інша група вчених (В. Мільохіна, З. Попова) заперечують наявність синонімічних зв’язків між перефразом і перефрастичним зворотом. Синоніми є знаками різних денотатів, оскільки вживаються на позначення близьких, але різних понять. Перефраза і перефразоване слово є ономазіологічними варіантами найменувань (за умови, якщо вони є знаками одного денотату).

О. Копусь перефрази трактує як абсолютні синоніми. Однак абсолютні синоніми є явищем мови, вони виникають випадково і не мають конотативний та денотативних відмінностей. Абсолютні синоніми і перефрастичні одиниці мають відмінності семантичного плану. Якщо синоніми, називаючи те саме поняття без будь-яких додаткових характеристик, близькі між собою лише за своїм основним значенням, то перефрази є обов’язково образними, емоційно-експресивними назвами.

Дослідники наголошують на зв’язку перефрази з іншими тропами: “Будучи особливим видом тропа, суттєвими ознаками якого є описовість та інакомовлення, поєднані з конотативним компонентом, в основі якого лежить перенесення значення, перефраза може виникати на базі інших тропів: метафори (*зелені погляди* – молоді); метонімії (*вусатий вождь* – Сталін); синекдохи (*коридори влади* – уряд). Зазначені

тропи в такому випадку використовуються як інструмент, як необхідна складова частини більш широкої стилістичної фігури – перифрази, яка, на відміну від них, завжди має однослівний еквівалент” [3, с. 501].

О. Галич висловлює думку, що перифраза – це “заміна прямого найменування предмета непрямим його означенням, даним у формі описового словесного зворота, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки” [1, с. 218]. Автори “Літературознавчого словника-довідника” вказують, що це “мовний зворот, який вживається замість звичайної назви певного об’єкта і полягає в різних формах опису його істотних і характерних ознак” [10, с. 546].

Є. Регужецький підкреслює, що більшість перифраз виникає на метафоричному ґрунті. Проте не слід плутати метафору із перифразом. Дослідник зазначає: “Метафори – це явище поетики художнього твору, а перифрази – специфічне явище лексико-фразеологічної системи мови” [12, с. 41].

Із думкою про виникнення перифразів на ґрунті метафоризації не погоджується О. Копусь. Дослідниця визначає семантичне ядро перифрази як тотожність і вважає, що вони утворюються внаслідок активного розумового процесу, який вона називає ідентифікацією [9, с. 52].

Перифраза слугує яскравим стилістичним засобом увиразнення дійсності. Це засвідчує мовотворчість сучасних українських прозаїків – авторів малої прози.

Найбільше в українській малій прозі зафіксовано таких типів перенесень перифрастичних одиниць:

1. Назви машин і механізмів, напр.: *“подружка з характером”* – протитанкова міна, *срібний птах* – літак, *блакитний поїзд* – поїзд метро, *залізний вихор* – поїзд, *триколісний коник* – мотоцикл, *шестиколісний друг* – автомобіль “ЗІЛ”, *сталеві тельбухи* – механізм, *екзекуторське крісло* – стоматологічне крісло, *літаюча домовина* – літак. Пор.: *На осянім сонцем пастівнику стояв срібний птах з червоними зірками по боках, а коло нього чоловік в темній одежі...* (Г. Пагутяк); – *Ти що, з дуба впав? – зашипів мій напарник! – Я не сяду в цю літаючу домовину!* (М. Кідрук); *Залізний вихор пролетів над нами, лишаючи оте своє “так-так, так-так”, здається, в самих печінках* (Брати Капранови); ... *блакитні поїзди ганяли поперед себе вітер* (Брати Капранови); *Випаде вільна хвилина – і вже з відром води й ганчіркою пританцьовує біля шестиколісного друга* (Б. Мельничук); – *То гайда, куме, додому, приготуємося, – Михайло стиснув руків’я триколісного “коника” так міцно, ніби вже вхопив за шию злодія* (Б. Мельничук); *Ще підлітком навчався він водити машину, парубком сів на трактор та почав порпатися у його сталевих тельбухах...* (Брати Капранови); *Там, біля ледь помітних окопів із обваленими краями, шукаючи грибів, а ще більше – ліку для душі, й натрапив на давню “подружку з характером”...* (Б. Мельничук); – *Ні, лише він, – я підіпхнув позеленілого від страху Тьомика поближче до екзекуторського крісла...* (М. Кідрук).

2. Назви професій і видів діяльності людей, напр.: *працівники щита і меча* – працівники прокуратури, *готельний пінгвін* – працівник готелю, *нащадок Гіппократа* – лікар. Пор.: ... *можете тільки уявити, які епітети та побажання щоденно чують на свою адресу ці “працівники щита і меча”* (Брати Капранови); *Нащадок Гіппократа гроші взяв* (Ю. Винниченко); – *Паняню, куди ж ви? – хтось узяв її за руку вище ліктя, зовсім не так галантно, як готельні пінгвіни...* (Н. Гербіш).

3. Назви абстрактних понять, напр.: *кістлява / кістлява з косою* – смерть, *летіти у вирій* – зикнути. Пор.: ... *для нього повернутися в рідне село – те саме, що потрапити в обійми кістлявої з косою* (Б. Мельничук); *Тоді допомогла. Витягла. Визволила з обіймів кістлявої* (Б. Мельничук); ... *у мене виникло сильне бажання знову міняти номер телефону і швиденько “летіти у вирій”, подалі від надто допитливих клієнтів* (М. Кідрук).

4. Назви країн, міст, інші географічні назви та поняття, напр.: *голубий Альбїон* – Великобританія, *джунглі Європи* – Україна, *старший брат* – Росія, *серце України* – Київ. Пор.: *Хто б міг подумати. Вони на голубому Альбїоні* (Є. Дудар); *Кризознавці Джунглі Європи кажуть, що криза почалася із Московського Кремля* (Є. Дудар); *“Старший брат” намагається придушити “молодшого”* (Є. Дудар).

5. Назви політичних і громадських діячів, письменників, напр.: *Батько* – Тарас Шевченко, *перший сокіл* – В. Ленін, *вусатий вождь* – Й. Сталін. Пор.: *Та й нам,*

Батьку, нелегко. На шляху довгої і тернистої історії ми розгубили лицарів (Є. Дудар); **Колись нав'язували "Думу про двох соколів": "Перший сокіл – Ленін, другий сокіл – Сталін"...** (Є. Дудар).

6. Назви політичних понять, напр.: **"совок"** – колишній СРСР, **російський газовий сморід** – питання поставки газу з Росії до України і ціни на нього, **відлига** – неофіційна назва періоду історії СРСР, що розпочався після смерті Й. Сталіна (друга половина 1950-х – початок 1960-х рр.), **брежньєвська задуха** – назва періоду історії СРСР, пов'язана з ім'ям Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежньєва, під час правління якого (1964–1982 рр.) застійні явища у суспільстві сформувалися та набули характерних рис. Пор.: ... **в часи брежньєвської задухи настигла мого приятеля велика біда** (Р. Іваничук); ... **відлига незабаром змінилася новим приморозком** (Ю. Винничук); **Три найбільші біди сьогодні в Україні: світова фінансова криза, російський газовий сморід і пародія Дударя на "Червону шапочку"...** (Є. Дудар); ... **іншого шляху від "совка" до демократії не існує!** (Є. Дудар).

7. Назви представників флори і фауни, напр.: **живий калачик** – собака, **"містер Колорадо"** – колорадський жук. Пор.: ... **повигойдювався назад у рідний кут "містер Колорадо"...** (Б. Мельник); ... **живий калачик розпрямився, вбіг до коридору...** (Б. Мельничук).

8. Назви корисних копалин, хімічних речовин, мінералів, напр.: **чорне золото** – нафта, **блакитний вогонь життя** – газ. Пор.: – **Земля неродюча, але в надрах лежать мільярди барелів чорного золота, – продовжив я...** (М. Кідрук).

9. Назви понять соціального зла, напр.: **вогняне пійло** – спиртний напій, **кришталева горілка** – горілка фірми "Союз Віктан", **борошно** – наркотики. Пор.: ... **мій другяка знаками показує офіціантові налити нову порцію вогняного пійла...** (М. Кідрук); **Зароблених на гватемальському "борошні" грошей вистачило якраз на те, щоб купити ветхий заїжджений джип...** (М. Кідрук).

І. Кобиланський підкреслює: "У перифразі розкривається світосприйняття не тільки автора, а й читача, їх оцінка об'єктивної дійсності. У ній виявляється прагнення мовців до максимального образного, емоційного, барвистого викладу думки" [7, с. 52]. Як показує фактичний матеріал, перифрастичні вирази в художніх текстах малої прози письменників-постмодерністів виконують функцію заміщення первинної назви предмета, явища, дії і несуть суб'єктивну оцінку особи, об'єкта чи ситуації. Їх поява стимулюється позамовними факторами і зумовлюється ситуативним перенесенням назви за суміжністю чи подібністю бажанням мовця через евфемістичні причини або з необхідністю уникнути тавтології дати зображуваному явищу певну емоційну оцінку.

Досліджуючи метонімічні перенесення у структурі перифрастичних одиниць, спостерігаємо темпоральне перенесення "час" → "об'єкт", пор.: **Цукор у селі дефіцитом не був навіть у цю гарячу пору закруток** (Н. Сняданко) – в основі перифрази лежить перенесення природних ознак, пов'язаних із часом заготівель і консервацій; **Неквално, немов тримав на тім'ячку горня води, йшов Театральним майданом, де гучномовець галасував про "золотий вересень"...** (Б. Мельничук) – перифраз називає тридцятиріччя возз'єднання західноукраїнських земель із Радянською Україною 17 вересня 1939 р.

Проте більш поширеним у структурі перифраз є атрибутивне перенесення, в основі якого лежить принцип перенесення назви за моделлю: "ознака" → "об'єкт" і "об'єкт" → "ознака", пор.: ... **відчинив фрамугу навстіж, визирнув на вулиці і з'ясував, що маю внизу за вікном справжню автомобільну артерію...** (Брати Капранови); ... **по тих міських артеріях і капілярах невинно пливають потоки машин і снуються, тусуються схожі на маківки люди...** (Р. Іваничук) – перифрастичні одиниці називають автомобільні дороги загального користування; ... **і щойно я вийду назовні із темної підшлункової метро, мені назустріч відразу ж вискочить із-за рогу який-небудь сучасний Фронд Гіберкопф...** (Н. Сняданко) – йдеться про приміщення метрополітену; **Змахне солону росу стара, й відтоді очі в неї не просихатимуть до весни** (Б. Мельничук) – перифраза означає сльози; **Адресований моїм друзям на Заході – письменникам, видавцям, журналістам, громадським діячам, – за кілька днів він облетів світову павутину...** (О. Забужко) – цією традиційною перифразою називають всесвітню систему взаємосполучених

комп'ютерних мереж; *Тихо, Нусько, тихо... Чорна хвороба зробить з чоловіком усе на світі* (Г. Пагутяк) – йдеться про епілепсію.

Характерною ознакою перифрастичних одиниць малої художньої прози є їх здатність вступати у синонімічні зв'язки зі словом чи словосполученням, що забезпечує поряд із традиційними введення нових елементів характеристики. Із цим пов'язане явище евфемізації, під яким розуміємо уникнення тих лексем, які викликають негативні емоції, асоціації. Це явище виконує функцію своєрідної нейтралізації контексту, пор.: *Слився і відбув у кращій світ Павло Папроцький на прізвисько Троцький...* (Ю. Винничук); *Де вже мені до мішка братися, і без ноші до землі хилюся...* *Скоро мене в останню дорогу понесуть* (Б. Мельничук); *Отже, тільки завдяки моїй допитливості, я не продовжив сніданок на небесах* (Ю. Винничук).

Перифрастичні мовні одиниці в малій прозі вживаються з виразним емоційно-експресивним забарвленням. Як показує фактичний матеріал, перифрастична конотація може носити різноманітний характер, а саме:

1) образний (*Глобувати на Кубі в ту пору було зовсім легко й навіть модно: вперше за всю історію советського заповідника з'явилася можливість вирватися з-поза залізної завіси...* (Р. Іваничук) – перифраза означає заборону; *Неохоче протюкавши кілька метрів уперед, я обережно виглянув зі сталевого рукава...* (М. Кідрук) – йдеться про автомобіль);

2) оцінний (*В історії музики таке трапляється вкрай рідко – далеко не кожен масовий рух народжує свою "Марсельзу"* (О. Забужко) – перифраз називає найвідомішу пісню Великої французької революції, що стала гімном революціонерів);

3) емоційно-експресивний (... *нова мітла, судячи з усього, буде так мести, що неба від куряви не побачиш* (Брати Капранови) – перифраза вживається на позначення нової влади).

Іронічного звучання текстам малої прози надають оказіональні перифрастичні одиниці, які будуються за моделлю перенесення "назва частини" → "назва цілого", пор.: *"Шевченкові вуса" всміхнулись і підвели мене до клітки, в якій сиділи два переляканих підлітки* (В. Сергієнко); *Сержант похилого віку подивися на мене печальними очима, ховаючи усмішку в Шевченкових вусах, і повторив питання, котре так цікавило земляків* (В. Сергієнко).

Отже, текстам малої прози сучасних письменників властиві перифрази-штампи зі стертою образною семантикою та перифрази-експресиви, які не тільки виконують текстотвірну роль, а й надають тексту емоційно-експресивного забарвлення. Перифразами-експресивами є, як правило, оказіональні перифрази. Вони пов'язані з певним історичним періодом і подіями, які з ним пов'язані. Асоціативні зв'язки між явищами та поняттями відзначаються актуальністю і мають соціальний характер. Стилістичні функції перифрастичних одиниць у малій художній прозі розглядаємо з погляду реалізації в текстах авторської позиції відповідно до конкретного стилістичного завдання, а також з погляду отриманого стилістичного ефекту.

Література

1. Галич О. А. Теорія літератури : підруч. / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв ; за наук. ред. О. А. Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К., 1985.
3. Дацишин Х. Антропоморфна метафора в сучасному українському політичному дискурсі (на матеріалі мас-медіа) / Х. Дацишин // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повід. 7-ої Всеукр. наук.-теор. конф., 17–18 трав. 2002 р., Львів. – Л., 2002. – С. 501–504.
4. Зайцева В. Перифрастичні одиниці та метонімічні перенесення в газетному тексті / В. Зайцева // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2010. – Вип. 9. – С. 78–88.
5. Євсєєва Г. П. Багатство української мови (до питання про використання перифраз) / Г. П. Євсєєва // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2001. – № 8. – С. 12–16.
6. Євсєєва Г. П. Перифраза в системі номінативних одиниць мови // Дослідження з лексичної граматики української мови. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 2000. Т. 2. – 2000. – С. 42–48.

7. Кобилянський І. Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки / І. Ю. Кобилянський // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1. – С. 51–55.
8. Коломієць М. П. Перифрази в сучасній українській літературній мові / М. П. Коломієць // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1987. – С. 72–79.
9. Копусь О. Проблема визначення статусу перифраза у мовознавстві (на матеріалі роману “Собор” О. Гончара) / О. Копусь // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченка. – Харків : ХДПУ, 2001. – Вип. 7. – С. 51–55.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / под. ред. В. Н. Ярцевой. – М., 1991.
11. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
12. Регушевський Є. С. Перифрази в українській мові / Є. С. Регушевський // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 4. – С. 41–42.
13. Сологуб Н. М. Перифрази у мові творів О. Гончара / Н. М. Сологуб // Українське мовознавство. – 1993. – № 20. – С. 41–47.
14. Тимченко Ю. О. Перифрази в художньому мовосвіті Михайла Коцюбинського / Ю. О. Тимченко // Мовознавчі студії. – 2012. – № 1 (293), січень. – С. 22–25.

УДК 811

'THE SPEECH THAT FAILED TO FLY': COGNITIVE-RHETORICAL ANALYSIS OF EFFECTS PRODUCED BY PRESIDENT OBAMA'S 2009 INAUGURAL ADDRESS

Potapenko S. I.

Стаття пояснює ефекти приземленості, скромності і тверезості, створювані в першій інавгураційній промові президента Обами за допомогою когнітивно-риторичного використання образ-схем. Встановлено, що вказані ефекти створюються на рівні словосполучень: враження приземленості спирається на образ-схему ВНИЗ або вказівку на помірний рух УГОРУ, а ефекти скромності й тверезості створюються внаслідок одиничних випадків автореференції, представлення мовця як частини МНОЖИНИ і цілі зовнішніх сил, а також численної референції до минулого, яке асоціюється з координатою ПОЗАДУ.

Ключові слова: інавгураційна промова, президент Обама, когнітивно-риторичний аналіз, образ-схема, сенсомоторний досвід, композиція тексту, словосполучення.

В статье эфффекты приземленности, скромности и трезвости, создаваемые в первой инавгурационной речи президента Обамы, выявляются с помощью когнитивно-риторического использования образ-схем. Установлено, что названные эфффекты создаются на уровне словосочетаний: впечатление приземленности опирается на образ-схему ВНИЗ или указанием на умеренное движение ВВЕРХ, а эфффекты скромности и трезвости формируются в результате единичных случаев автореференции, представления говорящего как ЧАСТИ МНОЖЕСТВА и цели внешних сил, а также многочисленными референциями к прошлому, ассоциирующемуся с координатой СЗАДИ.

Ключевые слова: инавгурационное обращение, президент Обама, когнитивно-риторический анализ, образ-схема, сенсомоторный опыт, композиция текста, словосочетание.

The paper explains how President Obama's 2009 inaugural address triggered the effects of non-flying, modesty, and sobriety drawing on cognitive-rhetorical application of image schemas. It is found that these impressions are created at the level of local phrasing: non-flying is related by the DOWN schema or indication of moderate UPWARD movement, while the effects of modesty and sobriety result from the meager cases of self-reference, the speaker's representation as part of COLLECTION and target of outside forces, as well as from the abundant reference to the past associated with the BACK coordinate.

Key words: inaugural address, President Obama, cognitive-rhetorical analysis, image schema, sensory-motor experience, textual composition, level of local phrasing.

Introduction

President Obama's 2009 inaugural address produced varying effects on the audience with some of them reflected in the media. *The Times* dubs the inaugural as *Speech that failed to fly* [1, p. 3], *People* magazine regards it as *sober* [23, p. 50], while *Time* praises *the modesty of his rhetoric* [13, p. 19]. Where do these different effects come from? What is there in the address that prompts the mentioned interpretations? Why doesn't the speech fly for one author but why is it sober and modest for others?

The answer is given by the cognitive-rhetorical study of texts initiated by Mark Turner [25, p. 239]. This approach is believed to develop a closer correspondence between Cognitive Semantics which seeks to understand how we conceptualize, imagine, and reason, and rhetorical theory, which seeks to understand how we do all that in particular situations [19, p. 445].

The current cognitive-rhetorical works either explain in cognitive terms how figurative language functions persuasively [9, p. 279], or draw on the mind models reconstructed by Cognitive Semantics to unravel produced speech effects. The latter

approach resorts to two competing cognitive tools: image schemas [25, p. 239] proposed by Mark Johnson [11, p. 126] and force dynamics [19, p. 445] postulated by Leonard Talmy [24, p. 409]. Image schemas are defined as recurring dynamic patterns of our perceptual experience by means of which we can make sense of that experience and reason about it [12, p. 19] while force dynamics is treated as a fundamental semantic category that allows us to think and talk about events and relations in the physical domain as well as in epistemic and social domains [24, p. 209]. The two sets of structures are similar in their sensory-motor origin and application of human physical experience to two types of concepts: social [19, p. 449] and abstract [11, p. XV].

The basic difference between image schemas and force dynamics seems to consist in the comprehensiveness of reflected relations. As the name suggests, force dynamics covers only force and motion while image schemas additionally encompass perception and space. The common drawback of these mental structures is that they represent only minimal relations taken outside more general patterns of human behavior.

The outlined problems, concerning the cognitive-rhetorical means of speech analysis, determine the structure of this paper. Firstly, it deals with the differences between image schemas and force dynamics as means of analysis as well as discusses the possibility of their integration into general patterns of human activity and communication. Secondly, it proposes a procedure of explicating the speech effects produced on the audience. Thirdly, it dwells on the cognitive-rhetorical mechanism underlying the impressions evoked by President Obama's 2009 inaugural.

1. Cognitive tools of rhetorical analysis

The choice of image schemas or force dynamics for the cognitive-rhetorical analysis depends on the degree of their comprehensiveness, i.e. the number of covered relations. Pertaining to force and motion force dynamics mainly accounts for the local dimensions of lexical and grammatical structures missing the critical middle layer of analysis linking the schematic systems with rich conceptual structures such as metaphors, metonymies, nonce categories [19, p. 446–447]. The applicability of force dynamics is broadened by the introduction of event frames of *Interrelationship*, *Cycle*, *Participant Interaction*, *Causal Chain* and *Object's Path* [24, p. 259-262]. However, their origin is not explained within the force dynamic framework while some of them – *Cycle* and *Object's Path* – bear close resemblance to some image schemas [19, p. 447].

A similar problem of the lack of unity concerns image schemas: their initial list, proposed by Johnson, does not offer any classification [11, p. 126]. An attempt to organize image schemas according to their occurrence in domain matrices was made by Clausner and Croft who divided them into seven groups: space (UP – DOWN, FRONT – BACK, LEFT – RIGHT, NEAR – FAR, CENTER – PERIPHERY, CONTACT), container (CONTAINMENT, IN – OUT, SURFACE, FULL – EMPTY, CONTENT), force (BALANCE, COUNTERFORCE, COMPULSION, BLOCKAGE, RESTRAINT REMOVAL, ENABLEMENT, DIVERSION, ATTRACTION), unity/multiplicity (MERGING, COLLECTION, SPLITTING, ITERATION, PART – WHOLE, MASS – COUNT, LINK), existence (REMOVAL, BOUNDED SPACE, CYCLE, OBJECT, PROCESS), identity (MATCHING, SUPERIMPOSITION), while SCALE is regarded as PATH [5, p. 15]. The domain related classification of image schemas shows that besides force and motion they represent a number of other relations individuals establish with the environment though fails to incorporate them into the general patterns of human activity.

This paper suggests treating image schemas within the first phase of intellectual behavior, i.e. the orientation about the situation and the conditions of the task which leads to the selection of the plan of action [7, p. 23]. In the course of orientation, in his visual field and relative to his BODY an individual singles out and connects objects of varying salience. The BODY schema constitutes the orientation center, BALANCE characterizes an organism's active state and PROCESS "generalizes the basic bodily activities of chewing, walking, washing" [8, p. 38].

According to the order of human orientation image schemas split into five blocks concentrated around BODY: bodily, perceptual, spatial, dynamic, and relational [20, p. 232–233]. The bodily schemas FRONT – BACK, TOP – DOWN, LEFT – RIGHT, CENTER – PERIPHERY structure the area around an individual's organism. The perceptual schemas MASS – COLLECTION – COUNT – OBJECT reflect the

transformation of a single homogeneous mass into a cluster of objects and the reverse change brought about by an individual's motion back and forward relative to a group of objects [11, p. 26]. The spatial schemas SURFACE – OBJECT – CONTAINER – FULL / EMPTY reflect a person's movement into a three-dimensional space imparting different salience to the referents placed outside and inside.

The dynamic schemas represent kinetic and force relations. The kinetic schemas PATH, VERTICALITY, and CYCLE position a trajectory, i.e. a moving object, relative to a number of coordinates: the starting point, a goal, a route from source to goal, actual trajectory of motion, the position of the trajectory at a given time, the direction of the trajectory at that time, the actual final location of the trajectory [15, p. 33]. The force relations between source and target are reflected by eight schemas: COUNTERFORCE, ENABLEMENT with its variant DISABLEMENT, COMPULSION, ATTRACTION, BLOCKAGE, RESTRAINT REMOVAL, and DIVERSION. Relational image-schemas constitute the metalevel underlying the schemas of the four basic blocks. LINK seems universal since it is one of the primary ways in which we are able to establish connectedness in our understanding [11, p. 119]. MATCHING and SUPERIMPOSITION reflect the interaction of different image schemas to form rich images. Others underlie the structure of separate image-schematic blocks: MERGING and SPLITTING reflect the transformation of COLLECTION into MASS while ITERATION is linked to the repetition of the CYCLE starting and final points.

The orientational treatment of image schemas reveals that they differ in the degree of their components' salience which acquires specific interpretations in particular activities, e.g. a tendency of the second element of each pair towards negative polarity [10, p. 82].

The salience of the constituents of particular image schemas depends on the block they belong to. The first component of the bodily schemas CENTER – PERIPHERY, UP – DOWN, FRONT – BACK, RIGHT – LEFT is more prominent due to the perceptual accessibility of what is in the center, in front, above, or on the right-hand side. The prominence of separate perceptual schemas MASS – COLLECTION – COUNT – OBJECT increases with a conceptualizer's movement from MASS to OBJECT and decreases in the reverse direction. The space schemas SURFACE – OBJECT – CONTAINER – FULL / EMPTY impart different salience to the referents inside and outside CONTAINER.

The kinetic schemas PATH, CYCLE, SCALE link the prominence of referents to particular constituents: the speed of motion, the status of the starting and final points etc. The convergence of the beginning and end changes PATH into CYCLE while their transformation into UP and DOWN distinguishes PATH from VERTICALITY. The UP coordinate is thought to be more salient than DOWN which is proved by the finding that the constructions with below are verified more slowly than the ones with up [22, p. 222].

The differences within the group of force schemas result from the salience of their source and target. It seems similar in COUNTERFORCE, when two equally strong force centers collide face-to-face, with the result that neither can go anywhere [11, p. 46]. The balance of source and target in COUNTERFORCE gives grounds to consider it the basic force schema with the others being its variants. Salient sources with different vector directions contributing to various activities are represented by ENABLEMENT, ATTRACTION, and COMPULSION. The source of ENABLEMENT treated as a sense of power [11, p. 47] is placed inside a moving object, in COMPULSION it is behind the target while in ATTRACTION it is ahead of the target. The source of RESTRAINT REMOVAL performs a supporting role enabling the resumption of a certain activity. The movement of target is hampered by BLOCKAGE, preventing it altogether, DIVERSION, changing its course, and DISABLEMENT, representing a source devoid of any energy and unable for any activity.

The image schemas for force and motion are more complex than force dynamics due to their gestalt nature and the referents' dependence. Force dynamics concentrates on separate objects termed as Agonist and Antagonist [24, p. 415–416], image schemas subsume objects under relations. Orientation as the most complex phenomenon includes image schemas into the human behavior preceding any activity. Hence, force dynamics, image schemas, and orientation enable the representation of the world from varying perspectives: close, allowing the conceptualization of a single object; distant, encompassing several referents; successive, including a chain of referents. Image

schemas generalize on the functions of separate objects and represent the stages of orientation within a particular type of activity.

Image schemas can be applied to the cognitive-rhetorical analysis of texts in three stages: first, image-schematic reconstruction of the dictionary definitions of the words denoting particular effects to distinguish salient components of the meaning; secondly, the selection of the linguistic units naming the singled out components; thirdly, the study of the textual arrangement of the words denoting the prominent constituents of the analyzed concepts.

2. Image schematic reconstruction of concepts representing speech effects

The orientational interpretation of image schemas in terms of their constituents' salience enables the explanation of the effects produced by President Obama's inaugural address, i.e. those of non-flying, modesty, and sobriety.

The image-schematic analysis of definitions of the words *fly*, *modest*, and *sober* reveals that the salient components of the studied concepts are mainly represented by the VERTICALITY schema reflecting varying degrees of upward motion. The interpretation of the verb *to fly* as moving through the air or before the wind or through outer space [18, p. 483] indicates the link of this concept to two schemas: PATH representing motion and UP positioning a moving object above the conceptualizer. In other words, flying objects are prominent because they perform the functions of a trajector placed over an observer. Conversely, an object failing to fly possesses opposite features contributing to its non-salience: it is in a stationary position at the same level with the conceptualizer.

The definition of *modest* as limited in size, amount or scope [18, p. 798] links non-salience to the lack of upward movement along VERTICALITY which derives from the understanding of MORE (increase) as being oriented UP [11, p. XV]. Consequently, modesty is linked to the moderate movement along VERTICALITY.

In the definition of the adjective *sober* as showing no excessive or extreme qualities of fancy, emotion, or prejudice [18, p. 1183] the negation *no* blocks the meanings of 'excessive' and 'extreme' denoting something that exceeds what is usual, proper, necessary or normal [18, p. 434], i.e. the word indicates an obstacle to movement relative to VERTICALITY.

The image-schematic reconstruction of the definitions reveals that non-flying, modesty and sobriety differ in the degree of vertical motion: no movement during non-flying, moderate degree in the case of modesty, and its blockage for sobriety. However, the orientational application of image schemas to the textual analysis reveals additional means of creating the discussed effects.

3. Cognitive-rhetorical analysis of the inaugural address

Like the cognitive-rhetorical analysis of literature performed at the levels of local phrasing, the whole literary work, and literature generally [25, p. 240–245], the president's 2009 inaugural can be looked at at three levels: that of local phrasing, the whole speech, and the state of society. The last one determines the main tasks of the inaugural genre: reconstituting the people, rehearsing traditional values, enunciating political principles, enacting the presidency [3, p. 219]. Since every presidency faces particular challenges the four canonic features of an inaugural are subject to modification. In Barack Obama's case they seem to be influenced by the message of change which according to some authors means that voters run away from something though they do not know much where they want to run to [2, p. 143]. In image-schematic terms Obama's slogan seems to be based on PATH.

In concert with the promise of change, which rallied society around the new president, the whole speech rests on the alternation of two image schemas: COUNTERFORCE, representing the challenges which inspire the nation's progress, and PATH, underlying the journey metaphor pervasive in literary works: LIFE IS A JOURNEY, LIFE IS A JOURNER OF SELF-DISCOVERY [25, p. 244]. The alternation of image schemas divides the speech into five passages: the author's self-representation as the center of orientation; crisis description resting on the COUNTERFORCE schema; way out the crisis linked to the PATH schema; home and foreign challenges returning the listeners to COUNTERFORCE to draw their attention to the final part of the speech; inspiration and future development passage based on the second PATH schema.

3.1. Inauguration Introduction: Laying the foundations

The impression of modesty in the Introduction and throughout the whole 2009 speech is mainly created by the scarce use of the singular first-person pronominal, which positions the speaker as the center of orientation pinned on the BODY schema. The pronoun occurs only three times in the whole speech in semantically non-salient positions. The first self-reference is in the opening statement where the attribute *humbled*, denoting a person who ranks low in a hierarchy or scale [18, p. 605], portrays the president as the target of outside influences represented by ancestors and current tasks [26]:

(1) *My fellow citizens: I stand here today humbled by the task before us, grateful for the trust you have bestowed, mindful of the sacrifices born by our ancestors. I thank President Bush for his service to our nation, as well the generosity and cooperation he has shown throughout this transition.*

(2) *Forty-four Americans have now taken the presidential oath. The words have been spoken during rising tides of prosperity and the still waters of peace. Yet, every so often the oath is taken amidst gathering clouds and raging storms. At these moments, America has carried on not simply because of the skill or vision of those in high office, but because We the People have remained faithful to the ideals of our forebears, and true to our founding documents.*

So it has been. So it must be with this generation of Americans.

The self-reference in the second statement of the inaugural performs an etiquette function of thanking the outgoing president for his services to the country, positioning Barack Obama as the target of social COMPULSION, which contributes to his modesty: *I thank President Bush for his service to our nation.*

In addition to the president's self-representation the Introduction meets one more objective of inaugurals: reconstitutes the people recently divided over the national political contest into "We, the People" through a rehearsal of shared values and political principles [3, p. 206]. This reconstitution is achieved by the abundance of the so-called inclusive *we* not only in the Introduction but also throughout the whole speech which is in line with the increase in the plural first-person pronominal forms in inaugurals in the course of 200 years [14, p. 1]. Besides reconstituting the nation, in President Obama's speeches the inclusive *we* performs one more function: it portrays the leader as one of the people [4, p. 134]. On the cognitive level the inclusive *we* links the president to COLLECTION embracing a number of referents of equal status conceptualized from a remote perspective [20, p. 233]. In other words, the inclusion of the speaker into the infinite COLLECTION represented by the audience downplays his salience triggering the modesty effect both in the Introduction and in the rest of the speech. This impression is further underscored at the beginning of paragraph (2) where Barack Obama is included into the COLLECTION of the presidents who have taken the oath: *Forty-four Americans have now taken the presidential oath.*

Rehearsing traditional values the president refers to the past by the nominal phrases *the sacrifices borne by our ancestors* in (1), *forebearers* and *founding documents* as well as the predicates *has carried* and *have remained* in the last sentence of (2). These units evoke the modesty effect since the past is associated with BACK [6, p. 219] which is perceptually less salient than FRONT.

In the final statement of the Introduction (*So it must be with this generation of Americans*) the verb *must* positions the country as the target of an unknown COMPULSION source while the absence of reference to future imparts modesty to the unidentified forces capable of overcoming the crisis.

Consequently, the Introduction lays the foundation of the whole inaugural, mainly creating an effect of modesty amplified and supplemented in the rest of the speech by the impressions of sobriety and non-flying.

3.2. Crisis: The first COUNTERFORCE passage

The beginning of the first passage of the speech is indicated by the noun *crisis* defined as an unstable or crucial time or state of affairs in which a decisive change is impending [18, p. 297] where '*unstable*' evokes COUNTERFORCE.

The *Crisis* passage falls into three fragments dealing with its description, turning point, and resolution. The *Crisis* description rests on the force schemas and the motion DOWN placing the nation in non-salient positions which triggers varying effects:

(4) *That we are in the midst of crisis is now well understood. Our nation is at war, against a far-reaching network of violence and hatred. Our economy is badly weakened, a consequence of greed and irresponsibility on the part of some, but also our collective failure to make hard choices and prepare the nation for a new age. Homes have been lost; jobs shed; businesses shattered. Our health care is too costly, our schools fail too many, and each day brings further evidence that the ways we use energy strengthen our adversaries and threaten our planet.*

(5) *These are the indicators of crisis, subject to data and statistics. Less measurable, but not less profound, is a sapping of confidence across our land – a nagging fear that America's decline is inevitable, and that the next generation must lower its sights.*

The word combination *at war* in the second sentence of (4) represents the nation (*our nation*) as the target of COUNTERFORCE while its source enjoys more salience due to the heavily modified complement *against a far-reaching network of violence and hatred*. The predicate *is badly weakened* in the third sentence, the predicates *have been lost*, *shed*, *shattered* in the fourth, and *fail*, *threaten* in the fifth position American economy and its spheres as well the planet as a whole as the target of DISABLEMENT, i.e. in non-salient positions evoking a feeling of threat in this part of the speech. An effect of non-flying is added in (5) where the crisis is described by the units *not less*, belonging to scalar adjectives [21, p. 151], *decline* and *lower its sights* which denote the motion DOWN.

The *Crisis* turning point is represented in (6) where the president throws his weight behind the idea that the crisis is genuine, which seems so evident that does not require any proof:

(6) *Today I say to you that the challenges we face are real, they are serious and they are many. They will not be met easily or in a short span of time. But know this, America – they will be met.*

Like the opening statement of the inaugural the verb *face* in (6) combines with the first person singular pronoun positioning both president and nation as targets of outside challenges imparting an effect of modesty. This impression is intensified by the compositional imbalance of the paragraph: its first three sentences, describing the severity of the crisis, outnumber the only utterance hinting at its favorable outcome: *But know this, America – they will be met*. Moreover, the last statement lacks any reference to the forces which can cope with the crisis, in such a way downplaying the president's salience and implying that neither he nor his administration is ready to take the responsibility.

The *Crisis* resolution fragment maintains the modesty effect positioning the president and the nation in non-salient positions:

(7) *On this day, we gather because we have chosen hope over fear, unity of purpose over conflict and discord.*

(8) *On this day, we come to proclaim an end to the petty grievances and false promises, the recriminations and worn-out dogmas that for far too long have strangled our politics.*

(9) *We remain a young nation, but in the words of Scripture, the time has come to set aside childish things. The time has come to reaffirm our enduring spirit; to choose our better history; to carry forward that precious gift, that noble idea, passed on from generation to generation: the God-given promise that all are equal, all are free and all deserve a chance to pursue their full measure of happiness.*

The first instance of non-prominence is created by the present tense of the verbs *gather* in (7) and *come* in (8). They construe a reality different from what is actually happening during the inauguration: the audience has already assembled for the ceremony. Conversely, the perfect form *have chosen* indicates that those present have *already* chosen hope and unity. The use of the verb *choose* in the progressive tense would have imparted a performative sounding to this passage showing that the president is in charge of decision making on the national scale.

Like the Introduction the verbs *remain* and *reaffirm* at the beginning of (9) as well as the noun *history* in its second sentence refer to the past, imparting modesty to the present generation. In the second part of (9) the phrases *to carry forward that precious gift* and *passed on from generation to generation* represent the national values as a trajector intensifying their salience which fails to reach the height of flying as a result of the previous heavy reference to the past linked to the BACK coordinate.

3.3. Journey from past into future: The first PATH passage

The beginning of the first PATH passage meant to propose the way out of crisis is indicated by the noun *journey* in the second sentence of (10):

(10) *In reaffirming the greatness of our nation, we understand that greatness is never a given. It must be earned. Our journey has never been one of shortcuts or settling for less. It has not been the path of the faint hearted, for those her prefer leisure over work, or seek only the pleasures of riches and fame. Rather, it has been the risk takers, the doers, the makers of things – some celebrated, but more often men and women obscure in their labor – who have carried us up the long, rugged path towards prosperity and freedom.*

(11) *For us, they packed up their few worldly possessions and traveled across oceans in search of a new life.*

(12) *For us, they toiled in sweatshops and settled the West; endured the lash of the whip and plowed the hard earth.*

(13) *For us, they fought and died, in places like Concord and Gettysburg; Normandy and Khe Sanh.*

(14) *Time and again these men and women struggled and sacrificed and worked till their hands were raw so that we might live a better life. They saw America as bigger than the sum of our individual ambitions, greater than all the differences of birth or wealth or faction.*

This PATH passage splits into three fragments linked to the past (10–14), present (15), and future (16) mainly distinguished by verb forms.

The modesty of the present generation is indicated at the beginning of (10) by the word *reaffirming* referring to CYCLE. This impression is intensified by the description of the past generations' deeds and the difficulties they went through. These hardships are reflected in the description of the complicated trajectory of movement (*Our journey has never been one of shortcuts*), the representation of the ancestors as a trajector braving DISABLEMENT (*not faint-hearted, preferring leisure over work*), brushing aside the wrong targets (*(not) seek the pleasure of riches and fame*), reinstating themselves as the source of ENABLEMENT denoted by the words *risk-takers, the doers, the makers of things*.

The predecessors' salience is underscored in paragraphs (11-14) by the phrases denoting long distances they covered (*traveled across oceans* (11); *settled the west* (12); *fought and died, in places like Concord and Gettysburg; Normandy and Khe Sanh* (13)) as well as by the scalar adjectives *better, bigger, greater* which in paragraph (14) represents UPWARD movement.

The prominence of the new president and his generation is diminished in (15) by the projection of the current PATH stretch onto the past victories which brings forward the effects of modesty and non-flying:

(15) *This is the journey we continue today. We remain the most prosperous, powerful nation on earth. Our workers are no less productive than when this crisis began. Our minds are no less inventive, our goods and services no less needed than they were last week or last month or last year. Our capacity remains undiminished. But our time of standing pat, of protecting narrow interests and putting off unpleasant decisions – that time has surely passed. Starting today, we must pick ourselves up, dust ourselves off and begin again the work of remaking America.*

The discussed impressions are triggered by the verb *remain* at the beginning of the second sentence (*We remain the most prosperous, powerful nation on Earth*), its repetition in the fifth (*Our capacity remains undiminished*) and the stasis culmination indicated by the idiom *standing pat* in the sixth (*But our time of standing pat, of protecting narrow interests and putting off unpleasant decisions – that time has surely passed*). The effect of non-flying is produced by the triple repetition of the comparative degree *no less* indicating the prevention of movement DOWN.

The most prominent paragraph of the PATH passage seems to be (16) due to its link to the future associated with the FRONT coordinate. However, its size which is twice as small as that of the previous two paragraphs fails to create an overall impression of movement forward to say nothing about flying:

(16) *For everywhere we look, there is work to be done. The state of the economy calls for action, bold and swift, and we will act, not only to create new jobs but to lay a new foundation for growth. We will build the roads and bridges, the electric grids and digital*

lines that feed our commerce and bind us together. We will restore science to its rightful place, and wield technology's wonders to raise health care's quality and lower its cost. We will harness the sun and the winds and the soil to fuel our cars and run our factories. And we will transform our schools and colleges and universities to meet the demands of a new age. All this we can do. All this we will do.

The effect of flying is produced in (16) by the phrases *a new foundation for growth* and *raising health care's quality and lowering its cost* which denote the upward movement while the phrases *harnessing the sun, and the winds and the soil* and *to fuel our cars and run our factories* position the nation as the source of BLOCKAGE for the sake of ENABLEMENT. The predicate *will transform* indicates the motion bringing about change in the sphere of education: *our schools and colleges and universities*. The lexically created salience of the nation is downplayed by the ideological reference to the past. First, it concerns the idea of building roads and bridges put forward by President Roosevelt to combat the Great Depression. It is updated by reference to modern technologies unknown in the Roosevelt times: *the electric grids and digital lines, harness the sun and the winds*. Second, the link of science restoration to the past seems to testify to a lack of new ideas downplaying the salience of the future stretch of the PATH passage: *We will restore science to its rightful place*.

To conclude, the first PATH passage creates an impression of modesty as a result of drawing for inspiration on the past. The effect of non-flying is triggered by the use of the words indicating upward movement within past contexts as well by the indication of the movement DOWN which creates an overall impression of sobriety. These effects are intensified in the second COUNTERFORCE passage on home and foreign challenges.

3.4. Home and foreign challenges: The second COUNTERFORCE passage

The second COUNTERFORCE passage deals with the challenges, facing the nation both at home and abroad, and falls into two fragments portraying national and international COUNTERFORCE. Its national aspect is represented by the internal opposition to the country's development and economic threats linked to SOCIAL and ECONOMIC COUNTERFORCE respectively.

The non-salience of the SOCIAL COUNTERFORCE source is signaled by the pronoun *some* in (17) and the noun *cynics* in (18):

(17) *Now, there are some who question the scale of our ambitions, who suggest that our system cannot tolerate too many big plans. Their memories are short. For they have forgotten what this country has already done, what free man and women can achieve when imagination is joined to common purpose, and necessity to courage.*

(18) *What the cynics fail to understand is that the ground has shifted beneath them – that the stale political arguments that have consumed us for so long no longer apply. The question we ask today is not whether our government is too big or too small, but whether it works – whether it helps families find jobs at a decent wage, care they can afford, a retirement that is dignified. Where the answer is yes, we intend to move forward. Where the answer is no, programs will end. And those of us who manage the public's dollars will be held to account – to spend wisely, reform bad habits, and do our business in the light of day – because only then can we restore the vital trust between a people and their government.*

The pronoun *some* in the first sentence of (17) suggests indeterminacy and vagueness of the referent [21, p. 92] since it denotes nameless COLLECTION which brings down the status of the SOCIAL COUNTERFORCE source. In the definition of the noun *cynics* (18) denoting someone who is not willing to believe that people have good, honest, or sincere reasons for doing something [16, p. 391], the negation *not* portrays the non-believers as the source of BLOCKAGE opposing the country's progress. However, in spite of the semantic non-salience of these obstacles their prominence is maintained by the foregrounding of the words *some* and *cynics* which imparts a background status to the government lexically depicted as the source of ENABLEMENT (*helps families find jobs, can afford*) and as a trajector (*we intend to move forward*). Moreover, the significance of the arguments against the SOCIAL COUNTERFORCE source represented in (17) by noun *memories* and the clause *what this country has done* is downplayed by the link to the past since the previous success does not guarantee a favorable outcome of the current COUNTERFORCE.

The positioning of the government as the target of COMPULSION (*will be held to account*) in (18) creates an impression that in the preceding text it was this institution that was treated as SOCIAL COUNTERFORCE source: *Those of us who manage the public's dollars will be held to account – to spend wisely, reform bad habits, and do our business in the light of the day – because only then we can restore the vital trust between a people and their government.* In this final utterance of the SOCIAL COUNTERFORCE fragment the effect of the president's modesty is created by the form *will be held to account* which does not indicate the source of activity as well as the verb *restore* calling for a return to the previous state of affairs.

The ECONOMIC COUNTERFORCE fragment (19) begins with the phrase *a force for good or ill* which evokes the BALANCE schema to describe the role of the market:

(19) *Nor is the question before us whether the market is a force for good or ill. Its power to generate wealth and expand freedom is unmatched, but this crisis has reminded us that without a watchful eye, the market can spin out of control – and that a nation cannot prosper long when it favors only the prosperous. The success of our economy has always depended not just on the size of our gross domestic product, but on the reach of our prosperity, on our ability to extend opportunity to every willing heart – not out of charity, but because it is the surest route to our common good.*

The first supporting sentence in (19) reveals two facets of the market portraying it as the source of ENABLEMENT which contributes to the nation's prosperity (*its power to generate wealth and expand freedom is unmatched*) and the source of DISABLEMENT hindering the progress of the nation (*a nation cannot prosper long*). Taking into account this peculiarity of the market the president suggests giving up mere economic means of measurement linked to the QUANTITATIVE VERTICALITY (*not just on the size of our gross domestic product*) in favor of each American's prosperity positioned as the final point of PATH (*the reach of our prosperity*). The arguments in favor of the market are intensified at the end of the paragraph by reference to ENABLEMENT which targets every citizen (*ability to extend opportunity to every willing heart*) and are summarized by another reference to PATH leading to the nation's prosperity: *it is the surest route to our common good.*

The INTERNATIONAL COUNTERFORCE fragment begins in (20) with the words *defense and safety* naming obstacles to outside threats:

(20) *As for our common defense, we reject as false the choice between our safety and our ideals. Our Founding Fathers, faced with perils we can scarcely imagine, drafted a charter to assure the rule of law and the rights of man, a charter expanded by the blood of generations. Those ideals still light the world, and we will not give them up for expedience's sake. And so to all the other peoples and governments who are watching today, from the grandest capitals to the small village where my father was born: know that America is a friend of each nation and every man, woman and child who seeks a future of peace and dignity, and that we are ready to lead once more.*

(21) *Recall that earlier generations faced down fascism and communism not just with missiles and tanks but with sturdy alliances and enduring convictions. They understood that our power alone cannot protect us, nor does it entitle us to do as we please. Instead, they knew that our power grows through its prudent use; our security emanates from the justness of our cause, the force of our example, the tempering qualities of humility and restraint.*

(22) *We are the keepers of this legacy. Guided by these principles once more, we can meet those new threats that demand even greater effort, even greater cooperation and understanding between nations. We will begin to responsibly leave Iraq to its people, and forge a hard-earned peace in Afghanistan. With old friends and former foes, we will work tirelessly to lessen the nuclear threat, and roll back the specter of a warming planet. We will not apologize for our way of life, nor will we waver in its defense, and for those who seek to advance their aims by inducing terror and slaughtering innocents, we say to you now that our spirit is stronger and cannot be broken. You cannot outlast us, and we will defeat you.*

(23) *For we know that our patchwork heritage is a strength, not a weakness. We are a nation of Christians and Muslims, Jews and Hindus, and non-believers. We are shaped by every language and culture, drawn from every end of this Earth. And because we have tasted the bitter swill of civil war and segregation, and emerged from that dark*

chapter stronger and more united, we cannot help but believe that the old hatreds shall someday pass; that the lines of tribe shall soon dissolve; that as the world grows smaller, our common humanity shall reveal itself; and that America must play its role in ushering in a new era of peace.

The effect of modesty is created in (20) by the president's reference to the *founding fathers* and *the charter* as the sources of ENABLEMENT expected to assure the rule of law in future. Moreover, the promise not to give up the values of the past for the expedience's sake triggers a suspicion about the possibility of such attempts downplaying the salience of the previous leadership. The final statement in (20) (*we are ready to lead once more*) positions America as the source of ATTRACTION for the whole world though the phrase *once more* evokes CYCLE returns the listener to the prior gains, making the call subdued.

The other INTERNATIONAL COUNTERFORCE paragraphs (21–23) also draw on the past experience for inspiration making the speaker non-salient. The whole of (21) extols the virtues of the prior generations creating an impression that only they are helpful under the circumstances. The words *recall* and *earlier* at the beginning of (21), the noun *legacy* in (22) (*We are the keepers of this legacy*), and the noun *heritage* in (23) (*For we know that our patchwork heritage is a strength, not a weakness*) call on the past to respond to the current challenges formulated in the final sentence of each paragraph.

The effect of sobriety seems to be triggered by the collocations evoking in (21) the middle of VERTICALITY: *prudent use, justness of our cause, the tempering qualities of humility*.

The most salient of the INTERNATIONAL COUNTERFORCE paragraphs is (22) abundant in verb forms of future linked to the FRONT coordinate: *will begin, will work, will not apologize* etc. However, their prominence is downplayed by the noun *legacy* in the first sentence (*We are the keepers of the legacy*) and the adverbial *once more* evoking the CYCLE schema in the second sentence. The impression of sobriety rests on the words denoting a relative degree of upward movement: *greater cooperation and understanding between nations, lessen the nuclear threat, our spirit is stronger*. Meanwhile the verb groups *leave Iraq to its people* and *roll back the specter of a warming planet* describe a backward movement contributing to the effect of modesty.

The salience of the ideas in the second part of (23) is rendered by the modal *shall* representing the speaker as an ENABLEMENT source promising to overcome the existing problems both in America and throughout the world: *the old hatreds shall someday pass; the lines of tribe shall soon dissolve; our common humanity shall reveal itself*. In the final line of (23) (*America must play its role in ushering in a new era of peace*) the modal *must* positions the nation as a target of COMPULSION with an unidentified source implying that it may be president. The substitution of *will* for *must* would have represented America as the source of COMPULSION dispelling the modesty effect.

The INTERNATIONAL COUNTERFORCE passage gives way to BALANCE and ENABLEMENT in (24) appealing to the Muslim world:

(24) To the Muslim world, we seek a new way forward based on mutual interest and mutual respect. To those leaders around the globe who seek to sow conflict or blame their society's ills on the West, know that your people will judge you on what you can build, not what you destroy. To those who cling to power through corruption and deceit and silencing of dissent, know that you are on the wrong side of history, but that we will extend a hand if you are willing to unclench your fist.

The BALANCE schema in (24) is triggered by the word combinations *mutual interest* and *mutual respect* while a shift from the source of DISABLEMENT (*leaders around the globe who seek to sow conflict, blame their society's ills on the West*) to that of ENABLEMENT is urged by the clauses *what you can build, not what you destroy*. The final clause in (24) about extending a hand and unclenching the fist seems to imply America's bigger concession to the Muslim countries since an extending hand covers a longer trajectory than an unclenching fist.

In concert with the previous paragraph the address to the poorer nations in (25) represents America as the source of ENABLEMENT which is indicated by the words *work, make, let, flourish, nourish, feed* increasing the country's salience:

(25) To the people of poor nations, we pledge to work alongside you to make your farms flourish and clean waters flow, to nourish starved bodies and feed hungry minds.

And to those nations like ours that enjoy relative plenty, we say we can no longer afford indifference to suffering outside our borders, nor can we consume the world's resources without regard to effect. For the world has changed, and we must changed with it.

The modesty effect in (25) results from the inclusion of the country into the same COLLECTION with the poorer (*we pledge to work alongside you*) and developed nations (*those nations like ours*), which, though meeting the principles of democracy, downplays the country's salience. A further fall in the prominence of the western countries is indicated by the final statement in (25) where the modal *must* positions them as the target of COMPULSION from an unknown source: *For the world has changed, and we must changed with it.*

Outlining the incentives contributing to further progress the second COUNTERFORCE passage prepares the listener for the perception of the final PATH passage which concludes the speech.

3.5. Looking for inspiration: The second PATH passage

The second PATH passage representing the country's further journey splits into *pre-final* and *final* fragments linked to past and future respectively.

3.5.1. Tribute to the nation's heroes: The pre-final PATH passage

The beginning of the pre-final PATH passage in (26) is marked by the noun *road* in the topical sentence *As we consider the road that unfolds before us [...]* while the supporting utterances refer to the nation's heroes mostly linked to the past:

(26) *As we consider the road that unfolds before us, we remember with humble gratitude those brave Americans who, at this very hour, patrol far-off deserts and distant mountains. They have something to tell us, just as the fallen heroes who lie in Arlington whisper through the ages. We honor them not only because they are guardians of our liberty, but because they embody the spirit of service, a willingness to find meaning in something greater than themselves. And yet, at this moment – a moment that will define a generation – it is precisely this spirit that must inhabit us all.*

In (26) the word combinations *brave Americans*, *fallen heroes*, *guardians of our liberty* position American soldiers – serving and fallen – as the source of COMPULSION evoked by the modal *must* which in the last sentence targets the nation together with the president (*must inhabit us all*) implying their modesty. This impression is further intensified in (27) by the claim that the nation's progress depends not so much on the government but on the citizens portrayed from different perspectives which produces varying effects:

(27) *For as much as government can do and must do, it is ultimately the faith and determination of the American people upon which this nation relies. It is the kindness to take in a stranger when the levees break, the selfishness of workers who would rather cut their hours than see a friend lose their job, which sees us through our darkest hours. It is the firefighter's courage to storm a stairway filled with smoke, but also a parent's willingness to nurture a child, that finally decides our fate.*

Paragraph (27) describes the citizens as the source of RESTRAINT REMOVAL relieving the threat to others (*to take in a stranger when the levees break*), ready to take over the role of DISABLEMENT target (*cut their hours*) for the sake of their friends (*see a friend lose their job*), and to serve as ENABLEMENT sources which is exemplified by the activity of firefighters (*firefighter's courage to storm a stairway filled with smoke*) and parents (*a parent's willingness to nurture a child*).

COUNTERFORCE between the current challenges and the forces helpful in their overcoming structures paragraph (28) with (29) serving as its summary:

(28) *Our challenges may be new. The instruments with which we meet them may be new. But those values upon which our success depends – hard work and honesty, courage and fair play, tolerance and curiosity, loyalty and patriotism – these things are old. These things are true. They have been the quiet force of progress throughout our history. What is demanded then is a return to these truths. What is required of us now is a new era of responsibility, a recognition, on the part of every American, that we have duties to ourselves, our nation and the world, duties that we do not grudgingly accept but rather seize gladly, firm in the knowledge that there is nothing so satisfying to the spirit, so defining of our character, than giving our all to a difficult task.*

(29) *This is the price and the promise of citizenship.*

The impression of modesty is created in (28) by lexical and ideological reference to the past. The lexical means are the adjective *old* (*these things are old*), the phrase *a return* (*What is demanded then is a return to these truths*) combined with the predicate *is demanded* which evokes the COMPULSION schema. Ideologically, the reference to the past is sustained due to the description of the forces well-known from history: *work, honesty, courage, fair play, tolerance, curiosity, loyalty, patriotism*.

Traditions also underlie the new era of responsibility ushered in in the middle of (28): *What is required of us now is a new era of responsibility*. This new stage in the country's development is signaled in the following sentences by a gradual movement from COMPULSION denoted by the verbs *demand* and *require* as well as by the phrase *duties to ourselves, our nation, and the world* to RESTRAINT REMOVAL (*duties that we do not grudgingly accept but rather seize gladly*) and ENABLEMENT representing the inner source of action (*giving our all to a difficult task*).

Paragraph (30) contributes to the president's modesty by the generic self-reference *a man whose father less than 60 years ago might not have been served at a local restaurant*:

(30) *This is the meaning of our liberty and our creed, why men and women and children of every race and every faith can join in celebration across the magnificent Mall, and why a man whose father less than 60 years ago might not have been served at a local restaurant can now stand before you to take a most sacred oath.*

The most powerful sources triggering further motion represented by citizenship, God as well as liberty and creed are evoked in the final PATH passage.

3.5.2. Prospects of the future: The final PATH passage

The beginning of the final PATH passage is marked by the predicate *have traveled* in the first sentence of (31) portraying the past as COMPULSION for the movement ahead:

(31) *So let us mark this day with remembrance, of who we are and how far we have traveled. In the year of America's birth, in the coldest of months, a small band of patriots huddled by dying campfires on the shores of an icy river. The capital was abandoned. The enemy was advancing. The snow was stained with blood. At a moment when the outcome of our revolution was most in doubt, the father of our nation ordered these words to be read to the people:*

(32) *"Let it be told to the future world ... that in the depth of winter, when nothing but hope and virtue could survive ... that the city and the country, alarmed at one common danger, came forth to meet [it]"*.

(33) *America, in the face of our common dangers, in this winter of our hardship let us remember these timeless words. With hope and virtue, let us brave once more the icy currents, and endure what storms may come. Let it be said by our children's children that when we were tested we refused to let this journey end, that we did not turn back nor did we falter; and with eyes fixed on the horizon and God's grace upon us, we carried forth that great gift of freedom and delivered it safely to future generations.*

The president underscores in (31) the gravity of the situation in which the inauguration takes place comparing it with the most dramatic episodes of the American Revolutionary War: he refers to the coldest of months and an icy river, a small band of patriots and the dying camp fire to converge the low points on the temperature and numerical scales which creates an impressions of death and non-flying through the orientational metaphor DEATH is DOWN.

The following utterances in (31) (*the capital was abandoned* and *the enemy was advancing*) represent the adversary as the source of COMPULSION contributing to its salience further intensified by the phrase *in doubt* in the final sentence of (31): *At a moment when the outcome of our revolution was most in doubt*. Against this uncertainty the verb *ordered* (*the father of our nation ordered these words to be read to the people*) positions George Washington as the source of COMPULSION not only for the past but also for the present. Under the circumstances this quotation does not seem helpful since at the moment of inauguration the situation in the country is definitely different from the one in which those historic words were pronounced. The threat is not physical, or putting it in Abraham Maslow's terms, it is not connected with the safety need, but rather with that of self-actualization phrased as a desire to become more and more what one

idiosyncratically is [17, p. 46]. In other words, for modern America the threat is not a matter of survival but that of degree of prosperity. As a result President Obama's COMPULSION *to brave once more the icy currents and to endure what storms may come in this winter of our hardship* in the second sentence of (33) is surely more modest than George Washington's. This effect is further intensified in the final sentence of (33) (*Let it be said by our children's children [...] where the verbs refused, did not turn back nor did we falter, carried forth, and delivered* represent the journey into the future in the terms of past related to BACK. Hopefully, the future forms would have let the concluding part of the speech fly especially in the combination with the nouns *horizon* and *God* denoting the referents perceived as being over observers.

Conclusion

The cognitive rhetorical application of image schemas enables the analysis of the inaugural macro- and microlevels in terms of salience, i.e. the perceptual accessibility of the image schema constituents. At the macrolevel the speech mainly rests on the journey metaphor created by the PATH schema alternating with COUNTERFORCE representing the crisis as well as home and foreign challenges as an impetus for further development. The effects of non-flying, modesty and sobriety reported in the media are mainly produced at the level of local phrasing. The impression of non-flying is evoked by the units denoting moderate movement UP and DOWN while the modesty of the speech results from including the speaker into COLLECTION and his representation as target of outside forces. Both impressions are rendered by heavy reference to the past related to the BACK coordinate. The discussed effects seem to derive from the compliance with two features of the inaugural genre: reconstituting the people, and rehearsing traditional values. However, the other two – enunciating political principles and enacting the presidency – are likely to have been left for the speech to the Congress which was delivered a month later and portrayed President Obama as a determined leader.

REFERENCES

1. Baker G. The speech that failed to fly / G. Baker // The Times. – 2009. – January 21. – P. 3.
2. Battiston G. Anticipating Obama: An interview with Zygmunt Bauman / G. Battiston // Thesis Eleven. – 2009. – Vol. 98. – P. 140–145.
3. Campbell K. K. Inaugurating the presidency / K. K. Campbell, K. H. Jamieson // Form, Genre, and the Study of Political Discourse. – Columbia : University of South Carolina Press, 1986. – P. 203–225.
4. Cetina K.K. What is a Pipe? Obama and the sociological imagination / K. K. Cetina // Theory, Culture & Society. – 2009. – Vol. 26. – P. 129–140.
5. Clausner T. C. Domains and image schemas / T. C. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10. – P. 1–31.
6. Evans V. The Structure of Time / V. Evans. – Amsterdam (Phil.) : John Benjamins Publishing Company, 2004.
7. Færch C. Plans and strategies in foreign language communication / C. Færch, G. Kasper // Strategies in Interlanguage Communication. – L. ; NY : Longman, 1983. – P. 20–60.
8. Grady J. E. Image schemas and perception: Refining a definition / J. E. Grady // From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics. – Berlin ; NY : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 35–55.
9. Hamilton C. A cognitive rhetoric of poetry and Emily Dickinson / C. Hamilton // Language and Literature. – 2005. – Vol. 14. – P. 279–294.
10. Hampe B. When *down* is not bad, and *up* not good enough: A usage-based assessment of the plus-minus parameter in image-schema theory / B. Hampe // Cognitive Linguistics. – 2005. – Vol. 16. – P. 81–112.
11. Johnson M. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / Mark Johnson. – Chicago ; London : The University of Chicago University Press, 1987.

12. Johnson M. The philosophical significance of image schemas / Mark Johnson // *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. – Berlin ; NY : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 15–33.
13. Klein J. Inauguration: In the arena / J. Klein // *Time*. – 2009. – February 2. – P. 18–21.
14. Kowal S. Interplay of Literacy and Orality in Inaugural Rhetoric / S. Kowal, D. C. O'Connell, K. Forbush, M. Higgins, L. Klarke, K. D'Anna // *Journal of Psycholinguistic Research*. – 1997. – Vol. 26. – P. 1–31.
15. Lakoff G. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought* / G. Lakoff, M. Johnson. – New York : Basic Books, 1999.
16. *Longman Dictionary of Contemporary English: New Edition*. – Harlow, 2003.
17. Maslow A. *Motivation and Personality* / A. Maslow. – NY, etc. : Harper and Row Publishers, 1970.
18. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. – Springfield (Mass.) : Merriam-Webster, Incorporated, 2003.
19. Oakley T. Force-dynamic dimensions of rhetorical effect / T. Oakley // *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. – Berlin ; NY : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 443–473.
20. Potapenko S. Cognitive functions of the English articles: An orientational application of image schemas / S. Potapenko // *From Gram to Mind: Grammar as Cognition*. – Bordeaux : Presses Universitaires de Bordeaux, 2008. – P. 231–248.
21. Radden G. *Cognitive English Grammar* / G. Radden, R. Dirven. – John Benjamins Publishing Company, 2007.
22. Shepard R. N. *Mental Images and their Transformation* / R. N. Shepard, L. A. Cooper. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 1982.
23. Smolowe J. "We have chosen hope" / J. Smolowe // *People*. – 2009. – February 2. – P. 50–57.
24. Talmy L. *Concept Structuring Systems* / L. Talmy. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 2000.
Vol. 1. – 2000.
25. Turner M. *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science* / M. Turner. – Princeton : Princeton University Press, 1991.

Illustration Source

26. Obama B. First Inaugural Address / B. Obama. – Accessed at: www.bartleby.com/124/pres68.html.

УДК 81'371

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТЕМИ “ВІЙНА” В ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ Б. ОБАМИ

Тхір М. Б.

У статті розглядається вплив лексичних одиниць семантичних полів теми “війна” на формування іміджу Б. Обами. Проаналізовано семантичні поля агресії, руйнації, жорстокості та авторитаризму, виділених в темі “війна” у промовах президента (2008–2013).

Ключові слова: семантичне поле, агресія, жорстокість, руйнація, авторитаризм, імідж, адресат.

В статье рассматривается влияние лексических единиц семантических полей темы "война" на формирование имиджа Б. Обамы. Проанализированы семантические поля агрессии, разрушения, жестокости и авторитаризма, выделенных в теме "война" в речах президента (2008–2013).

Ключевые слова: семантическое поле, агрессия, жестокость, разрушение, авторитаризм, имидж, адресат.

The article addresses the lexical items of the semantic fields of the theme "war" and their influence on Barack Obama's image formation. The author analyzes the semantic fields of aggression, destruction, authoritarianism and violence singled out in the theme "war" in the President's speeches (2008–2013).

Key words: semantic field, aggression, violence, destruction, authoritarianism, image, addressee.

Аналіз комунікативної стратегії дискредитації опонента та зреалізованої нею тактики непрямого викривання негативних дій переконує нас в тому, що тема війни в Лівії та комунікативні ситуації довкола війни – один з найбільш представлених аспектів у виступах президента Б. Обами. Тематика, пов'язана з війною, привертає увагу президента, і президент, відповідно, хоче привернути до неї увагу адресата. Кількість одиниць кожного із виділених семантичних полів теми війни в Лівії та їх застосування в контексті відіграє важливу роль у визначенні атрибутів іміджу президента, що й зумовлює актуальність даного дослідження. Мета цієї статті полягає у визначенні особливостей іміджу президента на основі аналізу лексичних одиниць семантичних полів, виділених в темі “війна” у його промовах. Матеріалом дослідження є промови президента США Барака Обами за час його президентської діяльності (2008–2013).

Географічною точкою, на яку акцентує увагу аудиторії президент, є держава Лівія, де відбувалися чи відбуваються військові дії з повалення диктаторського режиму Муаммара Каддафі та де задіяний американський військовий контингент.

Лексика президента щодо ситуації в Лівії представлена в основному мовними одиницями різних структурних рівнів семантичного поля війни. Термін “семантичне поле” будемо трактувати як “сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ” [1, с. 87]. Мовленнєвий контекст відображає критику жорстокого правлячого режиму лівійського уряду на чолі з М. Каддафі та військові дії, які спрямовані на повалення цього режиму.

У промовах президента на тематику війни в Лівії виділяємо такі семантичні поля:

а) агресії. Президент США спонукає лівійський народ та американських миротворців до рішучих військових дій проти лівійського уряду М. Каддафі: *to enforce the resolution through military action, to increase pressure, to cut off much of their source of supply, to order warships into the Mediterranean, to pressure Qaddafi, to stop the regime's attacks from the air, to answer Qaddafi's aggression, to escalate his attacks:*

I authorized military action to stop the killing and enforce U.N. Security Council Resolution 1973 [2].

Тут Б. Обама показує свої рішучі кроки шляхом проведення агресивної військової операції для зупинення вбивств та шляхом введення в силу Резолюції Ради ООН 1973. Дієслова *authorized*, *to stop* та *enforce* свідчать про рішучість президента, а одиниці семантичного поля агресії *military action* та *killing* створюють образ серйозності ситуації в Лівії;

б) руйнації. Нагадування президентом США про експлуатацію багатств держави, руйнування навколишнього середовища, знищення громадських інституцій правлячим режимом Лівії підтверджує те, що Б. Обама занепокоєний нехтуванням М. Каддафі демократичними принципами: *to exploit their wealth (people's wealth)*, *to leave Libya fractured and without civil institutions*, *to be destroyed*, *to be reduced to rubble*, *to be choked off*, *to be shut off* [2];

Supplies of food and fuel choked off. Water for hundreds of thousands of people in Misurata was shut off. Cities and towns were shelled, mosques were destroyed, and apartment buildings reduced to rubble [The White House, Office of the Press Secretary, March 28, 2011, Remarks by the President in Address to the Nation on Libya, National Defense University, Washington, D.C.].

Moreover, even after Qaddafi does leave power, 40 years of tyranny has left Libya fractured and without strong civil institutions [The White House, Office of the Press Secretary, March 28, 2011, Remarks by the President in Address to the Nation on Libya, National Defense University, Washington, D.C.].

Б. Обама, виражаючи своє занепокоєння наслідками режиму М. Каддафі, використовує словосполучення *fractured Libya* та *without strong civil institutions*;

в) жорстокості. Акцент президента Б. Обама на військових втручаннях американського контингенту та скинненні режиму лівійського лідера М. Каддафі досягається великою мірою за допомогою негативної характеристики президента Лівії, передусім за допомогою змалювання його як жорстокого політичного лідера. Прикладами лексичних одиниць семантичного поля жорстокості є спільнокореневі одиниці *killings*, *killed*; *violate*, *violation*, *violence*, *violent*, *violation*; *tyranny*, *tyrant*; *brutality*, *brutal*, *brute*, а також лексеми *nightmare*, *massacre*, *assault*, *atrocities*, *crime*, *aggressor*, *genocide*, *punishment*, *perpetrator*, *injustice*, *terror*, *bloodshed*, *death*, *injured*, *slaughter*, *outrageous*, *threatened*, *painful*, *horrific*, які натякають на бруталність та жорстокість лівійського лідера, словосполучення прикметника з іменником *brutal repression*, *brutal suppression*, *ferocious attack*, *mass graves*, *mass atrocities*, *mass murder*, *brute force*:

These actions violate international norms and every standard of common decency. This violence must stop [2].

Confronted by this brutal repression and a looming humanitarian crisis, I ordered warships into the Mediterranean [2].

Такі лексеми та словосполучення семантичного поля жорстокості підсилюють ефект наслідків негативної діяльності лівійської влади та мають великий персуазивний вплив на адресата, спонукаючи його до підтримки президента щодо жорстокого правління лівійського уряду:

Faced with the potential of mass atrocities – and a call for help from the Libyan people – the United States and our friends and allies stopped Qaddafi's forces in their tracks [2];

In this particular country – Libya – at this particular moment, we were faced with the prospect of violence on a horrific scale [2].

Жорстокі дії лівійського режиму виражаються у промовах президента США Б. Обама такими полікомпонентними одиницями: *prospect of violence on a horrific scale*, *to be ruled by a tyrant*, *to murder opponents at home and abroad*, *to launch a military campaign against the Libyan people*, *to suffer a massacre*, *to begin a campaign of intimidation and repression*, *to be targeted for killing*, *to be attacked*, *arrested*, *sexually assaulted and killed*, *to shoot peaceful protesters*, *to be beaten*, *imprisoned and in some cases killed*, *to be forcefully put down*, *to choose the path of brutal suppression*, *to step up their assaults*, *threats and orders*, *to commit atrocities*:

Left unchecked, we have every reason to believe that Qaddafi would commit atrocities against his people [2].

A campaign of intimidation and repression began [2].

Тут слово *campaign* вживається як операція для підкреслення того, що уряд Лівії навмисне вдається до засобів залякування та репресії задля збереження влади.

Такі слова семантичного поля жорстокості, як *intimidation, repression*, викликають негативне ставлення адресата до дій лівійського лідера;

г) авторитаризму. Президент зосереджує увагу аудиторії і на придушуванні прав та свобод громадян Лівії режимом М. Каддафі: *Qaddafi's refusal to respect the rights of his people, to deny his people freedom, to face the cost of continued violators of human rights*. Такі лексичні одиниці, як *dictatorship, dictator, regime*, тощо викривають авторитарність М. Каддафі та спонукають реципієнта до формування образу Б. Обама як демократичного політичного лідера:

And with this enormous promise, the Libyan people now have a great responsibility – to build an inclusive and tolerant and democratic Libya that stands as the ultimate rebuke to Qaddafi's dictatorship [2].

У той самий час акцентується увага на невинних громадянах, мирних протестах, які пригнічуються та придушуються. Тим самим створюється певне протиріччя у свідомості аудиторії, яке призводить до підтримки Б. Обама у його діях та намірах стосовно повалення режимів. Прикладом можуть бути речення:

Innocent civilians were beaten, imprisoned, and in some cases killed. Peaceful protests were forcefully put down [2].

The democratic impulses that are dawning across the region would be eclipsed by the darkest form of dictatorship, as repressive leaders concluded that violence is the best strategy to cling to power [2].

Результати аналізу семантичних полів теми війни в Лівії наведено в таблиці.

Таблиця

Семантичні поля теми війни в Лівії	Кількість одиниць семантичного поля у 152 проаналізованих промовах (24 промови з контекстами війни в Лівії)	Відсоткове співвідношення (%) одиниць семантичного поля до загальної кількості одиниць семантичних полів теми "Війна в Лівії"
Агресія	104	33
Руйнація	24	8
Жорстокість	112	36
Авторитаризм	72	23
Усього	312	100

Отже, проаналізовані вище одиниці семантичних полів руйнації та агресії, з одного боку, сприяють створенню негативного образу лівійського уряду у свідомості адресата, а з іншого боку, формують імідж рішучого та небайдужого президента. Наголошуючи ж на рисах жорстокості та авторитаризму М. Каддафі, Б. Обама імпліцитно натякає на своїх, протилежних до лівійського лідера характеристик, формуючи собі вигідний імідж сповідування демократичних принципів та поважання прав своїх громадян. Перспективи подальшого дослідження цієї тематики вбачаємо в аналізі комунікативної стратегії "пропаганда США як супер-держави", результати якого дозволять зробити висновки про формування інших атрибутів іміджу президента.

Література

1. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М., 1988. – С. 389.
2. www.whitehouse.gov. – Назва з екрана.

УДК 81'373.45

ЗАПОЗИЧЕННЯ З ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ У ТВОРАХ Л. Е. ВЕНГЛІНСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ “ГІРКИЙ СМІХ. КАЗКИ Й ОБРАЗКИ З ЖИТТЯ В ГАЛИЧИНІ”)

Совтис Н. М.

У статті проаналізовано запозичення з польської мови у творах Л. Е. Венгліньського, встановлено особливості їх використання, а також з'ясовано специфіку функціонування цих лексем в українській мові.

Ключові слова: полонізм, джерело запозичення, лексичне запозичення.

В статье проанализированы заимствования из польского языка в произведениях Л. Е. Венглинского, установлены особенности их использования, а также выяснена специфика функционирования этих лексем в украинском языке.

Ключевые слова: полонизм, источник заимствования, лексическое заимствование.

This article is dedicated to an analysis of Polonisms language lexical borrowings in Leo Venglinskiy's and their usage in literature. Also the specificity of the functions of those lexemes in literature language of Ukrainian highlighted in the article.

Key words: Polonisms, sours of borrowing, lexical borrowings.

Постановка проблеми. У польському мовознавстві й літературознавстві існує чимало наукових праць, присвячених вивченню творчості польських письменників, які походили з етнічних українських територій: А. Фредри [9], Ю. Словацького [5; 7], Т. Т. Ежа [6], Т. Падури [8] тощо. На особливу увагу заслуговує білінгвальна творчість письменників українсько-польського пограниччя, яка відбиває загальні тенденції розвитку обох мов зазначеного періоду та надає багатий матеріал для дослідження міжмовних взаємодій. До числа поетів, які писали свої твори українською та польською мовами, слід віднести ім'я Л. Е. Венгліньського (1827–1905 рр.). Автор видав три україномовні збірки – “Лучи”, “Оман” та “Русалка”, що мали спільну назву “Нови позии малоруски”, вийшли в Перемишлі 1858 року, та збірки – “Звукі наших сіл і нив” (I і II том), “Гіркий сміх. Казки й образки з життя в Галичині”, які були видані 1885 року у Кракові. Важливо підкреслити, що свої поезії Л. Е. Венгліньський писав латиною, оскільки був великим прихильником цієї азбуки. У передмовах до книжок, виданих 1885 року, письменник значне місце відводить поясненню причин вибору латини та її особливостям, роз'яснюючи принципи відтворення говіркових звуків латинськими графемами та перекладаючи в доданих словниках говіркову лексику. Поет був глибоко переконаний, що різниця алфавітів роз'єднувала слов'ян, прийняття для русинів латинського алфавіту також наблизила б до течій західноєвропейської культури. Л. Е. Венгліньський не був самотнім у своїх намірах, використання латинки в художній літературі мало своїх прихильників: В. Залеського, Т. Падури, П. Костецького, Ю. Федьковича та ін.

У час коли писав свої твори Л. Е. Венгліньський, з'явилися й критичні відгуки на його творчість. Зокрема, у виданні “Отечественный сборник” Б. Дідицький опублікував рецензію, написану язичієм на першу книжку Л. Е. Венгліньського. У своїй рецензії Б. Дідицький позиціонує себе як знавця “народної нашої бесіди”, закидаючи автору її цілковите незнання. На думку критика, мову той вживає не народну, а утворює слова на польський зразок, і взагалі, для творів поета характерне надмірне використання полонізмів [1, с. 744–772]. Наступні свої збірки Л. Е. Венгліньський видав аж через 27 років. Можливо, саме критика згаданого москвофіла спричинила до такої довгої перерви.

Саме тому нашою метою є дослідження полонізмів у творах Л. Е. Венгліньського, встановлення їх складу, ролі та місця у мовотворчості поета. Джерелом дослідження слугувала збірка “Гіркий сміх. Казки й образки з життя в Галичині”.

Полонізмами називаємо слова, їх сполучення, які потрапили в лексику з польської мови або через її посередництво, зберігши ознаки джерела, що й дозволяють кваліфікувати ці одиниці як іншомовні.

Під час вилучення полонізмів використовуємо загально визнані критерії виділення міжслов'янських запозичень, окрім свідчень культурно-історичного плану, використовуємо формальні (лінгвістичні) критерії, які ґрунтуються на фонетичних та морфологічних особливостях польської мови.

Зафіксовані полонізми розподілені між частинами мовного універсуму: 1. Всесвіт. 2. Людина. 3. Людина і суспільство.

Всесвіт. Рослинний та тваринний світ: *паук* 'павук *Araneus Cl.*', *тшода* 'череда', *цебуля* 'цибуля, *Allium L.*'. Назви поселень, житла, території: *плебанья* 'парафія католицького священника', *пляц* 'площа', *склеп* 'крамниця', *цюпа* 'в'язниця', *шляк* 'шлях'.

Людина. Назви осіб: *здайця* 'зрадник', *льокай* 'лакей', *рабівник* 'грабіжник'; здоров'я: *курація* 'лікування'; одяг, прикраси: *пантофлі* 'домашні туфлі', *пацьорки* 'намисто'; страви: *біфштик* 'біфштекс', *зрази* 'м'ясні або картопляні котлети з начинкою', *зупа* 'суп'. Людина і праця: *коперта* 'конверт', *пльон* 'врожай'.

Людина і суспільство: *амбарас* 'турбота', *владза* 'влада', *контумация* 'вирок суду, виданий заочно', *ліверунки* 'постачання для війська', *ліцитація* 'аукціон', *обіцянка* 'зобов'язання зробити що-небудь', *оказья* 'нагода', *ошука* 'обман', *рабунок* 'грабунок', *рата* 'частина платежу на даний строк', *рація* 'смысл, резон', *турбація* 'неспокій', *урльоп* 'відпустка'.

Лексико-семантична класифікація полонізмів дає підстави говорити, що найбільша кількість полонізмів представлена в частині "Людина", а також "Людина та суспільство", що можна пояснити динамічністю змін, які відбуваються у цих сферах, менша кількість запозичень із польської мови характерна для першої частини мовного універсуму "Всесвіт", що зумовлюється незмінністю навколишнього середовища, а отже, й меншою необхідністю появи нових найменувань.

Окрему групу запозичень становлять лексеми, виділені на основі формального критерію згідно з поділом лексем на частини мови. Фіксуємо такі приклади запозичень дієслівної лексики: *дрептати* 'перебирати ногами', *зафантувати* 'брати речі в заставу', *зфалшувати* 'підробити', *мельдувати* 'ресструвати', *ошукати* 'обманути', *пантрувати* 'дивитися уважно', *прубувати* 'намагатися, силкуватися що-небудь зробити'.

На запозичення займенників вказує початкове *je*: "Такі дурним гоям правит жид науки, То *его* є спосіб до біди принукі, Бо *его* то поле, з него горне пльони" [1, с. 611], використання енклітичних форм особових і присвійних займенників: "Що то? Рабівництво! Не ївши, не пивши, Заплати му п'ятку, хиба, пошалівши" [1, с. 627], а також вживання займенників *той* замість *цей*, *тамтой* замість *той*: "Що та гурма хоче ту, Чи батальї, чи хресту, Же їх так зішло ся много? Ані *того*, ні *тамтого*" [1, с. 703].

Запозичення серед сполучників: *же* 'що': "Аж нараз жидівка, хоть кривди не має, Бо взяла заплату, і то добре знає, На ціліське горло кричить на мужичку, Же бере без плати, же хоче дурничку" [1, с. 595]. *Жеби* 'щоб': "Хиба *жеби* фури стерегла ід шкоди, Коли чоловік ї має свої тшоди" [1, с. 592].

Як запозичення з польської мови автор уживає частку: *хиба* 'мабуть': "Що то? Рабівництво! Не ївши, не пивши, Заплати му п'ятку, *хиба*, пошалівши" [1, с. 627]. "Та хто там то знає? *Хиба* Біг лиш з неба, То *хиба* Бога спитати ся треба" [1, с. 651].

Під час аналізу запозичень з польської мови в україномовних творах Л. Е. Венглінського відразу стикаємося з кількома проблемами методологічного характеру, перш за все, це стосується сфери вживання лексичних одиниць та часових обмежень щодо лексики XIX ст. Дані словників лише частково допомагають вирішити зазначену проблему, напр., Словник Б. Д. Грінченка здебільшого не орієнтує щодо сфери вживання того чи іншого слова, щодо належності його до літературної мови чи діалектів, хоч, правда, останнє часто можна встановити з позначення джерела ілюстрації, традиційно враховується сам факт фіксації в цьому словнику, що повинно свідчити про належність до активного словникового запасу XIX ст., саме тому важливо звертати увагу на контекст усієї мовотворчості автора з урахуванням специфіки використання слова у творах письменників цього ж періоду або регіону.

Б. Д. Грінченко засвідчує такі лексеми: льюкай, обіцянка, ошукати, пантрувати, пантофлі, рабівник, рабунок, пацьорки, пляц, рата, рація, саля, турбація, урльо́п, цибуля, цюпа, інші фонетично-морфологічні варіанти: о́казія, пробувати, хвальшувати, шлях [5]. Відсутні у словнику: амбарас, біфштик, дрептати, зафантувати, зу́па, кельнер, контумація, коперта, курація, ліверункі, ліцитація, мельдувати, ошука, паюк, плебанія, пльон, тшода.

Однак СУМ подає деякі лексеми, ілюструючи прикладами з творів письменників: зу́па – І. Франко [4, III, с. 730], кельнер – Л. Мартович [4, т. IV, с. 140], плебанія – Л. Мартович [4, т. VI, с. 573], ошука – І. Франко, Л. Мартович [4, т. V, с. 838], що свідчить про вживання в літературній мові того часу. Використовуючи дані СУМ, ми також встановили, що аналізовані полонізми вживали також у своїх творах такі українські письменники XIX ст.: плебанія – Л. Мартович, пляц (плац) – М. Вовчок, І. Франко, склеп – Л. Мартович, цюпа – І. Франко, М. Коцюбинський, льюкай – М. Коцюбинський, пантофлі – Г. Ходкевич, А. Кримський, пацьорки – Панас Мирний, ліверант – І. Франко, о́казія – Панас Мирний, М. Коцюбинський, рабунок – П. Чубинський, В. Стефаник, рата – Л. Мартович, рація – Леся Українка, турбація – І. Котляревський, М. Кропивницький, урльо́п – І. Франко, Л. Мартович, фальшувати – Л. Мартович, пантрувати – С. Руданський, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, пробувати – Л. Мартович, М. Коцюбинський [4].

Щодо функціонування на сучасному етапі розвитку української літературної мови, то полонізми можна поділити на: а) полонізми, що перебувають за межами української літературної мови. До них належать ті, що вийшли з ужитку, наприклад: зафантувати, курування, ліверункі, льюкай, рата, турбація; б) полонізми, що перебувають на периферії літературної мови. Це запозичення, які залишилися діалектними, розмовними одиницями: зрази, зу́па, коперта, мельдувати, ошука, пацьорки, пляц, рабівник, рабунок, саля, склеп, урльо́п, цюпа; в) полонізми, що ввійшли в систему української літературної мови і належать до загальноновживаної лексики: кельнер, обіцянка, о́казія, пантофлі, фальшувати; в) полонізми, які відсутні в українській літературній мові: амбарас, біфштик, дрептати, контумація, паюк, пльон, тшода.

Однак варто зазначити про відсутність одностайності щодо маркування запозичених лексем. Деякі лексеми в ЕСУМ та СУМ мають різні кваліфікатори: ліцитація ЕСУМ подає як загальноновживане [2, т. III, с. 273], СУМ як діалектне, приклад з І. Франка [4, т. IV, с. 533]. Ошукати ЕСУМ фіксує як загальноновживану лексему [2, т. VI, с. 487], СУМ як розмовне зі значеннями 1). 'вводити кого-небудь в оману діями або словами; обманювати, обдурювати' приклад з С. Руданського, 2) 'діяти нечесно, даючись до обману, шахрайства; обдурювати', приклад з І. Франка, М. Вовчка [4, т. V, с. 838]. ЕСУМ пантрувати кваліфікує як загальноновживану лексему [2, т. IV, с. 279]. СУМ подає як розмовне зі значеннями 1) 'дивитися пильно, уважно', приклади С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, 2) 'доглядати кого-, що-небудь; дбати про когось, щось', приклад з І. Франка [4, т. VI, с. 51].

Під час етимологічного аналізу міжслов'янських запозичень завжди виникають дискусійні моменти, позаяк потрібно враховувати можливість переймання з прамови, а також можливість паралельного утворення слова з тих же морфем і значенням у кількох мовах. Припускаємо, що безпосередньо до полонізмів, які виводяться з праслов'янської мови, належать: вла́дза, зрази, обіцянка, паюк, пльон, склеп, тшода. Серед полонізмів фіксуємо лексеми, в яких польська мова виступала як посередник запозичень з німецької мови: зафантувати, здрайця, зфалшувати, кельнер, ліверункі, льюкай, мельдувати, ошука, ошукати, пляц, рабунок, урльо́п, цибуля, шлях, як посередник запозичень з французької мови: амбарас, зу́па, пантофлі, саля, з англійської мови – біфштик, італійської мови – коперта. Лексеми контумація, курація, ліцитація, о́казія, пантрувати, пацьоркі, плебанія, пробувати, рата, рація, турбація, цюпа через польську мову виводяться з латинської мови.

Запозичена лексика представлена різними частинами мови, однак найбільше виявлено запозичень серед іменникової лексики – 34. Саме до класу іменників належить більшість зафіксованих полонізмів, запозичених через посередництво польської мови переважно з німецької або латинської мов.

Відразу варто зазначити про низьку частотність використання полонізмів, лише лексеми ошукати, пляц, склеп фіксуються двічі, лексеми амбарас, біфштик,

владза, дрептати, зафантувати, здрайця, зрази, зупа, зфалшувати, кельнер, контумація, коперта, курація, ліверункі, ліцитація, льокай, мельдувати, обіцянка, оказья, ошука, пантофлі, пантрувати, пацьорки, паюк, плебанья, пльони, прубувати, рабівник, рабунок, рата, рація, саля, турбація, тшода, урльоп, цебуля, цюпа, шляк використовуються тільки один раз. На нашу думку, це можна пояснити тематичною і стилістичною доречністю використання запозичень.

Головним персонажем збірки є єврейський люд, що в авторських текстах іменується: жиди, жидва, іудеї і т. д. Досить численний етнос, який мешкав поряд з українцями на одній землі як “мир у мирі”, тобто народ у народі протягом століть, зокрема й у час творчості автора, коли Галичина була віддаленою провінцією Габсбурзької імперії. Значна кількість полонізмів використана зі стилістичною метою, наприклад, для змалювання характеру або підкреслення певних рис персонажів твору: “Воли, гейби здохли, пішла і телиця: Обіцянка, данка – то звичай у Гриця” [1, с. 606]. “З крадіжки, рабунку, всілякої ошуки, В чим тато так спритний, як сини, онуки” [1, с. 591]. Полонізми на позначення назв осіб Л. Е. Венглінський використовує часто як засоби поетичної експресії, переважно для надання іронічного забарвлення: *Льокай* ‘лакей’: “Орендар післав го, би їм був *льокайом*, Обіцяв му скарби, як то їх звичаєм” [1, с. 667]. *Рабівник* ‘грабіжник’: “Вже забрав на себе, *рабівник* правдивий. І так хитромудро, та лиш ошукою” [1, с. 607]. Для мови персонажів-євреїв характерне використання словесних маніпуляцій, що передбачає введення різноманітних економічних та юридичних термінів, які ще більше вводять в оману простого селянина: “Не забудь речиньца, бо на *контумацію* Аж трісе ся Дудьо, так на ню чатує. Зафантує працю, зробит *ліцитацію*” [1, с. 694]. “А мені *турбація*, же вам сперед носа Хтось хапнув *посесію*” [1, с. 609].

Негативно забарвлена образність, що моделює євреїв, звісно, може сприйматися як образлива, але не слід забувати, що автор не менш дошкульно висміював і критикував негативні риси і своїх одноплемінників. Зображуючи далеко не позитивні стосовно русинів риси євреїв, автор не закликає їх переймати, окрім одного важливого життєвого постулату, якого закликає навчитися – згуртованості, взаємодопомоги. Українському “моя хата скраю” протиставляє єврейське “помагати своїй вірі”.

Деякі запозичення автор використовує для змалювання місцевого колориту, напр., лексему *пацьоркі*, до якої подає власний коментар, використовуючи синонімічну назву – *намисто*. “Чим коралі є (а радше були) для багатих жінок і дівчат, тим для бідніших слугує скляне намисто найрізноманітнішого кольору й розміру, часто нанизане впереміж зі срібними монетами. Намисто покриває шию аж до половини грудей. У нинішні важкі часи воно, власне, замінило звичай носити дорогі коралі, які стали рідкістю на Галицькій Русі. На Мазурах їх можна побачити частіше, а на Повіслі носять бурштинове намисто – пам’ятки плотогонів до Гданська. Дівчата над середнім Прутом і нижнім Черемошем роблять собі з бісеру різноманітні стрічки на шию і на голову, виготовляють також чоловічі шапки з павичевими перами (на Буковині), а для танцюристів – стрічки на капелюхи” [1, с. 481].

Як стилістично нейтральну лексику фіксуємо найбільше полонізмів серед побутових назв та економічно-юридичної термінології тощо.

На нашу думку, на вживання поетом запозичень вплинули зовнішні об’єктивні фактори, до яких ми відносимо історію частини земель України, де проживало чимало етнічних поляків, мова яких під час спілкування з етнічними українцями сприяла появі полонізмів у мовленні останніх, тісні політичні та господарські контакти між народами, перебування протягом тривалого часу у складі однієї держави, сам характер українсько-польських мовних контактів. До внутрішніх (суб’єктивних) факторів відносимо родинні чинники, освіту поета, культурне оточення, а також тривале проживання на території Польщі.

Значна частина аналізованих полонізмів використовувалася на західноукраїнських землях, про що свідчать спеціальні кваліфікатори, пояснення у словниках та приклади використання у творах письменників. На нашу думку, це свідчить про активне літературне використання та загальноповживаність переважної більшості зафіксованих лексем у сучасний для письменника час.

На сучасному етапі розвитку української літературної мови частина запозичень належить до загальноновживаної літературної лексики, хоча деякі з них і надалі вважаються регіональними або взагалі вийшли з ужитку.

Закиди про надмірну полонізацію текстів, на нашу думку, є необґрунтованими, можливо, цьому сприяло видання текстів латиною, коли візуально слова зі спільного праслов'янського фонду сприймаються як полонізми. Саме тому надзвичайно цінним є видання, здійснене Р. П. Радишевським, у якому діалектні твори автора надруковані крилицею згідно із сучасним правописом.

На окреме вивчення заслуговує адаптація запозичень, вплив польської фонетики на мову творів, а також відкритим залишається питання цінності і взаємодієвідношення польської та української мов у творах поета, відповідь на це питання можлива лише після дослідження усієї літературної спадщини Л. Е. Венгліньського.

Скорочення

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. I–VI.

СУМ – Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

Література

1. Венгліньський Лев. Твори : у 2 т. / Лев Венгліньський. – К. : Університет “Україна”, 2011.
Т. 1 : Вибрані поезії українською мовою. – 2011. – 800 с.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
Т. I–VI. – 1982–2012.
3. Словарь української мови / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4 т. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
4. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
Т. I–XI. – 1970–1980.
5. Boleski A. Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849) / A. Boleski. – Łódź, 1956. – 246 s.
6. Doroszewski W. Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego) / W. Doroszewski. – Warszawa, 1949. – 417 s.
7. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego / M. Jurkowski // Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich. – Wrocław : PAN, 1974. – S. 105–135.
8. Ostapczuk O. Polszczyzna w warunkach dwujęzyczności: język polski w dorobku literackim Tymbka Padury (połowa XIX w.) / O. Ostapczuk // Dawna i współczesna polszczyzna na kresach: Studia nad polszczyzną kresową. – Warszawa, 2004.
Т. XI. / Pod red. J. Riegera. – 2004. – S. 297–321.
9. Zaleski J. Język Aleksandra Fredry / J. Zaleski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : PAN, 1969. – 186 s.

НАШІ АВТОРИ

1. **Антонова Ольга Олександрівна**, викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету "Києво-Могилянська академія".
2. **Байло Юлія Валеріївна**, викладач кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету.
3. **Близнюк Катерина Ростиславівна**, магістр Національного університету "Києво-Могилянська академія".
4. **Вишневська Наталія Юріївна**, доцент кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету.
5. **Вокальчук Галина Миколаївна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені академіка К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету, науковий керівник неографічних лабораторій "NEOLEX-Рівне" Рівненського державного гуманітарного університету, "Острозький неограф" Національного університету "Острозька академія".
6. **Войналович Людмила Петрівна**, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри англійської мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.
7. **Гаращенко Олена Володимирівна**, аспірант кафедри практики англійської мови Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.
8. **Голіцина Ольга Владленівна**, аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.
9. **Горбинко Олена Юріївна**, магістр Республіканського вищого навчального закладу "Кримський гуманітарний університет".
10. **Гуменюк Олександр Олександрович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології КНУ імені Т. Г. Шевченка.
11. **Давнюк Світлана Володимирівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики початкового навчання Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Дубинець Зореслава Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук філії РВНЗ КГУ у м. Армянську.
13. **Євчук Мирослава Сергіївна**, аспірант кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
14. **Іліх Мар'яна Володимирівна**, аспірант кафедри перекладознавства та контрастивної лінгвістики ім. Г. Кочура Львівського національного університету ім. І. Франка.
15. **Кардаш Лариса Василівна**, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української лінгвістики та методики навчання ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди".
16. **Кирилюк Ольга Володимирівна**, аспірантка кафедри української мови імені академіка К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.
17. **Коваленко Анна Олексіївна**, аспірантка Херсонського державного університету.
18. **Коваль Людмила Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови й загального мовознавства, докторант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
19. **Козіцька Оксана Анатоліївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики початкового навчання Рівненського державного гуманітарного університету.
20. **Компанцева Лариса Феліксівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Національної академії Служби безпеки України.
21. **Кузьмич Оксана Олексіївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.
22. **Куранова Світлана Іванівна**, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету "Києво-Могилянська академія".
23. **Кушнір Олена Юріївна**, викладач кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету.
24. **Лисейко Лариса Володимирівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв).

25. **Лучик Алла Анатоліївна**, доктор філологічних наук, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету "Києво-Могилянська академія".
26. **Ляшук Анна Миколаївна**, доцент кафедри практики германських мов КДПУ імені В. Винниченка.
27. **Макаровець Юлія Вікторівна**, аспірант Київського національного лінгвістичного університету.
28. **Манакін Володимир Миколайович**, доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики Запорізького національного університету.
29. **Мартиняк Оксана Андріївна**, викладач кафедри гуманітарної освіти Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
30. **Михайлова Єлизавета Вікторівна**, асистент кафедри тюркології КНУ імені Тараса Шевченка, інститут філології.
31. **Михальчук Наталія Олександрівна**, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету.
32. **Мороз Людмила Володимирівна**, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету.
33. **Оленяк Мар'яна Ярославівна**, кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії і практики перекладу Донецького національного університету.
34. **Орєхова Олеся Ігорівна**, аспірантка II року навчання кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики Херсонського державного університету.
35. **Потапенко Сергій Іванович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
36. **Приблуда Людмила Михайлівна**, аспірантка Київського національного лінгвістичного університету.
37. **Роман Вікторія Володимирівна**, старший викладач кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства Донбаського державного педагогічного університету.
38. **Синявська Ольга Євгенівна**, аспірант Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.
39. **Совтис Наталія Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри індоєвропейських мов Національного університету "Острозька академія".
40. **Степанова Ольга Іванівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
41. **Терещенко Тетяна Вікторівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету.
42. **Тхір Маркіян Богданович**, аспірант кафедри англійської філології НПУ ім. М. П. Драгоманова.
43. **Федоренко Ольга Ігорівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Львівського національного університету ім. Івана Франка.
44. **Хацер Ганна Олексіївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій.
45. **Ходаковська Оксана Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого".
46. **Швець Наталія Віталіївна**, аспірант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.
47. **Шукало Ірина Миронівна**, кандидат філологічних наук, доцент Київського національного лінгвістичного університету.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

При поданні рукописів у наступні випуски журналу
"Наукові записки" Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя
просимо дотримуватися ПРАВИЛ оформлення та подання рукописів до журналу

До опублікування у журналі приймаються наукові статті, що раніше не друкувалися. Матеріали подаються українською, російською, англійською, німецькою мовами у **друкованому** та **електронному** виглядах. Друкуються на одному боці аркушів білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) у форматі Word 97 або пізнішої версії, шрифт Times New Roman, кегль 14, з 1,5 інтервалом та розмірами полів: верхнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 15 мм, нижнє – 25 мм.

Обсяг статті – від 7 до 17 сторінок.

До рукопису додаються:

– **рецензія**, підписана спеціалістом вищої кваліфікації в тій галузі науково-технічного знання, до якої належить стаття за своїм змістом (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **витяг із протоколу** засідання кафедри чи іншого наукового підрозділу, де ця стаття обговорювалася, з ухвалою про рекомендацію її до друку в "Наукових записках" (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **дані про автора** (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, службовий та домашній телефони, e-mail), із котрим редакція матиме справу щодо опублікування рукопису;

– **квитанція про оплату** за друк статті – **17,00 грн за 1 стандартну сторінку**.

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

СТРУКТУРА РУКОПІСУ

- 1) Рукопис починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті першої сторінки тексту.
- 2) **Назва** друкується великими літерами по центру.
- 3) **Прізвище та ініціали автора** – під заголовком малими літерами.
- 4) Короткі **анотації українською, російською та англійською мовами** (до 6 речень).
- 5) **Ключові слова** українською, російською та англійською мовами.
- 6) **Основний текст** статті може розбиватися на розділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки ([7, с. 64]) у підзаголовку "Література".
- 7) Перед **списком використаних джерел**, який подається у порядку посилання, пишеться підзаголовок "Література".

У кінці статті подаються прізвища та назва статті англійською мовою.

Усі значення фізичних величин подаються в одиницях Міжнародної системи СІ.

У тексті використовується науковий та науково-популярний стиль, за винятком звертання до попередніх робіт або якщо інше зумовлене змістом статті.

Усі малюнки подаються на електронних носіях в одному зі стандартних форматів (jpeg, tiff). Усі малюнки і таблиці потрібно послідовно пронумерувати арабськими цифрами (**Рис. 1., Таблиця 1**). До кожного малюнка подають короткий підпис, а до таблиці – заголовок. Необхідно уникати дублювання графічного матеріалу і довгих заголовків таблиць.

Формули у статті подаються тільки в електронному варіанті й набираються через стандартний редактор формул Microsoft Equation, що входить до складу Microsoft Office.

Нумерація формул подається в круглих дужках. Нумеруються лише ті формули, на котрі у статті є посилання.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія. Вона має право направити статтю на додаткову рецензію або експертизу, а також на літературну правку статті без погодження з автором. **Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.**

Авторам надається коректура статті. Ніякі зміни верстки, за винятком помилок під час набору, не допускаються. Виправлену і підписану автором коректуру слід протягом трьох днів повернути в редакцію.

Думка редколегії не завжди збігається з думкою автора статті.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Матеріали направляти за адресою:

м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2 (кафедра світової літератури та історії культури)

E-mail: svit.lit@mail.ru

Самойленко Григорій Васильович (тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10)

У разі недотримання авторами усіх вищезазначених умов редакція має право повернути статтю на доопрацювання чи відмовити в її друкуванні

Зразок заяви

В редколегію журналу

"Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя"

ЗАЯВА

Я (Ми) _____

автор (співавтори) статті _____

прошу (просимо) опублікувати її в журналі "Наукові записки..."

Заявляю (заявляємо), що стаття написана спеціально для журналу, раніше ніде не публікувалась і не направлена для публікації в інші видання.

З чинним законодавством про друковані засоби інформації ознайомлений(ні) і за його порушення несу (несемо) персональну відповідальність.

"_____" 201____ р.

Підпис